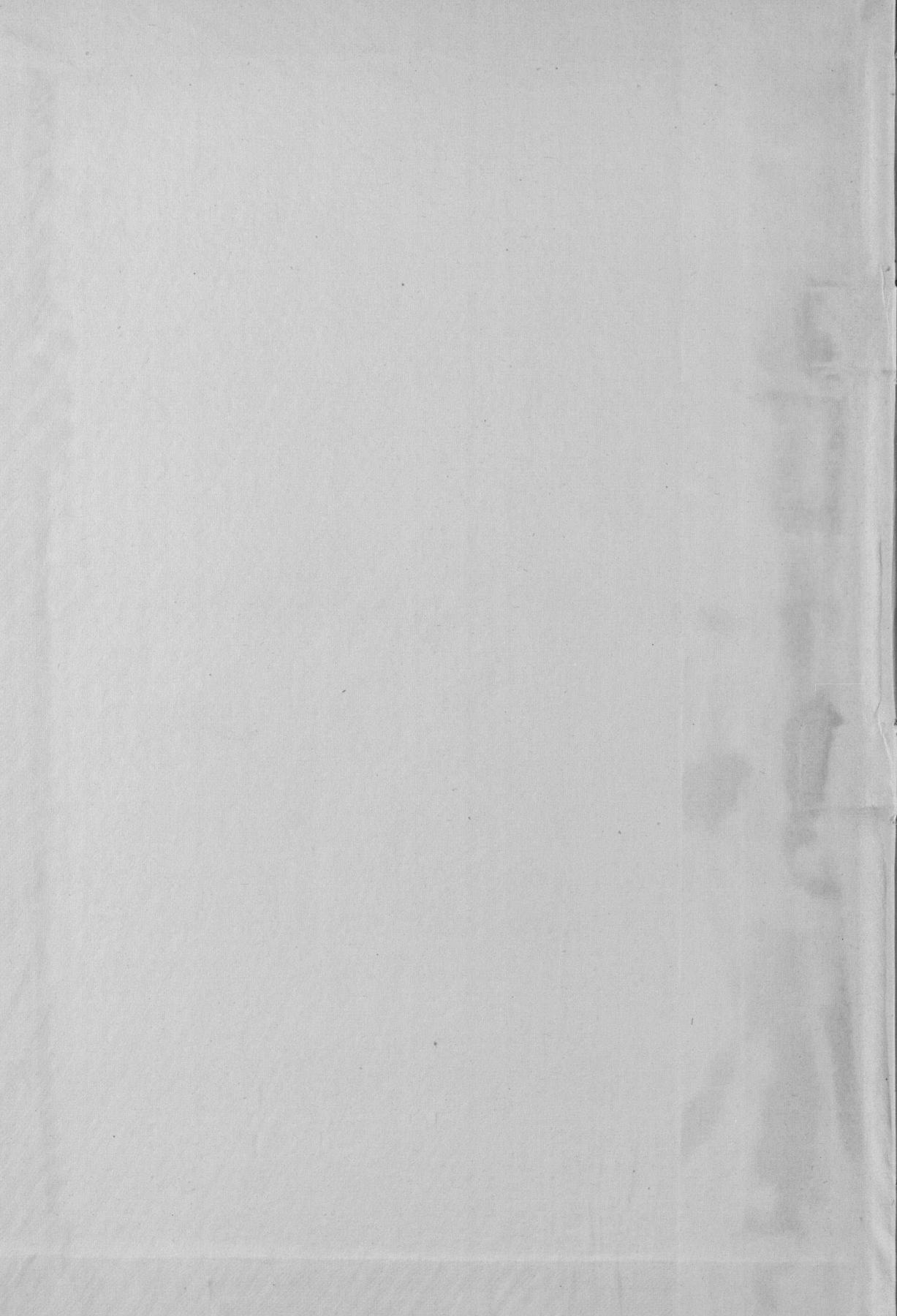
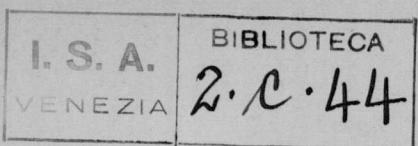

CI
A

JUGOSLOVENSKI ISTORISKI ČASOPIS

DIREKTOR
VLADIMIR ĆOROVIC

UREDNIK
VIKTOR NOVAK

SAUREDNÍCI
MILKO KOS FERDO ŠIŠIĆ
LJUBLJANA ZAGREB

GODINA IV
SVEŠKA 1—2

LJUBLJANA — ZAGREB — BEOGRAD
MCMXXXVIII

Sadržaj

CLANCI I RASPRAVE

	Strana
Владимир Ђоровић, Стanoјe Стanoјевић	1
Иван Џуичевъ, Прегледъ на българската историография	40

SITNI PRILOZI

I. Ostojić, Još o čitanju povaljskoga natpisa	75
Mihailo J. Dinić, O hrvatskom knezu Ijku	77
Aleksije Olesnicki, Kad je ubijen car Murat?	86
Васиљ Поповић, Прилози историји наше трговине у XVIII веку. Српско-аустријска трговина. Самозвани конзул Ичко. Концесија грчког трговца	95

KRITIKA

Fr. Ramovš in Milko Kos, Brižinski spomeniki (Fr. Grivec)	102
N. L. Okunev, Милешево, памятник сербского искусства XIII в. (Ђурђе Бошковић)	106
Doroteja Westphal, Malo poznata slikarska djela XIV—XVIII stoljeća u Dalmaciji (Ljubo Karaman)	108
Ćiril Iveković, Krstionica kod stolne crkve sv. Stošije u Zadru i vrijeme građenja njezina i crkve sv. Donata (Ljubo Karaman)	112
Рад. М. Грујић, Царица Јелена и ћелија св. Саве у Карађи (В. Ђоровић)	114
Блажо Милованов, Биљешке и причања из живота Бјелопав- лића по причању старих Брђана (В. Ђ.)	115
Мил. С. Филиповић, Положај и територијални развитак Ве- леса (В. Ђ.)	116
Otto Flake, Türkenglouis. Gemälde einer Zeit. (В. Ђ.)	116
Walther Pahl, Das politische Antlitz der Erde (В. Ђ.)	116
Jakša Ravlić, Makarska i njeno primorje (Grga Novak)	116
B. H. Sumner, Russia and the Balkans (1870—1880) (Слободан Јовановић)	118
Hans Hummel, Südosteuropa und das Erbe der Donaumonarchie (В. Ђоровић)	122
Јован М. Јовановић, Борба за народно једињење 1903—1908 (В. Ђоровић)	123
Walter Schinner, Der österreichisch-italienische Gegensatz auf dem Balkan und an der Adria (В. Ђоровић)	125
Egon Heymann, Balkan. Kriege, Bündnisse, Revolutionen (В. Ђо- ровић)	126
Mackensen, Briefe und Aufzeichnungen (В. Ђ.)	127
Milada Paúlová, Tomaš G. Masaryk a Jihoslované (Dragotin Lončar)	128
L. Pfeffer, Istraga o sarajevskom atentatu (Vasilij Popović)	129

PRIKAZI

Franc Grivec, Žitja Konstantina in Metodija (M. Kos)	132
F. Šišić, Nekoliko isprava iz početka XV st. (Stjepan Antolić) . .	133
Thomas Whittemore, The Mosaics of St. Sophia at Istanbul (Влад. Р. Петковић)	134

Станоје Станојевић

Жалост је увек велика кад се изгуби један човек од вредности, а два пута је већа кад се тај човек изгуби у напону свог стваралачког рада. Неколико наших значајних хисторичара, као И. Руварац, Ст. Новаковић, Љ. Ковачевић, Ч. Мијатовић, умрли су у дosta дубокој старости, кад је већ и природа сама стављала тачку на њихове завршне реченице. Станојевић је умро по годинама нешто мало пре него његов велики учитељ К. Јиречек, прекинут на послу баш у оно време кад је, спремајући своју велику *Историју српског народа*, желио да даде своју пуну меру и да нашој науци остави дело, у коме ће бити сабрани резултати цела његовог рада од четрдесет година и зрело искуство човека који је проживео један врло буран и догађајима богат период наше хисторије и научио да изблиза посматра хисториске процесе и да их саосећа и као сарадник и као хисториски посматрач.

I

Станојевић је врло млад ушао у науку, са унапред створеном одлуком да се посвети студији прошлости свог народа. Родио се 12. августа 1874. у Новом Саду, као син лекара дра Лазе Станојевића, годину дана пре херцеговачког устанка, који ће изазвати велико узбуђење и потресе у целом српском друштву. Отац му је био врло активан члан омладинског покрета шездесетих година и један од оснивача бечког академског друштва *Зоре*, којој је и кумовао. Интересовао се живо за судбину своје сабраће преко река; испевао је, поводом Вукаловићева устанка, популарну песму „Бојак бију Херцеговци“, и сам јој је нашао арију; био је срећан што је могао пољубити у руку црногорског великог војводу Мирка, и што је, кад је био на проласку кроз Беч, лично поздравио кнеза Николу.¹⁾ У најранијим годинама Станојева детињства, у кући његова оца говорило се сигурно врло много о борбама у Босни и Херцеговини, о рату против Ту-

¹⁾ В. његове успомене у *C. K. Гласнику XVIII*, 1907., 584 и д.

рака који су водиле Србија, Црна Гора и Русија, о берлинском конгресу, о новом устанку у Херцеговини и Боки, о црногорској борби за Плав и Гусиње и после за Улцињ, о прогласу српске краљевине. Сам Станојевић, кад је био расположен, још пре три — четири године, певушио је очеву песму о Вукаловићу и ону некад толико певану дугу песму

По Бугарској крв се лије
Око Плевне и Софије.

Први утисци из младости били су хисториски, у оба значења те речи. Они су на младог Станојевића и највише деловали. У очевој кући, још као млад ћак, Станојевић се одао проучавању хисторије. Отац му је имао лепу библиотеку, са скоро свим омладинским часописима. А у то време сви наши књижевни листови, а новосадски нарочито (*Даница, Матица, Јавор, Стражилово, Бришљан*, поред *Летописа*), пунили су своје ступце хисториским расправама, које су биле с пажњом читане и коментарисане. Тада је Чедомиљ Мијатовић, пола хисторичар а пола приповедач, био један од најомиљенијих писаца наших. Из тог времена остала је Станојевићу све до kraja живота извесна симпатија према том романтичарском хисторичару, који је знао да појача и разнежи његову љубав за хисториска питања. У очевој кући, поред свих тадашњих књижевника и јавних радника новосадских, Станојевић је сретао и Илариона Руварца, страсног полемичара и одлучног и пркосног борца за истину, чије је радове читao нарочито у *Стражилову*. Станојевићев друг и пријатељ Јован Радонић мисли, да се интерес за српску прошлост код Станојевића „пробудио“ под утицајем лектире Руварчевих списка, које је овај живо читao и примао „с дивљењем“.¹⁾ Станојевић је, доиста, — и то му служи на част — рано осетио колико више вреди Руварац и оно што он заступа у хисториској науци од његових противника, али је он Руварца могао тако осетити само за то што је већ имао пробуђен интерес за хисторију и један приличан фонд проћене лектире.

„Под утицајем Илариона Руварца“, прича г. Радонић, „Станојевић је већ као ћак у гимназији почeo да студира изворе за нашу историју. Натписе и записи, летописе и хронике, као и повеље, читao је он пажљиво“. Из новосадске гимназиске књижнице узимао је Шафарикове *Pamatký*, Миклошићева *Monimenta Serbica*, *Гласнике* Српског Ученог Друштва. „Једнога дана, као ћака седмога разреда гимназије, затекао сам га нагнутог над специјалном картом аустријског војног

¹⁾ Летопис Матице Српске, књ. 348, 1937., сеп. пр. 1—2.

института и с књигом Конст. Јиречека *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters.*¹⁾) Сем те књиге, Станојевић је познавао, као гимназист, још и друге неке Јиречекове списе, трудећи се да се што боље обавести и да што дубље уђе у историску методику. Читao је све до чега је могао доћи, на српском и немачком. Задивљавао је знањем ствари не само своје другове, него чак и наставнике, међу којима је млади Тихомир Остојић рано познао његову бистрину и вредност, трудећи се да му их корисно упути.

Свој књижевни и научни рад почeo је у гимназији, и то, после стихова, одмах са историским чланцима и оценама. Први његов чланак био је написан у новосадском *Бранику* поводом петстогодишњице смрти босанског краља Твртка I, 1891. год.¹⁾ У *Босанској Вили*, 1891., 287, са полу погрченим својим именом као Срб-Костадин, Станојевић се јавио са напоменом, да Сима Милутиновић није рођен 5. него 3. октобра 1791. Он се, у тој краткој напомени, показао као младић који чита много и пажљиво и који је до тог датума дошао не сад неком личном комбинацијом него што је нашао да се тако накнадно исправио сам С. Вуловић, који је о том писао. Али од тих првих послова најбољи му је рад опширина оцена на спис *Ж. М. Романовића Биографија и државничка радња Вука Бранковића и Милоша Обилића*. Она је излазила у *Јавору* 1891., бр. 47-51, и заслужује сваку пажњу. Млади критичар прихваћа ту од прве, с пуним разумевањем, критички став И. Руварца и његов поклик „на изворе, на чистину, на висину“ и са заслуженом оштрином одбија овај спис, који је, по предлогу П. Срећковића, био чак добио награду. Млади гимназиста судио је и боље, и трезвеније, и са више знања него награђени великошколац, а то доиста није била мала ствар.

Као што је млади Јиречек, још као гимназист, почeo писати реферате у *Часопису чешког музеја*, тако је и Јован Грчић увео младог Станојевића, још као свог ћака у гимназији, да му за *Старајилово* пише приказе и оцене. Довољно је само прелистати тај часопис из 1892. год., па видети, са изненађењем, што је све Станојевић већ тада читao, о чему је писао, и шта је све знао! Тако је, на пр. реферисао о *Сломенику* С. К. Академије IX—X, где су све само стручни прилози, и имао је чак и свој суд. За писмо деспота Ђурђа Хуњадију и одговор овога деспоту, који се налазе у једном делу Петра Богдановића (о ком је писао Ч. Мијатовић), он смело тврди да су фалсификати, много отсечније него Ми-

¹⁾ Ја га нисам имао у рукама. В. Гласник Историског Друштва XI, 1938., 38.

јатовић сам. Писао је о *Гласу* и расправама које су у њему излазиле од Љ. Ковачевића, „после Руварца највећег исто-рика нашег“, Ст. Новаковића, Љ. Јовановића и др. Кад ре-ферише о *Гласнику Срп.* Ученог Друштва књ. 75, он исправља, с успехом, Јована Бошковића у обавештењима о преписци В. Каракића и Л. Мушицког. Читao је чак и Пелагићеву *Славенску унију* и дао, наравно, негативан суд о њој. Рефе-рисао је, сувише сумарно, о полемици између Љ. Јовановића и Ј. Мишковића о косовској битци, налазећи да Мишковић није у праву колико он сам мисли. За познатог хисторичара — дилетанта Синишу Богдановића он ће већ тада тачно рећи да му је мана „што сувише важности даје домаћим (па и познијим) изворима, а стране изворе омаловажава“. О Јире-чеку је говорио поводом издања *Српских споменика* и ра-справе о Тольену, оба пута с највећим штовањем. Будућег Станојевића, који ће у критици до краја бранити антишови-нистички став, познаћемо већ сад из овог става, написаног поводом *Етнографске карте српских земаља*, коју су издали великошколци 1891. год.: „Одушевљење за свој народ је дивна врлина, али кад то одушевљење пређе у шовинизам, онда од врлине постаје страст, а страст је порок“. И он с тога гле-дишта, као прави следбеник Руварчев, осуђује што се цела Хрватска и цела Маједонија приказују као искључиво српске.

Сем о хисториским списима он је, у два-три маха, писао и о књижевним стварима. Најоштрије је напао Пол де Кокову *Малу Mary* у преводу М. Ђорића, тражећи да се у корену уништи та врста књижевности, и да то уништење изведе омладина. Другом приликом, наишавши на песму *Пусташњак* Јан. Дробњака, он је, сав одушевљен, пртерано наглашавао да је то песма које се „не би постидели ни највећи песници“, спајајући у себи верзификациону способност Змајеву, миса-оност Ненадовићеву и јачину Костићеву.

У *Стражилову* је Станојевић, исто још као гимназист, почeo да објављује и своје чланке. Први, у бр. 11, полемичан је. Поводом великошколске етнографске карте, против које се млади писац, како смо видели, начелно оградио, написао је Ј. Модестин у *Viencu* један чланак на рачун Срба, на који је Станојевић мислио да треба одговорити. За укус и васпи-тање младог писца тај је одговор врло карактеристичан. Писао је мирно и са доста такта, али прилично у традицији омладинизма, коме се, природно, у средини где је омладина највише „цветала“, није могао још отети.¹⁾

¹⁾ Он је исте године одговорио и на чланак из *Vienca* „Iz Ducan-geova, Illyricum vetus et novum“ о Hrvatima“. Стражилово 1892, 778—9.

Мало пред саму матуру написао је Станојевић први свој прави научни чланак „Грегорас о нашим јуначким народним песмама“. У том чланку Станојевић, по другима, али на основу извора, скреће пажњу о поменима наших народних песама код Доментијана и Теодосија, а на основу Ђ. Малетића и А. Павића, са грчким текстом у руци, доказује да Грегорас не говори о нашим народним песмама. То је први његов по-купашј примене критичке Руварчеве школе, још недовољно са-мосталан, али методски добар. Млади Ђак је пошао на изворе, на прави пут, да види и утврди шта се тамо каже, па да тек на основу тога изводи закључке. Расправа та није беспре-корна; било би, у осталом, више него неправедно и тражити то од ње. Ни данас многи од оних који се баве хисторијом народне поезије не могу довољно критички да разазнавају ствари. Откуд би се то могло тражити од младића, који још није ни ушао у праву науку! Је ли он могао видети, тада, да наводи код Теодосија (сем једног) и код Доментијана о певању песама нису у исти мах и докази да су то баш биле *народне песме*? Али оно што је у том чланку главно и добро то је ово: да је млади Ђак, и пре Универзитета, и пре семи-нарске вежбе, осетио и видео како треба да се ради и којим се начином *једино* може доћи до сазнања праве истине.

Пре одласка на Универзитет, у лето 1892., написао је Станојевић и свој чланак о И. Руварац, поводом његове шездесетогодишњице, пун дивљења према заслужном хисто-рику. За њега Руварац је „први, највреднији и највећи радник“ на нашој хисториској науци, „први историк на словенском језику“ уопште, човек који је према старој „школи назатка“ створио нову „школу напретка“, ону „која учи да су исто-ријски извори писана акта и факта“. Као типичан пример примене његове школе наводи Руварчеву расправу о смрти цара Уроша. Руварац није, наглашавао је он, *Geschichtsschreiber* него *Geschichtsforscher*. Тај чланак је уједно и јасан програм рада младог научника; очевидно је, да ће и он сам наставити тај начин рада, који толико цени и који је већ дао тако лепе резултате. Али ме једно у том чланку, мада пригодном, ипак зачудило. Руварац је, доиста, повео смелу и часну борбу за научну истину и то му је једна од најкрупнијих заслуга у нашем духовном животу. Али у тој борби он није био сам. Баш о том истом питању, које помиње Станојевић као ти-пичан пример разлике рада између старе и нове школе, ра-справљао је и Љ. Ковачевић, и то исте године и у истој књизи, и не мање тачно и оштроумно. Зашто није поменуо и њега? Или још кога? Овако, сам на сцени, Руварац испада и сувише осветљен и, мада веома заслужан, некако непра-ведно издвојен.

II

Завршивши гимназију Станојевић је био начисто с питањем шта ће студирати. Имао је већ и готов план. Решио се да на јесен 1892. год. иде у Беч. Нешто по жељи оца, који је био бечки ђак, али вероватно још и зато, што је зnao да професор Јиречек прелази у току идуће школске године из Прага у Беч, на тамошњи универзитет. У јесен 1892. пролазио је Јиречек кроз Нови Сад и Станојевић је имао прилике да се види с њим. Од њега је можда и дознао за тај прелазак.

На бечком универзитету Станојевић је у главном студирао код професора В. Јагића и К. Јиречека. Станојевић није имао филолошких склоности, нити је икад филологију радио не само с љубављу него ни с прилежношћу. Али је код Јагића ипак имао успеха. Јагићу се свидела његова бистрина и велика духовна радозналост, а Станојевић се код њега дивио оном огромном, енциклопедиском, знању, ширини обухвата и смислу да у свима питањима продре у битно и, тако рећи, изљушти проблем. Јагић није био нимало уска стручњачка цепидлака, нити је тражио да ђаци безуветно раде оно што им он сам додели. Напротив. Он је поштовао свачије склоности и чак је волео да ђаци имају индивидуална интереса за поједине области или струке у оквиру словенске филологије, у коју је он обухватао не само језик и књижевност, него и историју и фолклор. Оно што је он тражио било је, да ћак савесно научи стручне ствари и нарочито да уз старословенску граматику и матерњи језик савлада бар још један словенски језик, првенствено руски. Много више него Јагић Станојевића је по предмету занимао Јиречек. Ретко темељне спреме, стицане с планом од прве младости, са изванредно великим знањем, са ретким даром за језике, саве стан и строго методичан, Јиречек је, у исто време, имао и велику љубав за науку и рад и био је наставник од кога се могло много научити. Он је био несумњиво најсолиднији познавалац средњевековне историје Јужних Словена и Балкана уопште. Больу школу један наш историчар није могао добити у то време ни на једној другој страни. На бечком универзитету Јиречекову праву вредност тада још нису до вольно познавали и ценили у правој мери његови професорски другови по струци и он је предавао на катедри словенске филологије, која је добила службени назив „словенска филологија и наука о старинама“. Тај је назив катедра имала и много доцније, и у време мојих студија, од 1904—1908. године, иако је Јиречек и свој предмет и свој глас био развио у сасвим другом правцу.

У Бечу је Станојевић ушао у тешње везе са Јованом Радонићем, мало старијим другом из гимназије, који је студирао општу историју са географијом. Радонић сам казује, да је под Станојевићевим утицајем и он почeo слушати Јагићева предавања и постепено све више са опште историје прелазити на националну. Станојевић сам ишао је и на предавања других бечких историка, али се за њих није могао много загрејати. Кад смо разговарали о тим студијама он се од свих тих професора није ни на једном задржавао дуже или с више непосредније заинтересованости. Радонић помиње Макса Бидингера, „типичног претставника универсалне историје“, чија га је личност „још највише интересовала“ и Л. М. Хартмана, тада младог доцента. Хартмана је Станојевић и волио и ценио; и то је био, колико знам, једини наставник бечке немачке школе с којим је наставио везе и доцније. Његову *Хисторију Италије у Средњем Веку* пратио је с пажњом, док је постепено излазила, и искоришћавао је нарочито у свом делу *Византија и Срби*. После рата, Хартман је био Станојевићев повереник у бечком архиву Министарства Иностраних Дела при претресању једног питања у вези са такозваном ратном одговорношћу.

Станојевић је и као студент наставио писање реферата и оцена и објављивање својих научних испитивања. Он је очевидно напредовао. Његове оцене све су више показвале човека који је начисто са методом и задацима праве критичке историографије, а у исто време и човека који све дубље улази у своју струку. Његове оцене обраћале су већ тада општу пажњу на себе. Наша научна историска критика, сем борбених обрачуна И. Руварца са П. Срећковићем, била се прилично успавала. Наши главни историчари, Ст. Новаковић, Ч. Мијатовић и Љ. Ковачевић, нису више, или нису уопште писали критика, а други, млађи историчари, јављали су се тек с времена на време, поводом овог или оног питања. Први је Станојевић почeo да приказује сва важнија историска дела, која су се јављала код нас, и да историску критику негује као посебан род.

Од свих тих оцена упала је у очи нарочито оцена о Новаковићевом делу *Срби и Турци XIV и XV века*, која је излазила у *Спражилову* 1893, бр. 48—51. Станојевић је тад био тек у трећем семестру својих студија, а Новаковић је био већ старији господин, са скоро тридесет година научног рада и са врло великим именом. Шта је млади студент могао замерити њему? Шта је он могао знати више и боље од Новаковића? А, међутим, млади Станојевић имао је у многом право и учинио је неколико и начелних и стварних замерака, које се не дају оспорити. Он је с правом замерио Новако-

вићу што је из овог дела, с таквим насловом, изоставио целу борбу Срба с Турцима за владе кнеза Лазара и тим делом разбио и догађаје унапред осудио да у излагању буду недовољно повезани и можда и нетачно објашњени. У стварној критици Станојевић је изнео да је први део бољи од другог, а у другом да нису довољно искоришћене ни изворна грађа ни стручна литература. Кад прелази на конкретне примере, млади ђак, према Јовановићевим примедбама учињеним Ј. Мишковићу, и по свом знању, брани Вука Бранковића од Новаковићевих замерака, у основи тачно и доста речито, и са добром интерпретацијом текста Константина Филозофа. Ту је он, на пр., противно од Новаковића утврдио и то, да је Вук збачен с власти не 1394. год., него после битке код Никопоља. Али, оно што у тој оцени изненађује и лепо делује, то је њен завршни део, у ком се трезвено и тачно даје општи закључак о односу између Срба и Турака. Опште стање и једне и друге стране било је такво, да поједине личности и поједини моменти нису више могли утицати на општи исход ствари. Србија је била у растројству и немоћна да сама одоли турском сили, која није имала карактер буџице или најезде, него организоване снаге, која се развија с планом. Ма ко да је био на управи Србије он није могао зауставити неодољиви процес хисторије и наћи неки волшебни начин да измени све оно што је довело до тог стања. Није обично било, доиста, да један млад човек тако зрело суди о тим општим питањима из наше хисторије, у којој су и врло озбиљни радници гледали процесе више на парче и волели да приказују и поједине личности и поједине моменте као више судбоносне него што су они у ствари могли бити. Ова критика доживела је част, да се на њу позвао и похвалио је сам К. Јиречек у својој оцени Новаковићева дела.¹⁾

Друга Станојевићева оцена о другој Новаковићевој књизи (*Стара српска војска*)²⁾ била је много негативнија. И ту је млади критичар, поред конкретних замерака, улазио и у чисто методска питања и дао неколико сасвим оправданих напомена (што, на пр., писац није обратио пуну пажњу студији развоја војних установа; што није правио потребна поређења са истим установама у суседству). И та је оцена и по лицу о ком је писано, и по садржају, и по начелном ставу морала обратити пажњу на себе. У толико пре, што је била објављена у нашем најбољем часопису тога времена.

Од других студентских оцена Станојевићевих вреди нарочито поменути ону о Дучићевој *Историји српске право-*

¹⁾ Archiv für slav. Philologie XVII, 1895., 261.

²⁾ Дело II, 1894., 393—9.

славне цркве,¹⁾ у којој је критичар, пре главне Руварчеве расправе, изнео и добро бранио гледиште да је Стеван Прво-венчани дошао у сукоб са Савом и био у његову отсуству 1217. год. крунисан за краља.

Научну критику настављао је Станојевић и доцније. Ако и није више требало много ломити копља за победу оних начела, за која се годинама, изложен многим ударцима, борио Руварац, није било од мање важности сузбијати у нашој науци разметљиви дилетантизам и олакост и стручних радника да без довољних припрема улазе у тешка и сложена питања. У самој Академији — да не помињемо друга тела — усудио се један лекар, и то хирург, иначе сваштар и брзописац, да расправља о једној крупној културно-историској теми, за коју је требало неколико дугих година врло специјалних студија. И расправљао је, наравно, на најповршнији начин, који се дао замислити. Такви случајеви просто изазивају да човек реагује на њих. И док су старији ћутали, из многих обзира, Станојевић је сматрао, с правом, да о таквим стварима треба повести реч. И повео је. У Делу XI, 1896., изишла је његова оцена на академски спис В. Ђорђевића о *Грчкој и српској просвети*, оцена која је била негативна и врло, врло оштра. Оштрина је била израз његове огорчености што се тако што могло догодити, и то не у неком малом друштву, или у неком часопису, него у установи чисте и строге науке. Тако ће он оштро напasti идуће године и Матицу Српску што је штампала једну расправу Ђуре Вукићевића о кнезу Мирославу.²⁾ Станојевић је ту расправу осудио мало преоштро јер је доиста рођена дилетантски, али је писац, поводом питања о односу Мирослављевом према Немањи, изнео ту две примедбе, на којима се вредело зауставити. На те две примедбе, не знајући за њих, основао је сву своју расправу о оцу Немањином проф. Д. Н. Анастасијевић, који је иначе више замрсио него помакао напред решавање о постављеном питању.

Од тих младићских оцена, писаних пре 1900. год., ја лично највише ценим ону, коју је Станојевић написао 1898. год. на *Историју Срба* Милана Јубавкића.³⁾ Та *Историја* сама по себи није од каква већег значаја, иако има своју не баш најлепшу приватну историју. Али се Станојевић задржао на њој дуже: 1) да начелно устане против такозваних популарних историја, у којима се не говори пуна истина и где се за све што се догодило криве други, а не тражи право

¹⁾ Дело IV, 1894., 323—31.

²⁾ Бранково Коло III, 1897., 375—80.

³⁾ Летопис, књ. 194, 144—158.

стање; 2) да изнесе неколико нових схватања и података; као н. пр. о утицају похвалних слова кнезу Лазару и неких хисторских споменика на стварање народне традиције¹⁾; и 3) да изнесе, уз Ч. Мијатовића, неколико својих прилога за објашњење узрока пропasti балканских народа у борби с Турцима. Тако је, н. пр., добро приметио зло стање нашег сељака у старој држави. Та оцена иначе није добро компонована, и није доволно повезана. Из ње би се, мирне душе, могле изградити две-три посебне студије, од којих се она, у осталом, и састоји, истина више по грађи него по обради. О самој Убавкићевој књизи говорено је врло мало; све друго је било казано само поводом ње. Штета је, доиста, што је тако поступљено. Јер данас мало ко зна, а и онда је мало ко слутио, да ће ту, на пример, наћи лепе грађе за питање о постанку косовске традиције, која би могла врло лепо послужити за даље студије у том правцу.²⁾

Своје научне радове почeo је Станојевић објављивати, исто као и оцене, још док је био студент. У Делу I, 1894., 323—6, штампао је расправу „Кад је умро краљ Радослав?“, коју је написао као слушалац трећег семестра. У тој радњи осећа се јасно Руварчева школа. Хисторичар има да претресе свако питање само на основу извора и све оно што се изворима не може доказати има да се избегава или просто одбаци. Тако је овде одбачено казивање, да је Св. Сава закалуђерио свргнутог краља Радослава и утврђено је, како није нимало сигурно да је овај умро набрзо после губитка престола. Други његов рад *Прилощи библиографији србуља³⁾*, настао под утицајем Јагићева дела о цетињској штампарији и као плод занимања словенском филологијом, доноси пре-глед библиографије о нашим старим штампаријама и добар, и још увек користан, библиографско-критички прилог с описом неких старих србуља, које је он ишао да испитује по селима Равног Срема.

Као студент он је, заједно са Јованом Радонићем, почeo у *Лейпцигу* и систематско проучавање и оцењивање наших старих биографија као важних извора за хисторију. Несумњиво је сасвим тачно гледиште, да је за право искоришћавање једног споменика пре свега потребно, подробним испитивањем, утврдити његову вредност и веродостојност, и да се не може дати добар и поуздан приказ ниједног периода

¹⁾ Нешто напомена о том дао је био раније у својој тези, *Archiv für slav. Philologie* XVIII, 445—6.

²⁾ Није, наравно, за њу знао ни др. М. Браун у својој великој монографији „*Kosovo*“ (Лајпциг 1937), у којој је расправљао о тим питањима.

³⁾ Годишњица XIV, 1894., 360—84.

хисторије без потребних претходних проучавања свих појединости. Млади писци, мало неправедни у оцени напора Светије слава Вуловића, дали су неколико сасвим општих напомена о оном што се у том погледу урадило дотле, па су нагласили да је њихов посао „почетак почетка“, вероватно са доста недостатака, али рађен са намером, да, по еванђеоској речи, поравна пут онима, који ће стварати иза њих. У *Лештанијсу* 1895. год. Станојевић је дао три такве мале расправе. У расправи „Извори Немањиних биографа“ утврђује он поуздано већ раније казано али непримљено мишљење, да се Сава за Немањину биографију служио својим ранијим списима, а одбацио је мишљење да су се Првовенчани и Доментијан служили Савним делом. Данас је, међутим, изведено начисто питање, да се Доментијан доистра служио биографијом Првовенчанога не само кад је писао житије Немањино, него и кад је писао житије Савино, у што Станојевић тада није још могао потпуно да верује. У друге две расправе он је расправљао о склопу и хронолошким белешкама Данилова зборника. У расправи о склопу Станојевић је прихватио мишљење И. Павловића и дао је неколико напомена да га допуни. Већ тада је он упозорио на београдски рукопис са посебним биографијама Драгутиновом, Милутиновом и Јеленином, који би могао знатно припомоћи решавању тога питања. Тада рукопис остао је, ипак, неискоришћен све до иза рата, кад је на основу њега Љ. Стојановић утврдио оно, што је Станојевић донекле наслућивао.¹⁾ У другој својој расправи Станојевић је наглашавао и доказивао, да хронологија у Даниловом зборнику није поуздана и да се помоћу ње „не сме одређивати хронологија српских архиепископа“. Као младић са двадесет и једном годином ушао је Станојевић са једном од оваквих расправа и у издања Академије. У Гласу XLIX, 1895., објављена је његова студија *O склопу Немањине биографије од Стевана Првовенчанога*, у којој је хтео доказати, да то дело није целина, него да је састављено из три партије. Резултати његова разлагања нашли су одмах на опозицију и нису били примљени у науци; од њих је касније одустао у извесној мери и он сам. Али је студијом ових питања Станојевић несумњиво знатно допринео да се оживи прилично умртвљени интерес за ове ствари и да се проучавања наших старих биографа почну вршити и са нових гледишта.

Из ове области била је и његова докторска теза, беспрекоран и прави научни рад. То је студија о *Биографији*

¹⁾ Глас CVI, 1923., 97—105. Ср. Н. Радојчића, О архиепископу Данилу II. С. К. Задруга, бр. 257, 1935.

Стевана Лазаревића од Константина филозофа као о хисторијском извору. Станојевићеви професори, Јагић и Јиречек, дали су о тој радњи врло похвалан суд, и колико су је ценили види се најбоље по том, што је Јагић уврстио у свој *Archiv für slav. Philologie* XVIII, 1896., оне исте године, кад је кандидат завршио своје студије. То је био први рад у нашој студији хисторских извора са обухватањем једне биографије у целини, дат са поузданим знањем и са врло лепим резултатима. Њом је Станојевић показао да је потпуно ушао у научни метод и рад и да је у пуној мери заслужио своју докторску титулу. Од њега се наша наука могла надати с пуно права врло знатним успесима.

III

После завршених студија у Бечу Станојевић је отслужио свој једногодишњи војни рок. Највише времена провео је са својим пуком у Тиролској, и то више у Триенту а мање у Инсбруку. То му је време пропало прилично за научни рад, али је проширило његов видокруг у другом правцу. Станојевић се одавно интересовао за устројство старе српске војске и тај интерес лепо је показао приказујући напред поменуто Новаковићево дело о том предмету. Сад је, служећи у војсци и спремајући се за резервног официра, могао огледати извесне ствари из војног живота и у пракси и добити за извесне појаве могућност правилнијег и непосреднијег суда.

Пошто је завршио с војском Станојевић је желео да настави студије. Његов отац, иако није био богаташ, могао је ипак, с пуно разумевања, да за синово усавршавање осигура довољна средства. А Станојевић је хтео да види и научи што више у главним средиштима за словенску и балканску науку. После Беча он је свакако хтео да пође у Русију. Великих хисторичара, са широким погледима и богатом ерудицијом, који би се бавили хисторијом Јужних Словена, у овај мах међу Русима није било много, а нарочито не у Петрограду и Москви. Али се зато деведесетих година јавио у Русији интензиван интерес за византолошке студије, које су обећавале продубљивање и пуније разумевање целог нашег и политичког, и духовног, и материјалног стварања на Балкану. Уз то, мада није био нимало филолог, Станојевић се осећао као слависта, и знао је добро да је за његове студије од велике потребе да прати и резултате славистичких испитивања, а посебно у области књижевне и духовне хисторије. Најпосле, у Русији се налазила огромна, још увек недовољно прегледана, грађа рукописа и докумената.

У Петрограду, по саопштењима Ј. Радонића, који је тамо с њим провео дуже времена, Станојевић се познао са свима претставницима словенске науке, В. Ламанским, И. Паљмом, А. Пипином, А. Веселовским, Е. Куником, А. Шахматовом и др. „Али несумњиво, Станојевића је највише привлачила личност професора и академика В. Г. Васиљевскога, творца византиске науке у Русији“. Из Петрограда млади српски доктори отишли су у Москву. Ту су нарочито прибрали грађу о односима између Срба и Русије, коју, на жалост, нису успели да на време обраде.

Пошто су провели скоро годину дана у Русији Станојевић и Радонић су отишли у Цариград. Стојан Новаковић, који је волео да помаже младе научне раднике, израдио им је да буду постављени за предаваче у српској гимназији у Цариграду и да узгред ради у мало пре тога основаном руском Археолошком Институту. Станојевић је свакако жеleo не само да види, него да баш позна Цариград и његову средину и споменике његове старе културе. Он је већ тад створио одлуку да што дубље и присније проучи српско-византиске односе, сматрајући то као основу за правилно схватање развоја целе српске прошлости. Чудновато је, међутим, да се није много трудио да научи и новогрчки језик и да позна на извору и настојања нове грчке науке. У Археолошком Институту радио се као у каквом семинару; учила се грчка палеографија, објашњавали се византиски писци, давали се реферати о новим списима. Шеф Института био је познати хисторичар Ф. И. Успенски. „Под утицајем Успенскога објиџа обратили смо пажњу проблему словенске колонизације Балкана“, прича г. Радонић. Али Станојевић није био, бар не тада, задовољан научним методом шефовим и није га много ценио. Кад је 1900. год. била објављена Успенскога студија о војној организацији Византије Станојевић је о њој написао врло неповољан реферат, и то првенствено са методске стране. Замерао је, што писац није обратио пажњу на развој војних установа, што би једино дало праву слику о организацији, и што недовољно лучи старије и млађе изворе при стварању закључака.¹⁾ Сем Успенскога Станојевић је у Цариграду познао и А. Васиљева, Б. Панченка и П. Миљукова, за кога г. Радонић прича, да је знатно утицао на Станојевића продубљујући његов интерес за социјалне и економске проблеме. Мени, за цело време нашег општења, није Станојевић никад помињао научан значај Миљуковљева рада, док је о Успенском говорио више

¹⁾ Byzantinische Zeitschrift X, 1901., 641—2.

пута са доста поштовања и чак са извесним жаљењем што се с њим разишао.

По повратку из Цариграда Станојевић је био изабран за доцента на Великој Школи. Владан Ђорђевић, који је тада био претседник владе и који му никад није могао заборавити ону негативну оцену, није хтео да одобри тај избор. Да не губи време Станојевић је отишао у Минхен, да код тада несумњиво најбољег византолога, Карла Крумбахера, употпуни своје знање. Ниједан наш хисторичар пре њега није у првој младости свој позив схватио озбиљније, нити се за њ спремао са толико плана. Руварац је био по главној струци теолог, Новаковић филолог, Мијатовић финансier, Ковачевић математичар. Једини се Станојевић од првог дана посветио свав хисторији. Истина, жива духа како је био, он се бавио и другим стварима и питањима; баш овог времена са неколико другова борио се за реформе у Матици Српској; нарочито се одувек много интересовао за политику и националну акцију; — али то је све он, ипак, подређивао свом главном задатку, сматрајући те ствари, у извесној мери оправдано, као саставни део хисториског интереса.

IV

Тек у јесен, 25. новембра 1900., именован је Станојевић за доцента српске хисторије у Великој Школи. Почеко је рад с пуно добре воље, жељан да и непосредно утиче на стручно образовање нашег хисторичарског подмлатка. У свом приступном предавању, као програм свог рада и програм нове школе, он је поставио ове захтеве: „Задатак је српске историографије да се једном еманципује од досадањег уског делокруга, да остави досадање своје стазе, да почне радити на широј основи са свима изворима, који јој могу пружати ма и најмање података и са свима помоћним историским студијама, да обрађује све периоде српске историје и све гране народнога и држavnога живота у прошлости, да Историју Српскога Народа постави на њено место у Историји Балкана и у Историји Света.“¹⁾

Писао, међутим, није много. Од 1896—1902. год. није објавио ниједне веће ствари. Мали чланак *Нешто о Јакшићима*, прештампан 1901. год. из *Нове Искре*, само је реферат и допуна књизи мађарског хисторичара С. Боровског *Хисторија нађлачкој стахилука*. Чланак о *Пишу Стани* (из *Проsvetnog Glasnika*, 1901.) улази делимично у оквир његове дисертације и користан је, али није права студија. Спорна је

¹⁾ С. К. Гласник, X, 1903., 544.

још остала и Станојевићева претпоставка, да би Пипо могао бити баш Филип Маџарин наших народних песама. Већи рад претставља једино, и опет делимично из оквира дисертације, *Борба о наследство Баошино* (Карловци 1902.). Ту расправу је у Академији одbio Ч. Мијатовић са мотивацијом, да се „њоме не уноси никакав нов факат, нити нова каква светлост у историју оних догађаја“. Тај суд је сувише оштар и није сасвим тачан, јер у радњи има и нових саопштења и нешто исправака туђих тврђења. Неке нарочито нове погледе и резултате та радња доиста није донела; Станојевић је њом, у главном, хтео да изближе прикаже зетску политику деспота Стевана, на којој се у својој дисертацији, ради чувања срамере, није могао посебно задржавати.

Иначе, Станојевић се тад понајвише бавио научном критиком. Занимљиво је, да је у ово време у својим оценама бивао све оштрији и отсечнији. Очевидно с тога што је видео како дилетантизам, и поред свега сузбијања, још смело диже главу. Откуд Јован Ђорђевић да пише целокупну *Историју Српског Народа*, кад није показао да може са успехом обрадити бар један њезин период? Како је могао да се са необичним претензијама јави В. Рашић са својим великим историско-дипломатским делом о Србији, кад о њеној прошлости није „знао ни најобичнија факта“¹⁾? Станојевић није, међутим, сузбијао само њих и њима сличне (нарочито се био оборио на А. Гавриловића), него је осудио и старог М. Ђ. Милићевића и његов начин писања у *Додашку Поменику*,²⁾ и Божидара Прокића, професора Велике Школе, и његову студију о почетку Самуилове владе³⁾, па и своје претходнике на катедри, који су ђацима давали сувише широке и тешке теме за светосавске темате. Доиста, кад човек зна како је и пре, као и сада, било код наших ђака слабо знање језика и класичних и модерних, како је њихова општа култура имала много празнина, и како су страховито оскудне наше библиотеке за прави научни рад, човек се мора чудити како је, уопште, могло неком пасти на ум, да зада, као ђачку тему, *Историју Срема од најстаријих времена* или нешто томе слично. „Шта може један великошколац у току од неколико месеца проучити и написати о историји једне области, чија је судбина тако разнолика?“ Тако је, с правом, питао Станојевић у једној оцени⁴⁾, покazuјући се њом и као наставник који добро познаје свој

¹⁾ С. К. Гласник IV, 2901., 302.

²⁾ С. К. Гласник II, 1901., 454—61.

³⁾ Јв., V, 1902., 70—3.

⁴⁾ Летопис, књ. 228, 1904., 123.

ћачки материјал и као одговоран научник. У семинару, међу ђацима, он је говорио исто тако. Тражио је да раде, као почетници, не широке теме и крупна питања, него мање ствари, на којима ће се моћи боље усредсредити, познати метод, развити критичност, опробати оштроумност.

Од тих оцена најопширнија је и најзанимљија она, коју је написао о *Историји српскога народа* М. Вукићевића.¹⁾ Ту је Станојевић изнео своја схватања о том, како не треба писати нашу историју, из чега се, посредно, да лепо извести какву би историју он желео. Излагање наше прошлости, са претресањем хронолошких и генеалошких питања, учинило је историју незанимљивом. Људи не обухватају у својим приказима веће периоде и не посматрају догађаје са вишег гледишта. Вукићевић, по његовом мишљењу, није прошлост ни саосећао доволно. Нема довољне диференцијације у оцени људи, ни праве историске динамике. У његову излагању има доста наивности, патриотске и иначе. Све је српско добро и беспрекорно, све око нас горе или неваљало. Срби никад низашто нису криви. У извесних писаца „цела Историја Српскога Народа изгледа као једна велика религијозна епопеја о борби добра и зла“.

Јиречкове оцене имале су често карактер малих студија; доносиле су многе исправке, нове податке, понекад и сасвим нова решења. И кад су биле негативне нису скоро никад имале личних апострофирања, нити уопште много подвлачења личних елемената. Станојевићеве научне оцене личиле су у многом на књижевне оцене, у којима се, првенствено и једино, мора обраћати пажња на личне квалитете писца. Он је у њима у то време ретко доносио нова решења, него је чешће, са разних гледишта, дисвалификовао то што је имао пред собом. У много прилика и питања он је имао право и његовим примедбама начелно се није често могло учинити много приговора. Али је било других момената који су изазивали реакцију. Отсечан тон и понекад сувише јако подвлачење негативног нарочито су створили тим критикама рђаву репутацију. Станојевић је, доиста, бивао сувише оштар у изразима и тамо где није увек требало; и није увек имао довољно осећања за релативности. Као да није увек имао правог осећања ни за тежину речи. Он ће, на пр., једном приликом написати ни за қог мањег него за Јиречека, да је „дао сасвим њогрешну и једнострану карактеристику краља Уроша“.²⁾ Тако се, очевидно, није могло рећи; реч би

¹⁾ Летопис, књ. 232, 1905., 98—111.

²⁾ Борба за самосталност католичке цркве у немањићкој држави. Београд 912., 1148.

била сувише тешка да се тиче и самог излагања чињеница, а камо ли карактеристике рада једне хисториске личности, која је, увек, мање-више релативна. Тако је, по мом дубоком уверењу, прешао меру и пишући оцене о *Прегледу српске књижевности г. Павла Поповића* и о Скерлићевој *Српској књижевности XVIII века*,¹⁾ где је, уз то, изашао и из свог правог стручног оквира. Скерлић несумњиво има доста грешака у појединостима и није био довољно пажљив у исписивању речи и при вођењу коректура, и радио је брзо и смело, али је имао интелигентну концепцију великих линија, снажан замах и изразито хисториско саосећање. Он је први код нас почeo да даје монографије из хисторије књижевности са хисторијатом не само писаца и дела него и идеја, и он их је први радио са широком културно-хисториском позадином. Станојевић се код њега није задржао на том ни у једном ставу, него се одмах оборио на појединости и понегде на споредности. У замеркама које је он учинио и начелно и стварно има доста тачног, и корисног, и сваки би му писац могао бити само захвалан на многим напоменама. Али у извесним моментима критичар се није питао шта је при извесним тврђњама и ставовима мислио и писац и шта га је руководило да једну ствар каже тим речима или у таквом ставу, него је претпостављао увек само незнање, брзину, површност. Доиста се није могло рећи и написати, „да г. Скерлић нема *шојма* о томе око чега се (у нас) водила борба у првој половини XIX века.“ Станојевић је због таквих критика имао много непријатности. Одговарали су му, са удвострученом и утроствученом мером, многи од нападнутих писаца, почевши од Симе Л. Лазића, В. Рашића, Ј. Хаци Васиљевића, па све до Скерлића и П. Поповића. Нарочито су била опасна ова двојица, која су својим одговорима дала општији карактер и подвргла и самог Станојевића врло оштрој критици.

Станојевић на те одговоре дуго није начелно хтео да реагује. „У нашој историјографској литератури“, писао је он, „још увек има много обломовштине и још више дилетантизма. Стога сам ја био свагда уверен, да је у таким приликама потребан на томе пољу рад у два правца: директан рад на науци и рад на сузбијању тога дилетантизма. Овај други посао у нашим приликама мало је продуктиван, још мање благодаран, јер у критикама на туђа дела и на исправљање туђих погрешака човек губи много времена; критике се губе и заборављају и ако у њима често има добрих и нових ствари, а писац критика диже сам на себе хајку и мора бити спреман да га грде и нападају и стварно и лично. Код нас је

¹⁾ Летопис, књ. 268, 1910., 50—69.

онај који критикује туђа дела више но и где у том положају, јер код нас објективност и према себи и према другима није још продрла ни у најпросвећеније људе; код нас у науци још увек влада женска осетљивост и стварне замерке сматрају се за личне увреде; култ своје личности још увек је јако развијен... Казавши о једној ствари своје мишљење, ја нисам никада налазио за потребно да се на ту ствар враћам, јер сам увек био пројект дубоким уверењем, да ће моји резултати ако су тачни и добри кад тад победити, ма се сви дигли против њих, и да ће, ако нису добри, кад тад пасти, ма их сви хвалили; у томе случају неће ништа користити моја одбрана: они ће, ако нису добри, зато што нису добри, пасти кад тад сами собом и морају пасти и треба да падну.”¹⁾ Од тог начелног става он је, ипак, отступио; и то два пута. Изазван оценом Ј. Н. Томића о његовој малој *Историји Босне и Херцеговине* он је у другом издању своје *Историје Српског Народа*, 1910. год., написао једну врсту одговора, али не на ту оцену, него је говорио уопштено, приказујући Томићеву хисторичарску личност у целини. А другом приликом одговорио је читавим низом чланака *Фразе и факта*²⁾ на примедбе Ј. Скерића и узгред г. П. Поповића.

После тих полемика Станојевић задуго није писао нових оцена на наша дела. Ту врсту свог научног рада обновио је тек после рата у *Архиву за арбанаску спарину, језик и етнологију* и после нарочито у нашем часопису. Те оцене биле су мањом кратке и више начелне; у њима је Станојевић више маркирао него образлагао своја гледишта. Али су биле несумњиво корисне, јер су потакле, у колико су биле негативне, нова објашњавања, као што је, на пр., случај са чланком г. Л. Хауптмана о сеоби Хрвата и Срба; или су, позитивне, давале маха и самоповерења нарочито млађим писцима.

V

Главни научни посао који је Станојевић припремао у прво време свог наставниковања било је проучавање веза између Византије и Срба. И за себе и за своје ћаке он је хтео да систематски пређе, на основу извора, нашу хисторију од најстаријих времена, од словенске колонизације на Балкану и првих наших додира са Византijом, да би, на тако солидно постављеној бази, могао прећи на даље проблеме. Његова је намера била да прикаже време и карактер словенског нахијања према Балкану, да нађе, колико се може, шта су

¹⁾ С. К. Гласник, IV, 1901., 307—8.

²⁾ Дело, књ. 57—9, 1910—11.

наши претци донели са собом овамо, и да онда изложи како смо се овде снашли и формирали као народ и држава и како је и колико и у којим све правцима утицала Византија на нас. Ради тога је правио посебне студије у Русији, у Цариграду и у Минхену. Задатак је био велик, научно пун лепих и важних проблема, и достојан да му човек посвети цео век. Станојевић је мислио да то његово дело *Византија и Срби* обухвати десет свезака и доведе ствари до пада Цариграда. По концепцији то није имало бити у целини синтетичко дело, него низ подробно испитаних појединости, које би сабране, на крају, као резултат створиле слику целине. У једној својој ранијој оцени он је разлагао потребу византолошких студија код нас, најпре монографских па онда синтетичких.¹⁾ У предговору првој књизи Станојевић је саопштио свој план: „у првих девет књига биће изнесена историја политичких односа српско-византинских, а у последњој ће бити оцртан целокупни културни утицај Византије на Српски Народ“. Али од целог дела изашле су само две књиге; прва 1903. а друга 1906., обе у издањима Матице Српске у Новом Саду (Књиге Матице Српске, бр. 7-8, 14-5). У првој је изложена хисторија Балканског полуострва до VII века, а у другој колонизација Словена на Балканском полуострву. Станојевић ми је причао, да је даљи рад обуставио због неспоразума са управом Матице Српске, која није била довољно лојална према њему. Други разлог био је вероватно у његовој болести. Он је тих времена много патио од грча у руци, који му је задавао велике болове и нервозу при писању, тако да је неких пет-шест година с муком доспевао да стави на хартију једва неколико омањих ствари. Прво дело *Византије и Срба*, у првој половини, имало је карактер уводне парзије; тек у другој половини и у другој књизи развијао је Станојевић своје студије самостално. Он је систематски прошао све вести византинских и других хроничара, па је на основу њих дао досад најпотпунији и најтачнији приказ словенског кретања око дунавске линије и по Балканском полуострву. На основу њих он је одбијао теорију о аутохтонству Словена на Балкану, коју је заступао известан део наших старијих и туђих, мање критичних, писаца; али је одбијао, иако то изрично не развија, и причања Константина Порфирогенита. Методски сасвим исправно, он је највишу вредност полагао на савремене и времену ближе изворе. У најновије време, пишући о једној расправи о себи Срба и Хрвата, Станојевић је јасно узео став против тог извора. „Оно што је Порфирогенит написао о себи Срба и Хрвата написао је можда на основу неких

¹⁾ Дело XVIII, 1898., 483.

традиција, али шта вреде традиције од 300 година, то је добро познато".¹⁾ Ја лично мислим, да у Порфирогенитовом причању има ствари, које садрже неколико тачних елемената и које треба узети у озбиљну комбинацију, али, начелно, Станојевићев став је исправан. Свуда где старији извори долазе у сукоб с новијима, и у колико долазе, њима треба дати предност. Иначе, недостатак је овог списка што је основан искључиво на хроничарској грађи и што није у њему нимало обраћана пажња ни археолошком (н. пр. у питању раног хришћанства на Балкану) ни лексиколошком и топономастичком материјалу, који би дали довољно могућности за постављање нових и суптилнијих проблема. Као допуну и објашњење том раду објавио је Станојевић у *Гласу LXXX, 1909.*, своје белешке *О Јужним Словенима у VI, VII и VIII веку*. Ту је још једном доказивао, да правог досељења Словена на Балканско полуострво није било пре почетка VII века, а онда је дао низ из разних извора прикупљених података о односима према Византijiји, Обрима и другим варварима и о њиховој култури.

У нашој науци Станојевићево дело све до данас није замењено ничим обимнијим, пунијим и болјим. Г.Г. Л. Хауптман, П. Скок, М. Барада и неки други наши научењаци имају о извесним питањима словенске, а посебно српске и хрватске сеобе на Балкан други суд, али га нису износили у вези са свима питањима која се односе на те сеобе и на балканску ситуацију тога времена. Иначе, у словенској науци за ова питања данас је несумњиво најпотпуније, можда и са више грађе него што је било потребно, чувено дело Л. Нидерла *Puvod a počátky Slovanů jižních* (*Slovanské starožitnosti II*), објављено у Прагу 1906. год., у исто време кад и друга Станојевићева књига.

VI

Кад је, после дефинитивног повлачења Љ. Ковачевића са катедре Историје Српског Народа, требало на Великој Школи бирати његова наследника јавила су се четири кандидата: Љубомир Јовановић, Станојевић, Јован Томић и Милленко Вукићевић. Јовановић је био несумњиво даровит човек, са широким интересом, и у Београду је у то доба био врло цењен. Он је као млад усташа дошао из Боке 1882. год. у Србију; показао је лепе успехе у раду, у школи и ван ње; дао је три-четири расправе, од којих му је почетак монографије о Степану Вукчићу за оно доба био врло добар; писао је за школу, заједно с Љубомиром Ковачевићем, добар

¹⁾ Jugoslov. istor. časopis I, 549.

мали преглед наше старе прошлости, а у С. К. Задрузи, с истим другом, штампао је прве две књиге најстарије хисторије српског народа, која је у публици била поздрављена и често тражена. Јовановић је био врло озбиљан такмац. Друга двојица нису имала много изгледа. Професорски колегиј Велике Школе дugo се ломио између Станојевића и Јовановића, ценећи их с много страна, и на kraју је решио да их изабере обојицу. Катедра народне хисторије на нашем највећем научном заводу заслуживала је доиста да јој се обрати више пажње и да има на расположењу више снага, нарочито тако способних, као што су били Станојевић и Јовановић, који се не јављају сваки дан. Станојевић је 1. септембра 1903. постављен за редовног професора Велике Школе, са непуних тридесет година.

Кад је Велика Школа претворена у Универзитет, и кад је, из недовољно разумљивих, а нимало оправданих разлога, уведен за професоре *numerus clausus*, Станојевић је 1905 год., са неколико млађих другова, исто редовних професора, изабран и 5. марта именован за ванредног професора при истој катедри. Како се све до свршетка Светског Рата закон о Универзитету није мењао, то је задржан и тај ограничени број за наставнике, који је затровао односе у колегију и био од штете и за школу и за њен научни подмладак. После рата и измене закона Станојевић је 1919. год. изабран и потврђен за редовног професора. На том положају је остао све до смрти, цењен међу колегама а вољен међу ђацима.

За ово време, од друге књиге *Византија и Срби* па до Светског Рата, Станојевић је дао три веће ствари. Прва је била систематски издвојена грађа о споменима књига и других послова и лица, који су с књигом у вези. То је Станојевић израдио на основу познате збирке Љ. Стојановића *Стари српски збисци и нашици*, а објавио је у *Лештоси*, књ. 233—5, и засебно, 1906. год., под натписом *Књиге и друго у старим српским збисцима*. И последњи чланак његов, објављен у прошлој свесци нашег часописа, био је из те области („Акрибија код наших старих писаца“).

Други рад била је *Историја Српскога Народа*, штампана 1908. Како је она била објављена уочи анексије Босне и Херцеговине, тадашње хрватске власти су у Земуну заплениле скоро целу половину накладе, намењену претплатницима из Аустро-Угарске Монахије, па су је после тога, по одлуци судова у земљи, дале уништити.¹⁾ Да накнади претплатницима ту штету, и због лепог одзыва публике, Станојевић је

¹⁾ Ту је ствар испричао Д. Страњаковић у Гласнику Историског Друштва V, 1932., 454—62.

већ 1910. год. приредио ново, нешто допуњено и поправљено, издање. Станојевић је желео да са критике пређе на дело и да прикаже српску прошлост онако, какву је он замишљао и на начин како је он мислио да то треба учинити. Стога је дао у њој, сем многих нових појединости, и сасвим нову концепцију и композицију. Цела, то је признавао он сам, није рађена на основу личних студија извора, него извесним делом и према стручној литератури. Писана је популарно, за шири круг читалаца, без имало научног баласта. То је после скоро пола века била прва наша завршена хисторија, која није била намењена школи.

За прве две главе те *Историје* Станојевић је имао већ готове резултате у свом делу *Византија и Срби*; по њему им је дао и називе. Остале главе изабрао је и радио по основним и најважнијим проблемима, које су доносили и представљали поједини хисториски периоди. Тако је приказао „Прве српске државе“, „Зету као политички центар српскога народа“, „Борбу Зете и Рашке о превласт“, „Снажење српских држава“, „Превласт српскога народа на Балканском полуострву“ и сл. Ту су, као што се види, обухваћени најбитнији хисториски процеси и дат очигледан преглед развоја. Али од слома старе српске државе те прегледности више нема. Од дванаест глава књиге првих осам хватају до краја XV века, а у четири последње изложена је наша прошлост до најновијих дана. Последње три главе носе и сувише уопштене наслове: „Борба српскога народа против Турске и против Аустрије“, „Културни и политички препорођај српскога народа“ и „Културно јединство српскога народа“. У односу према првима, ове главе обухватају много више, а међутим својим називима и читавим склопом одударају од прве периодизације. Борба Рашке и Зете о превласт не би требала да добије целу главу, а да посебна глава не буде посвећена Првом Устанку; Зета као политичко средиште у XI веку не заслужује више пажње од Србије у XIX. У Јиречековој *Историји Срба* подела је друкчија, али ни за њу не бих могао рећи, да је увек и срећнија. Његове главе, сем прве, географске, носе називе „Илири, Трачани, Јелини, Келти“, „Римљани и доба сеобе народа“, „Словени“, или „Византијска превласт и борба с Бугарима у IX и X веку“, „Дукљански краљеви и велики жупани Рашке у борби против Византије од XI—XII века“, „Велики жупан Стефан Немања“, или чак овако „Синови и унуци Немањини за време Латинскога Царства. Стефан Првовенчани стиче краљевску круну и заснива српску цркву. Краљ Стефан Урош“. Из тих наслова види се одмах, као на длану, и разлика у карактеру његова и Станојевићевог дела. Јиречек је сав од чињеница, али с тога

и пун споредног и прилично расцепкан; он види и осећа главну линiju, али се не труди да је читаоцима изложи као такву сугестивно и непосредно; код њега се, буквално, често од дрвећа не види шума. Станојевић, сасвим друкчији, повлачи главне потезе и поставља основне стубове, али не даје дољно појединости, чак ни оних које би могле бити врло карактеристичне, и с тога понекде изгледа као да развија општа места. За разлику од многих наших дотадашњих историчара Станојевић је унео у своју историју доиста и нових и бољих схватања; дао је, после толико година, прву целу историју целог народа; унео је више историског смисла за објашњавање историских процеса. С тога је његова историја значила доиста напредак у нашој историографији без обзира на све замерке које су се могле учинити и које је и он сам добро осећао. Значај ове књиге није био дољно оцењен у главном с тога, што се 1911. год. појавила годинама рађена прва књига Јиречкове *Историје Срба*, која је то дело потпуно засенила. Јиречеково знање било је огромно, свестрано и поуздано; он је донео масу нових ствари, и у општем и појединачном, указао је на толико аналогија, дао толико сугестија, да је и стручан и широки свет код нас осетио, како то дело претставља не датум, него епоху у нашој историографији. Оно је доносило далеко више него што је давала Станојевићева књига, у појединостима и много прецизније. Али то ипак не може значити да је Станојевићева књига изгубила свој значај. Пре свега, она обухвата временски више него Јиречекова. Јиречек је обрадио само наш Средњи Век, а Станојевић целу прошлост. Уз то, и поред Јиречека и његове богате документације, Станојевићево мишљење, које се не подудара у доста ствари с његовим, заслужује пажњу, јер је плод дугих размишљања и врло широке лектире. Да је Станојевић и после Јиречека био тражен и читан, види се најбоље по том, што је публика, којој је он много доступачнији од Јиречека, омогућила и треће издање његова дела, које је изашло 1926. год.¹⁾

Поводом анексионе кризе Станојевић је написао, у главном по грађи из те књиге, своју малу *Историју Босне и Херцеговине* (1909.). То је била пригодна, информативна, књига, која није имала никаквих већих научних претензија.²⁾

Треће његово веће дело било је *Борба за самосталност католичке цркве у немањићкој држави*, објављено као

¹⁾ Ср. о њој веома похвалан суд Х. Вендела, *Prager Presse*, 1934., Nr. 231.

²⁾ О њој је Ј. Н. Томић без потребе написао врло оширену неповољну критику у С. К. Гласнику, XXII, 1909., 783 и д.

издање С. К. Академије. Ово је, ако се тако може рећи, „најученија“ Станојевићева књига, рађена на широкој основи, са врло дубоким познавањем извора, и са врло обимном литературом. То важно питање, коме дотадашња српска хисториографија није обраћала скоро никакву или врло малу пажњу, добило је овом књигом много у свом значају. Барско-дубровачки спор око превласти њихове цркве у српским земљама исцрпен је овде до скоро свих појединости. Данас би се, истина, могле померити у овој студији две-три тачке, чак и основна, о питању времена оснивања барске архиепископије, али су главне линије у основи добро повучене и добро објашњене.

Пре рата, у *Гласу*, 1912. год. почeo је Станојевић и своје исцрпне и толико корисне *Студије о српској дипломатици*, које су завршene тек 1936. У 28 посебних студија он проучио цео формулар наших старих повеља и канцеларски посао око њих. Последње главе посветио је аутентичности и правној страни повеља и њиховом чувању. Тим својим радом Станојевић је, први код нас, почeo систематске студије о утицајима формулара, док је раније Јиречек дао лепе обрасце о студији дубровачке словенске и латинске канцеларије, а Решетар подробна проучавања о језику дубровачких повеља. Станојевић је намеравао да из својих студија да и посебну рекапитулацију, са неколико лепих опажања и констатација, али није доспео да то доврши.

VII

Кад је у јесен 1912. нова српска хисторија почела да „пљушти“ и да, као у каквој бајци, доноси неслуђене обрте пада и величине, и сасвим нове изгледе за цео наш народ, Станојевић, и по свом темпераменту и по свом схватању дужности према народу, није хтео остати обичан посматрач и кабинетски радник, него је ушао у војску, да прати догађаје из близа, да „на лицу места“ сагледа како се ствара хисторија. Ушао је у штаб дунавске дивизије првог позива и пратио војску при њеним операцијама до у зиму те године. У Светском Рату, као тумач у штабу моравске дивизије првог позива, провео је при ратним операцијама све до краја 1914. год.

Као активан национални радник, који је имао веза са много наших људи ван Србије, Станојевић је у Нишу 1915. год. окупио неку врсту првог југословенског одбора од лица која су се ту затекла или придошла као ратни заробљеници. С њима је почeo да организује конференције и спрема брошуре о циљевима рата и о значају извесних наших области. Серију малих књижица, која је носила назив *Савремена Ји-*

штања, отворио је он сам списом *Шта хоће Србија?* објашњавајући у њој слободарске циљеве Србима наметнутог рата. После слома Србије прешао је у Италију, у Рим, и радио тамо извесно време у Ватиканској библиотеци. По жељи српске владе отишао је потом, у мају 1916., са професором г. А. Белићем у Петроград. Ту је, као изабрани професор, држао предавања на Универзитету и слао извештаје о стању у Русији, за које је, од почетка свог новог бављења тамо, био начисто да не може завршити без тешких криза. После почетка руске револуције вратио се на запад, у Лондон и Париз, где је држао предавања на лондонском универзитету и Сорбони и спремао мање информативне списе о нашој прошлости и актуелним питањима. У Паризу је остао и после завршетка рата као члан делегације за преговоре о миру, и то као стручњак историчар и посебно као стручњак за питања Војводине. Радећи те ствари он је од 1917—1919. године објавио неколико брошура, као што је она петроградска *Борьба за духовное и политическое объединение Сербовъ, Хорватовъ и Словенцевъ*, или оне рађене на француском: *Le problème yougoslave, Les relations serbo-grecques* (у XIX и XX веку), *La civilisation du peuple serbe au Moyen Age* (његово приступно предавање на Сорбони), *Le rôle des Serbes de Hongrie*. Овом приликом Станојевић је дао и прву заједничку *Историју Срба, Хрвата и Словенаца*, на руском и француском и после на српском језику. То је била мала, врло збијена, књижица, са општим прегледом политичке прошлости, али корисна као први покушај синтезе и добро дошла у прави час. Писац предговора за француско издање, чувени византолог г. Шарл Дил, истакао јој је нарочито ту вредност. Своје приступно предавање на петроградском универзитету, држано 15. октобра 1916., Станојевић је на српском објавио тек 1930. год. у *Народној одбрани*, и посебно, *Борба Срба за српско-хрватско уједињење*. У опширном и веома занимљивом чланку *Војводина на конференцији мира* (*Лештапис*, књ. 300, 1921.) Станојевић је изложио све тешкоће и фазе, кроз које је прошло војвођанско питање и у нашој и у страној јавности и на конференцији мира. Довољно је, за илустрацију прилика, навести само чињеницу, да до августа 1917. год. чак ни у нашем Југословенском Одбору није било ни једног јединог члана из Војводине. Заузимање Станојевићево за повољно решавање војвођanskог питања било је од не малог значаја у круговима конференције и то му је једна од крупних националних и историских заслуга.

Своје белешке, сећања и студије о борбама из првог балканског рата Станојевић је био, у главном, завршио одмах, непосредно иза ратних операција, али их је почeo објављивати

тек од 1927. год. у *Рашнику*. Год. 1928. појавиле су се као целина у спису *Српско-шурски раш 1912 године*. Књига је писана популарно, за шире кругове, под непосредним утисцима. У њој с тога има доста занимљивих појединости (н. пр. о Кумановској битци) и одраза тадашњих расположења. Данас би за њен дипломатско-историски део имали много више аутентичнијих и важнијих података на основу архивске грађе која Станојевићу тада није могла бити позната, а за војнички део дошло је, исто тако, много нових и више стручних обавештења. Опсежно дело г. Милутина Лазаревића *Наши ратови за ослобођење и уједињење* доноси много подробнији приказ у том погледу. Станојевић је, радећи овај свој спис, у *Делу* 1913., од прве свеске био почeo писати реферате о тубим, страним, делима о рату, под општим називом *Лишерашуре о Балканском Рашу*.

VIII

После рата Станојевић је своју пажњу посветио обради периода наше историје под Немањићима. Он је то доба познавао веома темељно, на основу извора и велике литературе, коју је врло пажљivo проучавао. Тим периодом бавио се годинама, и то понајвише. Од куће, где га је Руварац првенствено својим списима упућивао на та питања; од школе, где Јиречек нити је имао интереса нити је предавао друге периоде; од Цариграда и Минхена, он се, скоро искључиво, спремао за те студије. Турски период није никад радио; Новим Веком бавио се мало и више споредно; чак није улазио много дубље ни у испитивање прошlostи Војводине. Али је за то старо доба наше прошlostи, од досељења до пада Србије, савладао мајсторски.

Он је, видeli smo, као ћак почeo студију извора за тај период. Наставио је и после, као зрео човек. Сем опсежних студија о дипломатици он је написао и неколико ситнијих, али врло корисних, расправа: *О првим главама Дукљанског лешописа*, *Кад је Првовенчани завршио Немањино жижије* (обе у *Гласу* СХХVI, 1927.) и *Када је Теодосије писао живот Св. Саве* (*Јужнословенски филолог* VII, 1929). У другој расправи, која је несумњиво утврдила кад је Првовенчани израдио последњи део своје Немањине биографије,¹⁾ Станојевић је изменио своје раније мишљење о склону тог дела. Прва расправа је користан прилог за проучавање Дукљанске хронике, чији су извори још увек мутни и недовољно испитани; а трећом расправом померено је досадашње, скоро опште, мишљење о времену писања Теодосијева списка.²⁾

¹⁾ Ср. К. Јиречека, Историја Срба I, 216.

²⁾ Ср. П. Поповић, Прилози XII, 1932, 148—9; Н. Радојчића Теодосијеви погледи на друштвено и државно уређење Србије. Београд 1931. 13—4.

Још 1895. год., у једној својој расправи, написао је Станојевић, како би „много задужио српску науку онај који би исписао из наших споменика све цитате из св. писма па их издао са грчким оригиналом текста рецепта уз потребне варијанте“.¹⁾ Студирајући наше старе изворе он се на то питање враћао у животу више пута. Најпосле, кад је нашао у професору г. Д. Глумцу добра и стручна, сарадника он је с њим израдио тај посао. Год. 1932. објављена је њихова опсежна књига *Св. Писмо у нашим стариим споменицима*, са сажетом уводном студијом Ст. Станојевића. Том корисном радњом Станојевић је кренуо неколико врло важних питања из области словенске филологије, као о старини употребљених цитата, о њиховим врстама и изворницима, о утицајима поједињих типова превода и сл., али има и неколико питања у вези са нашим старим писцима, о њиховој богословској начитаности, о утицајима средина у којима су радили, о начинима њихова рада итд. Г. С. Кульбакин је у једној опширој оцени истакао одмах значај постављених питања и дао сам неколико прилога за њихова решења.²⁾ Г. Павле Поповић, који је ставио неколико и стварних и начелних примедаба, истакао је да је „учињени труд велики“ и да је „за сваку похвалу“.³⁾ Г. Поповић се није слагао с тим, што је од тих цитата састављена цела књига, али ја се ту не бих могао сложити с њим. Можда није требало давати паралелне текстове грчке у свима случајевима, као ни одговарајуће текстове из других старих споменика у свој опширености, али да је овако скупљена и груписана грађа прегледнија и погоднија за даље научне студије мени се чини као очигледно.

Станојевић је, скоро одмах иза рата, био почeo да у мањим, популарним, огледима обраћује сва главна лица и догађаје из династије и периода владе Немањића, обухватајући у приказу цело њихово дело. Почео је 1921. год. у *Брасству XVI* са царем Душаном. После је у *Годишњици*, XLII—XLVI, обрадио систематски све владаре од Немање до Милутина, а у *Брасству XXIV* и *XXVI* изложио је битку на Велбужду и стање од Велбужда до Косова. Обухватио је тако време целе владе Немањића у Србији, само што није Стевану Дечанском и цару Урошу посветио посебне чланке као и осталима. Ти су чланци писани за сву публику, без стручне литературе и стручних расправљања, али је Станојевић унео у њих цело своје знање и схватање и њихових карактера, и њихове активности, и њихових односа. Наме-

¹⁾ Летопис, књ. 183, 123.

²⁾ Јужнословенски филолог XII, 1933., 227—41.

³⁾ Прилози XII, 208—12.

равао је, да те чланке скупи у једну књигу, да их још мало уједначи и углача, и даде тако преглед наше прошлости од средине XII до пред крај XIV века, претстављене кроз владарске личности као носиоце државног живота. Штета је, што он то лично није извео, али и овако, сви ти чланци, сабрани у једној књизи, били би од несумњива интереса за публику, а од значаја за људе од науке.

Радећи те студије он је написао и неколико стручних расправа, које су биле с њима у вези. Тако је објавио мале расправице: *О оцу Немањином* (*Старинар V*, 1930. износећи хипотезу да је отац Немањин не Завида, него Стеван Вукан); *Хронологија борбе између Стевана и Вукана* (*Глас CLIII*, 1933); *О најаду угарског краља Андрије II на Србију због прогласа краљевства* (*Глас CLXI*, 1934., са резултатима који су спорни); *Догађаји 1253 и 1254 год. и Да ли је краљ Урош 1268 год. био заробљен од Мађара?* (обе у *Гласу CLXIV*, 1935.); *Кад је убијен цар Мураш?* (*Гласник Скопског Научног Друштва XV—XVI*, 1936.); *Мошти Стевана Првовенчаног у Војводини* (*Гласник Истор. Друштва III*, 1930.).

Од свих Немањића Станојевић се највише бавио животом и радом Св. Саве. Сава је у првој половини XIII века био централна личност српске државе, са великим не само културном и верском, него и политичком улогом. Станојевић је тачно осећао да је он организатор српске духовне културе и главни стуб моралне и духовне снаге Немањића кроз цео Средњи Век. Други су били сиљнији по снази и замаху, али је он био трајнији и смишљенији по делу. И с тога је Станојевић, који је иначе више обраћао пажње политичком елементу у српској прошлости, са Савом, ипак, учинио изузетак и застао на њему нарочито, да га проучи што свестраније. У *Гласу CLVI*, 1933., објавио је студију о *Св. Сави и прогласу бугарске патријаршије*, са оригиналном и добро смишљеном претпоставком, да је Савино лично учешће за признање бугарске патријаршије у вези с његовим другим путем на Исток и повратком у Трново. Велик део наших људи не прима ту комбинацију, али, по нашем уверењу, она заслужује врло озбиљну пажњу. Заједно са г. А. Соловјевом расправљао је у истом *Гласу* и о питању *које је године умро Св. Сава*, опредељујући се, с доста разлога, за 1235. год. Против те расправе устао је недавно проф. г. Д. Анастасијевић, враћајући се на старо гледиште Љ. Ковачевића, да се Савина смрт дододила 1236. год., али му разлози нису много више него чисте претпоставке. Мање је примљена Станојевића расправа *Свети Сава и независност српске цркве* (*Глас CLXI*, 1934.), у којој је доказивао, да је 1219. год. Сава у Нићеји постао архиепископ, али да том приликом српска црква још није

била призната као независна. Настављајући на познато Руварац мишљење Станојевић је у посебној расправи *О одласку Св. Саве у манастир* (*Светосавски Зборник I*, 1936.) одбацивао не само Теодосијево причање, да је Растко с руским калуђером отишао у Свету Гору, него чак и Доментијаново, да је најпре отишао у руски манастир. Моје је мишљење, које сам већ раније изнео, да у овом питању немају право ни Руварац ни Станојевић и да су се, обојица, држали само једног, и то за то питање споредног извора.

Главно своје дело, монографију о *Светом Сави*, објавио је Станојевић 1935. год., о седамстогодишњици Савине смрти. То је пуна биографија и преглед Савина рада на преко 100 страна текста четвртине табака, у врло укусној опреми.¹⁾ И она је писана популарно, и зато што је била намењена ширем кругу није дала, нити је могла дати, све оно што се од ње очекивало и што је Станојевић могао дати. Ми смо се сви надали, да ће његово дело о Св. Сави ући у много појединости, дати слику целе наше монашке средине XII и XIII века, светогорску атмосферу и њена духовна занимања с једне стране, а с друге живот и двор и политику Србије Савина времена. Ја лично знам, да је Станојевић годинама прибрао податке о Савином путу на исток и Савином бављењу у Цариграду. И ово што је дато добро је, и прегледно, и с доста важних сугестија и објашњења, али шта се све још дало развити са оним знањем ствари које је он имао! Мислим да је желео да ова књига буде готова управо о седамстогодишњици и с тога је није радио ни са свим апаратом ни на широј основи. А она би, по мом дубоком уверењу, према оном шта је све он замишљао и припремао, могла бити достојна круна његова рада.

Као допуну биографијама наших краљева Станојевић је, као нови Данило српске хисториографије, израдио, сасвим научно, биографије и наших архиепископа, и то све редом од Арсенија, Савиног наследника, па до Данила II. Студију о архиепископу Арсенију објавио је у *Гласнику Историског Друштва V*, 1932., а о осталима у *Гласу CLIII*, 1933. У тим биографијама прикупљено је скоро све што се о тим првовештеницима наше цркве писало досад и у изворима и у литератури, и ове студије су сад најбоља основа за израду периода наше цркве XIII и почетка XIV века. Недавно је, после његове смрти, изашао и мали чланак о сереском митрополиту Јакову у *Annales de l'Institut Kondakov X*, у споменици А. А. Васиљева.

¹⁾ О тој књизи писао сам раније у *С. К. Гласнику XLIV*, 1935, 226—7.

Сасвим популарно, у најглавнијим линијама, приказао је Станојевић *Наше владаре* (1927.), српске и хрватске, од најстаријих времена до краља Александра I.

IX

Иако је одавно спремао грађу за нашу културну хисторију, и иако је о методској страни тога посла изнео давно начелне погледе, набачене нарочито у оцени на дело К. Н. Костића *О старој српској шриовини и индустрији* (*Лешоис*, књ. 227, 1904., 99—106), он, на жалост, није доспео да обради, систематски, ни једно веће питање чисто из те области. Од свега што је од тога објавио вредни истаћи *Белешке о неким старим иконама* (1931.); *Била, клејала и звона код нас* (*Глас CLIII*) и неколико чланака, мањом популарних, прикупљених у збиркама *Из српске прошлости* (1923.) и *Из наше прошлости* (1934). Од стarih наших манастира обрадио је само 1928., али сасвим иссрпно, деспотову Манасију (Народни Музеј V). Сем тога, дао је један мали чланак о цариградској болници Краља Милутина (Медицински преглед, бр. 2, 1929.).

Станојевић се нарочито много занимао студијом наше старе војске, и за то питање имао је највише прикупљене грађе и чак неколико нацрта за обраду, али је доспео да разради само један мали чланак о *Извештајима са бојишта* (*Старинар VIII—IX*, 1934.) доказавши несумњиво, да је и код нас, као у Византији и по другим странама, постојао обичај да се са бојног поља у престоницу или иначе шаљу извештаји, писмени и усмени, о току борбе и о победи. Две три популарна чланка из те области садрже и оне две напред наведене популарне књиге.

У последње време Станојевић се много бавио питањима народне поезије и народног предања уопште, и то и начелно и појединачно. Први прилог *О неким мотивима у нашим народним песмама* објавио је 1929. у *Јужнословенском филологу VII*. Указао је ту на порекло извесних мотива (н. пр. за песму о зидању Раванице на византиско причање о зидању Св. Софије у Цариграду, или за песму „Марко Краљевић и соко“ на Зонарино причање о цару Василију I) или на њихове занимљиве и важне паралеле. У *Прилогима проучавању народне поезије I*, 1934., наставио је тај врло корисни посао. Прилог о мотивима из оне сјајне песме о женидби Душановој спада међу најстварније и најбоље што је о тој песми код нас уопште написано. Противно од Т. Маретића, који је Вучу ћенерала сматрао за измишљено лице, Станојевић је износио мишљење, да је то можда чувени ратник у служби мађарског краља Лajoша I Конрад Волфард, Корадо Лупо,

„Вук“, или његов брат Волфард, који је с Босанцима ратовао против Млечана. (*Гласник Историског Друштва II*, 1929, 89—90).

Веома је важно и његово начелно расправљање о стариини нашег народног предања.¹⁾ Станојевић је и добро уочио и добро нагласио, да је наша очувана традиција из познијих времена, и да се старим, зајемченим предањима код Порфириогенита и Дукљанина изгубио сваки сигуран траг. Ништа поуздано народског није очувано ни из времена толико важног немањићког периода све до Душана. Народна традиција, по његовом схватању, везана за извесне моћне личности и догађаје траје по правилу само у три-четири генерације, док је одржавају чланови породице који су за њих заинтересовани. После их потискују нова лица и нови догађаји. Што се овако живо очувала косовска традиција то је за то, што после пропasti самосталних држава није било ни лица ни догађаја по значају равних онима који су претходили и што је сам косовски догађај са погибијом двојице владара био изузетног значаја и важности. Тај први део његове расправе је веома добар и по поставци несумњиво тачан. Други део има извесних недостатака. У њему је Станојевић покушао да објасни зашто се ипак јавља по нека песма и о старијим догађајима и о споредним личностима. Заиста је, на пр., на песмама и одласку Св. Саве у калуђере. Како се није бавио питањима народног књижевног стварања Станојевић у том случају није ухватио разлику између историског предања и народског везања мотива за историске личности и дао је суд који није испао тачан. Исто тако, не може се означити просто као случајност изванредно занимљива и важна чињеница да је баш Марко Краљевић постао „централна фигура наше народне епике“, а још је мање сигурно, да је он то постао „вероватно тек у XVIII веку“.

Хисториском географијом Станојевић се није много занимао. У *Гласу СХХVI*, 1927,²⁾ расправљао је о Сремском и „Великом Острву“, које помиње Стеван Првовенчани. У овом другом случају његово тумачење, да је то Велико Острво Пелопонез не одговара индикацији Првовенчаног и није убедљиво. У трећем прилогу допунио је Јиречека, да се Сремом у Средњем Веку звала област и на десној обали Саве, од Дрине до Београда. У малом прилогу о Чокешини (*Јужнословенски филолог VII*, 204) утврдио је, да је то име дошло по цркви властелина Чокеше, који се помиње као господар тога краја средином XV века. У новосадском хисториском

¹⁾ Прилози проучавању народне поезије II, 1935., 1—7, и допуна III, 1936., 32—5.

²⁾ „Три прилога историској географији“.

Гласнику II, 1929., 88, поменуо је, да је Бешеново „добило своје име без сумње од мађарског назива за Печенеге (Besenyö)“.

Својим филолошким занимањима младости вратио се Станојевић, не случајно, 1926. год., кад је у *Јужнословенском филологу* V, 214—6, саопштио леп прилог за историску граматику, утврдивши да се ијекавски изговор јавља у споменицима већ од 1234. г., па и кроз цео XIV век.

Станојевић се с планом и с много уживљавања бавио етнографско-политичким проблемима. Његови примерци Цвијићевих *Насеља* пуни су подвлачења, ознака и примедаба. Њега су годинама занимали проблеми о етничким стапањима и променама на Балкану, о постанку и развијању српског народа, о узајамним утицајима у свима областима духовне и материјалне културе. Кад смо, приликом заједничке велике екскурзије, обилазили Звечан, Ђурђеве Стубове код Берана, Дреницу и Митровицу, он је често пута, под непосредним утисцима виђеног, кретао разговор о тим проблемима. Он је имао неку дубоку, исконску, веру о виталној снази српске расе, о њеној неодољивој историској динамици, и о њеној несумњивој будућности. Колико је Цвијић волео динарски тип и веровао у његове стваралачке способности, толико је Станојевић веровао у рашко-дрински тип и његову, тако да речемо, историску мисију. Све што је Србија створила, од досељења до данас, то је резултат оног језгра, које се настало у сликовима Таре, Пиве, Лима, горњег Ибра и горње Дрине, у источном делу широког карсног подручја, где је и данас најпатриархалнији, и најчистији, и најчеститији део нашег народа. О тим питањима, на жалост, Станојевић није писао много, али колико је до њих држао види се најбоље по том, што је њима посветио своју приступну академску беседу *Посланак српског народа* (С. К. Гласник, XLI, 1934., 110—7). Пре тога, он је 1902., поводом књиге В. Ђерића, написао уман чланак о *Српском имену у западним српским крајевима*,¹⁾ где је, у главним линијама, дао разлоге и опажања за извесне појаве наше националне афирмације и експанзије; и један чланак *Лична имена и народност у Србији средњег века*,²⁾ у ком је побијао мишљење, да лична имена наших старих повеља обележавају народност њихових носилаца. У два-три популарна чланка Станојевић је говорио о физичким особинама Срба у Средњем Веку, о њиховом националном и државном осећању, о сељачком карактеру њихових држава. У академској беседи само је маркирао своја схватања о том

¹⁾ Најпре у С. К. Гласнику, а потом у збирци *Из наше прошлости*, 33—48.

²⁾ Јужнословенски филолог VIII, 1929., 151—4.

како су Срби од племена постали народ и са колико су енергије и система ширили свој национални посед, у свима значењима те речи, из свог првобитног планинског и сточарског краја у суседне долине и даље области. Сматрајући да су та његова схватања само опште контуре будућег великог и документованог дела о том питању Станојевић их није хтео објавити у Академији, него их је уступио једном књижевно-научном часопису, за ширу публику.

Станојевић није објавио скоро ништа из новије историје Србије и српскога народа, иако се тим питањима бавио одавно и стално. У два-три маха, на Правном и Филозофском Факултету, он је држао и курсеве о Србији у XIX веку; у његовој рукописној оставштини само је та партија била доиста изишла из фазе фиша и нацрта и била написана до извесног времена; али се ипак није могао решити, да написаном да коначни облик и да то објави. Руководећи нову серију књига *Српски народ у XIX веку* он је често говорио, како ће му бити нарочито задовољство да напише завршну књигу, са општим погледом на целокупно српско питање и наш развој у том временском периоду.

Из доба Првог Устанка Станојевић је написао само у зборнику Народног Дела *Карађорђе*, 1923., мали чланак *Карађорђев устанак и неослобођено Србство*, указујући на утицај србијанског покрета на Србе у Херцеговини, Црној Гори, Срему, Банату и Бачкој. И то је, колико знам, све. О Кнезу Милошу, о борбама 1848. год., о Црној Гори, о новијим српско-турским борбама и о многим другим питањима из XIX века није дао посебно ништа више од оног, што се налази у његовој *Историји*.

Међутим, нашим новим борбама посветио је, како смо већ рекли, једну већу радњу и неколико мањих конференција и чланака. Сем тога, по жељи свог пријатеља Х. Вендела, написао је и једну малу књигу *Убиство аустријског престолонаследника Фердинанда* (1923.). У тој студији Станојевић је први изнео, да је у сарајевски атентат била умешана не организација Народне Одбране, како су тврдиле аустро-угарске власти, него организација такозване Црне Руке. Излагања Станојевићева говорила су јасно, да српска влада с тим није имала никакве везе. Његова књига, преведена на више страних језика, изазвала је велику дискусију у јавности, али је знатно допринела да се питање о одговорности скрене са неодговорних и недужних чинилаца на прави пут. У нашим круговима Станојевић је због ње имао доста непријатности. Док су му пријатељи Драгутина Димитријевића замерали, да је о том човеку дао неправедан суд и поменуо, као примљена, и извесна сумњичења против њега, други су налазили, да је

Станојевић чак оштетио више државне интересе казујући ствари које су требале да остану као тајна. Станојевићу се у том погледу учинила велика неправда. Могу понека од његових излагања бити тачна или нетачна, али он их је писао са искреним уверењем да послужи истини и разбистравању ствари. Он је писао као историчар који жели да, колико може, јасно изложи све моменте. Не може човек са катедре годинама проповедати, да је прва дужност историске науке тражити истину, па сам, у једном важном питању, намерно радити да се она обиђе или затрпа. Србија и српска влада нису имале никаква разлога да означавају као тајну нешто, што, ма колико непријатно, није ипак било изазвано никаквом њеном акцијом и кривицом. Напротив. Што се ствар више проучавала постајало је све јасније, да одговорност због атентата њу није погађала скоро ни посредно, а одговорност за Светски Рат најмање може пасти на терет Србије. Извесна излагања у Станојевићевој књизи, којима се пре није обраћала довољна пажња, сад се показују као сасвим поуздана. То је, на пр., тврђња, да је Димитријевић, у последњи час, издао наредбу да се атентат не изврши. Најновија књига сарајевског суца истражитеља Л. Пфефера даје о том нових потврда.

О актуелним и начелним питањима из нашег живота писао је често у дневној штампи, а нарочито у београдској *Политици*, којој је био и један од оснивача.

X

У последње време Станојевић је највише радио на својој новој, на велико замишљеној *Историји српскога народа у Средњем веку*. У девет књига он је хтео изложити све што је мислио да о том треба дати: обавештења о изворима и њиховој вредности, преглед историографије, и целокупну нашу политичку и културну историју. Дело је имало издаћи у издањима наше Академије. Иако је његова *Историја* од 1908. год. излагала, у основним линијама, његову концепцију наше политичке прошлости, он то дело ипак није сматрао као коначно, ни као своју праву меру. Он се спремао за веће и боље, које је веровао да може дати и које би сигурно и могао дати. На жалост, од тог великог дела готова је била само прва књига, и она је објављена недавно, после његове смрти.

Та прва књига обухвата само партију о изворима. Ту су врло подробно набројана сва места где се налазе појединачне збирке рукописа и архивалија, са историјатом архива и научног интереса и рада у њима, затим историјат научних проучавања у разним нашим областима. Посебне главе сачи-

њавају партије о интересовању за домаће изворе, са врло великим, скоро монографским, екскурзима о Шафариковом и нарочито Вуковом раду (овај хвата преко 50 страна). У „Хисторији наших извора“ приказано је њихово чување, пропадање и уништавање. Једна глава садржи податке о издавању извора, а последња је посвећена прегледу њихове оцене. То је рађено са великим трудом, са огромним бројем бележака, и исцрпује скоро све случајеве. У нашој науци такав посао досад није вршен. По њему се најбоље може видети са каквом је исцрпношћу и ширином Станојевић мислио да изради своје дело. Можда је за радове ове врсте требало, ипак, више личне економије времена. Јер, мада су ово и занимљиве и корисне ствари оне су, ипак, у чисто дескриптивној страни заузеле много места и одузеле много снаге и, у овакој опширности, излазе из оквира једног хисторијског прегледа, ма на какву основу он иначе био постављен.

О новијим нашим хисторичарима Станојевић је ретко јавно давао укупне судове. Колико зnam, у последње време од свих је ценио највише Рачког. За њеј је и написао једном приликом, још пре четрдесет година, да је „први историк на југу словенском“.¹) На његов предлог Академија је 1931. прештампала *Борбу Јужних Словена и Богомиле и Ђашарене*. Некад је, видели смо, као таквог сматрао Руварца и хвалио га што је испитивач а не приказивач хисторије; после је, развијајући се, видео да је критичан приказивач, који је уједно и испитивач, са широким погледом и солидном хисторијском културом, несумњиво већи степен у хисториографској хијерархији, а у извесном правцу науци чак и потребнији. Испитивач, по природи посла, често остаје везан за појединости, док прави хисторичар тим појединостима даје рељеф и више осећа њихову релативност.

После рата Станојевић је написао чланке само о двојици наших хисторика, о Стојану Новаковићу²⁾ и Љубомиру Ковачевићу.³⁾ Пишући о Новаковићу, са пуно признања, Станојевић је груписао његове радове и излагао им значај, али се на научном лицу Новаковићевом није задржавао дуже. Ми би нарочито волели, да га је он ставио у однос према осталим савременим хисторичарима и да је тако, непосредно, указао на то колико је, дуго недовољно признати, Новаковић значио не само за научно одуховљавање хисторије код нас, него и за њен стварни напредак. О Љубомиру Ковачевићу није говорио приказујући цео његов рад, него

¹⁾ Дело, XVIII 1898., 485.

²⁾ Споменица Ст. Новаковића. С. К. Задруга, бр. 157, 1921.

³⁾ Браство, 1930.

истичући само његов и Руварчев значај у борби против старе хисторичарске школе и дивећи се њему као родољубу, кад је над раком свог јединца, погинулог на почетку Кумановске битке, могао рећи да не плаче над њим, него да се поноси сином, који је пао као јунак и за свету ствар.

XI

Станојевић се истакао и као одличан организатор. У нашој средини није било много људи који су разумевали, као он, да прикупе око себе раднике разних занимања и да их придобију за заједничку сарадњу. Његова *Народна Енциклопедија*, у четири велике књиге, са преко две стотине понајбољих сарадника, прво је дело такве врсте у нас. На страни такав посао врше читава друштва или неке врсте малих академија. Није, доиста, био мали напор наћи и придобити сараднике, сврстati материју, поделити посао и дигровати радом. Ко је икад имао прилике да код нас спреми било какав сличан рад, неку Споменицу, ако ништа друго, зна добро колико за то треба уложити и личног залагања, и добrog такта, и стрпљења и свих других позитивних личних особина. Поред свих замерака које јој се могу учинити и које је и сам Станојевић налазио, *Енциклопедија* је врло добар, и користан, и рад достојан сваког признања. Сад, кад она постоји, лако је правити критику, и допуне, и припремати нешто боље, али само за то што је њом дата добра основа и обележена висока мера. Пре три године, са господом Слободаном Јовановићем, Јованом Јовановићем и Николом Стојановићем, Станојевић је кренуо велико дело, у двадесет књига, *Српски народ у XIX веку*, а у најновије време организовао је писање популарних биографија знаменитих људи целог света, које је издавало предузеће Југо-Исток.

Организовао је Историско Друштво у Новом Саду и од 1928. год. постао директор његова *Гласника*, који с пажњом уређује г. Душан Поповић. У првом броју тог друштвеног органа он је, давши преглед хисториског значаја Војводине, изложио значај друштва и његове задатке у науци.

У исто време он је постао претседник и Југословенског историског друштва и доскора један од главних покретача и директор овог нашег часописа. Са много љубави он је био и један од његових понајактивнијих сарадника. Ми који смо имали задовољство да сарађујемо с њим знамо колико су његове личне особине чиниле ту заједницу пријатном, а колико се само његовој иницијативи и активности има захватали, што је читава ствар могла да се крене и успе.

XII

Као научењак и наставник Станојевић је прихватио од првог дана начелни критички став Илариона Руварца и његових следбеника, а употпунио га је методском и стручном спремом школе Константина Јиречека. Својом критиком знатно је доприносио да у нашој хисториографији дође до победе критичког правца и да се националистичка декламација замени култом проверених чињеница и здравог суда. Својим личним студијама трудио се да не само боље и пуније објасни извесне моменте и акције наше прошлости, него да њихово проучавање уопште стави на ширу основу. Нарочито је подвлачио утицај Византије на нашу целокупну средњевековну културу и државни живот и извесне од својих важнијих послова радио је са нарочитим обзиром на утицаје с те стране. У том је његов први лични допринос у развоју наше хисториографије. Други би био тај, што је он, више него иједан други наш хисторичар пре њега, обратио пажњу студији самих извора, и то посебно наших старих биографија и нарочито наше дипломатике. Значај византискних студија за проучавање наших прилика знали су несумњиво и други наши хисторичари пре њега и радили су, као примера ради Стојан Новаковић, са успехом у том правцу. Али је Станојевић од тога направио систем и хтео да створи школу. Ради тога се и залагао, да се код нас не само створи него и развије византолошка катедра, иако досад није дала оне резултате који су се од ње очекивали и какве примера ради доносе упоредне студије г. Н. Радојчића.

Радећи, Станојевић је волео систематске студије. Као младић хтео је да појединачно прође и сам испита све наше биографе. Кад је почeo да разрађује хисториске прегледе он се носио мишљу, да проучи, до појединости, све наше односе са Византијом од првих додира до пропasti средњевековне Србије. Систематски је, од увода до завршетка, проучио цео формулар наших повеља; а до краја је, исто тако, прошао и све податке из Светог Писма. До појединости је, пред крај живота, исцрпао и сви хисторијат наших извора. С том карактеристичном цртом његова рада, која показује јасно методичност студије и начин концепције послова, ишла је и његова тежња да све своје радове замишља на велико. *Византију и Србе* хтео је да ради у десет књига; за дипломатику је израдио 28 студија; своју велику *Историју* желео је да развије у девет књига. Та опширност није долазила отуд што би он лично волео да пише широко, као н. пр. Ст. Новаковић и Ј. Томић, него што је хтео да исцрпе материју, не обраћајући иначе пажњу на то, што се услед тога понегде, као

н. пр. у студији дипломатике, шаблонизира посао, или што, као у хисторији извора, извесни делови изгубе размер према целини. С тим системом он је мислио да ради и нашу културну хисторију, делимично чак и ван оквира своје велике *Историје*. Велика је штета што није доживео да то изведе, јер он је, при својој студиозности, и даровитости, и систематском спремању грађе, могао у том правцу дати ствари још и већег научног значаја.

Као испитивач Станојевић није ишао за новом грађом. Он није лично никад вршио ниједно ископавање, нити је, сем у Москви, радио и у једном архиву. Није, исто тако, сем у младости, испитивао ни старе рукописе. Чак ни чувени Теодулов рукопис Теодосијева Св. Саве, толико важан за студију тога писца, на жалост изгубљен за време Светског Рата, он није хтео сам да проучава, иако га је Теодосије толико занимао. Он је, из приципа, радио само са објављеном грађом. А ту је познавао као мало ко. Треба само погледати колико је и шта је све он читao, и то с пажњом, подвлачећи ствари које су га занимале и које су му требале. Изворе је читao систематски. Љубићеве *Listine*, *Codex diplomaticus*, *Monimenta ragusina*, наше повеље, биографије, родослове и све друго прошао је пажљиво и правио потребне исписе. Исто је тако прошао *Насеља* и многе збирке народних песама. Читao је с том истом пажњом не само византиске хроничаре, него, као прави Јиречеков ћак, и старе класике. Од хисторских списка и наших и туђих читao је, без мало, све што му је дошло до руке и што је могло проширити његов видокруг. Од страних хисторика највoleо је Гибона, а од наших најрадије је читao г. Слободана Јовановића.

Међутим, писао је с напором. То је долазило од физичког бола. Годинама је патио од грча у руци. За њу су морала бити набављана нарочита држаља за пера. С тога његове „фише“ нису исписиване са више појединости, него са два-три знака и броја, колико је најпотребније да се потсети. Он ради тога није ни своја предавања писао из цела него је, после навода извора и литературе, бележио такозване „шлагворте“, главне напомене, и важније обрте. С тога своје ствари није сам ни преписивао, него их је или давао другима, да то учине, или непосредно слао у штампу. Последњих година у том је погледу било осетно много боље; он је писао и лакше и брже и без тих тегоба, и с тога је и давао знатно више. Та тешкоћа се осећала донекле и у његовом стилу. Станојевић је писао течно, али без неговања израза и без развијеног књижевног осећања. У доста прилика види се импровизација. Није волео сентименталност Чедомиља Мијатовића, ни фразеологију извесних

својих ужих земљака, али није прихватио ни прецизност Љубомира Ковачевића. Писао је иначе јасно и непосредно, са увек унапред утврђеним основним планом, не губећи се у дигресијама, које су увек мање-више карактеристика не-срећеног духа.

Своју струку волео је искрено и много се трудио да је унапреди. Није мала његова лична заслуга, што је Факултет у Скопљу добио два професора за народну историју и што је на Правном Факултету у Суботици основана катедра за историју Војводине. И у Београду је, само његовим заузимањем, катедра за народну историју знатно проширила и појачана. Где је год могао и колико је год могао утицао је, да млађи људи од вредности дођу до положаја где могу мирно радити. Прихватао је чак и оне, који га не само нису ничим задужили, него који су и радили и писали против њега. Није имао ни труни наше хајдучке осветољубивости, ни ситничарства, ни љубоморе на туђе успехе. Увек је радо доприносио да туђи рад испане што боли, кад му се његов писац обраћао за савете, за напомене или за прилоге у подацима и литератури. Није случајно, што је највећи број досадашњих доктората на нашем Филозофском Факултету био баш из народне историје и што три његова ђака заузимају већ универзитетске катедре, два у Београду и један у Солуну. „Је ли се икад неко од нас“, писао је недавно г. Г. Геземан у свом топлом некрологу, „раставио од Станоја Станојевића без савета и стварне помоћи у научним или у људским, често чисто личним стварима?“ Ја сам скоро осамнаест година провео с њим на једној катедри, дugo у истој соби, стално у непосредном додиру, и могу с пуно дужног поштовања и захвалности за многе учињене доброте само потврдити те речи. Стога је његова нагла смрт и оставила овако дубок и болан траг у нашим редовима.

B. Ђоровић

Прегледъ на българската историография

СЪКРАЩЕНИЯ: АлмСофУн — Алманахъ на Софийския Университетъ 1888—1928 (София 1929). — БИБ — Българска историческа библиотека. — ГодСУиф — Годишникъ на Софийския Университетъ, историко-филологически факултетъ; — ГодСУюф — същото, на юридическия факултетъ; — ГодСУбф — същото, на богословския факултетъ. — ГодНМС — Годишникъ на Народния Музей (въ София). — ИзвИДво — Известия на Историческото Дружество. — ИзвБАДво — Известия на Българското Археологическо Дружество. — ИзвБАИ — Известия на Българския Археологически Институтъ. — ИзвНЕМ — Известия на Народния Етнографски Музей въ София. — ИзвССф — Известия на Семинара по славянска филология. — Мадара I. II. — Мадара. Разкопки и проучвания I. II (София 1934, 1936). — МПр — Македонски Прегледъ. — ПСп — Периодическо списание на Българското Книжовно дружество. — СбМНПр — Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, издаванъ отъ Министерството на Народната Просвѣта, — после преименованъ: Сборникъ за народни умотворения и народописъ. — СбБАкН — Сборникъ на Българската Академия на Науките. — СбВНЗлатарски — Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски..... (София 1925). — СоЛМилетичъ — Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ за седемдесетгодишнината отъ рождението му (София 1933). — СбИширковъ — Сборникъ въ честь на А. Т. Иширковъ (София 1933). — СбМитрМаксимъ — Сборникъ въ честь на Пловдивския Митрополитъ Максимъ.. (София 1931). — СпБАкН — Списание на Българската Академия на Науките.

Българскиятъ народъ е далъ докази за здраво историческо съзнание още въ най-ранните времена на своето съществуване. Понастоящемъ, обаче, съ познати ограничение брой историографски творби отъ български произходъ, особено отъ сръдновѣковието. Трѣбва да се предполага, че въ течението на вѣковетъ, особено презъ византийското робство и презъ петвѣковното турско владичество е било унищожено много отъ онова, което българитѣ създали

въ областта на историографията. Много пъти страната е била преброядана надлъжъ и наширъ отъ вражески пълчища и отъ варварски племена, а по-късно отъ турци. Опустошителитѣ не сѫ щадѣли църквите и монастирите, които сѫ били главнитѣ, а, можеби, и единствени хранилища на писмени паметници. Затова отъ сръдновѣковната българска книжнина е оцѣлѣло не всичко, а пъкъ онова, което е запазено, има повече църковно-религиозенъ характеръ и е по-известно най-често по чужди преписи. Историческите произведения, по сѫщината си, сѫ привличали вниманието на ограниченъ кръгъ люде, по-малко сѫ били преписвани, и, затова, е било по-лесно да бѫдатъ загубени или унищожени.

Единъ отъ най-важните български паметници отъ езическо време е, несъмнено, *Именникътъ на йървобългарски ханове*¹⁾. Това е най-ранната историографска творба на българското сръдновѣковие. *Именникътъ* представя списъкъ на българските владѣтели, отъ приказно време до втората половина на VIII в. Приема се, че този паметникъ се състои отъ две части, отъ които първата ще да е била съставена въ времето на Испериха (680—701). За всѣки владѣтель сѫ дадени съвсемъ кратки сведения: името, общото число на годините, указание за рода и годината на заемането на властъта. Последнитѣ сѫ дадени чрезъ указания отъ 12-годишния животински цикълъ, въ които годинитѣ (лунни) сѫ означени съ имената (турски) на 12 животни, а месецитѣ — съ числителни редни. Последниятъ споменатъ владѣтель е Уморъ; следователно, terminus post quem за съставянето на втората част е м. августъ 766 г., падането на този князъ и възкаряването на Телерига²⁾. Изобщо, *Именникътъ*, който е най-ценниятъ изворъ за ранната българска история, е напълно

¹⁾ Издаденъ е най-напредъ отъ А. Поповъ, *Обзоръ хронографовъ русской редакции*, I (Москва 1866), 25 сл. По-ново и по-добро издание вж. у J. J. Mikkola, *Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren* (въ: Journal de la sociéte finno-ougrienne, XXX. 33. 1913/18, 1—25); съдържа библиографски указания; прибавени сѫ четири факсимилета отъ ръкописътъ. Цѣлата библиография по въпроса е посочена у Я. Тодоровъ, *Източно-азийския търновски цикълъ отъ гледище на астрологическиятѣ вѣрвания. (Къмъ вѣйроса за Именника на йървийтѣ български ханове)* (въ: ГодСУиф, XXVII. 8. 1931, 1—42). За първите две имена въ Именника вж. сѫщо B. v. Arnim, *Wer war Avištoholz? (Zur Fürstenliste)* (въ: СблМилетичъ, 573—575); — G. Fehér, *Attilas Sohn Irnik. Zur Frage der ungarischen und bulgarischen Hunnenüberlieferung* (въ: Ungarische Jahrbücher, XV. 1935/36, 408—432).

²⁾ Ср. В. Н. Златарски, *История на българската държава през сръдниятѣ вѣкове*, I, 1 (София 1918), 219, 226 сл.

самобитна творба. Въ него не се долавятъ никакви следи на византийско влияние.

Известенъ историографски елементъ може да биде откритъ въ нѣкои първобългарски надписи: напр., надгробните надписи отъ времето на Омуртага (814—831), надписите за строежи и за воини съ Византия, или Борисовиятъ надписъ отъ Албания за покръстването на българите³⁾. Първобългарските надписи сѫ едини отъ най-ценните домашни извори за първото царство. Въ тѣхъ, обаче, се долавя силно византийско влияние: писани сѫ на гръцки, съ гръцко писмо и съ византийски хронологически указания.

Зачестените и тѣсни сношения съ Византия, въ война и въ миръ, спомогнали за засилването на византийското влияние въ България. Това влияние, утвърдено особено съ приникването и приемането на християнството, се оказало сѫдбоносно за самобитното духовно творчество всрѣдъ българите⁴⁾. Следи отъ византийско влияние се долавятъ и въ историографията: явяватъ се преводи, подражания и преработки на византийски творби.

Познатото *О писменѣхъ* на Черноризеца Храбра⁵⁾ представля кратъкъ исторически прегледъ върху създаването на славянската писменностъ. То има полемиченъ характеръ: спори се върху състава на азбуката, броя на буквитъ и броя на книжовните езици. Въ подкрепа на свойте схващания съставителъ привежда исторически доводи, при което той издава остра мисъль и широки исторически познания.

На епископа Константина, отъ края на IX в., се приписва съчинението озаглавено *Историкин за Бѣа вѣкратѣцъ*⁶⁾.

³⁾ Най-новото издание е дадено отъ В. Бешевлиевъ, *Първобългарски надписи*. Уводъ, текстъ и коментаръ (въ: ГодСУиф, XXXI. 1. 1934, 1—162 + 25 табл.); — Idem, *Първобългарски надписи. Добавки и оправки* (ibidem, XXXII. 5. 1936, 1—48 + XXX табл.).

⁴⁾ Вж. по въпроса разсѫжденията на R. Mutafchiev, *Der Byzantinismus im mittelalterlichen Bulgarien* (Byz. Zeitschr., XXX. 1929/30 [Festgabe A. Heisenberg], 387—394).

⁵⁾ Последното издание е на Йорд. Ивановъ, *Бѣлгарски сѣрии изъ Македония* (2-о изд., София 1931), 442—446. Библиографски указания и едно ново тѣлкуване вж. въ статията на Ив. Гошевъ, *Монашеско храбро „воюване“ и „черноризецъ храбръ“* (въ: СБЛМилетичъ, 639—644).

⁶⁾ Вж. В. Н. Златарски, *Най-стариятъ исторически трудъ въ старобѣлгарскаша книжнина* (СпБАкН, XXVII. иф 15. 1923, 132—182); текстъ, 177—182, съ три факсимилета. Пълното заглавие е: *Историкин за Бѣа вѣкратѣцъ одрѣжкаши лѣт отъ Ядама до ѿба пришъствиа и пакъ отъ ѿба до настотицѧто въ ѹи индикта*.

Изложението начева съ Адама: дадени съ имената и годините на лица отъ библейско-източната, римската и византийската истории. Единственото сведение за българитъ е дадено въ свръзка съ поражението на имп. Никифора I (802—811), но то е твърде кратко и е заето отъ византийски извори. Това произведение е било съставено между 1. IX. 893 г. и 31. VIII. 894 г.)⁷⁾. То е най-яркиятъ примъръ за пълното господство на византийското влияние въ българската книжнина презъ IX—X вв. По съдържание то представя опитъ за всеобща история, възъ основа на данни изъ византийски извори. „Историкитъ“ нѣматъ никаква стойност като изворъ за българското минало.

Въ старобългарската книжнина съ познати преводи на различни византийски исторически произведения. Преведени съ били нѣколко „хроники“, обаче, нито една „история“⁸⁾. Изглежда, че още въ времето на царь Симеона (893-927) е било преведено на български съчинението на патриарха Никифора (12.IV.806-815) χρονογραφікòν σύντομος („кратка хронография“)⁹⁾. Една преправка отъ превода на това съчинение се намира въ така назования Свѣтославовъ сборникъ отъ 1073 г., за основа на който е послужилъ сборникътъ, писанъ по поръжка на българския царь Симеона¹⁰⁾. По-късно е била преведена хрониката на Иоанъ Малала, надсловена χρονογράφia и доведена, изглежда, до 573 год.¹¹⁾. Приема се¹²⁾, че е съществувалъ старобългарски преводъ, който по-сетне е билъ пренесенъ въ Русия. Славянскиятъ преводъ е особено важенъ за текстовата критика на гръцкия първообразъ. Той дава възможност да се оправи и допълни гръцкия текстъ¹³⁾.

7) Вж. В. Н. Златарски, *Най-стариятъ истор. трудъ...*, 149 сл.

8) Вж. общото изследване на M. Weingart, *Byzantské kroniky v literatuře cirkevně-slovanské. Přehled a razbor filologický*, I (Bratislava 1922); II, 1, 2 (1923). — ср. Ю. Трифоновъ, *Византийскиятъ хроники въ църковно-славянска книжнина* (ИзвИДво, VI. 1924, 163—181).

9) Издадена отъ Н. В. Степановъ, *Лѣтописецъ вскорѣ пашъ. Никифора въ Новгородской кормчей* (въ: Извѣстія отдѣл. русск. яз. и слов. Имп. Акад. Наукъ, XVII. кн. 3. 1912, 293—320). — ср. M. Weingart, o. с., I, 55—62, 243. — Ю. Трифоновъ, o. с., 170.

10) ср. M. Weingart, o. с., I, 58.

11) За автора изобщо вж. K. Krambacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, 2e Aufl. (München 1897), 325 sqq.

12) M. Weingart, o. с., I, 18—51, 243. Вж. нѣкои критически бележки на Ю. Трифоновъ, o. с., 165 сл.

13) Ср. С. П. Шестаковъ, *О значеніи славянскаго перевода хроники І. Малалы для возстановленія и исѣравленія ея греческаго текста* (Визант. Временникъ, I. 3—4. 1894, 503—551; II. 3. 1895, 372—377). — M. Weingart, o. с., I, 50 сл.

Твърде споренъ е въпросът за хрониката на Георги Монаха или Амартола и за нейното продължение, както и за времето на двата славянски преводи, познати подъ имената „Временникъ“ и „Лѣтовникъ“¹⁴⁾. Рускиятъ ученъ В. М. Истринъ¹⁵⁾, въз основа на филологически данни, заключава, че преводът е билъ направенъ въ южна Русия, въ Киевъ, въ края на първата половина на XI в. Неговиятъ изводъ предизвика възражения от страна на други учени, напр., Н. Дурново¹⁶⁾ и П. А. Лавровъ¹⁷⁾. Проф. М. Weingart приема¹⁸⁾, че преводът ще да е билъ направенъ наистина на руска почва, но отъ българинъ Ю. Трифоновъ¹⁹⁾, напротивъ, е готовъ да допусне българския произходъ на превода. Що се отнася до „Лѣтовника“, приема се²⁰⁾, че той билъ преведенъ въ България презъ XIV вѣкъ.

Отъ хрониката на Иоанъ Зонара сѫществуватъ въ славянската книжнина единъ преводъ и една преработка, известна подъ името Паралипоменъ Зонаринъ. Рускиятъ ученъ П. О. Потаповъ²¹⁾ и Ю. Трифоновъ²²⁾ заключаватъ, че преводът на хрониката е билъ направенъ въ България презъ XII в., по-точно къмъ 1170 г., когато между българи и византийци сѫ сѫществували несъмнени книжовни връзки и когато, отъ друга страна, е било подготвяно освободителното движение начело съ Асенъ и Петра. Проф. М. Weingart²³⁾

¹⁴⁾ На нейното проучване е отдѣлено твърде много място въ съчинението на М. Weingart, о. с., II. 1—2, 5—499.

¹⁵⁾ В. М. Истринъ, *Хроника Георгия Амаршола въ древнемъ славянорусскомъ переводѣ*. Текстъ, изслѣдованіе и словарь, I. Текстъ (СПБ. 1920); II. а. Греческий текстъ „Продолженія Амаршола“; б. Изслѣдованія (СПБ. 1922); III. *Греческо-славянскій и славяно-греческій словари* (Ленинград 1930). — Вж. специално *ibidem*, II, 305; III, V—L.

¹⁶⁾ Н. Дурново, *Къ вопросу о национальности славянскаго переводчика хроники Георгия Амаршола* (*Slavia*, IV. 1925—26, 446—460).

¹⁷⁾ П. А. Лавровъ, *Георий Амаршолъ въ издании В. М. Истриня* (*Slavia*, IV. 1925—26, 461—484; 657—683). — Вж. също Вл. Розовъ въ *Slavia*, IV. 1925—26, 364—370.

¹⁸⁾ M. Weingart, o. с., II, 1, 88 сл., 95.

¹⁹⁾ Ю. Трифоновъ, о. с., 173—174.

²⁰⁾ M. Weingart, o. с., II, 145 сл., 465. — Ю. Трифоновъ, о. с., 174—175.

²¹⁾ П. О. Потаповъ, *Судьба хроники Зонары въ славянорусской литературѣ* (въ: Извѣстія отд. русск. языка и слов. russ. Акад. Наукъ, XXII. кн. 2. 1917, 141—186), 184—185.

²²⁾ Ю. Трифоновъ, о. с., 178.

²³⁾ M. Weingart, o. с., I, 84—124; 123—124.

също е съгласенъ, че преводътъ е възникналъ на сръднобългарска почва, но го отнася къмъ 1344 или 1332 год. Що се отнася до „Паралипоменъ Зонаринъ“, който е просто съкращение отъ текста на пълния преводъ²⁴⁾, изтъква се, че хилендарскиятъ монахъ Григорий, който работилъ по поръжка на сръбския деспотъ Стефанъ Лазаревичъ, се е водилъ не по гръцки оригиналъ, но по готовъ славянски преводъ²⁵⁾. Изглежда, че той ще да е преписвалъ и „изправялъ“ стила на превода, обаче самата преработка е била направена по-рано²⁶⁾.

Стихотворната хроника на Константина Манаси е била преведена на български езикъ презъ царуването на царь Иванъ Александра²⁷⁾, и то преди 1340 г.²⁸⁾. Българскиятъ преводъ е важенъ и поради това, че къмъ него съ добавени нѣкои лѣтописни бележки, които се отнасятъ до нашата история²⁹⁾. Тѣ даватъ кратки сведения за българитѣ отъ времето на импер. Анастасия I (491-518) до края на XII в., и ще да сѫ били написани вѣроятно по изворъ, въ който е било указано и за царь Иванъ Асенъ II³⁰⁾. Споредъ проф. M. Weingart³¹⁾ като

²⁴⁾ ср. М. О. Потаповъ, о. с., 160 сл.

²⁵⁾ M. Weingart, o. s., I, 125—159 общо; 156—159.

²⁶⁾ Ю. Трифоновъ, о. с., 179—180.

²⁷⁾ Издадена е отъ румънския славистъ J. Bogdan, *Cronica lui Constantin Manasses traducere mediobulgara făcută pe la 1350. Text și glosar... Cu prefață de Prof. I. Bianu. Publicare postuma* (București 1922). — Вж. още: Б. Филовъ, *Миниатюришъ на Манасиевата хроника въ Ватиканската библиотека* (Codices e Vaticanis Selecti, vol. XVII, София 1927). — Ср. също A. Heisenberg, *Über den Ursprung der illustrierten Chronik des Konstantinos Manasses* (München. Jahrbuch der bildenden Kunst, 1928. Bd. V. Hf. 3, 81—100). — M. Weingart, o. s., I, 160—219; 164.

²⁸⁾ Ю. Трифоновъ, *Бележки върху сръднобългарски преводъ на Манасиевата Хроника* (ИзвБАИ, II. 1923—24, 137—173), 153—161.

²⁹⁾ За тѣхъ вж. M. Weingart, o. s., I, 220—236. По хилендарския преписъ на превода тѣ сѫ преиздадени напоследъкъ отъ Йорд. Ивановъ, *Български старини изъ Македония*, 618—623. Въ ватиканския ръкописъ съ превода на хрониката нѣкои отъ тѣзи бележки сѫ били преведени на латински отъ неизвестенъ надписвачъ; вж. И. в. Дуйчевъ, *Латинскиятъ надписи по ватиканския прѣписъ на Манасиевата хроника* (ИзвБАИ, VIII. 1934, 369—378).

³⁰⁾ Последната приписка гласи: „*Ш се василъ бѣ българское цртко по
бѣластю гръцкому даже и до десѧти цѣа българш прѣлаго.*“ Тази бележка показва,
че писачътъ е различавалъ двама владѣтели съ името Иванъ Асенъ:
Иванъ Асенъ I (1187—1196) и Иванъ Асенъ II (1218—1241).

³¹⁾ M. Weingart, o. s., I, 224 сл., 235.

изворъ на тъзи бележки е била използвана хрониката на Зонара, въ гръцкия текстъ. Ю. Трифоновъ³²⁾ допуска, че ще да сѫ били използвани, макаръ и твърде ограничено, и нѣкои други извори. Въпросътъ, обаче, не е окончателно решенъ³³⁾.

Познатъ е единъ славянски преводъ на хрониката на Симеона Метафраста и Логотета³⁴⁾. Преводътъ ще да е билъ направенъ въ България, споредъ проф. M. Weingart,³⁵⁾ къмъ началото на XV в., или пъкъ още презъ XIV в.³⁶⁾. Установено е, че славянскиятъ преводъ се доближава много повече къмъ текста на cod. Vaticanus gr. 1807 и cod. Parisinus gr. 854, отколкото къмъ познатитъ издания на Теодосия Мелитински, Лъва Граматика, Георгия Амартола и Псевдо — Симеона³⁷⁾. Покойниятъ проф. В. Н. Златарски³⁸⁾, като е проучилъ всички мѣста отъ превода, които се отнасятъ до българската история, изтъква, че преводачътъ навсъкъдъ се е стараель да отстриши всичко, което може да поквари българската честь; освенъ това, тамъ гдето въ гръцкия текстъ е дадено „славяни“, „славянски земи“, въ превода е замѣнено съ „българи“ и „български земи“.

Изказано е мнение, най-сетне, че на старобългарски ще да е била преведена, презъ X-XI вв., сѫщо и хрониката на Георги Синкелъ³⁹⁾. Тази хроника, писана презъ първата половина на IX в., излага събитията до императора Диоклециана.

³²⁾ Ю. Трифоновъ, *Бележки...*, 141—148.

³³⁾ Сръбскиятъ учентъ П. Среѣковић, *Неколико срѣскихъ синонимика* (Споменик, XV. 1892), е обнародвалъ нѣкои извадки отъ таканазования „Сборникъ на митроп. Михаила“. Нѣкои отъ тъзи извадки сѫ съ историческо съдѣржание, и нѣколко отъ тѣхъ отговарятъ буквально на текста на припискитъ по Манасиевата хроника; нѣкъдъ тѣ сѫ дори по-обстойни. Въпросътъ може да бѫде разрешенъ, ако се проучи и обнародва изцѣло сборникътъ описанъ отъ П. Среѣковић.

³⁴⁾ Издаденъ е отъ В. Срезневскій, *Славянскій переводъ хроники Симеона Логоѳеѧ съ дополненіями* (СПБ. 1905).

³⁵⁾ M. Weingart, o. c., I, 63—83; 244.

³⁶⁾ Ю. Трифоновъ, *Византийскиятъ хроники...*, 175—176.

³⁷⁾ Г. Острогорскій, *Славянскій переводъ хроники Симеона Логоѳеѧ* (Seminarium Kondakovianum, V. 1932, 17—37).

³⁸⁾ В. Н. Златарски, *Извѣстията за българиѣтъ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логоѳеѧ* (СбМНПр, XXIV. 1908, 1—161, отд. отп.).

³⁹⁾ Ю. Трифоновъ, *Византийскиятъ хроники...*, 169—170. M. Weingart, o. c., I, 52—55, напротивъ, смѣта, че преводътъ е руски и билъ направенъ не по-късно отъ XIV в.

Любопитни указания за съществуването на лѣтописни съчинения отъ първото царство се намиратъ въ нѣкои писма на царь Калояна (1197—1207) до папа Инокентий III. Царь Калоянъ съобщава нѣкои сведения за царетъ Петъръ I, Самуилъ и други, като добавя *sicut in libris nostris inventimus esse scriptum⁴⁰*). Другаде той добавя: *inquisivi antiquorum nostrorum scripturas et libros et beate memorie imperatorum nostrorum predecessorum leges⁴¹*). Това указание за старобългарски лѣтописи е било пренебрѣгвано досега,⁴²⁾ обаче, безъ достатъчно основание.

Историографски елементи съдържа апокрифното съчинение, познато подъ името *Видение Исаиево⁴³*). Рускиятъ ученъ А. А. Шахматовъ⁴⁴⁾ бѣ изказалъ мнение, възъ основа на проучването на „Повѣсть временныхъ лѣтъ“, че при нейното съставяне е била използвана, на първо място, нѣкаква лѣтопис отъ първото българско царство. Проф. П. Мутафчиевъ⁴⁵), като разглежда твърдението на Шахматовъ, е склоненъ да отрече съществуването на български лѣтописи отъ първото царство, следователно, и използването имъ отстрана на съставителя на руската „Повѣсть временныхъ лѣтъ“. Възъ основа на нѣкои хронологически указания пъкъ, проф. В. Н. Златарски⁴⁶⁾ поддържа, че рускиятъ лѣтописецъ действително ще да е ималъ подъ ръка

⁴⁰⁾ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, I (Romae 1863), 16, epistola № XXVI. Нѣкои поправки и допълнения, възъ основа на ватиканските регистри, къмъ изданието на българските документи у A. Theiner сѫ дадени отъ И. В. Дуйчевъ, *За документишѣ изъ Ватиканския архивъ, оѣнасящи се до бѣлгарскаша исѣтия (IX—XIV вв.)* (ИзвИДво, XIII. 1933, 113—141).

⁴¹⁾ A. Theiner, o. с., 27, № XLIII; ср. 29, № XLVI.

⁴²⁾ Вж., напр. Е. Голубинскій, *Краткий очеркъ исѣтия православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской или молдавашкой* (Москва 1871), стр. 280 и passim; той се отнася съ недовѣrie къмъ Калояновото указание, и отъ него сѫ били повлияни нѣкои по-нови учени.

⁴³⁾ Вж. Йорд. Ивановъ, *Богомилски книги и легенди* (София 1925), 273—287.

⁴⁴⁾ А. А. Шахматовъ, *Разысканія о древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводахъ* (СПБ. 1908), 124 сл. и passim.

⁴⁵⁾ П. Мутафчиевъ, *Кѣмъ вѣйроса за бѣлгарскишѣ извори на рускишѣ лѣтописни извѣстия* (СпБАкН, III. 1912, 134—148).

⁴⁶⁾ В. Н. Златарски, *Болгарскій историко-литерацурный элементъ въ русской лѣтописи* (въ: Труды V Съѣзда Акад. орган. загран., I [София 1932], 337—352).

български книжовенъ източникъ, отнасящъ се къмъ X-ия вѣкъ. Този източникъ, споредъ него, е едно българско *сказание о преложении книгъ ѿ греческаго языка на словѣнскій*.

Историографски елементи съдържа „Синодикътъ“, съставенъ въ основната си частъ презъ 1211 год., при българския царь Бориљ (1207—1218)⁴⁷⁾. Могатъ да бѫдатъ указанi, напр., мѣстата, които се отнасятъ до свикването на противобогомилския съборъ отъ царь Борила⁴⁸⁾, както и разказътъ за обновлението на българската патриаршия при царь Иванъ Асенъ II (1218—1241)⁴⁹⁾. Къмъ историографскитѣ опити могатъ да бѫдатъ отнесени, поне до известна степень, нѣколкото познати срѣдновѣковни поменици съ имена на български владѣтели отъ първото и второто царство⁵⁰⁾. Житията на светците, макаръ и писани съ религиозни цели, могатъ да бѫдатъ посочени между книжовните трудове съ историографски елементи⁵¹⁾.

⁴⁷⁾ М. Г. Попруженко, *Синодикъ царя Борила* (Български старины VIII, София 1928).

⁴⁸⁾ *ibidem*, 77 сл.

⁴⁹⁾ *ibidem*, 84 сл.

⁵⁰⁾ Йорд. Ивановъ, *Поменици на български царе и царици* (ИзвИДво, IV. 1915, 219—229).

⁵¹⁾ Общо издание на всички български жития липсва. Между отдельните издания могатъ да се посочатъ: А. Теодоровъ-Баланъ, *Кирилъ и Методи. I. Жития на Кирила и на Методия и похвални пѣмъ слова* (Универс. Библиотека, 1, София 1920). — II. Набоженъ *поменъ и исторични свидѣтелства за Кирила и Методия* (Универс. Библиотека, 146, София 1934). — Йорд. Ивановъ, *Жития на св. Иванъ Рилски съ уводни бележки* (ГодСУиф, XXXII. 13. 1936. 1—108); сп. *idem*, *Св. Иванъ Рилски и неговиятъ монастиръ* (София 1917): съдържа предания и животописни бележки за светеца, история на монастира и разни приложения. — В. Н. Златарски, *Житие и жизнь преображенаго оща нашего Теодосия Терновскаго* (СбМНПр, XX. 1904. 1—41, отд. отп.). — сп. също В. Сл. Киселковъ, *Житието на св. Теодосий Търновски като исторически паметникъ* (София 1926); добавенъ е новобългарски преводъ на житието. — А. Теодоровъ-Баланъ, *Къмъ шай наречениште панонски жития* (ГодСУиф. XIX. 8. 1923, 1—31, отд. отп.). — В. Н. Златарски, *Георгий Скилица и найписаното още него житие на св. Ивана Рилски* (ИзвИДво, XIII. 1933, 49—80). — И. в. Сиѣгarovъ, *Погледъ къмъ изворишѣ за св. Никола* (*Софийски*) ГодСУиф. IX. 1931/32, 1—74); — *idem*, *Проѣуски и грѣшки въ издаванишѣ книжовни паметници за св. Никола Софийски* (*ibidem*, XI. 4. 1933/34, 1—26). — Е. Kaluzniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Enthymius* (Wien 1901). — Й. Ивановъ, *Български старины изъ Македония* (София 1931), и други.

Най-ценната и любопитна историографска творба на сръбновѣковната българска книжнина е лѣтописъта, открита и издадена отъ румънския ученъ J. Bogdan⁵²). Въ нея е изтъкнато постепенното засилване на турската мощъ отъ Османа до Мохамеда I (1296—1413), и последиците отъ това върху сѫбините на балканските народи. Отличава се съ систематичност, писана е на простъ и достъпенъ езикъ, безъ реторизъмъ и е свободна отъ византийско влияние. Писачътъ проявява забележително беспристрастие и обективност при излагането на събитията⁵³). Може да се предполага, че ще да е билъ нѣкой българинъ съ видно положение въ църковната иерархия⁵⁴). Езикътъ е сръбнобългарски; тукъ-тамъ се долавятъ отклонения, дѣлжими, очевидно, на преписвача⁵⁵). Времето на написването може да се опредѣли сравнително точно: съставена е, изглежда, въ първите години отъ царуването на Мохамеда I (1413—1421)⁵⁶). Разказвачътъ ще да се е основавалъ предимно на устни съобщения⁵⁷), но е изобщо добре осведоменъ. Въ известни случаи българската лѣтописъ потвърждава или допълня другите наши извори за епохата⁵⁸).

Обнародването на тази лѣтописъ привлече още тогава вниманието на К. Иречека. Той проучи и поправи много отъ сведенията, намиращи се въ лѣтописъта. Иречекъ предполагаше, че текстътъ съдѣржа нѣкои по-късни интерполации⁵⁹). Въ сѫщия рѣкописъ, въ който открилъ българската лѣтописъ, J. Bogdan намѣрилъ едно сказаніе *къ кратиѣ лѣтомъ сѫщимъ отъ Ядама до нынѣшиѣго врѣменѣ рѡдомъ*⁶⁰). Изложението е късно и сухо. За всѣка спомената личностъ е указано колко години е живѣла, наследника и годината на смъртта ѝ. Тукъ-тамъ се правятъ обобщения. По съдѣржание хрониката представя една компилация отъ нѣкои византийски извори⁶¹).

⁵²⁾ J. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung* (Archiv für slav. Phil., XIII. 1891, 481—536); текстъ на лѣтописъта, 526—536.

⁵³⁾ cp. J. Bogdan, o. c., 491 sqq.

⁵⁴⁾ cp. J. Bogdan, o. c., 492.

⁵⁵⁾ cp. J. Bogdan, o. c., 493.

⁵⁶⁾ cp. J. Bogdan, o. c., 493.

⁵⁷⁾ cp. J. Bogdan, o. c., 494.

⁵⁸⁾ cp. J. Bogdan, o. c., 494.

⁵⁹⁾ C. Jireček, *Zur Würdigung der neuentdeckten bulgarischen Chronik* (Archiv für slav. Phil., XIV. 1892, 255—277.)

⁶⁰⁾ J. Bogdan, o. c., 502—520, текстъ; 481 sqq.

⁶¹⁾ cp. J. Bogdan, o. c., 486 sqq.

Пакъ тамъ J. Bogdan бѣ намѣрилъ единъ преписъ на срѣбъска лѣтописъ отъ 1355 г. до 1490 г. Споредъ него, преписътъ е направенъ по бѣлгарски изводъ. Писачътъ се е стараель да превежда отъ срѣбъски на бѣлгарски, но не винаги успѣшно, затова въ езика се срѣщатъ сѣрбизми и русизми⁶²⁾.

Между художествено-историческитѣ четива въ срѣдно-вѣковната бѣлгарска книжнина, може да бѫде указана, макаръ и отъ небѣлгарски произходъ, познатата въ бѣлгарски преводъ „Троянска повѣсть“⁶³⁾. Въ бѣлгарската книжнина, вѣроятно като преводъ, сѫществува една повѣсть за падането на Цариградъ въ 1453 г.⁶⁴⁾. Пропита съ противотурски духъ, тя е била четена и разпространявана доста много.

Владиславъ Граматикъ, сърбинъ отъ Ново-бѣрдо, прекаралъ известно време въ Рилския монастиръ и описалъ часть отъ историята на този монастиръ — неговото запустяване при турското нашествие, възобновяването му и пренасянето отъ Тѣрново, презъ 1469 г., на мощитѣ на св. Ивана Рилски.⁶⁵⁾

Тежкиятѣ времена на вѣковното турско робство сѫ били твърде неблагоприятни за книжовна дѣйностъ всрѣдъ бѣлгаритѣ. Това засѣгнало, разбира се, и историографията. Любопитни историографски елементи могатъ, обаче, да бѫдатъ доловени въ множеството приписки и бележки съ лѣтописенъ характеръ, прѣснати по рѣкописи и книги. Знайни и незнайни образовани бѣлгари сѫ писали такива приписки и бележки, отъ първия времена на турското робство, та чакъ до миналия вѣкъ. Множество отъ тѣзи бележки сѫ писани съ едничката

⁶²⁾ J. Bogdan, o. c., 486 sqq.

⁶³⁾ Б. Чоневъ, За произхождението на „Троянската прѣча“ (СБМНПр, VII. 1892, 224—244); той заключава, че тя е преводъ, чрезъ хърватски, отъ западенъ оригиналъ. За изданията вж. F. Miklošić, *Trojanska priča* (Starine, III. 1879, 345—357); — П. Ж. Гудевъ, въ СБМНПр, VI. 1891, 345—357; — Е. Караповъ, въ СБМНПр, XIII. 1896, 273—274, по таканазов. рк. „попъ Славкова книжица“. — Й. Ивановъ, *Старобѣлгарски разкази* (София 1935), 108—128, 249—266; — A. Cronia, *Saggi di letteratura bulgara antica* (Roma 1936), 111—117.

⁶⁴⁾ Л. Милетичъ, *Повѣстъ за падането на Цариградъ въ 1453 г.* (СБМНПр, XII. 1895, 399—462).

⁶⁵⁾ E. Kaluzniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius* (Wien 1901), 405—431; — П. Никовъ, Владиславъ Граматикъ — Пренасяне мощиитѣ на св. Ивана Рилски отъ Тѣрново въ Рилския монастиръ (БИБ, I. 2. 1928, 165—187); — Йорд. Ивановъ, *Старобѣлгарски разкази*, 72—79; 227—237; — idem, *Жития на св. Ивана Рилски*, 21—22; 74—85.

цель да запазят спомена за известни събития⁶⁶). Съдържанието е най-разнообразно. Отбелязани съм събития отъ различна важност: написване, купуване и подаряване на книги; любопитни природни явления: неплодородие, студове, дъждове, снѣгове, наводнения, поява на комети, земетръси, гладъ, скъпотия или плодородие; събития отъ частенъ и общественъ характеръ, войни, нашествия и опустошения. Езикът е простъ и достъпенъ, безъ всъкакво старание за художественостъ. Приписки и бележки могатъ да бѫдатъ окачествени като чисто народно книжковно творчество. Това имъ дава голѣма цена като исторически материалъ за изучаване на живота, настроението, условията на съществуване, отгласите на разните политически събития всрѣдъ нашия народъ. Нѣкои отъ тѣхъ съм твърде любопитни поради явното си противотурско настроение. Изобщо, тѣзи приписки и бележки съм извѣнредно важенъ материалъ за историята ни подъ турското робство, частно за мѣстната история на отдѣлните наши срѣдища. Особено ценна е лѣтописната бележка на попъ Методи Драгиновъ за потурчването на чепинските българи презъ времето на султанъ Мохамеда IV (1648-1687)⁶⁷.

Времето на Възраждането на българския народъ, въ втората половина на XVIII в. и презъ XIX в., е съпроводено съ засилена любознателностъ къмъ родното минало. За водачите на нашето Възраждане познаването на родната история е едно отъ най-мощните срѣдства за събуждане и засилване на народностното самосъзнание. Разбира се, не може да се мисли за безпристрастно и научно излагане на българската история. Напротивъ, позволена е идеализация

⁶⁶) Досега съм обнародвани голѣмъ брой подобни бележки, но прѣснато. Могатъ да бѫдатъ указанi, напр.: Ю. Трифоновъ, *Приписки и бележки съ лѣтописенъ характеръ* (ПСп, LXIII. 1903, 773-780); — П. Чилевъ въ СпБАкН, II иф. 1912, 155 сл., споредъ старата кондика на Търновската митрополия. — Б. Цоневъ, *Единъ важенъ дамаскинъ отъ XVII в.* (ГодСУиф, VIII-IX. 1912/13, 1-5 отд.); — И. В. Русева, *Приписки и бѣлѣжки по нашишѣ писмени памѧтици* (ИзвССФ, IV. 1921, 1-48); разглежда изобщо въпроса за този родъ книжовни творби; приложени съм примѣри. — Множество бележки съм дадени въ книгата на П. Мутафчиевъ, *Изъ нашишѣ староиланински монастыри. Бележки и материали* (СбБАкН, XXVII. 1931, 1-122 отд. отп.), както и у Йорд. Ивановъ, *Бѣларски сѣарини изъ Македония* (София 1931).

⁶⁷) Обнародвана отъ Ст. Захаріевъ, *Географико-историко-статистическо описание на Тайаръ-Пазарджишкѣ жаказъ* (Виена 1870), 67-68. — Най-ново издание, у В. Чолаковъ, *Поѣт-Методиевъ лѣтописенъ разказ за потурчването на чепинскишѣ бѣлари* (София 1925).

цията и отстранението на всичко онова, което би могло да затъмни българската честь; допустими сж., дори, извращенията на фактитъ. Началото на българското Възраждане през XVIII в. се свързва точно съ появата на една знаменита историческа творба — *История славяноболгарская* на хилендарския монахъ Паисий⁶⁸⁾. За живота на Паисия имаме съвсемъ малко данни⁶⁹⁾. Той се родилъ презъ 1722 г., въ Самоковската епархия, а презъ 1745 г. се намиралъ вече на Света Гора, въ Хилендарския манастиръ⁷⁰⁾. Презъ 1761 год., въ свръзка съ нѣкои дѣла на манастира, билъ изпратенъ въ Карловци⁷¹⁾. Въ архивата на Карловецката патриаршия има запазена една подписана отъ о. Паисия разписка за получени отъ него венци⁷²⁾. По този подписъ проф. Йорд. Ивановъ е могъль да установи черновката на Паисиевата творба. Презъ 1762 год., монахътъ се премѣстъ въ Зографския манастиръ, гдето открилъ нови материали⁷³⁾. Презъ сѫщата година той завършилъ своя трудъ, озаглавенъ: *История славяноболгарская* (О народѣ ѿ ѿцѣн и ѿ сѣтихъ болгарскихъ и ѿ всѣхъ дѣянїа і витиа болгарскаго). Наскоро следъ това билъ изпратенъ за таксидиотъ на своя манастиръ въ България, което той използвувалъ, между другото, и за да разнесе и разпространи своето съчинение⁷⁴⁾. Знае се, че въ края на 1764 г. или началото на 1765 г. той е билъ въ Котелъ⁷⁵⁾, но следъ това следитъ му се губятъ.

⁶⁸⁾ Сѫществуватъ нѣколко издания на тази История; най-доброто е това на Йорд. Ивановъ, *История славяноболгарская собрана и нареждена Паисиемъ іеромонахомъ въ лѣто 1762* (София 1914); въ увода сж изложени преданията и писмените данни за живота на автора и сведения за зографския ръкописъ, който се смѣта отъ издателя за Паисиевъ автографъ; добавена е (LIV—LXV) библиографията по въпроса. — Ценно е изследването на Б. Пеневъ, *Паиси Хилендарски* (София 1918). Вж. още: В. Н. Златарски, *Отецъ Паисий Хилендарски* (БИБ, II. 1. 1929, 1—18). Презъ последните години сж обнародвани доста много студии по този въпросъ, особено въ свръзка съ езика и родното място на Паисия.

⁶⁹⁾ Вж. Йорд. Ивановъ, XX.

⁷⁰⁾ Йорд. Ивановъ, XXI.

⁷¹⁾ Йорд. Ивановъ, XXIV сл.

⁷²⁾ H. Ruvarac, *Ein Document des bulgar. Historikers Paysius aus dem J. 1761* (Archiv für slav. Phil., XXII. 1900, 620—621). — ср. Йорд. Ивановъ, о. с., XXV.

⁷³⁾ Йорд. Ивановъ, о. с., XXVIII сл.

⁷⁴⁾ Йорд. Ивановъ, о. с., XXIX.

⁷⁵⁾ Йорд. Ивановъ, о. с., XXIX.

Познати също някои не твърде ясни сведения за него от по-късни години⁷⁶). Не е известно кога и где е починалъ⁷⁷).

Въпросът за изворитъ на Паисия още не е проученъ изцѣло⁷⁸). Славянскиятъ преводъ на съчинението на Мауро Орбини⁷⁹) е единъ отъ главнитъ негови извори⁸⁰). Известнитъ *Annales Ecclesiastici* на Card. Cesare Baronio⁸¹), въ руския преводъ, издаденъ презъ 1719 год.⁸²) също били също важенъ изворъ за Паисия⁸³). Използвани също и някои родослови, пролози, жития, Кормчията, разни грамоти и др.⁸⁴). Творбата на хилендарския монахъ няма почти никаква научна стойност. Най-ценни също, отъ научно гледище, само указанията за онѣзи ръкописни извори, които той е използвалъ. Отношението на Паисия къмъ българското минало е предвзето: това се проявява както въ използването на изворитъ, подбора и предаването на тъхните сведения, така също и въ идеализирането и, дори, изопачаването на историческите факти. Въ изложението обилствуватъ неточности и грѣшки. Паисиевата история е ценна не отъ историческо гледище, а зарадъ прокаранитъ въ нея родолюбиви тенденции и затова, че тя отразява, въ лицето на своя съставителъ, една забеж-

⁷⁶) Йорд. Ивановъ, о. с., XXX сл.

⁷⁷) Йорд. Ивановъ, о. с., XXXIII.

⁷⁸) Вж. у Б. Пеневъ, ц. с., 54 сл., указание за Паисиевитъ извори и за неговото отношение къмъ тъхъ.

⁷⁹) *Il Regno degli Slavi oggi corrattamente detti schiavoni, historia di don Mauro Orbini Rauseo abate melitense...* (Pesaro 1601). — Паисий е използвалъ руския преводъ отъ 1722 год.: *Книга історіографія початіїа имене, славы и разширенія народа славянскаго...* (ПСБ. 1722). — Ср. Б. Пеневъ, ц. с., 114—115, Вж. още L. Rava, *Mauro Orbini primo storico dei popoli slavi* (Bologna 1913: Accad. delle scienze dell'Istituto di Bologna, classe di scienze morali, 9. XII. 1912).

⁸⁰) Ср. Б. Пеневъ, ц. с., 55—66.

⁸¹) *Annales Ecclesiastici a Christo nato ad a. 1198* (voll. I—XII, Romaе 1588—1607). Отъ тъхъ съществуватъ няколко издания и разни преводи. Сведения за живота на автора вж. въ обширното съчинение на Gen. Calenzio, *La vita e gli scritti del card. Cesare Baronio...* (Roma 1907).

⁸²) Съчинението на Ц. Барония било преведено, въ съкращение, на руски въ 1687 год., а по-късно било преиздадено подъ надсловъ: *Дѣянія церковная и гражданская* (Москва 1719). — Ср. Б. Пеневъ, о. с., 115 сл.

⁸³) Ср. Б. Пеневъ, о. с., 66.

⁸⁴) Ср. указанията на Б. Пеневъ, о. с., 67.

лежителна личность, съ грамадна роля за българското Възраждане⁸⁵). Тази *История славѣноболгарская* е важна и по дълбокия отглъсъ и въздействие, което е оставила въ следнитѣ поколѣния. Отъ Паисиевата история досега сѫ познати около 40 преписи и преправки, стигащи дори до 1845 год.⁸⁶).

Три десетилѣтия следъ написването на Паисиевата история, въ 1792 г., е била съставена отъ иеросхимонаха Спиридона една *История во кратѣ о болгарскомъ народѣ славенскомъ*⁸⁷). Писачътъ, следъ едно предисловие⁸⁸), начева, както Паиси, изложението отъ библейски времена⁸⁹). Разказътъ е продължение и следъ падането на българското царство подъ турска власть и сѫ дадени сведения за турските султани чакъ до времето на автора⁹⁰). Въ цѣлото изложение се забелязватъ множество отклонения и, изобщо, разхвърляност⁹¹). Спиридонъ е използвавалъ по-зле отъ Паисия своите извори⁹²). Разказътъ е сухъ и не е сгрѣтъ отъ обща мисъль, както това е у Паисия. Изразътъ е труденъ. Спирилоновото съчинение, изобщо, сѫщо нѣма научна стойност, а му липсватъ и проявите на Паисиевия духъ. Затова, изглежда, то не е окказало нѣкакво въздействие върху нашето Възраждане.

Отъ втората половина на XVIII в. е така назованата Зографска българска история⁹³), която все още не е добре проучена. Въ сѫщностъ, това е единъ твърде любопитенъ опитъ да се напише българска история. Изложението не начева отъ библейски времена, както у Паисия или изобщо

⁸⁵) ср. Б. Пеневъ, о. с., 45 сл.

⁸⁶) Указания за тѣзи преписи и преправки сѫ дадени у Йорд. Ивановъ, о. с., LIV—LXV. — Б. Пеневъ, о. с., 82 сл., 118 сл. — Вж. сѫщо статията на В. Н. Златарски, *Кѣмѣ вѣйроса за тѣй нареченіи и прѣправки на Паисиевата История* (ПСп. LIX. 1899, 723—757).

⁸⁷) Издадена отъ В. Н. Златарски, *История во кратѣ о болгарскомъ народѣ славенскомъ сочиниша и сѣисаса въ лѣто 1792 Сѣри-донаомъ иеросхимонахомъ* (София 1900). — ср. сѫщо: Б. Йоцовъ, *Кѣмѣ характеристика на иеромонаха Сѣридонъ* (Родна Речь, X. I. 1936, 25—28).

⁸⁸) В. Н. Златарски, *История во кратѣ...*, 1—4.

⁸⁹) Текстътъ у В. Н. Златарски, *История во кратѣ...*, 5—108.

⁹⁰) вж. В. Н. Златарски, *История во кратѣ...*, 107.

⁹¹) вж. характеристиката на Б. Пеневъ, 99 сл.

⁹²) За изворите на Спиридона вж. В. Н. Златарски, *История во кратѣ...*, XII сл.

⁹³) Преиздадена е напоследъкъ отъ Йорд. Ивановъ, *Бѣлгарски старини изъ Македония*, 628—642.

у хронистите, а отъ по-късна епоха, именно отъ изселването на българите щ **Чернаго моря**, щ **рѣки Болги из великия Скандинавии**... Разказът е доведенъ само до падането подъ турско робство. Това може да се обясни съ силно проявената родолюбива тенденция на автора, който въ всичко се старае да прослави своя родъ. Любопитенъ и важенъ е въпросът за изворите на Зографската история. Изказано е мнение⁹⁴⁾, че Паиси и неизвестниятъ авторъ сѫ черпили, всѣки по своему, отъ нѣкои общи извори. Има много указания въ текста на *Историята*, които свидетелствуватъ за използването — въроятно посрѣдствомъ преводи и преправки — на западни източници. Самъ Спиридонъ е използвалъ, между своите извори, и Зографската история⁹⁵⁾.

Историческиятъ извори на Паисия, на неизвестния съставител на Зографската история, на Спиридона, не сѫ уединени и случайните явления за своето време. За общото засилване на интересите къмъ родната история свидетелствуватъ творбите на нѣколцината съставители на лѣтописи въ края на XVIII в. и началото на XIX в. Тѣзи лѣтописи стоятъ съвършенно независимо отъ „учената традиция“ на Паисия или на Спиридона. Тѣ излагатъ, най-често, мѣстната история, или забележителните съвременни събития. Обикновено отъ миналото се пише онова, което се знае по разкази на по-стари съвременници. Твърде любопитенъ е лѣтописътъ на попъ Йовчо отъ гр. Трѣвна⁹⁶⁾. Той начева отъ 1680 г. Неговите по-стари сведения сѫ черпени отъ устни извори: *такоже слича хомъ отъ отецъ нашихъ и отъ дрѹгихъ старихъ членокъ...* Събитията се излагатъ по реда на турските султани. Даватъ сведения за църковната история, за войни, нападения, знамения и пр. Срѣдище е мѣстната история; особено място е дадено на миналото на рода на писача. Описанието е доста живо. Намѣста се долавя чувство на омраза спрямо турците. Писачътъ е отбелязалъ много съвременни нему събития и такива изъ личния си животъ. Попъ Йовчо умрѣлъ на 23 мартъ 1855 г.⁹⁷⁾, и лѣтописните бележки били продължени отъ сина му попъ Никола, а пъкъ следъ смъртта на тогова (22. IV. 1865 г.) продължилъ внукътъ, попъ Йоанникий (до 9. II. 1869 г.)⁹⁸⁾. Изобщо, тѣзи лѣтописни бележки сѫ ценни не

⁹⁴⁾ Йорд. Ивановъ, *Български старини...*, 630.

⁹⁵⁾ В. Н. Златарски, *История во країцъ...*, XII сл.

⁹⁶⁾ П. Р. Славейковъ, *Извлѣченіе изъ лѣтописа на йойз Иовча отъ Трѣвна* (СбМНПр, II. 1890, 310—316; III. 1890, 381—394).

⁹⁷⁾ вж. у П. Р. Славейковъ въ СбМНПр, III. 1890, 392.

⁹⁸⁾ вж. ibidem, 393:

само като проява на здраво историческо съзнание, но и като изворъ за съвременната на съставителитѣ епоха. Отъ почти сѫщото време сѫ лѣтописнитѣ бележки на попъ Койчо Икономовъ (брать на попъ Йовчо) и на сина му попъ Никола, отъ сѫщия градецъ⁹⁹). Бележкитѣ се състоятъ отъ такива, които съставителъ преписалъ по записи въ „бащина си тефтеръ“ (начеватъ отъ 1779 год.) и други, съставени отъ него лично (начеватъ отъ 1846 г.). Хронологическиятъ редъ не е строго спазенъ. Множество бележки се отнасятъ до родовата история, други пъкъ разказватъ за деяния на султанитѣ и на гръцкитѣ владици, за природни явления и знамения. Попъ Койчо умрѣлъ на 8. VII. 1850 г. и продължили бележкитѣ синътъ му Никола (роденъ 22. VIII. 1812 г.). Любопитни сѫ сѫщо бележкитѣ на Жендо Вичовъ отъ гр. Котелъ (роденъ около 1813/14 г., умрѣлъ презъ лѣтото 1868 г.)¹⁰⁰). Тѣ застѣгатъ главно миналото на родния му градъ, на чието наречие сѫ и написани. Бележкитѣ сѫ докарани до м. юлий 1868 г. Познати сѫ сѫщо лѣтописнитѣ бележки на учителя Христофоръ Новаковичъ отъ гр. Разградъ¹⁰¹). Авторътъ (умрѣлъ въ 1848 г.) пише на диалектъ и излага събитията следъ 1828 г. до къмъ 1839 г., следъ което бележкитѣ сѫ били продължени отъ зетя му попъ Кръстю Атанасовъ. Познати сѫ и нѣкои лѣтописни бележки, обнародвани отъ проф. Йорд. Ивановъ¹⁰²). Тѣ излагатъ, въ сбита форма, събития отъ 1813 г. до 1861 год.

Презъ миналия вѣкъ, преди Освобождението, се забелязва сѫщиятъ силенъ интересъ къмъ родното минало¹⁰³). Обаче, за всички почти е отличително все сѫщото предзвето и ненаучно отношение къмъ българската история. Заслужава да бѫде споменатъ, между другитѣ, революционеръ-писа-

⁹⁹) Н. Стойковъ, *Изъ запискишъ на йойчо Койча Икономовъ и йойчо Никола х. Койчевъ оѣшъ Трѣвна* (СБМНПр, XV. 1898, 310—314).

¹⁰⁰) Г. Кировъ, *Лѣтописишъ на Женда Вичовъ оѣшъ Котелъ* (СБМНПр, XII. 1895, 359—378).

¹⁰¹) Ив. Стефановъ, *Лѣтописни бѣлѣжки изъ единъ рѣкѣйсенъ сборникъ на даскалъ Христофоръ Новаковичъ оѣшъ Разградъ* (СБМНПр, XV. 1898, 315—321). — Преиздадени сѫ съ поправки отъ В. Йордановъ, *Единъ разградски рѣкѣйсъ оѣшъ началошто на 19 вѣкъ* (въ сборникъ „35-годишнината на Разградското читалище „Развитие“ [Разградъ 1904], 51—58). — Ср. сѫщо М. Дриновъ, *Лѣтописни бѣлѣжки оѣшъ Разградъ* (въ: Съчинения II, 331).

¹⁰²) Йорд. Ивановъ, *Бѣларски старини . . .*, 525—526.

¹⁰³) Измежду разнитѣ историографски опити презъ миналия вѣкъ могатъ да бѫдатъ указаны само нѣкои по-важни. За историографските занимания на Хр. Даскаловъ вж. Т. Н. Шишковъ въ СБМНПр, VIII.

тель С. Г. Раковски¹⁰⁴). Той се отнася подозрително къмъ сведенията, които даватъ за българското минало византийските и западните автори. Въ замъна, изтъкнато е особеното значение на домашните извори, чито сведения се приематъ като най-достовърни. Въ свръзка съ това схващане се начева издирване и изучаване на домашните паметници, като ръкописи, надписи, монети, грамоти и др.¹⁰⁵). Единъ несполучливъ опитъ за разработка на ранната българска история принадлежи на Гавр. Кръстевичъ¹⁰⁶).

Научното изследване на българската история, съ критично изучаване на изворите, начева главно съ творчеството на Маринъ С. Дриновъ, въ втората половина на XIX в. Маринъ С. Дриновъ (роденъ презъ 1838 г. въ Панагюрище, починалъ презъ 1906 г.) прекаралъ по-голямата част отъ живота си въ Русия. Неговите трудове засъгватъ историята,

1892, 347—388. — Вж. още: А. т. Несковичъ, *Исторіа-ща на славеноболгарскія народъ. Изъ історіа-ща на г. Раича и нѣкои історич. книги съсѣствленна...* (Букурещъ 1844). — В. Х. Стояновъ-Беронъ, *Археологически и исторические изслѣдованія* (Търново 1886). — Ботю Петковъ, бащата на народния поетъ Хр. Ботюовъ, е превель съчинението на Ю. И. Венелинъ, *Критически издѣлія за історіа-ща българскѣ, I и II части* (издадени въ Земунъ 1853 г.). — Ср. също: Ю. Трифоновъ, *Съчинения на П. Р. Славейковъ съ исторически характеръ* (СпБАКН, XXXVIII. 1929, 81—123). — Познати съ също автобиографии и спомени на нѣкои отъ дейците презъ миналия вѣкъ.

¹⁰⁴⁾ Вж. особено Г. С. Раковски, *Нѣколико рѣчи о Асѣнѣ и йървому, великомъ царю българскому и сыну му Асѣнѣ вѣторому* (Бѣлградъ 1860). Изобщо за този авторъ вж. М. Арнаудовъ, Г. С. Раковски. *Живоѣтъ — произведения — идеи* (София 1922).

¹⁰⁵⁾ Съ нѣкои стари български монети се е занималъ, напр., С. Г. Раковски, *Нѣколико рѣчи...*, 93 сл.

¹⁰⁶⁾ Гавр. Кръстевичъ, *Історія българска*, томъ първый (Цариградъ 1869). — Вж. критиката на М. Дриновъ, *Хунни ли сме?* (въ: Съчинения, III, 189—217). — За автора вж. М. Д. Балабановъ, *Гавриилъ Кръстевичъ (Народенъ ѳѣцъ, книжовникъ, сѫдия, управлятелъ)* (София 1914); за него като писателъ и историкъ, 383—393. — У насъ съществува доста богата мемуарна книжнина. Вж. напр.: И. Груевъ, *Моишъ сїомени* (Пловдивъ 1906). — П. Кисимовъ, *Исторически работи. Моишъ сїомени, I—IV* (Пловдивъ, София 1898, 1900, 1901, 1903). — Хр. Т. Стамболовъ, *Автобиография дневници и сїомени, I (1852—1862)* (София 1927), II (1868—1877) (София 1927), III (1877—1931) (София 1931). — Т. Васильовъ, *Сїомени за лица и събития презъ XIX—XX вѣкъ* (София 1934). — П. Пешевъ, *Историческиятъ събития и дейтели. Още надвечерието на освобождението ни до днесъ* (София 1929).

етнографията и славянската филология¹⁰⁷). Първото негово научно съчинение засъга въпроса за произхода на българския народъ и за началото на българската история¹⁰⁸). Началото на българската история Дриновъ съзира именно въ разселването на славянските племена по днешните български земи. Той е склоненъ да омаловажи значението на първо-българитѣ въ образуването на българския народъ. Изобщо, Дриновъ съмѣта, че днешните българи сѫ чисти потомци на нѣкогашните славяни¹⁰⁹). Въ друго свое съчинение учениятъ прави единъ „исторически прегледъ на българската църква отъ самото ѝ начало“ до негово време¹¹⁰). Презъ 1870 г. той прави издирвания въ нѣкои италиянски архиви и съобщава за новооткрити материали. Съ това той обръща внимание на нѣкои важни исторически паметници¹¹¹). Другаде Дриновъ се занимава съ въпроса за отца Паисия, историята му и учениците му¹¹²). Особено важно е неговото изследване по въпроса за заселването на Балканския полуостровъ отъ славяните¹¹³). Споредъ него, славяните сѫ се настанили на

¹⁰⁷) За него вж.: *Сборниче за юбилея на проф. М. С. Дриновъ 1869—1899*. Нареди и издаде Бълг. Книжовно д-во въ София (София 1900). — *Сборникъ статии въ честъ проф. М. С. Дринова* (Харьковъ 1908). — В. Н. Златарски, М. С. Дриновъ (Лѣтописъ на Бълг. Книж. д-во, VII. 1907, 68—83). — Н. Гориновъ, *Проф. М. С. Дриновъ* (София 1936). — Съчиненията на М. Дринова сѫ издадени, подъ редакцията на В. Н. Златарски, отъ Българското Книжовно Д-во, въ три тома. Първиятъ томъ (издаденъ въ София, 1909) съдѣржа съчиненията му по българска и славянска история; вториятъ — издаденъ въ 1911 — статиите по българска църковна история, езикознание, литературна история, етнография и народни умотворения; третиятъ — издаденъ презъ 1915 — публицистични статии, служебни записи и наредби, критики, оценки и поменици. Въ софийската Народна Библиотека се пази библиотеката и архивата на покойния учень: вж. Каталогъ на библиотеката на М. С. Дриновъ (издание на Нар. Библиотека въ София).

¹⁰⁸) *Погледъ връхъ произходъ-шо на българскій народъ и начало-шо на българска-ша исторія* (въ: Съчинения, I, 1—69).

¹⁰⁹) М. Дриновъ, *Съчинения*, I, 32 и passim.

¹¹⁰) *Исторически прегледъ на Българска-ша църква отъ самото ѝ начало и до днесъ* (въ: Съчинения, II, 1—161).

¹¹¹) *Нови паметници за исторіята на българе-шъ и на тѣхниятъ сѣсѣди* (въ: Съчинения, I, 73—112).

¹¹²) *Отецъ Паисий, негово-шо време, неговата исторія и ученици-шъ му* (въ: Съчинения, I, 113—137).

¹¹³) *Заселеніе Балканскаго полуострова славянами* (въ: Съчинения, I, 141—316).

Балканският земи презъ времето отъ края на II в. сл. Хр. до сръдата на VII в.¹¹⁴). Важенъ приносъ е също неговото изследване за „Южните славяни и Византия въ X вѣкъ“¹¹⁵). Много въпроси тукъ сѫ освѣтлени по новъ начинъ. Въ нѣкои отношения трудоветъ на М. Дриновъ не сѫ загубили своето значение и до днесъ.

Появата на К. Иречековата *История на България*¹¹⁶) представя едно важно събитие въ развоя на новата българска историография. Чехскиятъ ученъ даде едно общо изложение на цѣлата българска история възъ основа на критично проучване на изворитъ. По-сетнешните издирвания сѫ открили много нови исторически материали, и все пакъ творбата на К. Иречека запазва своето значение. Тя може да бѫде окачествена като първото научно цѣлостно изложение на българската история, и още задълго ще оказва незамѣними услуги на изследвачите.

Особено значение въ развоя на нашата историография презъ последните 50 години заема научната и дѣйността на проф. В. Н. Златарски (1866-1935)¹¹⁷). Неговата любима областъ бѣ срѣдновѣковната българска история, макаръ че не малъкъ брой отъ трудоветъ му засѣгатъ и по-новата история. Основното съчинение на Златарски е неговата *История на Българската държава презъ срѣднишъ векове*¹¹⁸). която той не можа да довърши. Най-ценни сѫ приноситъ на

¹¹⁴⁾ Съчинения, I, 183 сл. и passim.

¹¹⁵⁾ Южные славяне и Византия въ X вѣкѣ (въ: Съчинения, I, 365—520).

¹¹⁶⁾ K. Jireček, *Geschichte der Bulgaren* (Prag 1876); отъ нея сѫществува единъ руски преводъ, подъ редакцията на Ф. К. Бруна и В. Н. Палаузова (Одесса 1878), и единъ български преводъ, издаденъ въ Търново презъ 1886 год., и другъ преводъ, подъ редакцията на В. Н. Златарски. Въ свръзка съ Иречековото пребиваване въ България вж. също К. Иречекъ, *Български дневникъ 1879—1884* (преводъ на Ст. Аргировъ), т. I (Пловдивъ—София 1930); V—XXXII, автобиографични черти на автора; томъ II (1932). — Вж. също В. Н. Златарски, *Дѣйностъта на д-ръ К. Иречекъ въ България* (ПСп, LXVI, 1906, 1—30).

¹¹⁷⁾ Библиографски указания (до 1925 год.) вж. въ *Сборникъ въ честъ на В. Н. Златарски* (София 1925), V—XIV. — АлмСофУн, 56—66. — Проф. П. Никовъ въ ИзвИДво, XIV—XV, 1937, 1—27.

¹¹⁸⁾ Първиятъ дѣлъ отъ първия томъ излѣзе презъ 1918 год. (in-8°, 485); засѣга времето отъ основаването на българската държава до срѣдата на IX в.: *Епоха на хунно-българското надмошie. Епоха на славѣнизацията на българската държава (679—852)*; накрая (353—468) сѫ дадени 18 притурки и библиография. Вториятъ дѣлъ

автора при изучаването на първото българско царство. Разгледани съх главно политическата и църковната история. Златарски е написалъ, освенъ това, редица монографии. Той е опиталъ силитъ си и въ областта на нѣкои отъ спомагателните исторически дисциплини: историческата география, нумизматиката, хагиографията, хронологията; въ областта на тази последната той е авторъ на една любопитна теория въ свързка съ лѣтобройната система на българите презъ срѣдновѣковието. Той е познатъ също като издателъ на нѣкои исторически текстове. Особено плодотворна бѣ дейността на Златарски презъ последните години на неговия животъ. Развоятъ на българската историческа наука презъ последните десетилѣтия е тѣсно свързанъ съ личността и научната дейностъ на неотдавна починалия ученъ. Съ изчезването на проф. В. Н. Златарски, би могло да се каже, се приключва онзи периодъ отъ развой на нашата историография, който бѣ начертъ още отъ М. Дриновъ, и за който е повече или по-малко отличително влиянието на руската историческа мисъль и на нейните научни методи.

За сегашното състояние на българската историческа наука могатъ да бѫдатъ дадени само нѣкои общи сведения. Почти всички учени, работници въ тази областъ, съ групирани около Държавния Университетъ и Народнитъ Библиотеки и Музеи въ София и Пловдивъ. Прямъ наследникъ на проф. В. Н. Златарски е д-ръ П. Никовъ, професоръ по българска история въ Софийския университетъ. Той се занимава главно съ историята на второто българско царство, времето на турското владичество и на Възраждането¹¹⁹⁾.

отъ сѫщия томъ излѣзе презъ 1927 год. (in-8°, XVI+893) и излага епохата *Отъ Славянизацията до падането на йървошо царство* (852—1018). Накрая (791—878) съ дадени 15 притурки и библиография. Вториятъ томъ бѣ обнародванъ презъ 1934 год. (in-8° XX+565). Той обгръща историята на Бѫлгария подъ византийско владичество (1018—1187). 1. Епоха на възстановята. — 2. Епоха на ромеизацията. — 3. Борба за освобождение. Съдържа (485—547) 19 прибавки и библиография. Третиятъ томъ е готовъ за печать, а за четвъртия съ събрани бележки и материали.

119) Биографични данни и указания за обнародваните отъ него трудове до 1929 г. могатъ да се намѣрятъ въ АлмСофУн, 138—140. Следъ тази година проф. П. Никовъ е обнародвалъ, между другитъ, следните статии и книги: *Бѫлгари и шайари въ срѣднишѣ вѣкове* (БИБ, II, 3, 1929, 97—141); — *Сѫдбата на северозайаднитѣ бѫлгарски земи презъ срѣднишѣ вѣкове* (*ibidem*, III, 1, 1930, 96—153); — *Възраждане на бѫлгарския народъ. Църковно-национални борби и постижения* (in-8°, XI+351, София 1930); накрая (335—340) съ дадени библиографски указания. —

Проф. П. Мутафчиевъ, също преподавател въ Университета, се занимава главно съ вътрешна и културна история на източна Европа и на Византия. Нъкои негови трудове се отнасят към археологията и историческата география на българският земи въ сръдновъковието и презъ турското владичество. Той е авторъ на първите философски обобщения върху българската история¹²⁰). Проф. Йорданъ Ивановъ¹²¹) е издалъ множество старобългарски текстове

Църковната политика на Иван Асен II (БИБ, III. 3. 1930, 65—111); — *Ханъ Омуртай и Кавханъ Исбулъ* (*ibidem*, IV. 1. 1931, 1—55); — *Отношения между българската държава и българската църква през 1887 год.* (ИзвИД-во, XI-XII. 1931/32, 294—333); — *Едно неизвестно описание на българския черноморски брег от XVIII в.* (ГодСУиф, XXVIII. 3. 1932); — *Видинският пръвенци Шишманоглу* (ИзвИД-во, XIII. 1933, 81—112); — *Два старо-български надписи за византийско-български отношения* (*Byzantinoslavica*, III. 2. 1931, 1—39, отд. отп.); — *Към биографията на Г. С. Раковски* (СблМилет., 378—399); — *Българското възраждане въ Варна и Варненско. Мицрополитъ Иоакимъ и неговата кореспонденция* (XIX+494, София 1934). — *Aperçu de l'histoire bulgare* (въ: *La Bulgarie devant le 1Ve congrès des géographes et ethnographes slaves*, Sofia 1936, 183—210). Проф. П. Никовъ е авторъ на единъ прегледъ на българската историография, именно: *Задачата на днешната българска историография* (ГодСУиф, XVII. 1920—1921, 289—307).

¹²⁰) Библиографски указания, до 1928 год., вж. въ АлмСофУн, 135—137. Следъ тази дата той е обнародвалъ: *Къмъ църковно-историческаша география на Пловдивско* (Сборникъ въ честь на Пловд. Митр. Максимъ, 1931, 87—113); — *Der Byzantinismus im mittelalterlichen Bulgarien* (Byz. Zeitsch., XXX. 1929/30 [Festgabe A. Heisenberg], 387—394; спр. Философски прегледъ, III. 1. 1931, 3—12, отд. отп.); — *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens* (малка 8°, 390, Sofia, 1932); — *Пойд Богомилъ и Св. Ив. Рилски* (Филос. Прегледъ, VI. 2. 1934, 1—16); — *Маджарийтъ и българо-византийскиятъ отношения през трешашата четвъртъ на X в.* (ГодСУиф. XXXI. 8. 1935); — *Византийски шекспирове* (Универс. бил. 152: VI+200, София 1934); — *Изъ нашиятъ староиланински монастири. Бележки и материали* (СББАкН, XXVII. 1931; 122+16 табл.); — *Къмъ въпроса за българо-румънскиятъ отношения през сръдниятъ възокове* (ГодСУиф, XXVIII. 1931/32, 1—56 отд. отп.); — *Единъ нашъ правенъ историкъ* (*ibidem*, XXIX. 1932/33, 1—54 отд. отп.); — *Руско-българските отношения при Святославъ* (Semin. Kondak., V. 1931, 77—94); — *Търново и Старина* (Учил. Прегл., 1932, кн. V. 1154—1163). — Авторътъ е редовенъ сътрудникъ на *Byzantinische Zeitschrift*, гдео съ помѣстени множество негови бележки и отзиви.

¹²¹) Библиографични бележки, до 1928 г., вж. въ АлмСофУн, 66—70. Следъ тази дата той е издалъ: *Български старини изъ Македония*

съ голъмо значение за българската история; той е авторъ на нѣкои изучвания изъ областта на културната история. Като издател на старобългарски текстове трѣбва да се упомене и проф. М. Г. Попруженко¹²²). Издания на текстове, именно на писмото на патриарха Фотия до князъ Борисъ-Михаила и на единъ преводъ на писмата на Теофилакта Охридски, е далъ стариетъ нашъ църковникъ, митрополитъ Симеонъ Варненски и Преславски¹²³). Проф. Д. Дечевъ, класически филологъ, е далъ редица приноси къмъ античната история на нашите земи и историческата география; издалъ е сѫщо нѣкои текстове за срѣдновѣковната българска история¹²⁴). Покойниятъ проф. И. в. Д. Шишмановъ (1862—1928) е обнародвалъ немалко трудове въ свръзка съ българската история и главно върху нашето Възраждане¹²⁵). Д-ръ Л. Милетичъ, професоръ по славянска филология, е авторъ на нѣкои изследвания върху българската история, по-точно върху историята на католиш-

Второ допълнено издание (VII+671, София 1931); — *Старобългарски разкази. Текстове, новобългарски преводъ и бележки* (VI+316, София 1935); — *Жизния на Св. Ивана Рилски съ уводни бележки* (ГодСУиф, XXXII. 13. 1936).

¹²²) За него вж. АлмСофУн, 153—156. Особено важни сѫ же неговите издания: *Синодикъ царя Бориля* (Български Старини, VIII: CLXXIX+94+4 табл., София 1928); — *Козма Пресвищеръ болгарски и сашель X вѣка* (Български Старини, XII: CCXCIX +92, София, 1936).

¹²³) Вж.: *Посланието на Цариградския Патриархъ Фотия до бѣл. князъ Бориса* (Български Старини, V: 1—138, София 1917); даденъ е уводъ, гръцкия текстъ, преводъ и коментаръ. — *Писмата на Теофилактъ Охридски, архиепископъ бѣлгарски, съ пристурка на жженническото на свещищѣ 15 свещеномъженици, пострадали въ Тивериуполъ, именуванъ по бѣлгарски Струмица, въ царуването на злочесчивия Юлиан Юшчайникъ* (СББАкН, XXVII. 1931: XXXIII+279, отд. отп.).

¹²⁴) За него вж. биобиблиографичните бележки въ АлмСофУн, 48—52. Той е издалъ: *Оѫговорищѣ на папа Николая I по доийшванията на бѣлгарищѣ* (Универс. библ., 16: 119, София 1922), съ текстъ, преводъ и бележки; вж. сѫщо: *Рѣкоисищѣ на шѣй нареченищѣ Оѫговори на папа Николай I по доийшванията на бѣлгарищѣ* (ИзвБАИ, VII. 1932/33, 322—340).

¹²⁵) Биобиблиографични бележки вж. въ АлмСофУн, 202—215; ср. сѫщо *Сборникъ Ив. Д. Шишмановъ по случаи на тридесетгодишнината му научна дейностъ* (София 1920), 1—13; — М. Арнаудовъ, Ив. Д. Шишмановъ (ИзвНЕМ, VIII—IX. 1929, 3—24; библиографски указания, 20—24).

ката пропаганда въ българският земи и павлиянството¹²⁶). Малко, но ценни работи и то повече въ свръзка съ историята подъ турско робство, е оставилъ покойниятъ Н. И. В. Милевъ (1881—1925)¹²⁷). Редица изследвания изъ областъта на вътрешната българска история е обнародвалъ Ю. Трифоновъ¹²⁸). Съ историята на българското право сѫ се занимавали главно проф. Ст. С. Бобчевъ¹²⁹), проф. Н. П. Благоевъ¹³⁰), и, напоследъкъ, проф. Вл. Алекси-

¹²⁶) Биографически данни за него вж. въ АлмСофУн, 115; пълна библиография на неговите научни трудове до 1933 год., въ СбЛМи-лещичъ, IX—XXX.

¹²⁷) Библиографични бележки вж. въ АлмСофУн, 113—115; особено ценна е неговата хабилитация: *Католическаша пропаганда въ България през XVII в.* Историческо изследване съ приложения (194; София 1914).

¹²⁸) Между неговите трудове могатъ да бѫдатъ посочени: *Съединението на Испекската патриаршия съ Охридската архиепископия въ XV в.* (СпБАкН, III. 1912, 11—42); — *Беседата на Козма пресвищера и нейния автор* (СпБАкН, XXIX. 1923, 1—77); — *Царъ Борисъ — Михаилъ (Време, царуване и величие)* (67, София 1927); — *Къмъ въпроса за съаробългарското болярство* (СпБАкН, XXVI. 1923. 1—70); — *Зависимостъ на Молдавската църква отъ Охридската въ половината на XV в.* (МПр, V. 1. 1929, 45—70); — *Десетът Иванъ — Александъръ и положението на България следъ Велбуждската битка* (СпБАкН, XLIII. 1930, 61—91); — *Известието на сирийския пресвищер Константинъ за Исперихова победа надъ византийците* (ИзвИД-во, XI—XII. 1931/32, 199—215, 334—336); — *Проспарийски жития на Кирила и Методия като исторически паметници* (Славянски гласъ 1933. кн. 3—4. 114—118); — *Рускошо участие въ българския църковен въпросъ* (БИБ, I. 3. 1928, 177—197); — *Духовенъ животъ и просвета у бъларии въ царуванието на Симеона* (БИБ, I. 4. 1928, 122—147); — *Две съчинения на Константина философа (Св. Кирила) за мощите на Св. Климентъ Римски* (СпБАкН, XLVIII. 1934, 159—240); — *Съчинението на Константина философа (Св. Кирила) „Написано въ пръкъ“* (СпБАкН, LII. 1935, 1—85); — *История на града Плевенъ до освободителната война* (София 1933).

¹²⁹) Биографически данни за него, заедно съ указания за по-главните му трудове вж. въ АлмСофУн, 394—401.

¹³⁰) Библиографически данни за него вж. въ АлмСофУн, 394. — Вж. още: *Еклога* (Универс. библ., 122: VIII+240, София 1932); — *Курсъ по история на българското право* (2-о изд., 336, София 1934). — Той е обнародвалъ сѫщо известенъ брой статии върху българската история, напр.: *Царувалъ ли е Ааронъ, брайтът на царь Самуила, и кога?* (МПр, III. 4. 1927, 15—26); — *Поражение и иленяване на царь Романа* (МПр, III. 3. 1927, 1—14); — *Кризиченъ последът върху известията на Лъвъ Дяконъ за Бъларишъ* (МПр, VI. 1930, 1/2. 1—48 отд. отп.); — *Дълянъ и не-*

е въ¹³¹⁾). Нѣкои изследвания изъ областта на стопанската българска история, обаче твърде некритични и слаби, е написалъ покойниятъ Ив. Сакжовъ¹³²⁾. Въ областта на църковната история сѫ работили главно Д. Чухлевъ¹³³⁾, Ст. Станимир оровъ¹³⁴⁾ и, напоследъкъ, професоритъ Ив. Снѣгаровъ¹³⁵⁾

говошто възстание въ Моравско и Македония простило византийците (МПр., IV. 2. 1928, 1—22); — *Българскиятъ царь Романъ* (МПр. VI. 1931, 3/4. 1—40, отд. отн.) — *Царь Борисъ II* (ГодСУюф., XXVI. 1930). Трудоветъ на проф. Н. П. Благоевъ сѫ били подложени на остра критика отстрана на проф. П. Никовъ, *Докладъ за нѣкои научни трудове на Н. П. Благоевъ* (ГодСУиф., XXII. 6. 1926) и, особено, на проф. П. Мутафчиевъ, *Единъ нашъ правенъ историкъ* (ГодСУиф., XXIX. 1933, 54), сп. още: Р. Mutařieff, въ *Byzantinische Zeitschrift*, XXXIII. 1933, 234.

¹³¹⁾ Измежду неговите трудове вж.: *Приносъ къмъ византийско-българскиятъ правни отношения. Еклогата съ огледъ на завещанието* (София 1928); — *Крѣвно оѣмѣщене и смѣртно наказание* (ГодСУюф., XXVIII. 1933); — *За правата на убѣжище и сѫдебенъ имуништъ съ огледъ старобългарскиятъ правни йаметиници и христоулиштъ на XIII и XIV вѣкъ* (Юрид. Мисъль, XV. 1934, кн. 5—6, 1—45, отд. отп.).

¹³²⁾ Най-познатиятъ трудове на Ив. Сакжовъ сѫ: *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte* (Berlin-Leipzig 1929); да се използува, обаче, съ голѣма предпазливост; вж. отрицателните критики на проф. П. Мутафчиевъ въ *Byz. Zeitschr.*, XXXII. 1932, р. 200 sqq., и на Ив. Дуйчевъ въ *Изв-БАИ*, VII. 1932/33, 433—438. — *Сѣйански врѣзки между Дубровникъ и българскиятъ земи презъ 16 и 17 столѣтие* (224, София 1930); съдѣржа множество неточности.

¹³³⁾ Обемистиятъ трудъ на Д. Чухлевъ, *История на българската църква, I* (София 1910), съдѣржа множество грѣшки и неточни твърдения.

¹³⁴⁾ За него вж. АлмСофУн., 160—167. Вж. още: *Изъ историита на Бачковския монастиръ* (ИзвИДво., VII—VIII. 1928, 113—143); — *Едно малко познато житие на Св. Георги нови Софийски отъ Кратово* (*ibidem*, XI—XII. 1931—32, 288—293); — *Кондиката на троянския храмъ „Прѣодобна Параксева“* (*ibidem*, 178—198); — *Архиепископъ Иос. Соколски въ Киево-Печерската Лавра* (55, отд. отп. отъ Духовна Култура, кн. 42—44, за 1930 г.).

¹³⁵⁾ Вж. АлмСофУн., 681—682. Главните трудове на автора сѫ: *История на Охридската архиепископия (отъ основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостровъ отъ турци)*, I (347+17, София 1924); — *История на Охридската архиепископия—паштиария отъ падането ѝ и подъ турци до нейното унищожение (1394—1767 г.)* (XI+615, София 1932). Вж. още: *Оѣненията между Българската църква и другите православни църкви слѣдъ пропагандата на схизма* (София 1929; отд. отп. Цѣрк. Архивъ, кн. III—V); — *Митрополитъ Максимъ като проповѣдникъ* (Сборникъ митр. Максимъ, 1—11 отд. отп.); — *Пакъ за епархията на Св. Климентъ Охридски* (МПр., VIII. 1. 1932,

и Ив. Гошевъ¹³⁶). Въ продължение на дълги години е работилъ въ областта на българската нумизматика Н. А. Мушковъ¹³⁷). Проф. Б. Филовъ¹³⁸) е авторъ на множе-

54–64); — *Новъ прейсъ на Кодекса на Охридската архиепископския* (ГодСУБФ, VIII. 1930/31. 277–307); — *Стариятъ Търновски църковенъ кодексъ* (Сборникъ Л. Милетичъ, 513–539); — *Учредяването на Българска православна църква* (МПР, VIII. 1. 1932, 1–40); — *Стариятъ Търновски църковенъ кодексъ* (ГодСУБФ, XI. 10. 1933/34; XII. 1. 1934/35; XIII. 2. 1935/36); — *Търновски митрополии въ турско време* (СпБАКН, LII. 1935, 207–254).

¹³⁶) Измежду трудовете на протоиерей Ив. Гошевъ вж.: *Антични монети и църковно-археологическо изследване* (София 1925); — *Стари зайски и надписи* (ГодСУБФ, IV. 1927, 1–44; VI. 1929, 1–36; XII. 1935, 1–50; XIII. 1935/36, 1–57); — *Нови данни за историята и археологията на Бачковския мон-їз* (ГодСУБФ, VIII. 1930/31, 341–368+IV); — *Въ Тръвна презъ времето на последниятъ гръцки владици (1820–1870 г.)* (БИБ, III. 2. 1930. 196–233), и др.

¹³⁷) По-главните работи на автора съ: *Монети и печати на български царе* (XVI+197+7 таблици, София 1924); — *Монети и монетарници на Сердика* (VIII+222+12 табл., София 1926); — *Le trésor numismatique de Réka-Devnia (Marcianopolis)* (въ: *Annuaire du Musée Nat. Bulgare, V Supplement, Sofia 1934*); — *Две неиздадени български монети* (ИзвБАДво, III. 1912/13, 224–234); — *Приносъ къмъ българската нумизматика* (*ibidem*, IV. 1914, 49–69); — *Приносъ къмъ българската нумизматика* (*ibidem*, VI. 1916–18, 57–70); — *Сребърни монети отъ Асеня II и Георги I Тертеръ* (ИзвБАИ, I. 1924, 177–185); — *Една нова сребърна монета отъ царица Ирина съ сина ѝ Михаила* (СбВНЗлатарски, 185–186); — *Два оловени печати на охридски архиепископи* (МПР, III. 1. 1927, 71–74); — *Неиздадени български монети* (ИзвБАИ, VI. 1930/31, 221–240); — *Бронзовъ печат отъ царь Михаилъ Шишманъ (1328–1330)* (*ibidem*, VII. 1932/33, 341–347); — *Монети на тракийски царе* (Сборн. Б. Дяковичъ, София 1927, 195–256, съ 8 табл.); — *Монети на Иванъ Асеня II и на негово то семейство* (БИБ, III. 4. 1930, 81–93); — *Une monnaie d'argent de l'empereur Alexandre* (Byzantium, VI. 1931, 99–100); — *Une monnaie byzantine en argent avec l'aigle bécéphale* (ИзвБАИХ. 1936, 298–301) — *Срацимирски монети съ двуглавъ орелъ* (Byzantinoslavica, VI. 1934/35, 213–220); — *Находка на римски монети отъ III вѣк при Рожево, Пловдивско* (ГодНМС, VI. 1932/34, 161–200), — *Византийски оловни печати отъ сбирката на Народния Музей* (ИзвБАИ, VIII. 1934, 331–349); — *Названия на старобългарски монети* (ИзвИДво, IV. 1915, 189–206); — *Женскиятъ образъ въ българската нумизматика* (*ibidem*, XI–XII. 1931/32, 160–168).

¹³⁸) Библиографични данни за него вж. въ АлмСофУн, 174–178; ИзвБАИ, VI. 1930/31, 241–246. Между неговите трудове тръбва да

ство изследвания върху археологията и историята на българските земи въ античната епоха, както и въ областта на старобългарското изкуство. Върху старобългарското изкуство съ обнародвали изследвания също Кр. Миятевъ¹³⁹), Ал. Рашеновъ¹⁴⁰), Н. Мавродиновъ¹⁴¹) и Въра Иванова¹⁴²). Като популяризаторъ на агиографски текстове е

бъдатъ отбелязани специално следнитѣ: *Миниатюришъ на Манасиевата хроника въ Ватиканска библиотека (Codices e Vaticanis selecti XVII; in folio, 86+44 табл., София 1927)*; — *Миниатюришъ на Лондонско Евангелие на царь Иванъ Александра (Monumenta Artis Bulgariae III, XII+56+139 табл., София 1934)*; — вж. още: *Надгробнишъ моили при Дуванлий въ Пловдивско* (заедно съ Ив. Велковъ и В. Миковъ) (VII+244+16 табл., София 1934); — *Старобългарска живойисъ през XIII и XIV векъ* (БИБ, III. 1. 1930, 52—95); — *Възражданешо на българско изкуство* (*ibidem*, IV. 2/3. 1931, 30—57); — *Глинена стапуйка на Артемида от южна Тракия* (ИзвБАИ, V. 1928/29, 1—12); — *Античната гробница при с. Дълбоки, Стара Загорско* (*ibidem*, VI. 1930/31, 45—56); — *Новоошкристи тракийски гробници от Дуванлий* (*ibidem*, VII. 1932/33, 217—280); — *Софийска църква св. Георги* (София 1933). — *Geschichte der altbulgarischen Kunst bis zur Eroberung des bulg. Reiches durch die Turken* (VII+100+48 Taf. Berlin—Leipzig 1932); — *Geschichte der bulgar. Kunst unter der türkischen Herrschaft und in der neueren Zeit* (94+64 Taf., Berlin—Leipzig 1933).

¹³⁹) Биобиблиографични данни за него вж. АлмСофУн, 675—676. Вж. още: *Die Rundkirche von Preslav* (Byz. Zeitschr., XXX. 1930, 561—567); — *Кръглаша църква въ Преславъ* (XII+28, София 1932); — *Die grosse Palast in Pliska und die Magnaura von Konstantinopel* (ИзвБАИ, X. 1936, 136—144); — *Новоошкристо старобългарско съкровище* (*ibidem*, VIII, 1934, 230—253); — *Къйиновски паменикъ* (ГодНМС, VI. 1932/33, 251—265); — *Карлуковския монастир „св. Богородица“* (*ibidem*, 275—286); — *Пещерна църква „св. Марина“* (*ibidem*, 287—294); — *Църква при с. Каменно поле* (*ibidem*, 267—273); — *Преславска керамика* (Monum. Artis Bulgariae IV; 154+28 табл.; София 1936); — *Бронзовия релефъ съ изображениетъ Богомащери изъ Пловдивската музея* (Seminarium Kondak., V. 1932, 39—45); — *Этнографические материалы изъ Преслава* (Byzantino-slavica, III. 2. 1931, 383—403).

¹⁴⁰) *Месемврийски църкви* (IX+110+45 табл., София 1932).

¹⁴¹) Вж.: *Еднокорабна и кръстовидна църква по българския земи до края на XIV в.* (VII+188, София 1931); — *Правългарска художественна индустрия* (Мадара II, 155—273).

¹⁴²) Вж. отъ нея: *Стари църкви и монастири въ българския земи* (IV—XII в.) (ГодНМС за 1922/25, 429—582). — Изъ изследванията върху българското изкуство могатъ да се отбележатъ също и приноситъ на А. Протичъ, *Архиепископическата форма на со-*

познатъ В. Сл. Киселковъ¹⁴³⁾). Покойниятъ Б. Пеневъ¹⁴⁴⁾, проф. М. Арнаудовъ¹⁴⁵⁾ и проф. Б. Йоцовъ¹⁴⁶⁾, съдели редица приноси върху историята на нашето Възраждане. Д-ръ Ст. Младеновъ, професоръ по сравнително езикознание¹⁴⁷⁾, е публикувалъ нѣколко изследвания върху историческата ономастика и топономастика изъ нашето минало. Въ областта на историческата топономастика и по-новата българска история е работилъ сѫщо проф. Ст. Романски¹⁴⁸⁾.

фийската църква св. София (Х+126 София 1912); — *Сасанидската художественна традиция у българи* (ИзвБАИ, IV. 1926/27, 211—235); — *Къща на Копривщенци* (Сборникъ Борисъ Дяковичъ, София 1927, 349—370).

¹⁴³⁾ Вж.: *Килифарскиятъ ошепелникъ Теодосий* (БИБ, I. 2. 1928, 1—33); — *Патриархъ Евтимий* (животъ и общество дейностъ) (БИБ, II. 3. 1929, 142—177); — *Житие на Св. Параскева ошъ Патр. Евтимий* (БИБ, III. 1. 1930, 190—217); — *Митрополитъ Йосифъ Бдински и словото му за св. Филофея* (БИБ, IV. 1. 1931, 169—206); — *Жития на светиците брая Кирилъ и Методий* (*Панонски легенди*) (2 изд., София 1933); — *Патриархъ Евтимий. Похвално слово ошъ Григорий Цамблакъ* (София 1935); — *Беседа проповядъ боломилиятъ ошъ Пресвищеръ Козма* (2 изд., София 1934); — *Славянскиятъ просветители Кирилъ и Методий. Животъ и дейностъ* (София 1923); — *Кирилъ и Методий* (София 1931).

¹⁴⁴⁾ Биобиблиографични бележки за Б. Пеневъ (1882—1927) вж. въ АлмСофУн, 144—149.

¹⁴⁵⁾ Биобиблиографични бележки за него вж. въ АлмСофУн, 8—11.

¹⁴⁶⁾ Биобиблиографични бележки за проф. Б. Йоцовъ вж. въ АлмСофУн, 88—89. Вж. още: *Българска революционна романтика* (Л. Каравеловъ) (БИБ, II. 4. 1929, 152—177); — *Йос. Добровски и нашето Възраждане* (*ibidem*, III. 1. 1930, 154—189); — *Иванъ Асенъ II като образъ на национално съзнание през време на робството* (*ibidem*, III. 3. 1930, 187—227).

¹⁴⁷⁾ Биобиблиографски сведения вж. въ АлмСофУн, 119—135.

¹⁴⁸⁾ Биографически бележки за проф. Ст. Романски вж. въ АлмСофУн, 158—159. Вж. неговите статии по историческа топономастика: *Имената на нѣкои македонски градове: Скопие* (МПр, VI. 1930. 1, 1—6); — *Велесъ* (*ibidem*, VII. 1931. 1, 1—6); — *Щипъ* (*ibidem*, IX. 1935. 3/4, 55—58); — *Имената на два крайдунавски града: 1. Видинъ. 2. Силистра* (Сборникъ Л. Милетичъ, 654—658). Измежду неговите трудове съ исторически характеръ вж. напр.: *Браилски историйки. 1841—1843. Студии и документи* (СББАкН, III. 1. 1914. 1—143). — *Австро-турски документи по Нишкото българско възстание отъ 1841 год.* (СБМНПр, XXVI. 4. 1912. 1—195). — *Единъ епизодъ изъ емигрантската животъ на съмейството на сръбския князъ Кара Георги Петровичъ* (СпБАкН, XXXV. 1926, 27—35). — *Българи въ Влашко и Молдова. Документи* (685, София 1930).

Въ областта на класическата история и специално върху историята на траките съществуватъ многообразни и ценни приноси на проф. Г. И. Кацаровъ¹⁴⁹). Въ същата област работи проф. Янко Тодоровъ¹⁵⁰). Въ сръдновѣковната история и, главно, върху отношенията на западна Европа съ нашите земи въ сръдновѣковието е обнародвалъ нѣкои изследвания проф. С. в. Георгиеевъ¹⁵¹). Въ полето на старобългарската епиграфика сѫ познати нѣколко трудове на проф. В. Бешевлиевъ¹⁵²). Познаването на турските източници е извѣнредно важно за българската история през XV—XIX вѣкове, но досега тѣзи източници сѫ били съвсемъ слабо и недостатъчно критично изучвани. Известни сѫ като работници въ това поле Д. Ихчиевъ, Д. Гаджановъ, В. Тодоровъ-Хиндаловъ¹⁵³). Въ областта на преди-

¹⁴⁹) Библиографски указания вж. въ ИзвБАИ, II. 1923/24, 202—205; АлмСофУн, 92—99.

¹⁵⁰) Библиографски сведения вж. въ АлмСофУн, 170. — Вж. още: *Античната цивилизация въ България* (БИБ, II. 2. 1929, 25—63); — *Предхристиянски религиозни течения въ нашишъ земи* (ibidem, III, 4. 1930, 1—32); — *Орфей* (Българска мисъль, VI. 1931, 1—10); — *Донъ Фр. Буличъ* (Славян. гласъ, XXVIII. 3/4, 181—184).

¹⁵¹) Библиографски указания въ АлмСофУн, 20. — Вж. още: *Първияшъ кръстоносенъ походъ и българскишъ земи* (БИБ, I. 2. 1928, 69—117); — *Четвъртияшъ кръстоносенъ походъ и графъ Балдуинъ Фландърски* (ibidem, II. 2. 1929, 112—159); — *Амадей VI Савойски — Зелениятъ графъ и походишъ му срещу черноморскошо ни крайбрѣжие* (ibidem, II. 4. 1929, 72—101); — *Импер. Фридрихъ Барбароса на Балканския юловъ и въ българскишъ земи* (ibidem, III. 2. 1930, 103—149); — *Патъ Николай I и българишъ* (ibidem, III. 4. 1930, 33—80); — *Две писма на видни кръстоносци отъ Пловдивъ през 1189 год.* (ИзвИДво, XI—XII. 1931/32, 249—264).

¹⁵²) Вж. по-горе указаните негови съчинения; вж. още: *Гръцкиятъ езикъ въ първобългарскишъ надписи* (ГодНМС за 1922/25, 381—428).

¹⁵³) Вж. напр.: С. П. Джансъзовъ, *Турски документи за нашата история* (СбМНПр, X. 1894, 580—589); — Д. Г. Гаджановъ, *Турски източници за новата ни история* (СбБАкН, III. 1914, 1—69 отд. отп.); — Д. А. Ихчиевъ *Материали за историята ни подъ турското робство* (ИзвИДво, I. 1905, 59—130; II. 1906, 91—208); — *Aкът на завѣщане за Карловския Тевлиешъ и и. н.* (ibidem, III. 1911, 208—216); — *Материали за монетното дѣло въ Турция* (ibidem, III. 1911, 75—207); — *Приносъ къмъ вѣроса за спахийшъ въ отоманскаша държава и турски документи върху тѣхъ* (СбМНПр, XXV. 1909, 1—96 отд. отп.); — *Турски държавни документи за кърджалийшъ* (СбМНПр, XXII—XXIII. 1906/7, 1—71 отд. отп.); — *Документи за поzemелната собственостъ* (ПСп,

сторията у насъ съ работили Раф. Поповъ¹⁵⁴⁾ и В. Мико въ¹⁵⁵⁾. Ив. Велковъ¹⁵⁶⁾ е обнáродвалъ студии върху археологията и историческата география на нашите земи. Тръбва, най-сетне, да бъде споменатъ, между неуморните работници въ полето на археологията и древната българска история чехътъ К. Шкорпилъ¹⁵⁷⁾, който е прекаралъ по-

LXVIII. 1908, 468—474; друго, 464—468); — *Исторически приносъ за „войноганитъ“ при турска войска отъ 1374 г. дото до 1839 г.* сл. Р. Хр. — до Танзимата (ПСп, XVI. 1906, 708—742); — *Турскиятъ документи на Рилския монастиръ* (София 1910). — В. Тодоровъ-Хиндоловъ, *Народни движжения и възвания отъ предосвободната епоха според новоошкриши турски официални документи* (София 1929).

¹⁵⁴⁾ За проф. Раф. Поповъ вж. АлМоСоЦУн, 149—153.

¹⁵⁵⁾ Вж.: *Могила при с. Султанъ (Поповско)* (ГодНМС за 1922—25 год., 23—48); — *Селищата могила при с. Балбунаръ* (ИзвБАИ, IV. 1926/27, 251—284); — *Могилни некрополи отъ Ловчанско и Тетевенско* (ibidem, VI. 1930/31, 153—170); — *Тракийски гробници* (ibidem, 171—182); — *Приносъ къмъ погребението на мъртвите у старите траки* (ИзвИДво, XI—XII. 1932, 136—150); — *Предисторически селища и находки въ България* (София 1933).

¹⁵⁶⁾ Отъ него вж.: *Стари селища и градища по долината на р. Видлъ* (57 София 1927); — *Анатични паметници изъ България* (ГодНМС за 1921, 198—216); — също (ГодНМС за 1922—1925 г., 127—159); — *Две новоошкриши римски военни дипломи отъ Веселасиана* (ИзвБАИ, II. 1923/4, 83—98); — *Една нова реплика отъ съществуваща на почиващия съборъ* (ibidem, IV. 1926/7, 61—68); — *Новоошкриши събарини* (ibidem, V. 1928/29, 367—381); — *Нови могилни находки* (ibidem, 13—55); — *La basilique de la mer à Méssemvrie et sa dénomination* (L'art byzantin chez les Slaves, Paris 1930, 75—79); — *Могилни гробни находки отъ Дуванлий* (ИзвБАИ, VI. 1930/31, 1—44); — *Новоошкриши събарини* (ibidem, 302—313); — *Новоошкриши събарини и монети* (ibidem, VI. 1932/33, 402—425); — *Неколко краепости и същи селища по Средна Азия* (СБИШирковъ, 1—8 отъ отп.); — *Могилни гробни находки отъ Бръзово* (ИзвБАИ, VIII. 1934, 1—17); — *Новоошкриши събарини* (ibidem, 447—466); — *Сребъренъ коланъ отъ с. Ловечъ, Сър. Задорско* (ibidem, 18—23); — *Светилището на богът Мишра при с. Крепъ* (ibidem, 82—91); — *Археологически материали* (ГодНМС, VI. 1932/34, 61—97).

¹⁵⁷⁾ Вж.: Ив. Стояновъ, *К. Шкорпилъ и българската археологическа и историческа наука* (Byzantinoslavica, V. 1933/34, 183—234). — Заслужава да се споменатъ, вънръчи особените и поне кога чудновати възгледи на автора, работите на Г. Ценовъ, напр.: *Праотечеството и праезекътъ на бъларии* (II+212, София 1907). — *Русия и завоеванието на сърбите* (110, София 1915). — *Goten oder Bulgaren. Quellenkritische Untersuchung über die Geschichte der alten Skythen*,

голѣмата часть отъ живота си въ България. Изучвания върху българската история е обнародвалъ сѫщо и покойниятъ Г. Баласчевъ¹⁵⁸⁾). Сѫществуватъ сѫщо нѣкои изследвания и публикации на материали върху новата българска история¹⁵⁹⁾.

Thrakier und Makedonier (288, Leipzig 1915). — *Geschichte der Bulgaren und der anderen Südslaven von der römischen Eroberung der Balkanhalbinsel an bis zum Ende des IX Jahrhunderts* (XV + 272, Berlin u. Leipzig 1935), и др.

¹⁵⁸⁾ Измежду неговите трудове вж. напр.: *Документи по срѣбъско-бѣлгарскииѣ оѣношения прѣз 1830—1836 г.* (Извѣдво, I. 1905, 18—33); — *Биографически и книжовни чертици върху Гр. С. Пѣрличевъ и ѹр.* (София 1897); — *Финансовоѣ положение на Охридската архиепископия и нейното унищожение* (София 1908); — *Най-стараща словенска дѣржава на Балканския пол-овѣ прѣз VII и VIII в. и нейния етнически съставъ* (София 1924); — *Старо-шракийски свѣтилища и божества въ Мезекъ, Глава, Панеа, Мадара, Царичина и другаде и тѣхното значение* (София 1933); — *Климентъ епископъ словѣнски и службата му по старъ словѣнски преводъ съ една частъ грѣцки паралеленъ текстъ* (София 1898); — *Бѣлгариѣ прѣз последниятъ десетгодишнини на десетиля вѣкъ* (84, София 1927). — *Бѣлѣжки върху вещественнаша култура на старо-бѣлгарското ханство и основанието му въ Европа* (80, София 1902). — Авторътъ е билъ редакторъ на сп. „Минало“ (год. I. 1909/10; II. 1911/12; III. 1914); тамъ сѫ помѣстени много негови статии. — Вж. още: *Автобиографни бележки на Синесий, епископъ въ Щипъ и Пловдивъ и митрополитъ въ Одринъ, Охридъ и Скопие* (23, София 1934). — *Походиѣ на полско-маджарския кралъ Владиславъ III. Яелло...* (24, София 1935). — Трѣбва да се упоменатъ сѫщо историческите изследвания на А. Иширковъ (вж. библиографски бележки въ: *Сборникъ Иширковъ, VII—XX*). Като изследвачъ на Родопската областъ въ географско, етнографско и историческо отношение е нужно да се спомене Ст. Н. Шишковъ (вж. за него: *Родоїа и Родойскаша область. Въ честъ на Ст. Н. Шишковъ за 70 години отъ рождението му...* [София Пловдивъ 1935]; специално 117—121).

¹⁵⁹⁾ Върху новата българска история, освенъ нѣкои отъ указаните по-горе учени, сѫ писали още: С. Радевъ, *Строителіѣ на съвремѣнна Бѣлгария. I. Царуванѣто на кн. Александра 1879—1886* (2-о изд., София 1911); II. *Регенерациоѣ* (София 1911); — Д. Т. Страшимировъ, *История на Айрилскоѣ вѣзстаніе. I. Предистория* (Пловдивъ 1907); II. *Приотовленія* (1907); III. *Вѣзстаніе и ѹетелища* (1907). — А. Точевъ, *Балканскииѣ войни. I. Предистория и причини* (София 1929); II. *5/18 окт. 1912 г. — 16/29 септ. 1913 год.* (Пловдивъ-София 1931); — К. Д. Кожухаровъ, *Източното вѣйросъ и Бѣлгария 1875—1890* (София 1929); — Ив. Панайотовъ, *Руско-нѣмскииѣ оѣношения и бѣлгарския вѣйросъ прѣз 1877 година* (София 1934), и др.

Въ България съществуват само няколко периодически издания, въ които се помъстватъ научни статии по исторически въпроси. На първо място тръбва да се посочатъ *Известия на Историческото д-во в София*¹⁶⁰). На изучаването на археологията и историята на нашите земи съществени *Известия на Българското Археологическо д-во*, по-сетне преобразени въ *Известия на Българския Археологически Институт*¹⁶¹). Множество материали същ обнародвани въ *Годишникъ на Народния Музей в София*¹⁶²), въ *Годишникъ на Народнаша библиотека и Музей в Пловдив*¹⁶³), въ *Годишникъ на Народнаша Библиотека в София*¹⁶⁴), въ *Известия на Народния Етнографски Музей в София*¹⁶⁵). Академията на Науките издава *Списание на Българската Академия на Науките* (истор.-фил. клонъ) и *Сборникъ на Българската Академия на Науките*¹⁶⁶). Научни исторически изследвания съдържа и *Годишникъ на Софийския Университет*, издаванъ отъ историко-филологическия, юридическия и богословския факултети¹⁶⁷). Важни исторически текстове същ издадени въ редицата

¹⁶⁰) За периода 1901—1937 год. същ излѣзли кн. I—XV. Вж. въ кн. X. 1930, 177—180, съдържанието на първите деветъ книги. Въ нѣкои отъ книжките е помъстена библиография на историческата книжнина за съответните години.

¹⁶¹) За съдържанието вж. Т. Герасимовъ, *Указашелъ къмъ Изв. на Бълг. Арх. Д-во, т. I—VII, 1910—1920 год. и къмъ Изв. на Бълг. Археол. Институт*, т. I—VII, 1921—1933 год. (София 1934). Томове IX (1935) и X (1936) отъ ИзвБАИ съдържатъ актовете на IV Международенъ Византологически конгресъ въ София (септемврий 1934). Въ всѣки томъ същ дадени вести и оценки за книги, както и библиографски указания.

¹⁶²) Отъ Годишниците на Народния Музей въ София досега същ излѣзли шестъ тома.

¹⁶³) Народната библиотека и Музей въ Пловдивъ е наченала да обнародва своя Годишникъ отъ 1905 г.

¹⁶⁴) Народната библиотека въ София е обнародвала досега три Годишника.

¹⁶⁵) Народниятъ Етнографски Музей въ София е обнародвалъ досега 12 книги.

¹⁶⁶) За „Периодическо Списание“, „Списание на Бълг. Академия на Науките“, „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, „Сборникъ на Бълг. Академия на Науките“, и другите издания вж.: *Описъ на изданията на Българската Академия на Науките и на Българското Книжовно дружество 1870—1926* (София 1926).

¹⁶⁷) Отъ историко-филологическия факултетъ досега същ излѣзли 32 годишника, отъ юридическия — 31, а отъ богословския — 13.

Български стариини (при Академията на Науките¹⁶⁸), както и въ Университетска библиотека (при Държавния Университет)¹⁶⁹). Популярни исторически статии се съдържат въ *Българска историческа библиотека*¹⁷⁰). Издадени съ няколко сборника съ повече или по-малко исторически характеръ¹⁷¹). Министерството на Народната Просвѣта издава *Материали за изучаване учебното дѣло въ България*¹⁷²), а Българскиятъ Археологически Институтъ — *Monumenta Artis Bulgariae*¹⁷³) и *Материали за историята на градъ София*¹⁷⁴). Народниятъ Археологически Музей издава *Материали за археологическа карта на България*¹⁷⁵). Македонскиятъ Наученъ Институтъ издава сп. *Македонски преизглед*, въ което се помѣстяватъ исторически статии¹⁷⁶).

Въ българската научна книжнина не съществува никакво съчинение по палеография, дипломатика и хронология¹⁷⁷).

¹⁶⁸) За редицата „Български стариини“ вж.: *Описъ на изданията на БълАкН*, 180.

¹⁶⁹) Въ „Университетска библиотека“ (досега 178 броя) съ обнадъжавани нѣкои отъ указаните по-горе трудове на професорите, които съ работили въ областта на българската историография.

¹⁷⁰) Тази библиотека бѣ редактирана отъ проф. В. Н. Златарски и проф. П. Николовъ. Излѣзли съ четири годишници, по четири книги всѣка.

¹⁷¹) Вж. напр.: *Ловечъ и Ловчанско*. Географско, историческо и културно описание (кн. I — VI, София 1929 и сл.). — *Казанлѣкъ въ миналото и днесъ* (I—III, София 1912—1923—1928.), и др.

¹⁷²) Отъ тази редица съ излѣзли досега деветъ книги.

¹⁷³) Въ тази редица томъ III е книгата на проф. Б. Филовъ, *Миниатюрийтъ на лондонското евангелие на ц. Иванъ Александра*, (София 1934), а томъ IV — книгата на Кр. Миятевъ, *Преславската керамика* (София 1936).

¹⁷⁴) Книгата на проф. Б. Филовъ, *Софийската църква св. Георги* (София 1933), е седмата въ тази редица.

¹⁷⁵) Отъ тази редица досега съ издадени 7 книги.

¹⁷⁶) Въ последния брой на МПр, X. 3—4. 1987, е дадено съдържанието на всички досега излѣзли броеве.

¹⁷⁷) Съ хронология се е занимавалъ проф. В. Н. Златарски въ нѣколко свои трудове, напр.: *Имали ли съ бъларитѣ свое лѣтоброене* (СпБАкН, I. 1911, 1—92); — *Болгарское лѣтосчисление* (Извѣстія отд. русс. яз. и слов. Петерб. Ак. Н., XVII. 1912, кн. 2, 28—59); — *Къмъ вѣпроса за българското лѣтоброене* (СпБАкН, X. 1915, 1—23); още ibidem, XXVII. 1923, 132—182; — *Die bulgarische Zeitrechnung* (Journal de la societ  finno-ougrienne, XL. 1. 1924, 1—7); — *История на бѫл.*

Проучени също само намиращите се у насъ славянски ръкописи¹⁷⁸⁾. Съществуватъ нѣколко библиографски указатели, които могатъ да бѫдатъ използвани отъ историка¹⁷⁹⁾.

дѣржава прѣзъ срѣднишѣ вѣкове, I. I. 353—382. — Отъ второто българско царство съ запазени само осемъ царски грамоти; най-новото издание е на Й. Ивановъ, *Български старини изъ Mak.*, 575—602; вж. още 602—608, подправената Калиманова грамота; — вж. още: П. Мутафчиевъ, *Кѣмъ историѧ на месемврийскии манасири* (СБВНЗлат., 163—183), за три подправени грамоти на гръцки езикъ. — Могатъ да се посочатъ още: Л. Милетичъ — Д. Агура, *Бѣлѣжки оѣдно научно пѫщуванье вѣ Ромѣния* (СБМНПр, IX. 1893, 161—210); спр. *ibidem*, 211—390; — Л. Милетичъ, *Нови влахо-български грамоши оѣдно Брашовъ* (СБМНПр, XIII. 1896, 3—152; спр. още *ibidem*, XVI—XVII. 1900, 496—504); — *idem*, *Кѣмъ грамошии оѣдно Брашовскаша сбирка* (*ibidem*, XXV. 1909, 1—48 отд. отп.); — С. С. Бобчевъ, *Царь-Срапцимировошто писмо до Брашовяни* (ИзвИДво, IV. 1915 71—78); — *idem*, *За нѣкои шегоби и данѣци споредъ влахобългарскии христовули* (СБВНЗлат., 25—33); — В. Иванова, *Орѣховския монастири и негови грамоши* (ИзвИДво, XI—XII. 1931—32, 84—118). — спр. също А. П. Стоиловъ, *Бележки по комилацията на оѣдавания христовулъ на Ивана Калимана I, даденъ на Зографския мон-рѣ (1192 г.)* (Jagić — Festschrift, Berlin 1908, 81—96).

¹⁷⁸⁾ Вж. Б. Чоневъ, *Описъ на рѣкайсии и староѣчайни книги на Нар. библ/ка вѣ София* (София 1910); — *idem*, *Славянски рѣкайси и староѣчайни книги на Нар. библ/ка вѣ Пловдивъ* (София 1920); — *idem*, *Славянскии рѣкайси вѣ българскаша Академия* (СББАкН, VI. 1916, 1—85); — Е. Спространовъ, *Описъ на рѣкайсии вѣ библиотеката при Рилския монастиръ* (София 1902); *idem*, *Описъ на рѣкайсии вѣ библиотеката при св. Синодъ на българскаша църква вѣ София* (София 1900); — М. Л. Малеевъ, *Описъ на недуховнии книги оѣдно Видинскаша библиотека на Пазванъоглу Османъ ага* (СБМНПр, III. 1890, 405—409).

¹⁷⁹⁾ Вж.: А. Тодоровъ-Баланъ, *Български книгописъ за сѣто години 1806—1905* (София 1909). — Нѣкои добавки и оправки къмъ това съчинение е направилъ Н. Начовъ вѣ СБМНПр, XXVI. 1912, 1—54, отд. отп.; СББАкН, III. 1914, 1—50, отд. отп.; *ibidem*, XVII. 1925, 1—70, отд. отп. Множенст во ценни указания изъ чуждата литература съ дадени отъ Н. В. Миховъ, *Библиографски източници за историѧ на Турция и България*, I (119; София 1914), II (133; 1924), III (VIII+166; 1928), IV (XIV+223; 1934). — Същиятъ авторъ е издалъ: *Население на Турция и България прѣзъ XVIII и XIX в.* Библиографско — статистически изследвания, I (СББАкН, IV. 1915: XVIII+483); II (XIV+382, София 1924); III (XIII+486; София 1929); IV (XIV+557, София 1935). Цѣлиятъ трудъ съдѣржа указание за 3050 статии и книги на чужди

фийскиятъ археологически музей е издалъ единъ водачъ за пазенитѣ въ него стариини.¹⁸⁰⁾

Въ българската книжнина отдавна сѫ правени опити за художествена разработка на сюjetи изъ родното минало. Презъ последнитѣ години нашата книжнина е претрупана съ творби отъ подобенъ характеръ, но, като се изключатъ само нѣколко, всички останали сѫ безъ всъкаква художествена и историческа стойност^{181).}

Иванъ Дуйчевъ

ецици. Специални библиографии сѫ дадени отъ: Б. Филовъ, *Библиография по археологията на България* (ГодНМС за 1922—1925 г., 613—649); — idem, *Die Erforschung der altbulgarischen Kunst seit 1914* (Archiv f. slavische Philol., VIII. 1931, 131 sgg.); — В. Миковъ, *Извори за историята и географията на нашишѣ градове и села* (София 1935). Множество общи указания съдържа статията на А. Теодоровъ-Баланъ, *Книгописниятъ трудъ у българи* (ГодСУ, II. 1905—1906, 142—208); — вж. още: В. Погореловъ, *Описъ на старите печатани български книги* (1802—1877) (София 1923). — Г. А. Ильинский, *Опыт систематической Кирилло-методиевской библиографии* (издание на Бълг. Ак. на Науките, София 1934). — М. Попруженко-Ст. Романски, *Библиографски преглед на славянскиятъ кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Методия* (София 1935). За историята на езика вж.: Б. Цоневъ, *История на българския езикъ*, I, II (София 1919, 1934). — St. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache* (XIV+351, Berlin—Leipzig 1929).

¹⁸⁰⁾ Вж.: *Водачъ на Народния Музей въ София* (София 1923); описанi сѫ стариини отъ петътъ отдѣл: предисториченъ, античенъ, срѣдновѣковенъ, нумизматиченъ и художественъ.

¹⁸¹⁾ Заслужаватъ да се споменатъ само творбите на Ст. Загорчиновъ, *Легендата на св. София и День последенъ-день Господенъ. Коректирана бележка*.

Статията е завършена презъ м. януари 1937 год., и обнародванитѣ следъ това време трудове не сѫ указанi.

SITNI PRILOZI

JOŠ O ČITANJU POVALJSKOGA NATPISA

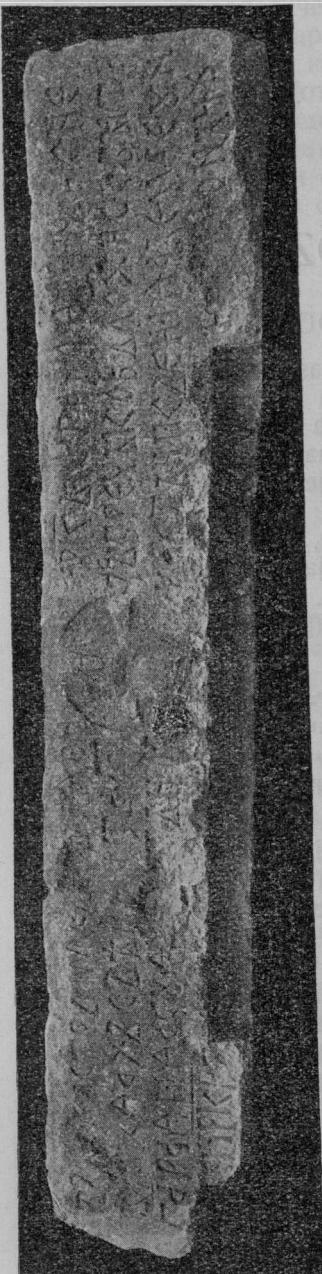
Gosp. V. Ć. osvrnuo se u ovom Časopisu (1935, str. 559) na moju radnju „Benediktinska opatija u Povljima na otoku Braču“, te je primijetio, da se moje čitanje **и ме ли**, na povaljskom natpisu, teško može prihvatiti, jer je van naše epigrafske tradicije. Misli da je svakako bolje **и менемъ**, koje je gotovo formula u takvim slučajevima.

Htio bih da obrazložim moje čitanje, ali prije nego prijeđem na stvar, donosim čitavi natpis, da se jasnije vidi, o čemu je riječ. Navađam ga po čitanju gosp. V. Čorovića iz njegova stručnoga članka o povaljskom natpisu (Južnoslovenski filolog 1921, str. 124).

кз[х] [мои]естръ и ме[немъ] радон црквы стаго иоана · кнє
к [сз]вдахъ сѧкъ врата [бо] зъ бречкко вложи се бъти
га ради и да вѣд[з].. [чес]тъник [че]стъникъ ен. и да земле з и
и иѣкв..... и.....[к]онциз.

Dva su me razloga sklonila, da iza druge riječi čitam **и ме ли**: otučeni prostor i početak slova, koji ulazi u taj prostor.

1. — Otučeni prostor ne dopušta **и менемъ**. Ako naime izmjerimo dužine slova **и**, **е**, **м** i **з**, što se u prvom retku natpisa jasno čitaju po jedan put, pa te dužine zbrojimo, dobit ćemo ($20\text{ mm} + 15\text{ mm} + 40\text{ mm} + 20\text{ mm}$) skupa 95 mm. Osim toga bi bio morao klesar da ostavi između pojedinih slova neki razmak. Kad tu ne bi bio upotrebio manji razmak, nego je to učinio među ostalim slovima prvoga retka, onda bi bio udaljio slovo od slova barem za 6 mm. Jer od jedanaest razmaka, koji se u tom retku dadu tačno izmjeriti, devet ih je od 6 mm, jedan od 20 mm (između **з** i **и**) i jedan od 10 mm (između **и** i **о**). Zbrojivši sada 95 mm potrebitih za sama slova **и** и 24 mm za četiri razmaka dobijemo dužinu od 119 mm. Otučeni pak prostor, brojeći od početka slovnog poteza iza slova **е** u riječi **и ме** do početka slova **о** u riječi **радонъ**, dug je samo 76 mm. Da je dakle klesar htio urezati **и** и **емъ** slovima jednakim razma-

Povaljski natpis na Braču

cima kao i druga susjedna slova, zadnje bi mu slovo **z** bilo palo tačno na **u** riječi **ραδων්κ**.

Nego mogao je klesar, baš tu iznimno, da upotrebi najkraća slova. Ova četiri slova, **u**, **ε**, **λ** i **z**, najkraća su u zbijenom trećem desnom retku. Takvim bi slovima bio ispunio klesar (15 mm + 13 mm + 32 mm + 16 mm) skupa 76 mm ili tačno otučeni prostor, ali bi mu manjkalo još mesta za četiri razmaka između slova. A nevjerojatna je ova pretpostavka, osim radi činjenice, da klesar nije zbijao tekst ni ispred ni iza ističenoga prostora, i radi toga, što bi vidljivi početni potez prvoga slova zahtijevao neobično nagnuto i neobično dugo slovo **u**.

Klesar je mogao ovdje smjestiti **ημενεμζ** jedino, da je tu riječ stegao kraticom. Ali nad osnovom ove riječi ne vidi se nikakvog pokratnog znaka, kako se to jasno zapaža na drugim stegnutim riječima. Dočetak pak naš klesar nije nigdje pokraćivao.

2. — Još jedan razlog vojuje za lekciju **ημε λη**. Iza **ημε**, u udaljenosti od jednoga redovitoga slovnog razmaka, jasno se vidi početak novoga slova. On počinje odozdo kosim potezom, nagnut 65°, prema gore i dopire do preko polovice visine, gdje ga je prekinuo udarac čekića. Takvim potezom može da počne jedino slovo **λ** (osim **χ** i **ᾳ**). Utvrdivši dakle ovdje **λ** morao sam dodati iza njega jedan vokal, pak sam izabrao **η**, jer jedino taj odgovara smislu, a opet dopro ispunja prazninu.

Dodao sam otisak natpisa, da čitalac može pregledati omjer dužina.

I. Ostojić

O HRVATSKOM KNEZU ILJKU

Prof. F. Šišić u svojoj *Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara* donosi ovoliko o knezu Iljku: „Po smrti Domagojevoj, a u doba rata s Nijemcima, preuze kneževsku stolicu zacijelo sin njegov Iljko (876-878), možda zajedno s braćom, što bi bilo najstarije svjedočanstvo o zadružnoj vladavini u Hrvatskoj. Ali Domagojevi se sinovi ne održaše, jer ih doskora protjera s vizantijskom pomoći sin kneza Trpimira Zdeslav (878-879) koji se vratio iz Carigrada, gdje je priznao vrhovnu vlast Vasilijevu i bio zacijelo caru mnogo počudniji od Domagojevića.“¹⁾ To je sve o Iljku kao vladaocu, ali prof. Šišić govori o njemu i nešto ranije u prikazivanju vlade kneza Domagoja: „Rat koji je tada buknuo između Dalmatinskih Hrvata i Karlmana vodio se po moru i po kopnu. Na moru se ratovalo uz istarsku obalu, koja je tada već bila dio Karlmanove države, jer Hrvati pod vodstvom kneza Iljka, zacijelo suvladara i sina Domagojeva, navališe na početku 876 na primorske varoši Umag, Sipar, Novograd i Rovinj, dakle na znatan dio istarske obale u duljini od kakih pedesetak kilometara. Na taj glas, a zabrinut za Gradež, pozuri se u smislu franačko-mletačkih ugovora (od 840) duž Urso Particijak s trideset lađa Istri u pomoć, našto se Hrvati potučeni povuku natrag. Kako je za te vojne umr'o knez Domagoj, obnovi mir i prijateljstvo s Venecijom njegov nasljednik, zar Iljko, a to znaži da se tada radilo o formalnom međunarodnom ratu, a ne o gusarskom pljačkanju, na što nas upućuje činjenica, što su vojne operacije i vodila oba vladara.“²⁾ U napomeni uz navedeni tekst objašnjava Šišić izvore po kojima je došao do svojih zaključaka: „Ivan Đakon 122-123: *Eo tempore. . . . Sclavorum pessime gentes et Dalmacianorum Istrensem provinciam depredare cuperunt*“ i Dandolo, u t. zv. maloj Chron. ven. (Rački, Doc. 366): „*Eo tempore Illicus Sclavoniae princeps contra pacis federa veniens civitates maritimas Istriae damnis et derobationibus flagellavit*“, dakle su Hrvati pod knezom Iljkom započeli rat; budući da je tek poslije toga, ali iste godine 876. umr'o knez Domagoj *Sclavorum pessimus dux*, može mu Iljko samo da bude suvladar, a kao takav zacijelo i sin, jer se malo docnije (878) govori o tom, kako je knez Zdeslav iz Hrvatske filios Domogor(!) exilio trusit (Ivan Đakon 125). Podatak svoj. u „maloj kronici“, crpao je Dandolo iz nekoga danas nam nepoznata vrela, o čijoj vjerodostojnosti nema razloga da sumnjamo. Up. o tom mjestu Simonsfeld, Andreas Dandolo und seine Geschichtswerke. München 1876, 50-53.“

¹⁾ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (1925) 360

²⁾ Ib. 356.

Kod ranijih istoričara nalazimo sasvim drugu sliku. Vjekoslav Klaić³⁾ ne zove Domagojevog naslednika Iljko već Inoslav, koji je po njemu bio najstariji sin kneza Domagoja. Tade Smičiklas⁴⁾ ne zna, ili bolje reći nije htio da zna, ni za jednog ni za drugog. Po njemu odmah iza Domagoja dolazi na presto Zdeslav koji nije dozvolio Domagojevim sinovima da naslede svoga oca. Šime Ljubić međutim navodi imena trojice naslednika Domagojevih: „Demogoja (sic) naslediše sinovi koje mletački lietopisci zovu Illucus, Bonus i Inicus. Ovi su i u napred ratovali sa Mlečani, i na Istru često napadali i tu njeke gradove prisvojili; no po Dandulu duž Ursus jih je tobože potukao i prisilio na izručenje tih gradova i pliena zarobljenoga, i na savezni mir. Za kratko su vladali Demogojevi sinovi. Već treće godine stiera jih sa otčeva priestola pomoću iztočnoga Cara Vasilie Sedeslav, Trpimirova roda.“⁵⁾ Tu je Iljko raščlanjen u dva sina kneza Domagoja, Iluka i Inika. Pomenućemo još kako je na celo to pitanje gledao Lucius, prvi kritični istraživač hrvatske prošlosti. U listi hrvatskih kneževa on navodi pre Zdeslava Unusklava, Diodura, Domagoja i Inika (840. Unusclavus et Diodurus; Dominicus vel Demogoy et Inicus), a u tekstu beleži sledeće: Unusclavum quoque, et Diudurum Sclavorum Principes Annales Danduli memorant; ejusdem Tradonici tempore (836. usque 864.). Dominicum, vel Demogoy, et Inicum Principes Sclavorum tempore Ursi Participatii Duc. Ven. eorumdem Historici referunt (ab 864 usque 881); Ideo hos Duces Croatorum circa eadem tempora fuisse, divisionemque tunc inter Croatos secutam dicendum est cum Porphyrogenito. Sebesclavo enim, ejectis filiis Demogoy, successisse etc.⁶⁾ Lucius je, kako se čini, smatrao da su Unusklav — to je Klaićev Inoslav — i Inik dva različita lica.

Ne slažu se dakle najistaknutiji pretstavnici hrvatske istoriske nauke ni u pitanju imena Zdeslavljevog prethodnika, još manje u prikazivanju njegove kratke vladavine; a svi su međutim raspolagali istim izvorima. Znači da podloga na kojoj počivaju

³⁾ *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća* I (1899) 60.

⁴⁾ *Povjest hrvatska* I (1882) 191.

⁵⁾ *Pregled hrvatske povesti* 15.

⁶⁾ *De regno Dalmatiae et Croatiae* (ed. 1748) 57, 58. Pored navedenih varijanata imena kneza Iljka sr. još i *Vjesnik hrv. arh. društva* N. S. XIII 90 gde se pominje Domagoj cum Inico fratre seu Bilico. Beleška potiče iz jednog kataloga hrvatskih vladara sastavljenog u 18 veku. Sr. F. Šišić, *O hrvatskoj kraljici Margareti* 50 (Preštampano iz časopisa Dubrovnik I, 1929).

izlaganja o knezu Iljku nije takve prirode da nameće svima iste zaključke i da ostavlja otvorena vrata domišljanjima. Mi ćemo ovde ukazati na mogućnost da je knez Iljko fantastična ličnost, nastala usled vrlo ranog nerazumevanja teksta gde se on tobože prvi put spominje.

*

Sve naše znanje o samome Iljku potiče iz dve beleške koje je H. Simonsfeld objavio 1876 g. u svojoj iscrpnoj studiji o Andriji Dandolu kao istoričaru.⁷⁾ Odatle ih je Rački preneo u svoja *Documenta*.⁸⁾ Evo kako one glase:

A

Illico Sclavorum princeps ad depopulationem terrarum maritimarum Istriae potenter advenit, contra quem dux (Ursus Baduário) personaliter exiens victoriam habuit, et terris expoliatis damna restituit.

B

Eo tempore Yllicus Sclavoniae princeps contra pacis foedera veniens civitates maritimas Istriae damnis et derobationibus flagellavit; propter quod dux adversus eum in manu fortii personaliter exiens victoriam consecutus est, terrarumque, per ipsum Yllicum occupatarum indebitae, atque spoliorum restitutionem obtinuit cum triumpho.⁹⁾

Na prvi pogled naši tekstovi ne daju utisak da se iz njih može sa mnogo verovatnoće izvesti da knez Iljko nije nikada ni postojao. Nadamo se ipak da naš trud neće biti sasvim uza ludan i da će naši razlozi opravdati odluku da iznesemo svoje

⁷⁾ Henry Simonsfeld, *Andreas Dandolo und seine Geschichtswerke* (1876) 50.

⁸⁾ Str. 366. Pre pojave Simonsfeldovog dela znalo se za Iljka iz raznih mletačkih hronika u koje je vest o njemu prešla iz Dandola. Sr. i sledeću napomenu.

⁹⁾ *Codex Ambrosianus* Dandolovih Analia ima na odgovarajućem mestu sa strane sledeću belešku: *Hoc tempore Illicus-banus Princeps Sclavoniae contra pacis foedera veniens, civitates Istriae maritimas damnis et derobationibus flagellavit; propter quod Ursus cum manu fortii personaliter adversus eum exiens, est victoriam consequitus, terrarumque per ipsum Illicum occupatarum indebitae atque spoliorum restitutionem obtinuit cum triumpho.* Muratori, *Scriptores rerum Italicarum* XII 187. To je, osim zanimljivog umetka reči *banus*, doslovno prepisano, sa nešto izmenjenim redom reči, iz recenzije B. — Cod. Ambros. pisao je krajem 16 veka neki Pinelli (Simonsfeld o. c. 26), ali marginalne beleške su kasnije. Sr. H. Kretschmayer, *Geschichte von Venedig* II (1920) 537.

napomene po tome pitanju, ma da smo i sami svesni da ovim ono neće biti i konačno skinuto s dnevnog reda. Biće ipak od koristi da se skrene pažnja na njega već i radi toga što će se i drugi njime zainteresovati i možda doprineti da se dođe do pravilnog rešenja. Razlozi, zbog kojih nam se knez Ilijko čini vrlo sumnjiv kao istoriskō lice, bili bi sledeći:

I. Samo ime *Yllicus* — Ilico nije inače nigde poznato u srednjem veku, niti kod Hrvata, niti kod ostalih Slovena. Još manje može biti govora o našem srednjevekovnom obliku toga imena: oblik Ilijko je potpuno proizvoljna moderna tvorevina.¹⁰⁾

II. Sa Ilijkom kao naslednikom kneza Domagoja imamo i hronološke teškoće. Događaj opisan u gornjim dvema beleškama poznat nam je mnogo iscrpnije po sledećem, vrlo pouzdanom, opisu Ivana Đakona: „Lodovicus pius imperator tunc Veronae obiit... Circa hec tempora Sarraceni advenientes Grandensem urbem capere conati sunt... Eo tempore dominus Ursus dux Johannem filium suum in dignitate sibi consortem fecit. Tunc Sclavorum pessime gentes et Dalmacianorum Ystriensem provinciam depredare ceperunt: quatuor videlicet urbes ibidem devastaverunt, id est: Umacus, Civitas Nova, Sipires atque Ruinius. Deinde nunciatum est domino Urso duci, quod Grandensem ad urbem vellent transire; cum triginta navibus ad predictam civitatem venit. Inde pertransiens Istriam, audacter super eosdem Sclavos inruens, in tantum eosdem cede prostravit, ut nemo illorum evadens patriam valuit reverti. Quoniam hisdem princeps celitus victoriam consecutus, Sclavos, quos in hoc certamine ceperat, liberos dimisit, ecclesiarumque res, quae sublatiae in praelibata provincia fuerant, restituit; sicque triumphali cum gloria palatium rediit. Et propter hoc fedus, quod inter Sclavos et Veneticos olim fuerat, disruptum est“.¹¹⁾ U vreme toga napada na zapadnu obalu Istre vladao je u Hrvatskoj knez Domagoj. I. Đakon sasvim jasno kazuje da je on umro posle sukoba sa Mlečanima i da je posle njegove smrti obnovljen naorušeni mir: „Dehinc mortuo Domogoi, Sclavorum pessimo duce, dominus Ursus dux et Johannes suus filius cum Sclavis pacem et concordiam iniit. Tamen adversus Narrentanos, cum quibus iurgium habebat exercitum misit“.¹²⁾ Da bi otklonio to hronološko poklapanje pomena kneza Ilijka u tekstovima navedenim pod A i B sa vladavinom kneza Domagoja, prof. Sišić je morao pribeci složenoj prepostavci da je Ilijko bio sin kneza

¹⁰⁾ Kod Smičiklasa u *Cod. dipl.* nema nigde takvog ili bar sličnog imena; nema ga ni u drugim zbornicima za našu srednjevekovnu istoriju.

¹¹⁾ Rački, *Documenta* 365.

¹²⁾ Ib. 366.

Domagoja i kao takav njegov savladar, te je prema tome mogao biti Sclavorum princeps još za života svoga oca. Nije razume se isključeno da je tako moglo biti; za sada je to ipak samo pretpostavka. Isto vredi i za tvrdnju da je jedan od Domagojevih sinova, koje je Zdeslav bio proterao uskoro po očevoj smrti, bio upravo Iljko. Ivan Đakon ne spominje ni jednog po imenu.

I Rački je osetio pomenutu hronološku nezgodu. Stoga je Iljka — on se služi oblikom Inko — proglašio za kneza Neretljana: „Ja držim — piše on — da i Ljudislav, koj se već slijedeće god. 840 zarati s Mlečani i potuče jih, za tim Inko, koj oko 875 navali na mletačku Istru, bijahu također neretvanski knezovi, pošto u ono vrieme hrvatski knezovi bijahu rečeni Mislav, Trpimirov predšastnik, i Domogoj“¹³⁾. Ni ovo rešenje ne čini nam se osobito srećnim. Đakon dovoljno jasno svedoči da su u pitanju Domagojevi Sloveni, — dakle Hrvati.

III. Po Simonsfeldu obe navedene beleške o Iljku potiču od dužda Andrije Dandola, ne iz njegovih poznatih Analu, — tamo on prepričava I. Đakona — već iz tzv. „male hronike“ od koje bi postojale dve recenzije: kraća (A) i duža (B). Za prvu je izvan sumnje da potiče od Dandola. Simonsfeld misli da je i drugu (B) pisao učeni dužd, ali i sam priznaje da to nije ni iz daleka dokazano. Naročito smeta jedno mesto gde se Andrija Dandolo izričito spominje kao „naš sadanji dužd“. Da bi se održala i recenzija B kao Dandolovo delo, bilo je potrebno proglašiti to mesto za glosu i Simonsfeld je bio spreman da ga žrtvuje¹⁴⁾. Ali Walter Lenel, toliko zaslužan za prouča-

¹³⁾ Rad 56, 84.

¹⁴⁾ O. c 47: Ist diese Stelle [..casa Dandulo... de qua est noster dux, qui hodie est dominus Andreas Dandulo] ächt, das heisst, stand sie wirklich schon so im Original — und sie fehlt in keiner der drei citirten Handschriften —, dann kann schwerlich ein Zweifel sein, dass Andreas Dandolo der Verfasser dieser Recension B nicht ist; denn dies ist die Sprache eines Untergebenen und nicht die eines Herrschers. Aber könnte man nicht auf den Gedanken kommen, dass jene Worte von einem Schreiber zur Zeit der Regierung Dandolo's zugesetzt worden seien? — Ib. 53: Beide Recensionen aber, A wie B, sind vor den Annalen entstanden, für welche Dandolo — in seiner Stellung als Doge — natürlich ein viel besseres und reicheres Material benutzen konnte. Dieser Annahme kann man nun allerdings jene eine Stelle „de qua etc.“ entgegen halten und, solange nicht der positive Beweis gebracht wird, dass jene Worte wirklich interpolirt sind, nicht ohne guten Grund die Recension B Dandolo absprechen. Dann muss man B für eine Kompilation aus Dandolo's Zeit halten, in welcher die Recension A — und zwar die ältere Fassung des Cod. Barberinus — sowie andere Quellen, insbesondere Canale, durcheinander gemengt und verarbeitet sind.

vanje ranije mletačke istorije, najodlučnije odriče A. Dandolu autorstvo recenzije B. Na jednom mestu naziva on ovu „eine noch ungedruckte, angeblich unter Dandolos Ducat entstandene Chronik,“ a u napomeni dodaje: „Es ist die von Simonsfeld sogenannte Recension B. Dandolos. Seinen Bemerkungen über ihr Verhältnis zu der kleinen Chronik und zu den Annalen Dandolos kann ich nicht durchweg zustimmen. Ich bezweifle namenlich, dass B von Dandolo herrührt¹⁵⁾. Doch ist hier nicht der Ort, das im einzelnen zu begründen“¹⁶⁾). Nije nam poznato da li je Lenel negde obrazložio svoju tvrdnju, za koju je, kako se iz navedenog vidi, imao već razrađenu argumentaciju i nije je tek onako nabacio.

Recenzija B, prema tome, vrlo verovatno ne potiče od samog Dandola već od nekog nepoznatog prerađivača, svakako njegovog savremenika. A to je za naše dalje razlaganje od izvanrednog značaja, jer tu leži, kako izgleda, ključ za rešavanje subbine kneza Ilijka.

Odmah pada u oči, čim se uporede tekstovi recenzija A i B, da u prvoj stoji *Illi cō*, *Sclavorum princeps*, dok druga ima *Yllicus*, *Sclavoniae princeps*. Nesumnjivo je dakle da je pisac recenzije B mislio da zna ime tog slovenskog kneza; ali odakle i na koji način? Nama se čini da je *Yllicus* recenzije B postalo od *Illi cō* recenzije A, koje može biti i običan prilog *Illi cō*, a ne ime slovenskog kneza. Prerađivač Dandolove male hronike bi prema tome u nerazumevanju od adverba načinio ime i dao mu odgovarajući latinski oblik *Yllicus*. To ne bi bilo nikakvo čudo, ako obe recenzije ne potiču od Dandola. Teže bi bilo međutim pretpostaviti da je sam Dandolo *illi cō* iz zaborava preinačio u *Yllicus*. U svakom slučaju prvobitni tekst na kome počiva naše znanje o knezu Ilijku jeste jedino recenzija A Dandolove male hronike; recenzija B i sve docnije vesti sa njegovim deformisanim imenom svode se u krajnjoj liniji na ovu. Ona je prema tome jedino merodavna za naše izvođenje o imenu i istoričnosti kneza Ilijka. Varijante *Yllicus*, *Unusclavus* etc. potiču sve bez razlike od *Illi cō* recenzije A. Ta vest dakle i taj oblik imena jedino dolaze u obzir za naše raspravljanje.

Prilog *illi cō* sreće se dosta često u Analima dužda Andrije Dandola. Prelistavajući ih mi smo ispisali sledeće primere:

I. Iste dux *illi cō* filium suum sibi aequivocum Constantinopolim delegavit.

II. . . . quo *illi cō* accersito per ducem.

¹⁵⁾ Kursiv je naš.

¹⁶⁾ W. Lenel, *Die Entstehung der Vorherrschaft Venedigs an der Adria, mit Beiträgen zur Verfassungsgeschichte* (1897) 99.

III. Et illico moriens Eudochia coniunx cum filiis imperavit, quae postea Romano Diogeni nupsit, et hic imperium tenuit.

IV. Dux illico cum stolo potenter egressus, cum Normannis secus Durachium bellum init.

V. Illico Nicolaus Michael ducis natus electione Arbensium et ducis approbatione eorum factus est comes.

VI. Dux illico XXX galeis armatis Jadram properat.

VII. Superveniunt illico XX naves Venetorum.

VIII. . . . et illico sui ducatus anno decimo septimo, die XXVII Martii ad Deum transvolavit.

IX. Dux illico Petrum filium suum cum sex galeis obviam imperatori usque Ravennam mittens...

X. . . . et illico ecclesiae Beati Marci et suarum mansionum possessionem Veneti adepti.

XI. Hac illico Veronenses qui...

XII. Jadrenses illico patria exules Venetos navigantes non modicum infestabant.

XIII. Dux illico Rogerium Mauroceno Auserensem comitem. . . . mittit.

XIV. Dux illico Johannem Teupolo eius filium cum apparatu illuc mittit.

XV. . . . et de adventu stoli Januensium in Tyro illico eis innotuit.

XVI. Et illico Justinopolitani admoniti ab invasione secedunt.

XVII. Et illico paratis navigiis, Venetiae maritimae portus violant¹⁷⁾.

Izvesni od navedenih primera — pod I, III, IV, VI, IX, XIII, XIV — takvi su da bi se mirne duše moglo uzeti da je illico lično ime, pod uslovom razume se da se ne obaziremo na kontekst; a to je upravo i slučaj sa beleškom recenzije A, koja je na žalost do sada poznata sama za sebe, bez onoga što joj prethodi. Kada smo već osuđeni da je pretresamo ovakvu kakva je pred nama, ukazačemo još na jednu pojedinost, ne sasvim bez značaja za postavljene probleme, pošto nam je i dužnost da ukažemo na sve mogućnosti koje proizlaze iz postavljene pretpostavke da je illico prilog a ne ime hrvatskoga kneza. Pisac recenzije B, shvativši illico kao lično ime i davši mu prikladniji latinski oblik *Yllicus* — ukazali smo već na tu značajnu razliku, koja nas je i uputila na istraživanja u ovom pravcu — osetio je da mu za početak rečenice nešto nedostaje, naime vremenska oznaka, iščezla pretvaranjem adverba illico

¹⁷⁾ Muratori XII 201, 214, 246, 248, 290, 292, 293, 296, 303, 314, 316, 321, 334, 357, 366, 375, 395.

u imenicu, te je morao sa svoje strane dodati *eo tempore*, kojim je beleška opet dobila nekakvo hronološko obeležje. Najzad treba imati na umu i to da i kod Đakona — a ako je naša pretpostavka ispravna onda je on osnovni i jedini izvor za belešku o napadu na istarske gradove — prikazivanje hrvatskog prepada na Istru počinje rečima: *Tunc Sclavorum pessime gentes.* . . . Prema tome imali bismo pri prerađivanju teksta sledeću transformaciju: *tunc > illico > eo tempore*.

Najzad, neobično je i to da dužd Dandolo, ako je znao ime vođe napadača na Istru kada je pisao malu hroniku recensije A i ako je ova kao što se uzima samo prethodna radnja za glavno delo — *Anale*, nije to uneo u ove, već tamo prepričava Ivana Đakona.¹⁸⁾ Logično bi bilo, dakle izvesti zaključak da se i u recenziji A ne pominje slovenski knez po imenu, — kada već postoji mogućnost i takve interpretacije teksta. Jedina bi nezgoda bila što se u recenziji A spominje kao vođa napada Sclavorum princeps, dok kod Đakona i u *Analima* nema pomena da je sam knez Slovena predvodio ekspediciju na zapadnu obalu Istre. Ali treba imati na umu i to da sve vesti kod Dandola o Južnim Slovenima, izuzev jedne sasvim neznatne, potiču iz nema poznatih izvora: iz hronike Ivana Đakona, Popa Dukljaninia i Tome Arhiđakona.¹⁹⁾ Ona sa pomenom imena kneza Ilijka činila bi, posmatrana i s te strane izuzetak, u toliko čudnovatiji što bi se moralo pretpostaviti da se sam Dandolo odrekao tog izvora kada je pisao svoje glavno delo. Najprirodnije rešenje, čini nam se, bilo bi u pretpostavci da je Dandolo resumirajući Ivana Đakona, u želji da bude što kraći — jer recenzija A trebalo je nesumnjivo da mu posluži samo kao neka vrsta potsetnika pri pisanju *Anala* — učinio omašku i mesto Sclavorum pessime gentes stavio Sclavorum princeps; tako je i pisac recenzije B, proširujući recenziju A, napisao Sclavoniae princeps. Te razlike mogle bi se uostalom pripisati i težnji da se izvor koji se ispisuje ne prenosi baš od reči do reči.

¹⁸⁾ *Muratori XII 186: Quia Sclavi cum navibus venientes Umagum, Ciparum, Aemoniam et Rubinum urbes Istriæ depopulaverant, Dux propertea cum XXX navibus exiens, cum Sclavis bellum peregit, et victoriam obtinuit, et non ingratus ablata Ecclesiis Istricis restituit et propter foedus, quod cum Sclavis habebat, omnes captivos libere dimisit. Tamen Sclavi reputantes se offensos, foedus irritum habuerant, quod mortuo Domogoi renovatum est, non inclusus Narentanis Venetorum maximis aemulis, contra quos Dux exercitum misit. I sam Dandolo dakle uzima, prema I. Dakonu, da je napad na zapadnu obalu Istre izvršen za vlade kneza Domagoja.*

¹⁹⁾ Sr. Rački, *Documenta*, passim; Simonsfeld o. c. 126; Шишић, *Летопис Поља Дукљанина* (1928) 55.

Postoje dakle sledeći ozbiljniji „osnovi podozrenja“ protiv kneza Ilijka kao istoriske ličnosti: a) Ime potpuno nepoznato u srednjovekovnim izvozima; b) Hronološko poklapanje vremena u koje se on stavlja sa vladavinom kneza Domagoja, uklanjano hipotezama; c) „Recenzija B“ male hronike ne potiče iz pera dužda Andrije Dandola; d) Sam Dandolo u Analima, svom glavnom delu, ne spominje kneza Ilijku; e) Ivan Đakon, najstariji i najopširniji izvor za napad Slovena na istarske gradove, ne zna ništa o Ilijku; a A. Dandolo je za odnose Venecije prema Slovenima imao njega pred sobom; f) Mogućnost da se Illico „recenzije A“ male hronike A. Dandola svede na običan adverb *i l i c o*, čime se uklanjaju protivurečnosti između tekstova koji nesumnjivo potiču od A. Dandola. Konačna odluka o tome da li je knez Iliko „fantom-čovek“ — kako bi rekao Ilarion Ruvarac —, koga treba brisati iz spiska hrvatskih vladara IX stoljeća, ne može se ipak još doneti. Potrebno je raščistiti još izvesne stvari, pre svega pregledati sve rukopise „recenzija A i B“ i utvrditi nesumnjivo njihov uzajamni odnos. Dotle mora Iliko ostati sub iudice.

*

Pošto je već rukopis bio predat uredništvu JIČ-a, naišli smo u novom izdanju Muratorijsa na jednu napomenu izdavača dela „Le vite dei dogi“ od Marina Sanuda, koja skoro potpuno uklanja naše rezerve učinjene zbog nepoznavanja rukopisa „male hronike“ Andrije Dandola. Sanudo je na osnovu nje u opisu života dužda Ursu Parteciaka uneo i sledeće: „Ancora, el ditto — dužd — andoe contra Illico principe di Schiavonia et have victoria, et volendo far paxe, ditto principe li convene render tutta la spexa fata in l'armada“.²⁰⁾ Giovanni Monticolo je propratio ovaj tekst sledećom beleškom: „La notizia deriva con errata interpretazione dell' avverbio *i l i c o*“ dalla cronaca breve di Andrea Dandolo²¹⁾ (Cod. Barberini XXXII, 125 a cc. 15 B e 16A) donde è passata nel „Chron. Marc. Lat. X, 137“ a c. 13 A e da questa nel „Chron. lust“²²⁾ a c. 27 B; in altra forma e modo è data dal Trevisan²³⁾ (c. 27 A). La notizia è data

²⁰⁾ *Rerum Italicarum Scriptores*. Racolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento ordinata da L. A. Muratori (1900) XXII, parte IV 119.

²¹⁾ O rukopisima „male hronike“ A. Dandola sr. Simonsfeld o. c. 39 idd.

²²⁾ *Chronicon Iustiniani*, napisana za vlade dužda G. Dolfinu (1356—1361). Kretschmayer o. c. II 539.

²³⁾ Prvobitni deo dopire do 1367 godine; pripisuje se Nikoli Trevisanu (+ 1369). Kretschmayer o. c. II 540.

anche dalle cronache „Museo Civico di Venezia, cod. Correr 1499“²⁴⁾ a c. 8 A, di Enrico Dandolo²⁵⁾ (c. 15 B), „Marc. It. VII, 2061“ (c. 8 B), „Marc. It. VII, 788“ (c. 11 B), „Marc. Zanetti, It. 18“ (c. 60 B), „Marc. It. VII, 2034“ (c. 120 A—B), di Giorgio Dolfin²⁶⁾ (c. 51 A), di Pietro Dolfin²⁷⁾ (pp. 105 e 106) che tutti raccontano il fatto quasi nel medesimo modo; e del Contarini²⁸⁾ (c. 64 A). Il Sanudo ha riferito l'avvenimento più compendiosamente. Il passo della cronaca del Dandolo nel cit. cod. Barberini è il seguente: „*illico Sclavorum princeps ad depopulationem terrarum maritimarum Istri potenter advenit; contra quem dux personaliter exiens victoram habuit et terris expoliatis damna restituit. pax vero inter Venetos et Sclavos ob hoc dirupta fuit.*“ Il cod. Marciano Lat. X, 296 della stessa cronaca non dà in questo passo (c. 6 A) che varianti ortografiche“.

Vrednost ove Montikolove beleške u toliko je veća za rešavanje pitanja egzistencije kneza Ilijka što je učinjena isključivo na osnovu rukopisa. Izdavaču nije uopšte bilo poznato šta se kod nas o Ilijku pisalo, niti se on starao o posledicama koje povlači za sobom njegova konstatacija. Posle nje, međutim, u vezi sa našim izvođenjem sa sasvim drugim argumentima, jedva može biti sumnje da knezu Ilijku nema više mesta u istoriji. O njemu bi se još moglo samo pisati kao o jednoj zanimljivoj zabludi koja se održavala skoro punih šest vekova.

Mihailo J. Dinić

KAD JE UBIJEN CAR MURAT?

Pod ovim naslovom objavio je u XV i XVI knjizi Glasnika Skopskog naučnog društva str. 45—51 pokojni profesor St. Stanojević znatan članak, u kojem je na temelju detaljnog proučavanja kršćanskih i turskih izvora o Kosovskom boju kušao riješiti staro zamršeno pitanje, kad je poginuo car Murat na Kosovu: prije, za vrijeme ili po svršetku toga boja? U izvatu svoga članka na str. 50—51 autor misli, da se s razlogom može pretpostaviti, da je car Murat ubijen „za vrijeme napredovanja srpske vojske“, to jest u prvoj fazi boja: Proučavajući turske izvore

²⁴⁾ Kretschmayer o. c. II 541.

²⁵⁾ Enrico Dandolo, savremenik Trevisanov, pisac jedne hronike koja dopire do 1373 g. Kretschmayer o. c. II 541.

²⁶⁾ Ib. 542.

²⁷⁾ Ib. 542.

²⁸⁾ Ib. 543.

Stanojević se poslužio mojom studijom *Turski izvori o Kosovskom boju* (skrać. TI, Glasnik Skop. nauč. dr. XIV 59—98), koju je pritom vrlo povoljno ocijenio.

Po poznatom svjedočansvu Halkokondile znamo, da se već u drugoj polovini XV vijeka iskazi Turaka i Grka o momentu ubijstva Muratova nijesu slagali i da su Turci već onda pripovijedali, da je njihov pokojni padišah poginuo nakon pobjednoga boja. Grci pak, usuprot Turcima, tvrdili su, da je Murat poginuo prije boja ili pak za vrijeme samoga boja. Iznesavši ta svjedočanstva svojih turskih suvremenika o vremenu ubijstva cara Murata, jamačno je Halkokondila reprodukovao usmena pričanja, koja je bio čuo na različitim mjestima.¹⁾ Ako pak ta usmena pripovijedanja turska iz druge polovice XV v. isporedimo s pisanim svjedočanstvima najstarijih turskih historika o Kosovskom boju, na ime Ahmedije, Urudža bin Adila, Šukrullah, a i Ašikpašazadeta, vidimo, da upravo nijedan od njih otvoreno ne kaže, da bi Murat bio ubijen poslije svršenoga boja. Prvi je to učinio tek Nešrija, zaneseni musliman didaktik prve četvrti XVI stoljeća, koji možda baš iz reakcije na taj spor Grka i Turaka ne samo izrijekom tvrdi, da je Murat poginuo poslije pobjede nad nevjernima, nego razvija cijelu sliku njegova umorstva, koje se dogodilo pri njegovu objahivanju krvavoga mejdana.²⁾

Premda su ti turski opisi šehitske smrti Gazi Murat-hana bili već više puta proučavani od raznih novijih historika, čini nam se potrebno, radi jasnosti daljeg izlaganja, ogledati, još jednom, potanko i kritički, kako tu veliku, ali tamnu epi-zodu razboja Kosovskoga crtaju najstariji turski ljetopisci XIV i XV stoljeća.

I

Od spomenute četvorice najstarijih analista turskih, jedini Urudž bin Adil čatib iz Jedrene navodi opširno i s detaljima sav tok Kosovskog boja.³⁾ Ispočetka on opisuje priprave Muratove za pohod protiv Lazara i daje, dosta kritički, broj turske vojske, koji ocjenjuje na 50—60.000 ljudi. Usuprot drugim turskim piscima on ne pretjerava na hiperbolički način broja kršćanske vojske. Zatim Urudž pokazuje razmještaj turskih odreda i članova carske kuće na razbojištu i opisuje suvremeno oružje, kojim se bio boj. Nakon toga opisuje žestinu boja i pobjedu islamskih gazija, koji su se otisnuli u potjeru za nevjernicima ostavivši padišaha sama

¹⁾ Isporedi TI, — 66.

²⁾ Bibliothèque Nat. Paris, Suppl. turc 153 f. 80b. Le unclavius 301. Behrnauer-Brljć 70 i 88.

³⁾ TI, 64—66.

na razbojištu. Slijedi opis umorstva Muratova i kasno kajanje onih, koji su neoprezno ostavili bili padišaha sama bez zaštite. Daje se popis uleme i aziza (derviša sufija), koji su pratili vojsku i bili prisutni na bojištu u tom kobnom času, kad je vojska ostala bez vrhovnoga zapovjednika. Vijeće begova, kraj šatora padišahova i njihova odluka u korist Bajazita, da ga postave na mjesto očeve. Smrtna osuda mlađemu šahovu sinu Jakub-Čelebiji, kojega begovi varkom zovu na ratno vijeće iz redova njegove vojske, gdje je bio pod zaštitom svojih vojnika siguran. Begovi ubijaju Jakub-Čelebiju. Zatim, tek po smrti mlađega carevića, begovi proglašuju Bajazita padišahom. Poslije toga zametne se nov velik boj s nevjernima. Turci zarobe Lazara i njegova sina. Bajazit ih osudi na smrt i dade pogubiti. Konačna pobjeda islamskih junaka nad kršćanskim vojskom i bogat pljen. Povratak vojske u Jedrenu i postavljanje Bajazita padišahom u prijestolnici.

Tako eto opisuje Kosovski boj Urudž. U tom opisu pada u oči nastojanje piščeve, da svu odgovornost za smaknuće Jakub-Čelebije svali na begove, da su odluku o tome stvorili i izvršili zapovjednici vojske bez učestvovanja starijega careva sina, kojega tek kasnije proglašuju padišahom.⁴⁾

Ako pomnijivo isporedimo ovo Urudževe pripovijedanje s prikazom boja na Kosovu u Ahmedije i Šukrullahu, vidjećemo, da se ova dvojica u bitnosti s njim potpuno slažu. Razlika je samo u tome, što Urudž kaže, da je Murat ostao na bojištu sam samcat, dok Ahmedija govori, da je padišah ostao „sa nekoliko slugu“ (qul), a Šukrullah, da „gazi-šah osta sa nekoliko lica određenih za njegovu ličnu zaštitu“ (hosećija). Ubijstvom Muratovim i Ahmedijom i Šukrullah završuju svoj opis Kosovskog boja, prešutjevši sve, što se dogodilo poslije umorstva padišahova, među ostalim i umorstvo carevića Jakub-Čelebije, može biti baš radi toga, da ne moraju govoriti o tom bratoubijstvu Bajazitovu. Opisavši smrt Muratovu, Ahmedija ukratko završava svoj spjev riječma:

„Na njegovo mjesto sjede sultan Bajazit“.

Istu mudru lakoničnost pazi i Šukrullah, koji k umorstvu Muratovu nadovezuje jedinu rečenicu, ali i u njoj zna naglasiti volju pokojnog padišaha o svom nasljedniku, to jest da je Bajazit, tobože, po odredbi očeve zakonito uzašao na prijesto: „Prijesto gospodstva nad pobjedonosnim vojnicima ostavi (Murat-han) Bajazit-begu“. Možemo li dakle poslije ispoređenja s

⁴⁾ Koliko je bratoumorstvo Bajazitovo još u početku XVI stoljeća, dakle još za obračuna Selimova sa svojom braćom, bilo mučna stvar za Turke, možemo suditi po Ijetopisu Bezimenog derviša, koji je prihvativši Urudžev opis umorstva Jakub-Čelebije, nastojao na svaku ruku još većma retuširati i onako oprezan izvještaj čatiba. TI, 71.

Urudžem i analize opisa Ahmedije i Šukrullaha koji su hotimice, iz nekih razloga, šutnjom mimošli čitav niz događaja, izvesti iz njihova kazivanja jednostavni zaključak, da je Murat poginuo tek po svršetku cijelog boja? Mislim da nikako ne možemo.

Koji su pak bili ti razlozi, koji su prisilili Ahmediju i Šukrullaha prešutjeti cijelu zadnju fazu Kosovskog boja?

II

Ogledaćemo sada i ono što o Kosovskom boju pripovijeda starac derviš od osamdeset i šest godina Ahmed Ašikpaša-zade.

Navodeći moj prijevod Ašikpaša-zadetova opisa Kosovskog boja, prof. Stanojević se oprezno ogradio od onog mjesta mog prijevoda, gdje se govori, kako su u početku boja Srbi razbili lijevo krilo tursko, i da je sam radi jasnoće dodao u zagradi riječ „naša“. Evo kako prof. Stanojević razlaže svoju sumnju:

„Po Ašikpašiću je centrom turske vojske komandovao sam Murat, desnim krilom Bajazit, a levim Jakub. Sa srpske strane prema Jakubu (dakle srpskim desnim krilom) komandovao je sam knez Lazar. Ašikpašić kaže, da „na toj strani vojska bude razbijena“. G. Olesnicki je dodao ispred „vojska“: naša, t.j. turska. Ja ne znam zašto i na osnovu čega je g. O. dodao ono „naša“, i time istakao, kao da je po Ašikpašićevu prikazu tursko levo krilo pretrpelo poraz, i da je u tome momentu Murat ubijen.“

„Ako za taku konstataciju nema u turskom tekstu opravdanog razloga, pre bi se i sa više razloga, na osnovu onoga, što je pre i posle Ašikpašić ispričao, moglo pretpostaviti, da je Ašikpašić hteo reći, da je na toj strani, na krilu, kojim je komandovao Jakub, srpska, a ne turska vojska razbijena, jer neposredno pred tim on priča, da „s desne ruke Bajazit han, a s leve Jakub Čelebija učiniše dobar boj“, a posle opisa Muratova ubistva kaže: „Strana Jakuba Čelebije razbi nevernika“. Prema tome je verovatnije, ako se tome ne protivi sam tekst, pretpostaviti, da je po Ašikpašiću srpsko desno krilo razbijeno, pa da je u tom momentu Miloš, za koga je ovde rečeno, da se napravio prebeglica, uspeo da dođe do Murata i da ga ubije.“

Ako bi se ipak pokazalo i utvrdilo, da Ašikpašić zaista priča, kao što misli g. O., da je u početku bitke srpsko desno krilo razbilo vojsku, kojom je komandovao Jakub, to bi bio vrlo važan fakt, koji bi potvrđivao moje mišljenje, da je Murat ubijen u početku bitke, u momentu kad je srpska vojska napredovala. Ali ja, iz navedenih razloga, ne mogu Ašikpašićovo pričanje navesti kao dokaz, koji bi potvrđivao moju hipotezu“. (str. 46—47).

Dotično mjesto u mom prijevodu Ašikpašići glasi ovako:

„Neverni, čim videše pravovernu vojsku, odmah uperiše svoja kopљa i udariše (na pravoverne). S desne strane stajao je Bajazit han a s lijeve

Jakub Čelebija. Gazije povikaše veličanje božje: „Alahu ekber“ i također jurišaše nevernima u susret. Boj je išao do pola vremena između dva namaza. S desne ruke Bajezit han, a s lijeve Jakub Čelebija učiniše dobar dženk (boj). Laz beše na strani Jakuba Čelebije i na toj strani vojska [naša] bude razbijena.

Međutim, s ove strane (pokaza se) jedan nevjernik, po imenu Biliš Kobilja. Pruživši koplje donjim krajem u vis, s kapom u ruci, pode pravo k hanu. Gazije zakrčiše mu put. On govori: Uklonite se, dodoh celivati ruku i dodoh također javiti dobar glas: Laza sa sinom uhvatiše, eno onde vode ih“. (To) reče i gazije prestaše smetati mu. On u jedan tren stiže do hana, obrnu kopljje, probode hana. Brzo nad hanom postaviše šator. Bajazit bješe prisutan. Postaviše ga pod sandžakom. Strana Jakuba Čelebije, kažu, kako sama razbi nevjernika. Dodoše (k Jakub Čelebiji) i rekoše: „Dodi, zove te tvoj otac!“ Tek što dođe, s njim postupiše kao s njegovim ocem. Dopremiše Laza s njegovim sinom. I njih dovedoše u stanje, koje im prilikovaše. Te noći dogodiše se u vojsci smutnje. No čim nastupi jutro, (vojnici) primiše Bajazita (za padišaha).“ (Glasnik XIV 77).

Ova opreznost profesora Stanojevića bila je sasvim suvišna. Po primitku otiska njegova članka, ja sam mu posebnim pismom razložio tačnost moga prijevoda. Evo kako stoji s tim prijevodom:

1. Ašikpaša-zade u svom opisu ne navodi nego razmeštaj turske vojske: „S desne strane, kaže on, stajao je Bajazit-han, a slijeve Jakub-Čelebija“, i zatim nastavlja: „S desne ruke Bajazit-han, a s lijeve Jakub-Čelebija učiniše dobar dženk“. Dalje: „Laz bješe na strani Jakuba Čelebije i na toj strani vojska bude razbijena“. Razumije se dakle na Jakubovoj strani, to jest na svom lijevom krilu bili su Turci razbijeni. Kad bi Ašikpaša-zade govorio ovde o porazu hrišćanske vojske, on bi je najprije označio epitetom čafirska (nevjernička) ili drugim neprijaznim atributom, a i zatim ne bio tako malorjek u opisu turske pobjede.

2. Veznik *i* (arapski *ve*) u posljednjoj rečenici označuje u ovom slučaju uzročnu i konsekutivnu vezu. U prijevodu bi se to moglo dopuniti još ovako: Laz bješe na strani Jakuba i *radi toga* je na toj strani [turska] vojska bila razbijena.

3. Izraz turski „*eju dženk etmek*“ znači „dobro se biti, junački se boriti“. Premda se dakle Jakub-Čelebija dobro bio, ipak je bio poražen, jer je protiv sebe imao glavnog zapovjednika neprijateljske vojske.

4. Rečenicu u slijedećoj alineji: „Strana Jakub-Čelebije, kako kažu, sama razbi nevjernika“, dodao je Ašikpaša-zade zato, da bi razjasnio, kako su begovi mogli pozvati Jakub-Čelebiju, da ostavi svoju vojsku i da dođe k svom ocu, ako je njegova

vojska prije bila razbijena i nalazila se u kritičnom položaju.⁵⁾ To znači: međutim, dok je Murat bio ubijen, dok su se sabrali begovi i arizi i vijećali o izboru novog padišaha, strana Jakub-Čelebije pribrala se od poraza toliko, da je iznova sama mogla udariti na nevjernike i ovaj put ih razbiti. Može biti, da je baš taj boj Jakubov za vrijeme vijećanja i izbora novog padišaha bio uzrok, da su prisutni begovi tako brzo i odlučno izabrali Bajezita, jer su begovi Jakub-Čelebijine vojske bili odsutni i zauzeti prikupljanjem svoje vojske i novim bojem.

Profesor Stanojević prihvatio je ovakvo moje razlaganje i javio mi pismom od 30. IV 1937, u kojemu među ostalim piše: „...Hvala vam mnogo na vašem ljubaznom pismu, kojim ste me ubedili u tačnost svojih pogleda“.

Ašikpaša-zade dakle u svom Tarihu jasno pripovijeda, da je Murat bio ubijen poslije prve faze boja u času, kad je desno krilo srpsko pod knezom Lazarom razbilo lijevo krilo tursko pod Jakub-Čelebijom, što potpuno potvrđuje hipotezu pokojnog prof. Stanojevića, izloženu u spomenutom članku prije nego je prof. Stanojević ispravno razumio i prihvatio pripovijedanje Ašikpašićeve.

Ako isporedimo Ašikapašića sa Urudžem, Ahmedijom i Šukrullahom, onda moramo zaključiti da je car Murat prema svim najstarijim vrelima turskim ubijen bio nakon prvog dijela boja. Ispočetka je desno krilo srpsko razbilo lijevo krilo tursko. Malo zatim, centar turske vojske, u kojemu se nalazio sam Murat, razbio je centar kršćanske vojske i počeo ga žestoko proganjati. Sve hasećije Muratove i najbliža okolina njegova otišla je u potjeru i Gazi Murat-han, kako kaže Urudž, „osta na mejdan sam jedan“, ili pak, kako govore Ahmedija, Šukrullah i Ašikpaša-zade, „osta sa nekoliko sluga“ čekajući povratak svoje vojske.

Kritičkim detaljnim ispitivanjem svih najstarijih turskih historika našli smo, da nijedan od njih ne tvrdi, da bi se ubijstvo Muratovo dogodilo bilo po svršetku cijelog boja. Što se tiče desnoga krila turskoga pod Bajazitom, o njemu su oskudni podaci u tim najstarijim turskim kronikama. Jedini Ašikpaša-zade kaže, da se u početku boja Bajazit dobro borio. Valja uzeti da se lijevo krilo kršćanske vojske najdulje držalo u borbi protiv Turaka i da je tek poslije smrti Muratove i izbora Bajazitova za padišaha i na tom krilu bila zapečaćena i svršena sudbina Lazareve vojske.

⁵⁾ Za ovaj kritični položaj na fronti Jakubovoj znao je i anonimni derviš jedrenški, koji u svojem opisu stavlja u usta begovima, koji su bili pozvali Jakuba-Čelebiju, slijedeću izreku: „Dođi, moramo se s tobom svjetovati, i kolikogod bilo kod tebe posla, nama je potrebno vidjeti šta ti misliš i kakve imаш osnove.“

III

Teško je, gotovo nemoguće, psihičkom analizom naći ili barem pretpostaviti prave uzroke ili namjere, iz kojih bi pravovjerni historik Urudž mogao bio mijenjati ili krivotvoriti historijske detalje Kosovskoga boja, a napose okolnosti umorstva svoga padišaha Murat-hana. Jer u svom pripovijedanju on baca pred potomcima tešku optužbu na sve hasećije, koji ostaviše padišaha na bojištu sama samcata. S druge strane dosta je zamršena stvar kritički ustanoviti, iz kojih je razlog bio uklonjen iz historiografije turske izvještaj Urudžev i bačena u narod nova versija o pogibiji padišahovo tek poslije cijelog boja i potpunog poraza srpske vojske, prikaz, koji se kosi ne samo s Urudžem nego, kako sada znamo, i s ostalom trojicom najstarijih ljetopisaca turskih.

Već u prvoj našoj studiji o Kosovskom boju (TI, str. 72) govorili smo natanko o tom, koliko je silovita, neslavna i jedna smrt pravovjernog padišaha od ruke prezrenog nevjernika, koji se poslužio neopreznošću hasećija, bila težak udarac za vjersku svijest svakog muslmana, činjenica, s kojom se nije mogao pomiriti njegov religiozni i narodni ponos. Pravovjerni historici morali su na sve mile načine ublaživati dojam te katastrofe. Možemo lako sebi predstaviti, kako je osobito nesnosno i uvredljivo bilo Turcima čuti od kršćana, da bi Murat-han neslavno bio poginuo prije početka boja, to jest prije nego je ušao u slavodobitni boj i kao gazija stekao zaslugu pobjede nad nevjernicima.⁶⁾ To je jamačno bio poticaj i uzrok kasnijega mudrovanja turskih historika. Ali u historijskom prikazivanju velike kosovske drame ima, kako smo vidjeli, još drugih zamršenih i tamnih momenata.

Na temelju Urudževa opisa, prema kojemu je Murat poginuo bez svjedoka, moramo konstatovati, da o samoj smrti padišahovo, o ličnosti ubojice, njegovim motivima i namjerama, kao i o svim drugim detaljima toga čina iz početka već nitko od Turaka ništa nije znao. Domišljanju narodne mašte bilo je radi toga otvoreno polje. S druge pak strane ne možemo sumnjati, da je novi padišah Bajazit Jildirim imao mnogo ličnih neprijatelja. Njegova borba za prijesto, čini se, započela se upravo još

⁶⁾ Koliko je pitanje o momentu umorstva Muratova i u naše vrijeme neugodno i teško muslimanima, može se na pr. vidjeti po dvama vehementnim člancima Kasima Gujića u Jutarnjem Listu 21 VII 1935 i Hrvatskoj Reviji br. 9, 1935, u kojima je ogorčeno napao ne samo Urudž za njegov opis umorstva Muratova za vrijeme samog boja, nego i mene, koji sam se usudio pretpostaviti, da je izvještaj Urudža bin Adila o Kosovskom boju realniji i ispravniji od drugih.

nekoliko godina prije (g. 787 = 1385—86), kad je umorstvom bio odstranjen njegov stariji brat Savdžibeg.⁷⁾ Sada, poslije dolaska Bajazitova na prijesto, tajanstvena smrt njegova oca i novo bratobijstvo uzbudilo je bez sumnje duhove i dalo obilnu građu njegovim neprijateljima. Možemo lako zamisliti, kakvi su tada raznovrsni glasovi kolali po narodu o smrti gasi Murat-hana.

U takvim okolnostima dobiva osobito značenje odlučna tvrdnja Ahmedijina o poginulom Muratu:

„*Doista* on je bio pobjednik gazija, a kad primi mučeničku smrt, posta *neosporno* i šehit za vjeru“.

Ovi prilozi „*doista*“ i „*neosporno*“ vrlo su značajni, oni tako rekavši kategorički pobijaju protivna mnijenja i pokazuju, da su ta ipak postojala.

Zanimljivo je da je i Šukrullah u svom persijskom Behdžet at-Tevarihu (Ljupkost historija), pisanom pedeset ili šezdeset godina iza Ahmedije, našao za potreblno unijeti i u svoj opis Kosovskog boja spomenuti bejt Ahmedijin, koji je preveo na persijski jezik:

„Pošto bješe doista pobjednik u borbi s nevjernima za vjeru, to je bez ikakve sumnje postao i mučenik za nju.“

Činjenica, da je Bajazit pogubio novoga suparnika, svoga mladega brata Jakub-Čelebiju, bila je dakle također vrlo mučna za savjest njegovih podanika. Vidjeli smo, kako Ahmedija i Šukrullah prosto izostavljaju smaknuće Jakub-begovo u svom opisu Kosovskog boja. Isti Urudž, nezavisan duh, sasvim poriče, da bi u pogibiji Jakub-begovoj Bajazit imao bio dijela.

Bajazit je bio prvi od kuće Otmanovića, koji je počeo ubijati braću suparnike za očinski prijesto⁸⁾). Vjerolomno ubijstvo Jakub-Čelebjije po svjedočanstvu Ašikpašićevu izazvalo je odmah poslije pobjede Kosovske u samoj vojsci, koja se još nalazila u neprijateljskoj zemlji, uzrujanost i smutnje. Pobunila se jamačno vojska iz oblasti Karasi-eli u Anadoliju⁹⁾, sandžaka Jakub-begova, koja je sa svojim gospodarom došla bila na tu evropsku vojnicu. Begovi, suborci i pristaše Jakubove, bojali su se valjda odmazde Bajazitove. Sama činjenica da je odmah drugi dan

⁷⁾ Chalcocondylas, ed. Bekker I 40 id. Phrantzes, ed. Bekker I 50. Ducas, ed. Bekker 22. Hammer, GOR I 190 i 599 Zinkeisen, GOR I 237 id. Isp. TI, 89.

⁸⁾ Giese, *Das Seniorat im Osmanischen Herrscherhause*. Mitteilungen zur Osman. Gesch. (MOG) II 251. Hannover 1926.

⁹⁾ Oblast Qarasi-eli (Karasijina zemlja) u Anadoliju sa sijelom bega u Balikesru, stara Misija, zvala se po turkmenskom gospodaru Qarasi (od Qara Isa ili Qara Ese) iz VII stoljeća po Hidžretu, koji je otac dinastije Qarasi-oglu, bila je osvojena od Urhana g. 1345. Odatle je bio rodom Evrenos-beg. Encycl. Islam I 633, II 80.

poslije pobjede na Kosovu Bajazit s vojskom pohitao u svoju evropsku prijestolnicu ne koristivši se svojim ratnim uspjehom i ne učvrstivši svoga položaja u pogaženoj zemlji, svjedoči, kako je sam Bajazit smatrao položaj ozbilnjim.

Te smutnje u vojsci turskoj na samom bojištu i nesigurnost u cijeloj zemlji bile su posljedice prvoga otvorenog bratoubijstva, u kući Otmanovoj. Mehmed ul Fatihu pripisuje se da je ubijanje braće, mogućih pretendenata, učinio kućnim zakonom svoje dinastije. Evo kako formulira taj zakon Kanun-nama Otmanove kuće.¹⁰⁾ „Svakomu od mojih potomaka, kojemu Bog udjeli saltanet (carsku vlast), valja (munasip je) zbog reda u svijetu usmrćivati svoju braću. Većina uleme priznala je također tu odredbu kao dopuštenu, i zato mojim potomcima valja prema tome postupati“.

Poslije ubijstva sultana Džema, takmaca Bajazita II, i obračuna Selima Javuza (Okrutnoga) s ocem, braćom i bratućedima, osjećaji u narodu već su bili otupili, i kad je Mehmed III posmicao devetnaest braće, njegovi podanici vjerovatno nijesu se više toliko uznemirivali. Ipak, Sa'ad-ud-din u svom Vijencu kronika (Tadž-ut-tevārih) u posljednjoj četvrti XVI vijeka smatrao je još potrebnim da pred svojim čitaocima rehabilituje Bajazita i da odgovornost za bratoubijstvo svali potpuno na begove (Tl 89).

IV

Slučaj trijeznoga i nezavisnoga Urudža, koji je u svojem Tarihu dao stvaran opis Kosovskog boja koji su zatim iz političkih i vjerskih ciljeva slijedeći historici odbili i zamijenili drugim, koji je bolje odgovarao njihovim tendencijama, nije iznimka u turskoj historiografiji.

Nedžib Asim, profesor turske filologije i historije, objelodanio je, nema dugo, u Zborniku filosofskog fakulteta u Stambolu (Dar ul funūn edebiyyāt fakültesi medžmīcasy. Stambul 1338-1922 br. 1—2)¹¹⁾ zanimljivu raspravu o samoubijstvu Bajazita Jildirima. Po njegovu istraživanju najstariji turski historici otvoreno su zabilježili u svojim Tarisima vijest o samoubijstvu Bajazitovu u ropstvu kod Timur-Lenka. Ali kasniji historici, među njima i Sa'ad-ud-din, koji su dobili svoju naobrazbu u medresama, pošto šerijat zabranjuje samoubijstvo, odbacuju starije vijesti o samoubijstvu, mjesto kojega samovoljno postavljaju prirodnu smrt, kao da je Bajazit tobože umro od jada i tuge.

Aleksije Olesnicki

¹⁰⁾ *Revue historique*, publiée par l'Institut d'histoire ottomane, Suppl. g. 1330.

¹¹⁾ Isp.: MOG, I, 239.

ПРИЛОЗИ ИСТОРИЈИ НАШЕ ТРГОВИНЕ У XVIII ВЕКУ.
СРПСКО-АУСТРИСКА ТРГОВИНА. САМОЗВАНИ КОНЗУЛ
ИЧКО. КОНЦЕСИЈА ГРЧКОГ ТРГОВЦА

1. О СРПСКО-АУСТРИСКОЈ ТРГОВИНИ УОЧИ КОЧИНЕ КРАЈИНЕ.

Српско-аустријски политички и војни односи у периоду аустро-турског рата од 1788—1791 проучени су у расправама Драг. Павловића и Д. Пантелића. Српско-аустријски трговински односи тога времена нису посебно проучавани. Овде ћу о том саопштити неколико података које сам прикупљао у Дворском коморском архиву у Бечу из аката и пријава трговачких потраживања које су поднели аустријски трговци кад их је позвала влада да због отварања аустријско-турског рата региструју своја потраживања која имају од трговаца поданика отоманске порте. (Hofkammerarchiv, Ser. Litorale, Commerz, Fasz. 682).

Убрзо после објаве рата Турској од 9 фебруара 1788 позвала је дворска канцеларија (Hofkanzlei) наредбом од 19 марта земаљске владе аустријских земаља да званично испитају законитост потраживања у Турској која би ц. кр. поданици пријавили из разлога што не могу доћи до њихове наплате за време рата. Требало је да власт предузме редовну ликвидацију тих потраживиња и да пријаву спроведе Уједињеној Чешко-аустријској дворској канцеларији да би се при будућим преговорима о миру водило рачуна о накнади за та потраживања.

Претседништво горњоаустријске владе у Линцу објавило је трговцима ту царску наредбу посебно и с бубњем. На тај позив трговци су долазили и на записник пријављивали своја потраживања од трговаца у Турској, доносећи оригинална документа и преписе да их покажу. Из тих пријава виде се величине дужних сума, начин њихова осигуравања, и роба којом се трговало и имена многих трговаца из Аустрије и из наших земаља, тако да то баца светла на сав трговински саобраћај Аустрије са балканским земљама у то време.

Градски магистрат у Линцу утврдио је записником од 29 маја 1788 да је тамошњи трговац Јосиф Карасек пријавио потраживање од 34.815 fl. (форинти) и 25 x (крајџара) и магистрат је, на основу показаних оригиналних меница и трговачких књига, признао непобитну тачност тих потраживања и оверио је и узео преписе тих докумената. Тако је с прилогом од 7 меница уз контокорент доказана тачност потраживања за дугове које је реченом Карасаку дуговао: *Јаков Абрахам из Београда, слично Саламон Амарх, са три менице Каин Алмуслино и комп., Јосиф Ласшар, Јахиел Мојзес, Јосиф*

*Маџа сви из Београда, Бењамин Алшерас, Баршо Абрахам
Лео, Баршо Менахем, сва три из Босне, Абрахам Калеф из
Видина, Никола Рисо из Пловдива са три менице, Врејша
Паја Наум и комп. из Сераса (sic!) са грчком меницом у
оригиналу, Михаил и Каин Венщура из Цариграда.*

Сем меница на грчком језику била је једна и на јеврејском, која се није могла превести на немачки. Издао ју је Менахем Бардо 30 новембра 1784 на 8 месеци а на суму од 994 fl. 51 x. и то, према контокоренту, за робу 1784 на Маргаретском сајму (10. јуна) у Линцу и на сајму на Све Свете (1. нов.) и на Јубилату (трета недеља по Ускрсу) у Бечу. Тако је у пријави, датираниј 24 маја 1788, Карасек документовао споменуту велику суму свог потраживања.

Из копија меница и контокорента види се како су се обављали велики послови на тим сајмовима. У меницама је признавана надлежност доњоаустријског трговачког и меничиног суда а и други прави надлежни суд на сваком месту. У контокорентима наводи се понекад роба коју су куповали балкански трговци: игле, прстење, кутије, кутије с огледалима, ножеви, фини сатови, нирнбершка роба, жице за тамбурице, бројанице, огледала.

Међу пријављеним веровницима спомињу се *Јеремија Јафиши из Земуна и Јуаница Марковић из Темишвара*.

Од великог интереса су потраживања трговаца из Граца особито за кредитирану робу *Димишију Ичку из Београда*. Тако се из поднесеног контокорента трговца Франца Каспара Доблера види да му је Ичко дуговао по рачуну од 18. октобра 1786 за робу fl. 1368, год. 1787 за робу по слату *преко 1. сина* (durch H. Sohn) 4734, преко *Теодоровића* (Deottoroviz) 413.10; 9. јула преко Вал. Талера (Thaller) 131, 25. јула преко Павла Елиата (Elliat) 731, 19. октобра преко Талера 1598, за превоз до Земуна 21. Свој потраживање износило је fl. 8996.10. Ичко је по том контокоренту уплатио Доблеру: 1787, 26. окт. дознаком на *Теодора Димшу* fl. 144.36, 22. новембра на *Ризи Дормузи* у Пешти 734, 28. нов. дознаком на *Теодора Димшу* 489.74; 1788 преко *Давида Рацковића* (Razkovitz) 1310.6. Сума отплата износила је fl. 2678,6. Према том остатак дуга био је fl. 6318.4.

По контокоренту Вилхелма Гадоле јуниора, трговца у Грацу, *Димишије Ичко* набавио је од њега робе 1786 3. авг., 21. окт., 10. дец., 1787 на сајму уз посте и 7. јуна, у вредности свега fl. 11.429.43. Гадоли је Ичко платио 1787 10. окт. римесом на Крист. Бартенштајна у Бечу fl. 1000,—, 20. нов. слично на *Теодора Чуку* у Пешти fl. 1400,—, год. 1788 слично на *Насту Лепорија*, трговца кожом у Пешти flt 2134,—, 31. марта слично на *Димитрија* и *Јована Дарвара* е.

сomp. слично на 6 дана по виђењу (б T/S) 400,—, слично на Мано Циољ (Manno Zioli) на 15 дана по виђењу 1000,—. Салдо на терет Ичка износид је fl. 5495.43 S. E. et O-ne (тј. Salvo errore et omissione).

Код унутрашњо-аустријске земаљске владе у Грацу пријавио је Јосиф Драпенбург, трговац гвожђем и косама у Грацу, потраживање од *Димитрија Ичка из Београда*. Из поднесеног контокорента видело се да је Ичко набавио од њега робе у 1787 о сајму уз посте (Fastenmarkt) за fl. 3776.33, а 20 окт. 101.54, свега fl. 3878.27, а да је уплатио римесом на Бартенштајна fl. 400,—, на Цајлирија 317.43, на Шиолија 300,—, свега fl. 1017.43, дуговао је према том још fl. 2860.44.

Бечки фабрикант свилених тканина Јаков Шнал пријавио је потраживање, на основу пет оригиналних меница, од јеврејског трговца Рафаела Руза у суми од fl. 1838 и 38 x. Франц Виљем Наторп пријавио је потраживања од турских поданика из Београда Јакова Абрахама, Којена Алмослина, Абрахама Алмослина, и Јосифа Лазара у износу свега fl. 7276.52.

13 јула 1788 пријавио је Франц Ксав. пл. Родолић гвожђарски трговац из Радкерсбурга, потраживање од *Димитрија Ичка из Ниша* (!) за добављену гвоздену робу 1787 20 марта, 17 априла и 20 окт. свега fl. 4006.3 са салдом дуга од fl. 1851 и 3 x., и потраживање од *Ђорђа Пайамоска из Београда* 531 fl. и 30 x.

Једном соло-менициом, изданом на себе самог, у Пешти 16 новембра 1787, обавезао се *Стефан Хаџи-Тријковић* да ће наредног пештанског сајма о св. Јосифу (тј. 19 марта) платити по тој својој соло-меници по наредби Леополда Дерницког из Вајскирхена у Моравској 675 fl. и 40 x. и да признаје надлежност трговачких судова у свима местима. Текст немачког овереног преписа менице завршава се речима: Womit Adieu. Потпис је ћирилицом: Стефанъ Трепковичъ f шестъ стотина и седамдесетъ и петъ. На полеђини менице био је овај немачки текст: *Stephan Hadzi Tripkovich von Bosnien in Türkei in Leopoldi Pester Markt 787 ist mir schuldig vier [sc. für] Wahre 675 f 45 xr bis Josephi Pester Markt 788 zu bezahlen*. Рок исплате био је, дакле, сајам о Јосифову—дне 19 марта, а дуг је учињен у роби на сајму о св. Леополду 15 новембра.

Међу пријавама потраживања налази се пријава Матије пл. од Ајзенбурга, фабриканта турске робе, за дуг турских жијолова у Београду *Давида и Јакова Руза* (Russo) у износу од 3982 fl. и 11 x. Потраживање граничара *Гаврила Марковића* од турског поданика Захир-баше у износу од 87 fl.

и 48 x. подмиreno је новцем који је добијен од стоке заплењене на турској територији и продане, али је та сума вођена у евиденцији да се надокнади ерару.

Било је и пријава за неоправдана потраживања. Тако је Кауниц одбио молбу *Ratkovića iz Земуна*, јер је пореклом био турски поданик, те му тражену заштиту интернунције није никада могао дати директно. То му је још и напоменуто пре његова одласка из Земуна. Он је чак на Дунаву претоварио на турску лађу, док су међутим, по сенеду, само царске лађе имале слободу да из Црног Мора могу поред Цариграда даље пловити у Средоземно Море. Зато ц. кр. министар није му, сасвим с правом, могао дати пропусницу за Галац. Ипак је обећано Ратковићу да ће предложити порти да му даде неку накнаду за велику штету коју је пре-трпео на Дунаву.

Кауниц је потом од 26 јуна 1788 скренуо пажњу Сједињеној чешко-аустријској дворској канцеларији да треба избегавати претеране захтеве да не би при ликвидацији било тешкоћа па стога да треба да власти опрезно поступају да оверавају само она потраживања која потичу од коренитих ц.кр. поданика те према том треба искључити иначе обичне номиналне претставнике туђих потраживања и потраживања оних који су се иселили без дозволе порте и населили се у Аустрији, јер и иначе за њих се не могу предузети никада никакви кораци. Даље је Кауниц, потом од 17 августа 1788 додао споменутој дворској канцеларији и дворској комори да треба избегавати да се формалним позивањем повећава број тужитеља против порте или њених поданика, јер би се ти и без тога јавили, а још нарочито и зато не, јер би такав видан поступак могао повући још неугодније последице. Порта је, наиме, и сама међутим предузела реципрочне одредбе и потакнула своје поданике да ставе потраживања према ц.кр. трговцима. Та потраживања, ако и не била увек основана, могла су служити за то да отежавају потраживања аустријских трговаца. Потраживања бивших турских поданика натурализираних пре објаве рата нису се могла никада сматрати једнака с потраживањима ц.кр. поданика па их је требало водити у посебној рубрици.

2. FERMAN PROTIV SAMOZVANOG KONZULA IČKA 1793 G.¹⁾

Познато је да се земунски командант Лидерскрон жалио аустријском интернунцију у Цариграду барону Херберту на

¹⁾ V. također: Ičko konzul samozvanac, Božićni prilog „Politike“ Beograd, jan. 1938.

Петра Ичка што самовласно узима у Београду конзулярне таксе на сву робу која се ту увезе или извезе и да је на Хербертову интервенцију порта издала ферман којим је забранила те Ичкове злоупотребе. (Види Др. Д. Пантелић, Београдски пашалук после свиштовског мира 1791—1794, Пос. изд. С.к. акад. LXIV, 1927, с. 128, бел. 4). Текст тога фермана приказује поближе те злоупотребе и друге односе с тим у вези па није без интереса за нашу привредну историју да се објави. Овде га саопштавамо у немачком преводу према копији у Дворском коморском архиву у Бечу (Hofkammerarchiv, Commerz, Littorale 682, fol. 893—894.)

Übersetzung eines an den Gouverneur und an den Richter von Bellgrad ergangenen Ferman die Abschaffung der unrechtmässigen Taxe Kalemije und den sich nennenden türk. Consul Namens Jetzko betreffend.

„Der an meiner glänzenden Pforte residiernde kk. Internuntius und bevollmächtigte Minister Freiherr v. Herbert Rathkeal hat derselben ein versiegletes Memoire überreicht, worin er sich gleich anfangs auf folgenden vorhin mit seinem Hof abgeschlossenen Handlungssened bezieht nämlich: „es sollen die deutsche Handelsleute für alle Waren und Güter, die sie in die ottomanischen Staaten zum Verkauf einführen, entweder auf dem Orte ihrer Einfuhr, oder dem Platze ihrer Bestimmung nur ein einziges mal u. zw. nicht mehr als drei für Hundert Mautgebühr erlegen, auf gleiche Art sollen sie für die in den ottomanischen Ländern für Ausfuhr erkauften und nicht verbotenen Waren nur einmal und an einem einzigen Ort 3% entrichten, so zwar dass die Handlung der deutschen Kaufleute sowohl bei der Einfuhr als Ausfuhr von allen übrigen besonders aber von dem Mastarije [Mostarje?], Kassabye, Bedaat, Resmi Chudamye, Reft, Badsch, Jassak Kuti und anderen dergleichen Abgaben frei und ausgenommen sein.“

Ob es nun gleich (heisst es weiter) infolgedessen geziemt hätte, dass niemand einer solchen Anordnung zuwider handeln, so erignete sich doch der Fall, wie es aus dem Schreiben des Semliner Commandanten an gedachten Minister erhellt, dass nachdem die dem österreichischen Kaiser untertanigen deutschen Kaufleute für ihre sowohl aus den österreichischen Staaten zu weiterem Verkehr und Handel nach Bellgrad ausgeführten als von dorther eingeführten Waren und Güter die traktatmässigen Mautgebühren nach dem Fusse 3% von dem Bellgrader Mautner richtig und ohne Rückstand abgetragen hatten, letzterer hiemit nicht zufrieden noch überdies grade gegen die Traktaten 4 Para von jedem Piaster unter dem Namen Kalemye verlangt, und die deutschen Handelsleute mit Gewalt zur Erlegung dieser Taxe genötiget hat: es solle ferner einer von dem Bellgrader Raya namens Jetzko, welcher doch weder mit dem Berat eines Bellgrader Konsuls noch einem Ferman als Agent versehen ist, sich das Amt eines Konsuls anmassen und verlangen von den nach Bellgrad gehenden, oder von dort herüber gesendeten Waren und Gütern der deutschen Handelsleute die sogenannte Consulartaxe, anderer ihm keineswegs.

zukommender Handlungen zu geschweigen, deren er sich ausserdem noch erdreistet und die dem Handlungsverkehr notwendig Hindernisse in den Weg legen müssen. Da nun obbenannter Minister in dieser Vorstellung in die Erlassung eines grossherrlichen Fermans angesucht hat, vermöge welchen alle weitere Belästigung und Beeinträchtigung der deutschen Handelsleute sowohl inbezug auf das von gedachten Mautner traktatwidrig abgenommenen Kalemje als die von dem errinerten Raya angemassster Consulartaxen in Zukunft nicht mehr zugelassen und dergleichen offbare Neckereyen und Anmassungen eingestellt und hindangestellt werden möchten; und da ferner mein höchster Wille ist dass man die Bedingniß des Traktates erfülle und vor allem, was demselben zuwider ist auf das sorgfältigste sich enthalte, so sollt ihr, der vorgedachte Gouverneur und Richter, sobald euch bekannt sein wird, dass, da k.k. Hof der geliebteste Freund und Nachbar meiner glänzenden Pforte ist, ich jeder an Handelsleuten und Untertanen desselben traktatwidrig zuzufügende Neckerei und Bedrückung entgegen bin, und solche vielmehr beschützt und unterstützt wissen will, sobald, sage ich dies euch bekannt sein wird, so sollt ihr die deutschen Handelsleute, nachdem sie von ihren Handlung halber nach Bellgrad eingeführten oder von dort ausgeführten Waren und Gütern die festgesetzte Mautgebühr erlegt haben, weder durch das traktatwidrige Begehren eines Kalemje von jedem Piaster, sowie es der dortige Mautner begeht, noch durch die Abforderung der vorgedachten Raya angemasssten Consulartaxe bedrücken lassen, so vielmehr jene offbare Neckerey und unrechtmäßige Anmassung einstellen und hindanhalten, und auf die Beschützung und Unterstützung der deutschen Kaufleute alle Aufmerksamkeit richten, zu welchem Ende denn gegenwärtiger grossherrlicher Befehl ergangen ist.

Gegeben in Konstantinopel gegen Ende des Monats Schewwal 1207
(Anfangs Juni 1793)“.

3. JEDNA KONCESIJA ZA TRGOVINU GRČKOG TRGOVCA
U BANATU 1758 G.

Contract.

Deuth(?) untengesetzten dato ist mit Verwilligung eines kaiserlich königl. Werschezer Distrikts-Verwalter-Amts zwischen der teuschen Gemeinde zu Guteriz eines — dann Herrn Theodor Gabor, griechischen Handelsmann, anderen Teils ein aufrichtiger Contract verabredet und beschlossen worden, Kraft dessen Ihnen Herrn Gabor verwilligt wird, in dem Ort Guteriz ein Haus zu erkaufen und solches zu einem Handelsgewölb, vor sich, seine Hachkommen und Erben zu errichten und in demselben allerlei Gattungen Handelswaren zu führen und solche seines eigenen Gefallens, es seie gleich à la minuta oder al gross zu verkaufen und zu seinen eigenen Nutzen zu verschleissen; mit den ausdrücklichen Vorbehalt jedoch, dass derselbe vom Bier —, Wein — oder Rakie-Handel in dem Ort sich

gänzlichen enthalten und derlei Getränk mehres nicht als was derselbe zu seiner eigenen Hausnotdurft wird bedürftig haben, einlegen solle.

Wie dann auch ihm Herrn Gabor von Gemeindswegen versprochen wird, ohne sein kein zweites Gewölb errichten oder von seinerlei Gattungen Handelswaren von einen frembden Handelsmannin dem Ort Guteriz nicht feil haben oder verkaufen zu lassen. Dahingegen mache sich der Herr Gabor verbindlich, gleich einem andern Guterizer Insassen und Mitcontribuenten die Portion, Rovat (Robot?) und anderen Beschwerthen mit zu trag und zu gebührenden Zeiten zu entrichten, auch mit dieserlei Umlagen in über kurtz oder lang erfolknnenden Hoch herrschaftlicher Umlag, Verminder — oder Vermehrung dass Quanti contributionalis und anderer herrschaftlicher Abgaben, sich ebenfalls a proportione versteigeren oder verminderen zu lassen. Sollte endlichen dieses Handelsgewölb verkauft oder über eine Zeit an die Seinige vererbet werden, so solle nichts desto weniger gegenwärtiger Contract zwischen einer teutschen Gemeind Guteriz sowohl als den neueinkommenden Besitzer oder Handelsmann seine vollkommene Giltigkeit haben. Zu wessen besserer Beglaubigung dieser Contract in duplo ausgefertiget von beiden Teilen unterschrieben und jedem ein Exemplar zur Nachachtung zu Handen gestellet worden. Signatum Guteriz den 1-ten Januarii 1758.

Adam Braun, Schulteis
 Lorentz Lenhardt, Geschworner
 Gabriell Kirsch, Gesch.
 Johannes Hirth, d-o
 Mathias Detz, d-o.

Василь Пойовић

KRITIKA

Fran Ramovš in Milko Kos, *Brižinski spomeniki*. — Uvod; paleografski in fonetični prepis; prevod v knjižno slovenščino. Faksimile pergamentov. Ljubljana 1937, 4°, 31, 9 prilog.

Dva priznana slovenska znanstvenika podajata dosedanje znanstvene rezultate o frisinških spomenikih v poljudno znanstveni obliki, brez znanstvenega aparata in brez navajanja raznih hipotez. V naslovu in v tekstu dosledno rabita obliko *brižinski*. A slavenski historiki in slavisti v znanstvenih razpravah so se po večini odločili za *freisinški*; novi „Slovenski pravopis“ (1935) pa ima obliko *frajzinski*. Glede na toliko neenotnost sem v knjigi „Slovenski knez Kocelj“ (1938) predlagal pravilno historično obliko *frisinški*, ki jo dosledno rabijo češki historiki in slavisti. Tako pišem tudi v tej oceni. Obliko *brižinski* rabim samo tam, kjer doslovno citiram mnenja drugih piscev.

Paleografsko in historično stran frisinških spomenikov pojasnjuje profesor Milko Kos, ki je to stran vprašanja v prejšnjih svojih razpravah že tako razčistil, da ni več mnogo prostora za razne hipoteze. Vprašanje je že toliko zrelo, da se more kratko predstaviti v poljudno znanstveni obliki. Vsi trije frisinški spomeniki so napisani na koncu 10 stoletja. Pisec je dobro poznal tedanje nemško grafiko; mnogi znaki kažejo, da je bil Nemec po rodu.

Nasprotno pa je jezikoslovno vprašanje mnogo manj zrelo za preprosto poljudno razpravljanje. Vprašanje o značaju jezika frisinških spomenikov je za velikega slovenista Fr. Ramovša že povsem jasno, da je to slovenski (karantanskoslovenski) jezik 9 in 10 stoletja. V jeziku ni nobenih izrazov ali oblik, ki bi bile slovenskemu jeziku odločno tuje. Znanstvena avtoriteta Fr. Ramovša je tolika in tako priznana, da o tej njegovi ugotovitvi ne smemo dvomiti. Bolj zapleteno je vprašanje o odnosu frisinških spomenikov do cerkvenoslovenske književnosti. Profesor Ramovš tudi to vprašanje rešuje z veliko odločnostjo in jasnostjo. A razumljivo je, da se tako zapleteno vprašanje ne more kratko in kategorično rešiti. Z velikim zanimanjem in priznanjem čitamo mnenje tako velike jezikoslovne avtoritete, kakor je Fr. Ramovš. A zdi se nam, da takó komplikirano in obširno vprašanje še ni zrelo za odločno in kratko rešitev, brez podrobatega dokazovanja, brez navajanja in pojasnjevanja drugih mnenj. Tako važni in lepi publikaciji ne bi nič škodilo, ako bi bila dodana o tem vprašanju daljša opazka z najpotrebnejšim znanstvenim aparatom. Ramovševa rešitev

tega vprašanja ima brez dvoma veliko važnost kot mnenje priznane znanstvene avtoritete in kot poskus končne razjasnitve. Zato jo hočem nekoliko obširneje navesti.

Milko Kos povzema v tej knjigi (str. 7) rezultat svojih paleografskih raziskav v sledečih stavkih: „Slovenski brižinski spomeniki niso prvopisi, marveč prepisi. Predloge starejših zapisov, ki so tudi mogle biti samo prepisi še starejših predlog ali prvopisov, niso ohranjene. Prvopisi . . . morejo segati v prvo polovico 9 stoletja, vsekakor pa v meje tega stoletja. Na podlagi teh in iz teh šele so se kot prepisi ohranili brižinski spomeniki, napisani nekako ob koncu 10 stoletja“.

Na to nadaljuje prof. Ramovš: „Že po tem (rezultatu M. Kosa) si more vsak ustvariti tudi domnevo o postanku brižinskih spomenikov.“ Potem postavlja R. svojo domnevo (hipotezo): Nemški misijonar, ki ga je ta ali oni nemški škof poslal med Slovence, se je moral naučiti slovenščine. Neki tak nemški duhovnik med Slovenci je priredil slovenske tekste. Kak drug nemški duhovnik med Slovenci si je pomagal na isti način. Tako je nastalo več podobnih slovenskih obrazcev in zapiskov, a ohranili so se samo brižinski spomeniki.

Toda historični viri, posebno *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, pričajo, da je bilo dušno pastirstvo med karantanskimi in panonskimi Slovenci v 9 stoletju že dobro urejeno pod vodstvom posebnih karantanskih pokrajinskih škofov za Slovence. Iz tega izvajajo slovenski historiki (posebno Fr. Kos), da je bilo v 9 stoletju že nekoliko domačih duhovnikov slovenskega rodu. Prof. Ramovševa domneva o nastanku frisinških spomenikov ni dovolj skladna s tem historičnim dejstvom in z verjetno domnevo, da so v 9 stoletju že delovali nekateri slovenski duhovniki. M. Kos in mnogi slavisti pač trdijo, da je frisinške spomenike prepisal nemški duhovnik, a nikakor ne trdijo, da je nemški duhovnik sam priredil prevod in tekst brez sodelovanja slovenskih duhovnikov ali klerikov. Karantanski pokrajinski škofje tako važnega posla niso mogli povsem prepustiti slučajni vnemi in sposobnosti poedinih nemških duhovnikov. Vondrák izrično trdi, da so prvotni tekst fris. spomenikov priredili domači slovenski, v nemškem duhu vzgojeni duhovniki (Studie, 48). Še odločnejše je Fr. Ramovšovo mnenje o domnevni literarni zvezi s starimi cerkvenoslovanskimi teksti. O tem piše: „Da bi bila kaka ožja, naravnost že literarna zveza med briž. spomeniki in starocerkvenoslovanskimi teksti, ki so jih uporabljali Metodovi učenci v slovenski Panoniji, tega se doslej še ni dalo dokazati. Jezikovnih dokazov ni prav nikakršnih; če pa ima stcsl. slovstvo v neki pridigi sv. Klimenta podobne misli in izraze, kot jih beremo v drugem briž. spomeniku, in če se v spovednem obredniku sinajskega evhologija neki obrazec delno vsebinsko sklada z našim tretjim spomenikom, to še zlepa ni zadosti niti za domnevo, da so brižinski spomeniki nastali na osnovi stcsl. pisanih tekstov v Panoniji, niti za nasprotno misel, da je sv. Klement pri svoji pridigi uporabil predlogo drugega briž. spomenika. Na Moravi in v Panoniji so že pred Cirilom in Metodom delovali nemški misijonarji; ker se je moralo poslanstvo in delo

obeh svetih bratov prilagoditi tukajšnjim verskim običajem in obredom, ni nič čudnega, marveč edino pravilno, da so iz tega *ljudskega vira priše besede, zveze in misli tudi v stcsl. písmenost*. Možno bi bilo le to, da je delavnost Metodovih učencev rodila živahnejšo pripravljenost nemških misijonarjev med Slovenci v Karantaniji. Vzorec je bil pa vendarle povsed en sam, t. j. stvnem. obrazci; te so misijonarji prevedli (bolje rečeno prevajali) in so Slovence naučili teh spovednih molitev“ (str. 8). Poleg tega R. ponovno trdi, da je bilo že večje število slovenskih molitvenih obrazcev, priredb, *zapiskov, tekstov*.

Prof. Ramovš tu priznava neke vzajemne vplive med karantansko-slovenskimi obrazci (predlogami frisinških spomenikov) in med starimi cerkvenoslovanskimi teksti. Izrečno trdi, da so iz molitev, ki so jih verniki že znali (na pamet) v svojem jeziku preše „besede, zveze in misli tudi v starocerkvenoslovansko písmenost“. Priznava tudi vpliv Metodovih učencev na prizadevanje nemških misijonarjev za poljudnejše delovanje med Slovenci, torej s tem tudi vpliv na njihovo živahnejše učenje slovenskega jezika, živahnejše prirejanje slovenskih propovedi in slovenskih molitvenih obrazcev. Odločno pa odklanja vzajemno literarno zvezo in trdi, da za tako zvezo ni nikakih dokazov ter da sorodnost med neko Klementovo homilijo in drugim frisinškim spomenikom niti od daleč ne zadostuje za domnevo o vzajemni literarni odvisnosti.

Še odločneje piše na str. 11: „Trdilo se je celo, da so mogle neenotnosti (v jeziku fris. spomenikov) nastati samo tako, da je piscu ob prevajjanju iz stcsl. predloge ušla v slovenski prevod tudi še kaka stcsl. oblika. Tako tolmačenje je opravičljivo le za onega, ki ne pozna dobro razvoja slovenskega jezika ali pa, če mu ugaja z ničimer upravičena subjektivna domneva o povezanosti briž. spomenikov s stcsl. književnostjo v Panoniji“. — Ta odločna in ostra trditev je nazoren dokaz, da se takó zapleteno in še ne končno pojasnjeno vprašanje ne more lahko reševati v poljudni obliki brez znanstvenega aparata, brez navajanja poedinih hipotez in dokazov za različna mnenja. V navedeni odločni trditvi je prof. R. odklonil dvojno različno mnenje, ki ni nujno spojeno, namreč mnenje, da so fris. spomeniki prevedeni iz cerkvenoslovanske predloge, in zmernejše mnenje, da so v tekst preše nekatere cerkvenoslovanske oblike. Prvo mnenje je pač izrekel Sreznevski, a to mnenje ni več aktualno; Vondrák, ki se je s tem vprašanjem največ bavil, je mnenje Sreznevskega odločno odklonil. Vondrák je trdil, da je jezik frisinških spomenikov panonskoslovenski, a da se mu pozna vpliv cerkvene slovanščine, ker je bil tekst s pomočjo Metodovih učencev popravljen in uglajen ter napisan v glagolici. Tako pod vplivom cerkvene slovanščine uglajeni tekst je nekoliko uporabil Klement. Vondrák je posebno dokazoval odvisnost neke Klementove homilije od drugega frisinškega spomenika (Studie z oboru csl. pism., str. 49 i dr.).

Iz tega se jasno vidi, da dokazovanje za jezikovno odvisnost fris. spomenikov od cerkvenoslovanske književnosti niti od daleč ni spojeno z osamljenim že davno ovrženim mnenjem, da bi bili fris. spomeniki prevedeni iz cerkvene slovanščine. Resnično je, da je Vondrák nekoliko pre-

tiraval, takó glede odvisnosti fris. spomenikov od cerkvenoslovenskega knjižnega jezika, kakor tudi glede odvisnosti Klimenta od drugega fris. spomenika. A trezni V. Jagić ki je po tem povodu obširno polemiziral z Vondrákom (Archiv f. slav. Philologie 1905 in 1906), je še pozneje (leta 1913) svoj znanstveni rezultat o tem vprašanju izrazil v odločni trditvi, da moramo „an der sprachlichen Abhängigkeit der Freisinger Denkmäler von der altkirchenslavischen Sprache festhalten“ (Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, Berlin 1913, 256). S tem Jagić sicer ne izraža direktno mnenje, da je odvisnost književna (literarna), a tega tudi ne izključuje. A nikakor ne moremo trditi, da bi Jagića vodila „z ničimer upravičena subjektivna domneva“.

Ni mi razumljivo, čemu prof. R. tako odločno odklanja literarno zvezo „med briž. spomeniki in starocerkvenoslovenskimi teksti“ ter odločno trdi, da za tako zvezo „ni prav nikakršnih dokazov“, ko sam na isti strani priznava, da so iz starih karantansko-slovenskih molitev, ki so jih verniki znali (na pamet) prehajale „besede zveze in misli tudi v starocerkvenoslovensko pismenost.“ S tem je jasno priznal vpliv karantansko-slovenskih molitev na cerkvenoslovensko pismenost. Ne morem razumeti, čemu istočasno odklanja literarno zvezo in trdi, da za zvezo ni nikakih jezikovnih dokazov. Zdi se mi, da istotako tudi za zvezo po sami ustni tradiciji ni trdnih dokazov. Čemu naj kategorično izključujemo zvezo na osnovi pisanih tekstov, ko priznavamo, da je bilo takih pisanih tekstov mnogo? Kje je taka ostra meja med vplivi „ljudskega vira“ ustne tradicije in med literarnimi vplivi na osnovi pisanih tekstov? Jagić sicer piše o spovednih obrazcih, ki so bili v Moravski „ustno razširjeni“ (Entstehungsgeschichte, 254), a ne izključuje književnih vplivov, zlasti ne v slovenski Panoniji. Iz odločnih trditev prof. Ramovša pač sledi, da vprašanje še *ni dokončno rešeno*.

V jezikovni analizi slovenskega teksta frisinških spomenikov (str. 9—15) je prof. R. neprekosljiv strokovnjak. Njegovim strokovnjaškim ugotovitvam bodo slavisti nedvomno brez ugovorov pritrdili. Zanimiva je ugotovitev, da je besedni zaklad frisinških spomenikov „še danes vsem Slovencem domač“ (str. 14), a samo v tem smislu, da so nekateri redkejši izrazi vsaj po svojem korenju še znani sedanjim slovenskim dialektom.

V drugem frisinškem spomeniku čitamo izraz: iskoni, dokoni. *Iskoni* je značilen za najstarejšo dobo cerkvene slovanščine; a že v najstarejših glagolskih rokopisih se namesto njega na nekaterih mestih uporablja *isprva*, kakor navaja Jagić (Entstehungsgeschichte, 350). Prof. R. misli (str. 14), da ta izraz starim Slovencem ni bil tuj. Vsekakso pa je zanimivo, da ta starinski izraz čitamo v spomeniku, ki je soroden s Klimentovo homilijo. Isti redki starinski izraz srečujemo tudi pri Klimentu, kakor je opozoril Vondrák (Studie, 140).

V prilogah je na 9 listih objavljen faksimile frisinških spomenikov. Fotografski posnetki so v knjigi najprej paleografsko prepisani in pojasnjeni v modernem fonetičnem prepisu (str. 18—27). Na koncu je dodan slovenski prevod (str. 28—31). Prevod je na mnogih mestih preveč svoboden. Značilno lepo „solzno telo“ je neprimerno in brez potrebe preve-

deno v „nesrečno telo“ (str. 29). Na značilnost te oblike je opoziril že V. Jagić (Archiv f. slav. Philologie 1905, 403). V njej je videl dokaz za verjetnost cerkvenoslovanskih vplivov na ta frisinški fragment. „Solzno telo“ se nahaja v cerkvenoslovanski književnosti še enkrat. V govoru o „sveti trojici, o stvarstvu in sodbi“, ki se pripisuje istemu Klementu, čitamo: (Po izvirnem grehu) je naše *telo postal solzno* in starosti podvrženo. V starem cerkvenoslovanskem prevodu 79 psalma čitamo obliko „solzni kruh“. Zato je verjetno, da je oblika *solzno telo* cerkvenoslovanska. Zanimivo vprašanje je, je li ta oblika v fris. spomeniku prevod neke latinske ali celo grške oblike, ali pa delno originalna tvorba Ciril-Metodove književne šole. Manj verjetno je, da je *solzno telo* stara karantansko-slovenska oblika. Razume se, da ta oblika še ni zadosten dokaz za cerkvenoslovanski vpliv na drugi frisinški spomenik. A kaže nam, da je vprašanje zapleteno.

Ne čutim se poklicanega, da bi mogel povsem samostojno kritizirati delo dveh tako velikih strokovnjakov. Povedal sem svoje mnenje samo o onih vprašanjih, ki jih znanost še ni dokončano pojasnila in o katerih so še mogoča razna mnenja in hipoteze. Posebno vprašanje o zvezi med frisinškimi spomeniki in staro cerkvenoslovanščino je tako zapleteno in obširno, da ga prof. Ramovš v tesnem okviru ni mogel dovolj pojasniti; to vprašanje bo sploh težko kdaj dokončano rešeno. Zato sem si dovolil povedati svoje mnenje.

Fr. Grivec

N. L. Okunev, *Милешево, памѧтник сербскогѹ искуствиа XIII в.* Byzantinoslavica, VII, 1938, 33—107, са 2 цртежа у тексту и 26 табала, у цинкографији.

Велика монографска студија значајног српског споменика XIII века, у којој је проучена његова историја, архитектура и живопис. Многобројни и веома интересантни резултати до којих писац, познати византолог Г. проф. Н. Окуњев, долази не могу се међутим у целини примити.

Тако Г. Окуњев сматра да су три источне апсиде позније од самога храма, с тим да је прво президана средња, — у XVI веку, — а да су накнадно, 1862, додане бочне, које образују проскомидију и ћаконикон. Истраживања која сам чинио у овоме правцу,¹⁾ — довела су ме до закључка који се поклапа са закључком Г. А. Дерока,²⁾ да су све три апсиде првобитне.

1) Види извештај задужбине Л. Ђеловића, 1933, 106.

2) Гласник с. н. д. XI, 127. Чак је и свод средње апсиде и ако можда позније делимично президан, — супротно мишљењу Г. Дерока и Г. Окуњева, — на истој висини на којој је одувек био, што се види по живопису на источној страни јужног пиластра, прислоњеног уз капелу, крај које је тачно оивичен првобитном црвеном бордуром. По истом систему рађена је и апсиза Градца, — М. Злоковић, Гласник с. н. д. XV—XVI, 62, сл. 2, 3, 15, — која је у основи нешто шире од размака пиластера којима је уоквирена, док је по висини нижа од лука разапетог између ових пиластера.

Сасвим је тачно пишчево мишљење да је ексонартекс, заједно са двема бочним капелама познији од храма. Тешко, међутим, да је дозидан тек у XVI веку; с обзиром на његову структуру он изгледа да је много старији и да потиче свакако још из XIV, ако не чак и из XIII века.

У живопису који је најопширије проучен, Г. Окуњев сасвим оправдано налази два стила, који свакако да потичу од двојице уметника, који су на њему једновремено радили. Г. Окуњев је чак изгледа нашао и потпис, — А. М (Димитрије?), — једнога од њих, на хаљини непознатог мученика, на јужном зиду поткуполног простора. Карактеристично је да се поједине композиције нижу једна за другом не убирајеним редом, с лева на десно и одозго наниже, почев од југоисточног угла, већ с десна на лево и одоздо навише, зашта писац налази једну једину аналогију у Ђурђијанској цркви из XII в. у Бертубани. За многе теме Г. Окуњев тражи изворе на Западу, тако да и у живопису, као и у архитектури, види мешавину западњачких, романских и византискских елемената.

Добар део проучавања посвећен је ктиторским композицијама, нарочито онај у припрати.³⁾ Идентификација појединих личности поклапа се са читањем натписа око њихових глава.⁴⁾ Не може се међутим примити мишљење Г. Окуњева, изречено пре него што су ови натписи били објављени, када их је знао само по мом личном фрагментарном саопштењу, да су вероватно познији од самих фресака.

Немогуће је исто тако примити ни претпоставку да је владар, престављен на јужном зиду припрате Асен II. Нећу понављати све до вољно убедљиве разлоге које сам изнео у поменутом чланку, на основу којих јасно произлази да је ово Алексије III, тааст Првовенчанога и деда по мајци краља Владислава. Г. Окуњев с правом каже да су односи између Рашке и Византије били веома затегнути у доба када је живопис рађен. Но крај Константина и Јелене, родоначалника византиских царева, није израђен лик неког савременог византиског владара, него директног претка ктиторовог, који је на своје порекло по женској линији морао бити необично поносан. Уосталом када је живопис рађен Владислав изгледа није био још ни у каквим родбинским везама са Асеном II, јер је наслikan без жене и без круне, што значи да још није био жењен и да још није био краљ.

³⁾ Сем ове и оне друге ктиторске композиције у западном травеју храма, за које Г. Окуњев с правом каже да су рађене једновремено, писац мисли да је постојала још једна ктиторска композиција на источном зиду под куполом, изнад „тријумфалног“ лука; пре ће ипак бити тачно да је овде била израђена композиција Деизиса, нашта уосталом помиšља и Г. Окуњев.

У погледу на идентификовање лика Милешевског игумана писац се поклапа са мишљењем Г. проф. Влад. Петковића. — La peinture serbe du Moyen - Age, II, 13.

⁴⁾ Види мој чланак у Споменику, LXXXVII, 4.

Још нешто: писац помишиља да је на преградном зиду између храма и припрате, крај Немање, био израђен Христов лик и да је, када је зид порушен, да би се израдио велики отвор који сада постоји на овоме месту, део лепа на коме се налазила Христова глава скинут и надомештен на Христову фигуру која се налази на јужној страни југоисточног пиластра под куполом. Ово није тачно. Глава фигуре о којој је реч позније је израђена пошто је на овоме месту, из непознатих разлога — ваљда зато што је био оштећен, — стари леп отстрањен. Ово се види како по стилу и техници, тако и по апсолутном подударању линија на новоме лепу са онима на староме.

И поред свију ових примедаба студија Г. проф. Окуњева не губи ни мало од свога значаја. Захваљујући њему још један наш споменик проучен је свестрано и исцрпно.

Ђурђе Башковић

Doroteja Westphal, *Malo poznata slikarska djela XIV-XVIII stoljeća u Dalmaciji* („Rad“ 258, um. r. 2, Zagreb 1937, 15-60 sa 60 slika).

Njemačka historičarka umjetnosti dr. Doroteja Westphal koja se specijalno бави прoučavanjem mletačkog slikarstva renesanse добила је недавно pripomoć Kaiser-Friedrichs Museum-a u Berlinu za naučno putovanje po Dalmaciji. Plod njezinog dvokratnog boravka u Dalmaciji јest radnja koju je Akademija izdala u prevodu prof. A. Schneidera. Ova radnja svakako popunja prazninu u stručnom izučavanju dalmatinskih starih slika iz vremena mletačke vlasti. Radnja где Westphal nije niti je mogla biti cjelovita i završna studija o slikarstvu novijeg doba u Dalmaciji. Ali ona dobro dolazi kao pripremna studija namijenjena da upozna naučni svijet sa izvjesnim brojem zanimljivih dalmatinskih slika koje su dosada bile slabo ili nikako poznate. Prikaz где Westphal jest nužno fragmentaran, jer su otpale one slike od kojih još nema fotografija i slike iz onih mjeseta koja autorica nije prisjerala posjetiti. U radnji su također izostavljene lijepе a brojne slike grada Zadra. Ali uvaži li se, kako smo dosada stajali na tom području i kako је мали dio dalmatinskog materijala dosad uvrštan u stručnu literaturu o starim talijanskim slikarima, to ћemo biti zahvalni Akademiji, da је omogućila objelodanjene ove radnje i to u lijepoj opremi i sa bogatom ilustracijom.

Gđa Westphal se izražava u ovoj radnji oprezno te često uz predložena imena majstora meće upitni znak. To je neminovno kod ovakve vrsti rada, jer je pripisivanje jedне slike nekom majstoru, njegovoj radionici, pomagačima i oponašateljima ili njegovoј školi, na temelju analogije stila i tehnike, u svim slučajevima у којима nemamo sigurnih podataka u dokumentima, prilično nesigurna stvar. Ali ne smijemo stoga pretjerivati skepsom. Uzajamnim popunjavanjem učinjenih konstatacija raznih stručnjaka мало se по мало raščinjavaju odnosi i iskaču sve to jasniji obrisi pojedinih škola i pojedinih majstora. Pa tako, i ako se vjerovatno neće održati sve atribucije predložene u ovoj radnji od где Westphal, nije ona bez vrijednosti. Značajno je na primer, da gđa Westphal u ovoj svojoj radnji predanoj Aka-

demiji početkom 1935 dolazi u pogledu nekih slika do istih zaključaka do kojih je Bernard Berenson došao prigodom svog lanjskog posjeta Dalmaciji. To je slučaj kod atribucije „Pietà“ u sakristiji splitske katedrale brescianskom majstoru Giovanni D' Asola i atribucije slike „Gospe na priestolju sa svećima“ u crkvi na Poljudu kod Splita krugu slikara bergamaskne obitelji Santa Croce. Od atribucija autorice bilježim njezino pripisivanje lijepe Madone samostana oo. Dominikanaca u Dubrovniku, što u prvi mah potjeća na maniru Lorenza da Credi, Credijevu djaku Lunetti te pripisivanje Bogorodice u zbirci nadbiskupske palače u Dubrovniku, u koje natpis na stražnjoj strani kaže da je to djelo Rafaellovo, firentinskom slikaru Domenicu Puligo.

Veliki talijanski slikari nijesu predstavljeni u Dalmaciji većim brojem svojih djela te prema tome predodžba o njihovom radu ne biva bitno izmijenjena ni obogaćena materijalom koji autorica donaša. Ipak nekoji talijanski slikari, koji su, kako se čini, bili omiljeni i koji su povezali osobite veze s Dalmacijom, izlaze materijalom ove radnje puniji i jasniji. To je slučaj sa slikama slikara Girolamo i Francesco da Santa Croce i sa brojnim slikama mletačkog slikara oko 1600 Palma Giovine. Ovaj se zadnji majstor svojim uspјelim radovima u crkvama dalmatinskog primorja pokazuje u boljem svjetlu nego li po dosada poznatim svojim radovima u Mlećima. Autorici je uspjelo naći u Münchenu nekoliko crteža ovog majstora, koji su služili kao skice ili studije za slike izvedene i sačuvane u Dalmaciji.

Gđa Westphal u svojoj radnji pogdjekada kida sa čvrsto uvriježenim mjesnim tradicijama. Velika oltarna slika u crkvi sv. Lovre u Vrboskoj na Hvaru pripisivala se je odavna Tizianu na temelju neke navodne bilješke o računu plaćenu Tizianu za tu sliku „pagati al maestro Tiziano mille ducati“. Westphalova ističe, da nema nikakva dokaza, da se ova bilješka i račun, ako oni u istinu postoje, odnose baš na današnju sliku u Vrboskoj i nalazi, da je spomenuta slika puno bliža načinu Paola Veronese. Sa rezervom ona pripisuje sliku u sv. Lovre u Vrboskoj mletačkom malo poznatom slikaru Parrhasio Micheliju, djaku Veronese-a. G. Fiocco je na protiv drži originalom Paola Veronese (usmeno saopćene piscu ovih redaka).

I druga čuvena slika na Hvaru gubi svoje dugo održano očinstvo. Monumentalna „Coena Domini“ u refektoriju franjevačkog samostana na Hvaru nije po mišljenju Westphalove nikako radnja firentinskog majstora Mateja Rosselli, čije je originale autorica proučila u Firenci. Slika je u kompoziciji i koloritu puno bliža mletačkom slikarstvu i Westphalova se pita, ne upućuje li natpis Matejus na toj slici na domaćeg slikara Seicenta Splićanina Mateja Ponzonija. Ovaj domaći slikar i njegov učenik Marko Kavanjin zaslužili bi, da se podrobno prouče njihova djela koja se nalaze u Splitu i u Šibeniku.

Pored talijanskih umjetnika gđa Westphal se u ovoj radnji bavi i našim domaćim slikarima mletačkog doba. O dalmatinskim „primitivcima“ veli da piše manje, jer je u tom pogledu prihvatila ono, što sam o ovim majstorima iznio. Od grupe slika dalmatinskih primitivaca autorica s pravom odvaja sliku u katedrali u Rabu koju pripisuje majstoru druge polo-

vice XIV vijeka Paolu Veneziano. Uistinu ova slika ide u jednu skupinu sa sličnim poliptihom, koji se nalazi u Piranu u Istri te sa poliptihom iz Sv. Lucije kod Baške na otoku Krku, koji se privremeno nalazi pohranjen u Museo civico u Trstu. Ove nam slike iz sjevernog dijela Jadrana pokazuju, dokle je u glavnom dopirao savremeni eksport mletačkih proizvoda. Južno odatle poznamo dosada slikano Raspelo u crkvi Dominikanaca u Dubrovniku, za koje Fiocco sa sigurnošću tvrdi, da je radnja Lorenza Veneziano. Po pričanju Dubrovčanina Serafina Cerva taj se križ spominje u vezi sa kugom 1358, što odgovara vremenu rada ovog mletačkog slikara.

Još nekoliko primjedaba radu domaćih slikara, s kojima sam se potanje bavio. Dalmatinski majstori „primitivci“, koji u XV vijeku slikaju na poliptisima nizove svetaca na zlatnoj pozadini, nadovezuju na rad slikara u Mlecima. To je jasno, i Westphalova to priznaje i ističe. Ali ona pored toga spominje srođne motive i sličnost naših poliptika sa savremenim slikama u Markama (Le Marche sa središtem u Ankoni). Izvjesna sličnost bez sumnje postoji; mnogostrukе veze Maraka i dalmatinskih gradova također. Ali svejedno moramo biti oprezni u izvođenju zaključaka. I kasnogotička slikarska umjetnost u Markama razvija se dijelom pod utjecajem mletačkih majstora; ona, pored toga, isto kao što i umjetnost dalmatinskih „primitivaca“, provincijalizira pobude i utiske dobivene izvana. Već odatle slijedi neminovna sličnost poliptika i slika na zlatnom fondu u dalmatinskom primorju s onima u Markama, a da ne mora biti uzajamnih veza i međusobnog utjecanja.

Sigurnije su svakako veze umjetnosti Maraka s radom Nikole Božidarevića u Dubrovniku. Westphalova to osobito ističe i suprotstavlja dosadašnjem navodnom mišljenju o ovisnosti Nikole Božidarevića od Bellinija i Crivellija. Međutim nitko nije nikada dovodio u vezu Božidarevića s Bellinijem. Isticala se je samo srodnost slike Nikole Božidarevića (Ragusanusa) s radionicom Vivarinija i radom braće Crivelli. A utjecaj Vivarinija iz Mletaka na domaće slikarstvo u Dubrovniku oko god. 1500 bez sumnje postoji. Radu Nikole Božidarevića prethode slike izrazito vivarinesknog karaktera (poliptih sa dva reda svetaca kod Dominikanaca u Dubrovniku). Za samoga Božidarevića dokumentom je utvrđen polazak u Mletke god. 1476. Braća Carlo i Vittore Crivelli pak, makar bili rođeni Mlečići, razvili su svoj rad u Markama. Sa središtem Maraka, Ankonom, imao je slobodni Dubrovnik mnogo veza, pa nije čudo, da i njegovi slikari pored Mletaka, dolaze u dodir i s umjetnošću u Markama.

Carlo Crivelli je onaj originalan i rafiniran majstor, koji je gotovo do konca XV vijeka izradivao za crkve u Markama poliptike i slike s Madonama i svecima punim zlata, kićenih zlatnih brokata, dragulja, vijenaca, voća, cvijeća, andeoskih glavica itd. Duhoviti pisac prozvao ga je zbog miješanja suvremene tehnike i starih rekvizita tradicijonalne crkvene slike „Bizantincem zalutalim u punu renesansu“. S njim sarađuje oponaša ga i ostavlja niz slika po crkvama u Markama njegov brat Vittore Crivelli. I baš na ovog majstora, koji ponešto vodni blještavu umjetnost Carlovu, čini mi se da osobito potsjeća slika Nikole Božidare-

vića na Đordićevu oltaru kod dominikanaca iz god. 1513, za koju Westphalova ističe, da naročito jasno očituje veze s umjetnošću u Markama. Rad Vittore Crivellija možemo pratiti u Markama u vremenu od god. 1481—1501. A Nikola Božidarević je kao mlađ naučnik god. 1476 otišao u Mletke, a od god. 1494 dalje nalazimo ga kao zrela majstora zaposlena u Dubrovniku. Kroz to vrijeme je majstor došao u dodir s umjetnošću Mletaka i, kako mi se čini, s umjetnošću Vittore Crivellija u Markama.

Svakako nema u radu Nikole Božidarevića i drugih dubrovačkih slikara oko god. 1500 onog razmetljivog ukrasa koji u slikama Carla Crivelli izazivlje dojam draguljarske radnje; nema onih lica razvučenih u mantegneske grimase; nema njegove fine stilizacije kose ni njegovih aristokratski zašiljenih glava Madona. Mnogo toga naprotiv potsjeća u spomenutoj Božidarevićevoj slici Đordićeva oltara na poliptihe Carlova brata Vittore: djetinjski blagi izraz Marijine glave, laki dekorativni oblici Marijina prijestolja i sanjarske glave svetaca malih ustaša i udubljenih očiju (sr. Westphal slika 56 i L. Testi, *Storia della pittura veneziana*, 1915 sv. II, slike str. 701 do 707).

Pa još nešto. Westphalova točno kaže, da se djela dalmatinskih slikara, u većini slučajeva, mogu lako odvojiti od suvremene talijanske umjetnosti. Ona su u tehničkom pogledu manje savršena, a po shvaćanju pučkija nego talijanska. „Osim toga“, nastavlja Westphalova, „ona čuvaju do u kasno vrijeme elemente bizantske umjetnosti, koje su proizvodi u sve vrijeme pritjecali u Dalmaciji. Tako je dalmatinsko slikarstvo ogledalo kulture ove zemlje, koja zaprema daleko naprijed prema Istoku pomaknut položaj evropskog duhovnog života“.

Ova zadnja rečenica nije točna. Domaći slikari napuštanjem zlatne pozadine za svoje Madone i svece početkom XVI vijeka gube zadnju, daleku vezu s umjetnošću Bizanta. Čišća i ova zlatna pozadina nije bila neka lokalna dalmatinska bizantska tradicija, već motiv, koji su, uz druge motive, dalmatinski „primitivci“ preuzeli iz Mletaka i koji su oni, u tipičnom provincijskom konzervativizmu, nekoliko decenija dulje zadržali. Uz najbolju volju ne mogu pak otkriti bizantske elemente u slici domaćeg majstora u Krku „Krist na gozbi u kući Šimuna Gubavca“, koju jedinu Westphalova poimence navodi u prilog svoje tvrdnje. Druga su stvar, naravno, kasnobizantske ikone, koje dalmatinsko primorje dobavlja bilo iz Mletaka bilo izravno sa putovanja svojih pomoraca po Levantu; ali o njima autorica ne govori i na njih ne misli.

Dalmacija je u ranom srednjem vijeku imala historijskih veza s Bizantom; ona je istaknuti rub sjeverozapadnog Balkana. I u životu naroda, u njezinoj unutrašnjosti, mnogostruku su veze s balkanskim zaleđem. Ali umjetnost se je u njezinom primorju još u srednjem vijeku, a pogotovo u mletačko doba, razvijala gotovo isključivo u okviru utjecaja i pobuda zapanjačke, talijanske umjetnosti.

Ljubo Karaman

Čiril M. Ivezović, *Krstionica kod stolne crkve sv. Stošije u Zadru i vrijeme građenja njezina i crkve sv. Donata.* „Rad“ 258, um. r., 2, Zagreb 1937, 1—14 sa 24 slike.

U drugoj knjizi nedavno pokrenute serije „Rada“ Jugoslavenske Akademije mjetničkog razreda objelodanjena je radnja arh. Ivezovića o zadarškoj krstionici katedrale. Arh. Pilar je ovu radnju, koju pisac zbog nenadane smrti nije bio potpuno spremio za tisak, dotjerao i upotpunio crtežima i navodima iz literature. Pokojni Ivezović je još prije rata god. 1911—14 rukovodio popravkom krstionice i katedrale do nje, koji je izvadio Središnje povjerenstvo spomenika u Beču; pa je tako u ovoj radnji mogao donijeti fotografija i nacrta koji osvjetljuju vrijeme postanka i podrijetlo tipa i konstrukcije ove zanimljive zgrade. Ivezović daje podroban opis konstrukcije i oblika krstionice, koja ima osnovu šesterokutnika izvani i iznutra. Nutrašnjost je razvedena u niz šest polukružnih niša ili apsida, kojih se osi nalaze na istoj liniji sa uglovima vanjskog šesterokutnika. Ove su apside presvođenje polukupolama; povše toga izvijaju se ravne plohe središnjeg dijela zgrade koji prekriva šesterokrilni lepezasti svod. Vanjske strane krstionice oživljene su malim polukružnim nišama izdubenim po sredini svake strane šesterokuta.

Ivezović datira krstionicu koncem VI ili početkom VII vijeka, dakle u zadnje vrijeme prije doseobe Hrvata u Dalmaciju ističući, da je takvo datiranje predlagao jedini prof. Bruno Bersa (brat dugogodišnjeg zaslужnog ravnatelja Muzeja sv. Donata u Zadru Josipa Berse). Ovakvo je datiranje međutim predlagao već ranije Monneret de Villard (*Rassegna d'arte*, Milano 1910, No. 5, 77), koji je istakao također mišljenje, da je krstionica „un tipo prettamente bizantino“ izведен od ravenatskih majstora. Monneret je, šta više, kao i Ivezović, uporedivao krstionicu sa crkvama koje imaju osnovnu na šesterolist, sv. Ursulom u Zadru i sv. Trojicom u splitskom polju; samo je Monneret pravilno datirao ove zadnje crkve u starohrvatsku periodu. I ja sam imao odvajkada utisak, da je krstionica u Zadru, barem u svojoj jezgri, starokršćanska zgrada, pa je zato nijesam spominjao niti sam je unio u seriju starohrvatskih i srednjevjekovnih spomenika. Fotografije koje Ivezović donosi potvrđuju ovo datiranje i pokazuju, da je neispravno mišljenje Jacksona (1887) i Cecchellija (1932) koji drže krstionicu zgradom IX vijeka. Prozori u gornjem dijelu krstionice su pri popravku oslobođeni od žbuke pokazaše se kao široki, polukružno završeni i izidani u vrhu dvostrukim lukom; a to su sve odlike starokršćanske periode i nikako se ne slaže sa graditeljskom praksom starohrvatskog doba. Ovo je poznavalo samo male i tjesne, obično prema nnutra iskošene prozore. I sama osnova šesterokutnika raščlanjena izvani polukružnim nišama a ne oživljena plitko naskočenim slijepim arkadama i lezenama upućuje na VI vijek.

Ima još jedan momenat koji govorci za to, da je krstionica bila građena već prije doseobe Hrvata, a to je njezina uska i organska veza sa katedralom. Kod zadnjeg popravka krstionice god. 1924, kako izvješće Bruno Bersa u „La Rivista Dalmatica“, 1924, III, 62, konstantirano je, da su jedina originalna vrata krstionice bila na sjevernoj strani prema katedrali.

Današnja katedrala je istina građevina iz XIII vijeka, ali je zastalno na istom mjestu postojala crkva iz vremena prije doseobe Hrvata. Bizantski pisac car Konstantin Porfirogenet (X v.) ovako opisuje stolnu crkvu sv. Stošije u Zadru: „Crkva sv. Stošije je dugoljasta građevina, sjeća na hal-kopratsku crkvu (u Carigradu), sa zelenkastim i bijelim stubovima, puna starinskih slikarija na drvetu, a pôd joj je od divna mozaika.“ Sav taj sjaj, mozaik i slikarije, koje se k tome u X vijeku nazivaju „starinskim“, nikako ne pristaju crkvi, koja bi bila podignuta u vrijeme IX ili X vijeka, pa nas sili na naglašanje, da je u vrijeme cara Porfirogeneta bila u Zadru još sačuvana crkva iz vremena cvata rimske Dalmacije, VI vijeka. Još jedan detalj potvrđuje ovo naglašanje. Srednji brod je u crkvama bazilikalnog tipa obično samo dva puta toliko širok koliko pojedini pobočni brod crkve. U Zadru naprotiv srednji brod je gotovo tri puta toliko širok koliko pojedini pobočni brod. To je rijetka osebina starokršćanskih crkava u Akvileji i crkava u rimskoj Dalmaciji nastalih pod utjecajem Akvileje u starokršćansko doba. Kada je u XI vijeku iz temelja bila građena nova katedrala u Zadru, ostavljena joj je ista širina srednjeg broda; i ova je srednjevjekovna katedrala bila uništena od križara vođenih od mletačkog dužda Henrika Daniola god. 1202; ali je konačna pregradnja katedrale u XIII vijeku sačuvala staru apsidu i s njom davnu osebinu veoma širokog srednjeg broda. Svi ovi momenti, koji govore za egzistenciju prvotne katedrale u starokršćansko doba, potvrđuju ujedno starokršćansko podrijetlo krstionice, koja se je izravno otvarala na sjevernoj strani u južni brod katedrale.

Cecchelli, dobar poznavalac rane srednjevjekovne umjetnosti u Italiji, se je ipak u najnovije doba izrazio protiv datiranja krstionice u VI vijek a za IX vijek, i to zbog toga što je ona na višem niveau-u negoli katedrala koja je prvotno bila građena u VI vijeku (C. Cecchelli, *Zara*, 1932 24). Međutim njegov razlog ne stoji, jer je i u starokršćanskoj Saloni krstionica gradske katedrale bila na višem niveau-u negoli s njom izravno spojena crkva.

Ivezović u svojoj radnji stavlja međutim u VI vijek ne samo krstionicu nego i nedaleku okruglu crkvu sv. Donata. On u tome slijedi raniju tvrdnju prof. Bruna Berse i L. Jelića (Bullettino dalmato 1912, *Contributo ecc.* 104). Jelić se pri tome pozivlje na sličnost sv. Donata sa Petrovom crkvom u Novom Pazaru navodno iz VI vijeka. Međutim je to poznata crkva sv. Petra u Rasu, jedini preostatak prednjemanjke srednjevjekovne Srbije, a nikakva starokršćanska zgrada. Što se pak tiče tvrdnje prof. B. Berse o gradnji Sv. Donata u VI vijeku, ja sam još god. 1922 u „Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku“ na str. 149—52 iznio mnoge razloge za neodrživost ove teze i ispravnost davne tradicije po kojoj je srednjevjekovnu rotundu u Zadru podigao biskup Donat početkom IX vijeka.

Ivezović postavlja u VI vijek također crkvu sv. Uršule u Zadru, koje su temelji bili otkopani u drugoj polovici prošloga vijeka, te sv. Trojicu koja strši bez krova u splitskom polju. Za Sv. Trojicu Ivezović tvrdi, da je ne samo iz istoga vremena kao zadarska krstionica, nego građena od istoga majstora. Ove dvije crkve su međutim iz vremena hrvatske narodne dinastije i sa krstionicom u Zadru imaju samo neku

опćenitu srodnost u tipu i osnovi. Krstionica je izvana šesterokutnik i samo iznutra ona ima niz od šest polukružnih apsida složenih u šesterolist. Sv. Uršula i sv. Trojica naprotiv su crkve sa osnovom slobodnog šesterolista, to jest u obliku šest polukružnih niša koje izbijaju i u vanjskom perimetru crkve. Već po tome mada i takav tip postoji već u starokršćansko doba, one spadaju u seriju starohrvatskih četverolista (Branimirova crkva na Muću, sv. Nikola i sv. Križ u Ninu), osmerolista (ruševine u Ošlju povиše Stona) i šesterolista (spomenute dvije crkve i sv. Marija na Trgu u Trogiru). Pored toga mnogi drugi razlozi potvrđuju, da je crkva sv. Trojice u Splitu, na koju se Iveković osobito pozivlje, iz starohrvatske a ne iz starokršćanske dobe. To se vidi po obliku njezinih vrata sa rano-romaničkom lunetom, uzanim prozorčićima, po crkvenom namještaju urešenom pleternim skulpturama, po karakterističnim kamenim polukuglama uzidanim visoko u svodovima zida i t. d. Nema prema tome nikakva razloga, da ove crkve istrgnemo iz niza starohrvatskih spomenika. Iz starokršćanske dobe je, barem u svojoj jezgri, samo krstionica u Zadru; potanje stručno proučavanje pokazaće, koje je promjene ona tokom vremena pretrpjela.

Ljubo Karaman

Рад. М. Грујић, *Царица Јелена и ћелија св. Саве у Карађу*. Скопље 1935. (Гласник Скопског Научног Друштва XIV.).

У овој својој студији кренуо је г. Грујић неколико питања, која су од значaja за судбину српског монаштва у Светој Гори.

Г. Грујићу не изгледа поуздано датирање Карађског Типика са 1199. годином, јер је „врло мала вероватност да би Сава, пре дефинитивног уређења обновљеног Хиландара, напустио старог оца и повукао се у осамљенички живот у Карађи, чemu се противи и сва смисао његове изјаве у 42 глави Хиландарског типика“. То датирање мучило је и остale испитиваче. Моје мишљење, које опширно излажем у свом делу о *Србима у Светој Гори*, вођено истом сумњом, своди се у главном на ово: да је Сава, после сукоба с припадницима манастира Ватопеда због обнове Хиландара, не само из чисто аскетских него и из практично-пословних побуда почeo да подиже своју муčалницу баш у Карађи, и то вероватно у исто доба кад и Хиландар. Као мањи објекат карађска ћелија је пре била готова и Сава је за њу и пре написао свој типик. О том питању Г. је измакао из вида мали чланак г. Павла Поповића „Теодосије о оснивању Карађске ћелије“ (Прилоги IV, 1924.).

Мислим да г. Г. има донекле право што претпоставља да су у 42 гл. Хиландарског Типика у првобитни Савин текст могле бити унете неке накнадне измене. Њихов садржај доиста није у духу прописа Карађског Типика. Само, није искључено да је извесне измене учинио већ и сам Сава после искуства од неколико година. Ја нарочито скрећем пажњу на то, да је ту 42. главу Сава писао не у Хиландару него у Ка-

реји. В. у мом издању стр. 147/8, р. 15—26, 7—10, и јасне речи упућене Хиландарцима: Испљанаоцага си остварање његоже написаћь здѣ ѿ скн кени, да ајре видите еже не бојде подобни.

Милутинову повељу Кареји за аделфате г. Грујић датира 1316. год., док у „оригиналној“ повељи стоји 6826 т. ј. 1317/18. Он је сматра за оригиналну, не знајући да јој је већ С. Вуловић оспорио аутентичност (Глас XLIII, 13) и да је то примио и С. Станојевић (Глас CLXIX 42—3). Знам, да г. Мошин покушава сад рехабилитирати ту повељу, али он своје разлоге још није објавио. Штета је, што Г. није искористио више и грчку и словенску збирку хиландарских докумената, *Actes de Chilandar*, у којима се налазе још три-четири документа о Карејској ћелији и односу Хиландара према њој. Ср. у грчкој збирци бр. 57, 80, а у словенској бр. 25. У словенској збирци под бр. 39 налази се и повеља Царице Јелене о којој Г. расправља, а под бр. 23, с погрешним датумом, повеља Стевана Дечанског о Косорићима.

Запис о Царици Јелени из лајпцишког зборника, са описом рукописа, објавио је А. И. Јакимирски мање тачно од Љ. Стојановића у Сборнику отдѣленија рус. језика и словесности XCVIII, 1921., 538.

B. Ђоровић.

Блажо Милованов, Биљешке и причања из живота Бјелопавлића, по причању старих Брђана. Земун 1937, 8°, XXIV+81.

Књига је писана без претензија, од једног лаика, а доноси само грађу за опширу хисторију Бјелопавлића. Иако је највећи део главних података ове књиге био познат из других списка о Црној Гори и Бјелопавлићима, она ипак није без интереса. Нарочито су занимљиве родословне таблице главнијих бјелопавлићких братстава и предања о њима. Има и доста лепих података о мегдану код нас. Прилично је подробно-изнесен и материјал о буни Бјелопавлића против кнеза Данила и о попу Пуниши Павићићу и Тодору Кадићу, убици кнежевом. Потпуности нема ни у једном питању, али писац није за њом ни ишао. Давао је само белешке и саопштења, и то једино усмена; документарног податка нема ни једног. Књигу је спремио за штампу професор Ј. Вулетић, који је написао и биографију писца књиге. Он је жељео, — и то му је добро — да овим радом даде „потстрека нашим интелигентнијим племеницима да и сами посвете пажњу скупљању традиције о своме племену“.

У тумачењима није требало објашњавати облике и значења речи као *виђешти*, *ћед*, *ћеца*, *шушшиши*, *зборишти*, *фајда*, *фала*, *газ*, *ошоле*, *којсух*, *чишулја* и сл. Али је, на пр., требало ближе рећи шта управо значи ова реченица: „Братство је пак имало у виду да избор падне на човјека који је по природи био рођен“. Јер ја ово, признајем, не могу да разумем.

Да ли ће бити тачно, да се сердарска титула јавља у Бјелопавлићима тек пред крај XVIII века? Петар Вукотић није био зет него таст-краља Николе.

B. Ђ.

8*

Мил. С. Филиповић, *Положај и историјални развијач Велеса* (Из Гласника Географског Друштва XX, XXI). Београд 1934—6.

Врло прегледна и лепа студија. Г. Филиповић се дуго, као наставник, бавио у Велесу и имао довољно прилике да проучава ствари. Штета је само што у партији о античком Велесу није дато ништа о међустима налазишта оних многобројних старих споменика, који су сад сабрани у скопском музеју, а које је описао г. Н. Вулић у *Споменицима наше Академије*. Нарочито је то штета за један важни споменик Митрионог култа (В. Споменик LXXXV, 17—8). Антички Велес, као што се зна, био је у сфери грчке језичне културе. Како се развило његово име Велес није још сасвим утврђено. Треба имати на уму да то име међу Јужним Словенима није осамљено. Ср. стари назив Велесњица у другом крају (Гласник Ср. Ученог Друштва XLII, 127). Као прилог овој студији може послужити збирка записа и натписа из Велеса, коју је објавио г. Ф. у *Зборнику за историју Јужне Србије* I, 1936., 287—93.

Б. Ђ.

Otto Flake, *Türkenlouis. Gemälde einer Zeit*. Berlin 1937, 8°, 445.

Врло опширина монографија о Лудвигу Баденском, рађена на широкој основи, али више књижевно него научно. Партије о Лудвиговој акцији против Турака и међу нама писане су без нових студија и врло су сумарне. О грофу Ђорђу Бранковићу, на пр., нема ни речи; писца ове расправе, ако је уопште знао о њему, то питање, по целом начину рада, није могло ни занимати. Он уопште о нашим стварима показује доста неупућености. За ње, на пр., Вараждин део Угарске (стр. 70); чак за генерала Пиколоминија не зна где је умро, него мисли да је то било у Скопљу (стр. 180); не зна ни имена ни тачну судбину свих лица из зрињско-франкопанске завере (стр. 127). Од интереса је, међутим, врло жива карактеристика Лудвигова од Виларса, коју писац наводи на стр. 165 и коју вреди прочитати.

Б. Ђ.

Walther Pahl, *Das politische Antlitz der Erde. Ein weltpolitischer Atlas*. Leipzig 1938., 8°, 235.

Чисто политичка књига са јасним политичким ставом. Тенденциозна и непоуздана. Ср. на пр. народносну карту Југославије на стр. 60, која је нетачна у највећој мери. Има и других грешака. Таква је, примера ради, она, да су се Срби „ослободили“ турске власти тек 1878. год.

Б. Ђ.

Jakša Ravlić, *Makarska i njeno primorje*. Split 1934. Pomorska Biblioteka J. S. Kolo II, Sv. IV. 8°, 216.

Makarska i njeno primorje дали су и у XVIII и XIX stoljeću nekoliko istaknutih ljudi, i u literaturi, i u politici, Fra Andrija Kačić-Miošić, Stjepan Zlatović, pisac vrijedne knjige „Franovci i hrvatski puk u Dalmaciji“, Ivan-Josip Pavlović Lučić, koji je napisao, поред ostalogа i „Marmora macarensia“ i „Marmora traguriensia“, istaknuti prvak narodnog preporoda

u Dalmaciji, Stjepan Ivićević, pisac i političar, jedan od prvaka u borbi protiv autonomaštva, Mihovio Pavlinović, pisac prve historije Makarske i njenog primorja fra Ante Lulić, pisac Dr Luigi Cesare Pavissich, svećenik i utemeljitelj biblioteke u Makarskoj, koji se pisao i historijske rasprave, Petar Kaer, i toliki drugi, pokazuju da je Makarska i njeno primorje bila u uskoj kulturnoj i nacionalno-političkoj vezi sa ostalom Dalmacijom. Nisu ti istaknuti Primorci samo fratri primorskih manastira, kakav je bio fra Andrija Kačić, ili Antun Lulić, nego i visoki intelektualci svjetovnog klera i laici kakav je bio Josip Ivićević. Makarska i njeno primorje nisu za nas dakle samo jedan običan dio naše otadžbine, nego jedan istaknut dio po svojoj kulturi i kulturnom radu.

Upravo zbog toga bilo je potrebno da se naša šira javnost upozna sa ovim dijelom naše Dalmacije, divnim po svojim prirodnim ljepotama, interesantnim po svojoj prošlosti, i važnim u razvitu našeg kulturnog i nacionalnog života.

Knjiga „Compendio storico-cronologico di Macarsca e del suo litorale, ossia Primorje“, koju je napisao franjevac Antun Lulić iz Makarske, a izšla je u Splitu 1860 godine, već je sasvim zastarjela. Petar Kaer dospio je da izda samo „Makarska i Primorje. I opisni dio“, Rijeka 1914. Spisi Dr. Luigi-a Cesara Pavissicha odnose se samo na izvjesne stvari i izvjesne periode historije ovoga kraja.

Knjiga Jakše Ravlića „Makarska i njeno primorje“, koja je izšla u Splitu 1934 g. ispunila je jednu znatnu prazninu u poznavanju naše Dalmacije. Pisac se poslužio ne samo starijom literaturom, koju je upotrebo i Lulić, nego i svom onom, koja je poslije toga sve do izdanja ove knjige izšla. Ističem, da je pisac vrlo savjesno proučio tu noviju literaturu, i iz nje uzeo ono ispravno što su naši naučenjaci u raznim raspravama i knjigama iznijeli. Osim toga pisac je najveći dio XV stoljeća obradio samostalno po izvorima.

U „geografskom pregledu“ obrađuje pisac položaj, ime, morfološki pregled, klimu, hidrografiju, floru, faunu, stanovništvo, naselja i zanimanje stanovništva ovoga kraja. (7—40).

Historiju Makarske i njenog primorja prikazao je pisac vrlo lijepo i pregledno. Preistorijsko doba, istorijsko doba (Tračani, Iliri, Grci, Rimljani), rimsko vladanje, seoba naroda, makarsko primorje za ostrogotskog vladanja, dolazak Slovena i prve njihove oblasti, slovenske oblasti na Jadranu, Neretljanska oblast, makarsko primorje od XII—XIV v., Krajina pod Bosnom, borba za Krajinu, Krajina pod Turcima, Makarska i Primorje pod Venecijom, pad Venecije i prvo austrijsko vladanje, francusko vladanje, Makarsko Primorje pod Austrijom (1813—1918), Makarska i njeno Primorje u Jugoslaviji, prikazano je savjesno i pregledno. Tome su dijelu, kao i geografskom, dodane vrlo iscrpne bilješke, koje pokazuju ne samo vrela i literaturu, kojima se pisac poslužio, nego i daju lijep pregled one literature, koja se ovim krajem bavila.

Iza historijskog dijela ove knjige nalazi se još: školstvo, književni rad, likovne umjetnosti, kulturne ustanove i konačno turizam ovoga kraja.

Knjiga je sa naučne strane dobra. Kritično i savjesno upotrebljena je literatura, a isto tako i izvori. Upozorićemo samo na jednu omašku, koja se često može da potkrade i koja se nalazi kod onih pisaca, koji se služe mletačkim izvorima. Na str. 124 kaže pisac: „Na čelu poslanstva u Veneciju bio je fra Petar Kačić sa još sedmoricom poslanika, što vidimo iz pisma dužda Franje Molina od 8 februara 1646 g., kojim dužd potvrđuje primitak ugovora o slobodnoj predaji u podaništvo republike Sv. Marka“. Ravlić je uzeo, kao i svi raniji pisci (Lulić str. 47), da je ta dukala doista izdana 1646, 8 februara. I doista dukala je datirana „die 8 februarij, indicione 15. 1646“. Ali pošto je ovo dukala, a dukale su sve datirane „more veneto“, počinje godina 1646 ne 1. januara, nego 1 marta i ne traje do 31 decembra 1646, nego do kraja februara 1647. To se vidi odmah i iz indikcije, jer je i XV indikcija bila 1647 godine. Prema tome su delegati makarskog primorja došli u Veneciju ne početkom 1646 godine, nego početkom 1647 godine, a spomenuta je dukala izdana, po našem kalendaru 8 februara 1647. Usljed ovoga treba promijeniti i red događaja, kako su jedan za drugim slijedili.

Ravlićeva knjiga „Makarska i njeno Primorje“, ispunila je jednu veliku prazninu, a po svojoj ozbiljnosti može da služi za primjer kako treba da se pristupi pisanju monografija naših primorskih mesta.

Grga Novak

B. H. Sumner, *Russia and the Balkans (1870—1880)*. Oxford 1937, 8°, 724.

У прошloј књизи овог часописа приказали смо прву свеску опсежног дела америчког историчара Давида Хариса о Балканској кризи од 1875 до 1878. Дело енглеског историчара Сомнера које данас имамо да прикажемо, бави се више или мање истим предметом. Он не почиње с 1875, као Харис, него мало из даље, с 1870, и не завршава с 1878, него с 1880. Али главна разлика између њега и Хариса јесте ова. Харис проучава игру свих сила, и великих и малих, које су у Балканској кризи биле уплетене. Сомнер се ограничава на једину Русију. Као и Харис, тако се и Сомнер одликује детаљним иссрпљавањем грађе, — и у том погледу иде још даље од Хариса, јер је, захваљујући своме знању словенских језика, које је Харису недостајало, био у стању користити се у пуној мери руским и срpsким публикацијама.

Сомнер је своју расправу бесумње замислио као расправу из дипломатске историје. Али, усредсређујући сву пажњу на Русију, он је њену спољашњу политику могao више довести у везу с њеном унутрашњом политиком, него што се то обично чини у расправама из дипломатске историје. Ово је било тим умесније што је баш у овом периоду који је Сомнер проучавао, држање руске дипломатије умногоме зависило од унутрашње политичке ситуације. Довољно је поменути Панслависте, који су представљали један идеолошки покрет као од прилике наша Омладина, и који су захтевали од владе да се у спо-

љашњој политици руководи разлогима који су били више религиозни и расистички, него чисто дипломатски.

Руска политика на Балкану од 1870 до 1880 већ је доста обраћена, — и поред свих својих исцрпних студија Сомнер није могао рећи о њој много новога, али је доста ствари прецизирао и доста исправио. Ко се у будуће буде бавио истим предметом, неће смети обићи његово дело.

И пре Сомнера се знало, али тек је Сомнер са свом потребном прецизношћу показао да је балканску политику Русије седамдесетих година на првом месту карактерисала оскудица војства. Било је људи који су могли да воде, али они су се отимали за војство, — и на крају крајева или није водио нико, или је водио час овај, а час онај. Цар Александар II није био онако јак човек као његов отац Никола I, а није био у стању ни да се стално држи једног саветодавца као што се немачки цар Вилхелм I држао Бисмарка. Његов министар спољашњих послова био је Горчаков, али било је тренутака када је цара много више водио цариградски амбасадор Игњатијев или лондонски амбасадор Шувалов него сам Горчаков. Игњатијев, Шувалов, Горчаков имали су сваки друге погледе и тежње, и својим наизменичним утицањем на цара само су један другоме кварили посао. Под Александром II руска спољашња политика у тој мери није имала сталног и одређеног правца као да Русија није била аутократска монархија, него једна земља у којој је парламентарни режим због претеране партиске поцепаности онемогућио јединство државне управе.

Руско-турски рат од 1877 није хтео Горчаков него Игњатијев, али дипломатске преговоре који су том рату претходили, није водио Игњатијев него Горчаков. Игњатијев није био за времена обавештен о обавезама које је Русија узела на себе према Аустрији на случај рата: он је дознао за њих тек после свршеног рата, кад је имао да закључи с Турцима мир. На Берлинском конгресу преговоре с Енглеском и Аустријом није водио Горчаков, него Шувалов. Горчаков је гледао само једно, а то је да одговорност за уступке које су се морале тим двема силама учинити, скине са себе, и да на тај начин утврди код цара свој положај на штету Шувалова. Као амбасадор у Лондону, Шувалов је посматрао ствари искључиво с гледишта руско-енглеских односа. Слично би се нешто могло рећи и за Игњатијева. Амбасадор у Цариграду, он је боље познавао Балкан него Европу, — и његове методе биле су више источњачке него западњачке. Горчаков, као министар спољашњих послова, требало је да има шире погледе од својих амбасадора. Али, већ јако стар, он није био у стању да своје амбасадоре држи на узди, — и кад би се они отели његовом руковојству, он им се светио на тај начин што им је, често чак на штету опште ствари, подметао ногу. Он сам, као што Сомнер тачно запажа, био је због старости већ изгубио способност да проблеме руске спољашње политике обухвата у цело; њему је остајала само још дипломатска техника, па и она била је већ добрым делом застарела.

За дипломатску историју Србије најважнија су она места у Сомнеровој књизи која говоре о руско-аустријским односима и преговорима. Пошто су Србија и Црна Гора објавиле рат Турској, између Русије и Аустрије начињен је 26 јуна (8 јула) споразум у Рајхштату. Тај споразум није одмах стављен на хартију, и стога је доцније о његовом правом смислу било спора између Горчакова и Андрашија. Србија и Црна Гора биле су заратиле због Босанског питања, али Русија и Аустрија нису хтели да им у случају победе оставе пуну слободу у решавању тога питања. Како је Горчаков запамтио, у Рајхштату је одлучено да се Херцеговина уступи Црној Гори, а Босна да се подели између Србије и Аустрије. Андраши напротив тврдио је да је Босна и Херцеговина имала сва да допадне Аустрији, која би Србији и Црној Гори дала само извесне исправке границе. Које је од ова два казивања тачније?

Сомнер свраћа пажњу на извештај немачког амбасадора у Бечу кнезу Бисмарку од 18 септембра 1876. Тај извештај садржи детаљна саопштења која је Андраши учинио немачком амбасадору о Рајхштатском споразуму. Између осталога рекао му је да ће Аустрија с пристанком Русије заузети Босну. О Херцеговини није помињао ништа. Али није сигурно ни да је у Рајхштату цела Босна била уступљена Аустрији. Само на неколико недеља раније, у Берлину маја 1876, Андраши је захтевао од Руса само један део Босне, — на име, Босанску Крајину. Има једно руско казивање да је и у Рајхштату он говорио само о Босанској Крајини, како је и Горчаков запамтио, али после Рајхштата дворско војничка странка уверила је Фрању Јосифа да Босанска Крајина није довољна, него треба узети целу Босну. Користећи се неодређеношћу разговора у Рајхштату, Андраши је онда стао тврдити, као што се види и из његовог разговора с немачким амбасадором, да је у Рајхштату Аустрији дана цела Босна.

Сомнер се не изјашњава у овом спору између Горчакова и Андрашија. Горчаков је био чувен са свог незнაња географије, и Сомнер не сме да се ослони на његова казивања, кад су у питању географски детаљи. Али с друге стране изгледа му вероватно да у Рајхштату ни сам Андраши није био на чисто с тиме, колико ће узети од Босне; стога је могућно да у својим изјавама није био онако прецизан као у својим доцнијим саопштењима о домашају Рајхштатског споразума.

Уопште говорећи, нама изгледа мало вероватно да је већ у Рајхштату Аустрији признато право на целу Босну и Херцеговину. У том тренутку, Аустрији је главна брига била како да се обезбеди од не-згодних последица које би за њу могла имати српско-црногорска победа над Турцима. Она је стога журила да „стави забрану“ на онај део Босанског земљишта који је улазио као углоб између Далмације, Хрватске и Славоније: тај део требао је њој ради сигурности њене далматинске обале, и то није смео узети нико други. Било би сувише претпоставити да је Аустрија ишла још и даље, захтевајући за себе целу Босну и Херцеговину, коју би евентуално Србија и Црна Гора осло-

бодиле својим оружјем. Такви захтеви повлачили су неминовно собом војни поход на Србију и Црну Гору, а такав поход Аустрија је морала избегавати, ако не из војних, а оно из политичких разлога.

Ствари су стајале из основе друкчије, када су почетком 1877 Русија и Аустрија закључиле у Пешти тајни уговор, који је за разлику од Рајхштатског споразума био стављен на хартију и потписан. Тада је већ било јасно да Србија и Црна Гора нису у стању саме изаћи на крај с Отоманском царевином; морала се после њих и Русија покренути, али њено ступање у акцију стварало је једну нову ситуацију у којој је Аустрија могла са својим захтевима ићи много даље него у Рајхштату. Уместо да тражи само обезбеђивање своје далматинске обале, она је могла тражити нарочиту награду за своју неутралност у руско-турском рату, и могла је тражити да се приликом промене карте Балканског полуострва не ремети онај однос снага који је постојао између Русије и Аустрије на Блиском Истоку. Колико је год Рајхштатски споразум био неодређен у погледу Босне и Херцеговине, толико је тајни уговор од 1877 био одређен: обе те земље биле су уступљене Аустрији.

Одређен у погледу Босне и Херцеговине, тај уговор није био исто тако одређен у погледу Бугарске: бар руска и аустријска дипломатија нису његове одредбе о Бугарској на исти начин тумачиле. Кад је почетком 1878 правила у Санстефану мир с Турском, Русија је сматрала да јој тајни уговор од 1877 ништа не смета да установи једну велику Бугарску која би, поред Бугарске у ужем смислу, обухватала још Источну Румелију и Македонију. Андраши је против овога протестовао. Он се позивао на једну тачку уговора од 1877 где је изречно стајало да се ни у ком случају неће установљавати једна велика словенска држава или каква друга. Игњатијев, који је тим поводом имао разговора с Андрашијем, доказивао је да се наведена тачка не тиче Бугарске, него само Србије и Црне Горе, чије би увећавање могло бити за Аустрију опасно због њених југословенских поданика. Да се на Бугарску није мислило, види се најбоље по томе што се у тој истој реченици у којој се забрањивало установљавање једне велике словенске државе, предвиђала могућност установљења независне Бугарске државе без икаква ограничења. Игњатијев је помињао и то, како је у своје време Аустрији била достављена једна карта с тачно обележеним границама Велике Бугарске; Аустрија је имала више од године дана времена да ту карту проучава, и ипак зато није никакве примедбе учинила.

Сомнер налази да је Андрашијево тумачење текста уговора од 1877 било исправније него Игњатијевљево, — и да је управо једини разлог који је Игњатијев могао с неким успехом употребити, била она карта Велике Бугарске, која је Аустрији у своје време показана, а на коју она није учинила никакве примедбе. Нама се чини да је ову несагласност која је избила између Русије и Аустрије у бугарском питању, требало мало више продубити него што је то Сомнер учинио. Та несагласност најбоље открива ону основну супротност погледа која је постојала између Русије и Аустрије поред свих њихових и усмених и писмених

споразума и погодаба. Русија је тежила подели Балкана на западну половину у којој би владао аустријски, и на источну половину у којој би владао руски утицај. Такву поделу саветовао је и Бисмарк. Према томе, кад је жртвовала Аустрији интересе Српства у западном делу Балканског полуострва, Русија је држала да јој то даје права да у источном делу ствара онако велику Бугарску каква је њој за њене циљеве била потребна. Стога је и Игњатијев стајао на гледишту да се забрана велике словенске државе изречена у тајном уговору од 1877 може тицати само западног, а не и источног дела Балканског полуострва. Аустрија, међутим, није прихватала идеју о подели Балкана. Њој се чинило да ће Русија, ако само закорачи на Балкан, без обзира на то да ли ће завладати целим полуострвом или само његовим источним делом, постати такав магнет за све Словене да Аустрија неће више бити сигурна не само са својим заузетима у западном делу полуострва, него неће више бити сигурна ни са својим југословенским покрајинама с леве стране Саве и Дунава. Тиме се објашњује и њено живо интересовање за Бугарску. На Берлинском конгресу она је гледала да тој земљи која јој је изгледала нарочито подложна руском утицају, што више скреши границе, а после конгреса гледала је на све могуће начине да одатле истисне руски утицај. Она је на Балкану највећима волела велики број малих држава које би се из династичке амбиције својих владалаца и из своје властите националистичке искључивости једна с другом гложиле, и које би, тако подељене, Аустрија могла довести у једној или другој форми према себи у зависност. Из тога разлога она је уговору од 1877 давала такво тумачење које као ни Велику Србију тако исто није допуштало ни Велику Бугарску. На ову основну супротност погледа која је постојала између Русије и Аустрије требало је, по нашем мишљењу, обратити више пажње него што је то Сомнер учинио.

Посебно о српским стварима Сомнер говори мало. Србија га се тиче само утолико уколико је улазила у круг руске војне и дипломатске акције. Запазили смо ове ситније нетачности. Пуковник Катарџи није био ујак кнегиње Наталије, већ кнеза Милана (његова је мајка била једна Катарџи). Руског агента Карцова кнез Милан није увлацио у нашу унутрашњу политику, у скривеној намери да га компромитује. Милан је испрва сасвим искрено радио с Карцвом и Мариновићем против свог властитог министра Ристића, па тек кад их је Ристић сву тројицу надмудрио, Милан се одвојио од Карцвова.

Слободан Јовановић

Hans Hummel, *Südosteuropa und das Erbe der Donaumonarchie*
Leipzig und Berlin 1937, 8°, 64.

Полазна тачка је ове радње та, да Дунав својим током даје карактер Дунавској Монархији, у којој је Беч географска престоница. Беч никад није био, вели писац, средиште за Средњу Европу, „али је бечка котлина столећима имала сабирајућу и зрачећу снагу“. Та поставка је

чисто политичка, а није израз никакве неодољиве географске потребе. Зашто би Беч на Дунаву имао више привлачне снаге него, на пр., Будим, који је, исто тако вековима, вршио утицај на југоистоку Европе? Модерна географија у Немачкој, са својим геополитичким тенденцијама, уноси у расправљање више политике него науке. Пред рат и првих година рата Немачка и Аустро-Угарска претстављане су као централне силе Европе, и неки су их просто звали само Mitteleuropa, сматрајући их као срж њихову. Данас г. Хумел и Аустрију и Чешку ставља у југоисточну Европу, и то просто за то, да би се могла политичка улога Аустријске Републике објашњавати као природна потреба те географске целине. Аустрија је, по свом политичком развоју, била доиста првобитно упућена на исток, али је она рано своју експанзију почела ширити и у другим правцима. Од доласка династије Хабзбурга аустријска државна политика тежи скоро више према средишту и западу Европе него према истоку и то је трајало, у суштини, све до пада мађарске државе и до продирања Турака уз Дунав. Тек од XVI века Аустрија, у дефанзиви, развија више активности према истоку, али стално с подељеним интересом; а праву своју улогу на истоку, потпуно с планом, преузима делимично у XVIII веку, а сасвим опредељено у другој половини XIX, после неуспеха у Немачкој и Италији. По свом географском положају Аустрија спада у средњу Европу; то је било њено географски право место и раније. Њена политичка судбина извела је из тих граница и дала јој врло важну хисториску мисију; после 1918. год. Аустрија се вратила у своје прве међе, и опет по једном неминовном хисториском удесу.

Подела југоисточне Европе, по пишевом мишљењу, извршена на мировној конференцији, није изведена доследно ни са етничког ни са географског гледишта, и изазваће несумњиво нова померања и потресе. Ми не мислим спорити, да подела није потпуно доследна, и да није апсолутно праведна, али се доиста тежило да то буде у што већој мери. Нема сумње да је свакако праведнија од оне која је вршена у Берлину 1878. год.

Писац каже на 37. стр. своје књиге, да су се после рата за Аустрију сами одлучили они Хрвати и Словенци који сад живе у њој. Који су то Хрвати? Ми знамо само за плебисцит у Корушкој. Писац, даље, зна да су и Бугари „после дугог оклеваша“ пришли балканском послератном пакту, што је за све нас нова „чињеница“.

Политички карактер књиге види се и по њеним извођењима, које би границе одговарале којој држави. За Мађарску се, на пр., сматра као „безусловна претпоставка“ да мора имати у свом поседу заштитни ланац Карпата.

B. Ђоровић

Јован М. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1903—1908.* (Српски народ у XIX веку, X). Београд 1937, 8°, 160.

Г. Јовановић пише у овој књизи о догађајима у којима је сам сарађивао и с тога с пуно познавања ствари. Више него његова про-

шла књига у овој истој збирци, о којој је у нашем листу било речи, она доноси нових саопштења и објашњења. Она је стварно користан прилог за познавање наше прошлости на почетку овог века.

Ми, ипак, имамо да учнимо неколико примедаба. Најпре, чисто редакциски. Овом периоду дат је, према другима, несразмерно велик део. То у толико више пада у очи, што се о многим догађајима из овог периода већ говорило и у књигама ове серије г. Д. Поповића и самог г. Јовановића, и што ће се, несумњиво, говорити и у књизи о Јужној Србији. Затим, излагање г. Ј. Јовановића није се држало строго хронолошког реда, што би за прегледност и боље везање свих догађаја овог сложеног процеса било много корисније од начина који је он употребио. Треће, излагање је у два три маха излазило из оквира који му је био постављен и то је доводило до извесне неједнакости и недоследности.

Уводна партија, све до приказа уговора о Мирцштегу, требало је да има више конкретних података о стању у Старој Србији и Мађедонији од 1900—1903. год., да би се на основу њих могле хватати даље везе и разумети све акције. Овако, за просечног читаоца, који није упућен у ствари, има местимично сасвим уопштених ствари, а местимично чисто стручних дипломатских појединости. Г. Јовановић има посебну главу о талијанском држању 1905. год., али, за чудо, није изближе излагао много важнији период у талијанској политици, оној од 1903—4. год. Италија није крила своје нездовољство што су је Аустро-Угарска и Русија обишли кад се радило о срећивању стања на Балкану и против Мирцштешког споразума она је говорила и јавно и у тајној дипломатској преписци. Њеној дипломатској активности има се првенствено захвалити, што је питање рефорама у Турској постало европско а није остало у сфери интереса само Русије и Аустро-Угарске, како се то у Бечу желело. У Двојној Монархији нездовољство с држањем Италије било је толико, да се крајем 1904. год. озбиљно помишљало на могућност рата с њом. Кад се то зна, онда је уздржавање Италије током 1905. год. лакше објашњиво. Цела партија о Берхтолдову предлогу од августа 1912. не спада у оквир ове књиге, а овако како је изложена није довољно јасна. Није споменут утицај Триполитанског Рата, који је војнички, истина, био беззначајан, али политички имао огроман утицај, и то управо на то питање. Није поменуто колебање Младотурака између Енглеске и Немачке и тим опасно врлудање целе њихове политике. На стр. 74 помињу се последице црногорско-турског сукоба, поколј у Кочанима, четничка борба у Епиру и друге ствари, а о свему том није претходно било ни речи. Међутим, није за период од 1900—1908. посвећена ни једна једина посебна глава нашој четничкој акцији на југу; није изложена ни четничка „политика“ других балканских народа, а посебно Бугара. А у овој књизи то се очекивало пре и с више разлога, него партија о Берхтолдовом предлогу. О уз洛зи Б. Сарафова и међу нама Србима нема ни речи, као ни о том зашто је Д. Грујев једно време тражио извесног додира с нама. На изванредно занимљивој личности

султана Абдул Хамида и његовој политици г. Јовановић се није задржавао дуже, а то је вредело због наших односа с њим, који су били невероватно сложени. Ми смо и у овом периоду имали стотине незгода с њим, нарочито због његова фаворизовања Арнаута и нашег систематског потискивања из Старе Србије; али, с друге стране, ми би царински рат с Аусто-Угарском тешко завршили с успехом да нам Турска није, с извесним разумевањем и не без протеста из Беча, олакшала извоз преко Солуна. Кад је говор о топовском питању вредело је донети Думбино признање, да је чак аустријски двор тражио поруџбину из Србије, јер су неке надвојводе били акционари и финансиски заинтересовани у Шкодином предузећу.

Убијени руски конзуљ у Битољу оба пута се наводи као Ростковски (стр. 24), а он се звао Ростовски. Турске *салнаме* рђаво се граматички дају у облику *салнамејма* (стр. 33). Ђулхански хатишериф није издат 1830. год. (стр. 68). Мислим да је неком пометњом могло бити речено на стр. 89, да је „влада самосталних радикала у новембру 1905 наставила преговоре са бечком владом о новоме трговинском уговору, који су прекинути *због објаве* намераваног српско-бугарског савеза“.

На крају књиге налази се преглед „Десет година владавине краља Петра 1903—1914“. Преглед је сувише сумаран, али с добром полазном тачком и с обухватањем свих грана народног живота. На свега осам страна није се могло много изнети, али то г. Јовановић није ни хтео. Он је желео само да повуче главне линије.

B. Ђоровић

Walter Schinner, *Der österreichisch-italienische Gegensatz auf dem Balkan und an der Adria* (Beiträge zur Geschichte der nachbismarckischen Zeit und des Weltkriegs. N. 31). Stuttgart 1936, 8°, VIII+205.

Ово је први део докторске тезе, који обухвата период од 1875—1896. год. Рађен је поглавито на основу објављене немачке дипломатске преписке, а без нове грађе из аустријских и талијанских архива. Приказ је с тога непотпуни, иако је врло опсежан. Писац се иначе трудио да се обавести што боље и у рад је унео велик напор. За постављено питање овде је несумњиво дато највише обавештења. Што она нису увек и најбоља долази, сем првог недостатка, још и с тога, што писац није довољно хисториски објективан.

Ја мислим, да је већ полазна пишчева тачка подложна ревизији. Он налази, да је балканска талијанска политика у својим почетцима једва имала какву другу сврху сем да помогне победи „политици иреденте“. Нема сумње, да је Италија стално ишла за тим, да употреби дело свог националног уједињења на рачун Аустрије, али је, исто тако, из важних сопствених интереса гледала да спречи јачање Аустрије на Балкану. Само се тако могу разумети сва настојања римске владе, да спречи аустријску окупацију Босне и Херцеговине, а ако не можне да је спречи да бар за себе добије неке компензације. Сем тога, он није

довољно узео у обзир чињеницу и хисториске традиције. Писац чак, на стр. 16, покушава објаснити, да је талијански протест против аустријског добијања Босне и Херцеговине изражавао талијанске интересе само посредно и да је долазио отуд, што је Италија сама имала аспирације на Далмацију. То је само делимично тачно. Италија је 1875—8. год. била већ помирена с тим да Аустрија држи Далмацију, али баш због тога што је она њу држала, римска влада је зазирала од даљег аустријског ширења и јачања, које је потискивало Италију и политички и економски и које је доводило Аустрију на границу Албаније.

Сасвим је погрешно гледиште, да је Андраши „нерадо узео у око окупацију Босне“. Пре свега, он није био сам који је о том одлучивао. Двор и војна странка били су одавно и одлучно за ту меру. А друго ни Андраши сам није у тој „нерадости“ био нимало доследан, ни много искрен. Кад је дошло до активистичке фазе он се сав заложио за ту политику, и то без имало компромиса. Још мање је, с тим у вези, тачна и пишчева тврђња, да је Аустрија „посела једну сиромашну планинску земљу са нецивилизованим, немирним становништвом само веома нерадо и из присилних разлога самодржања“. То је познато хипокритско гледиште званичних бечких кругова, које је далеко од истине, а којим се хтела прикрити активистичка тенденција њихове политике на Балкану.

Писац је уопште аустрофилски расположен. Он ће чак, на стр. 56, помињући талијанске тежње да ослободе своје сународнике из Аустрије реч *ослободе* ставити под знаке навода и тврдити да њих нико није угњетавао, па ће чак, у извесној форми, и осуђивати иредентистичку активност и налазити за њу само речи прекора. Он ће, исто тако, сматрати као сасвим природно, да Аустро-Угарска, место колонија, добије „привредну хегемонију“ на Балкану и казаће чак да је са енглеске стране „наивна арганџија“ ако јој се та тежња одриче.

О нашим питањима писац није довољно обавештен. То се најбоље види на стр. 164/5, где се говори о балканским савезима из 1890. год. Талијанске и аустријске односе према Србији и Црној Гори није ни додиривао сем у два-три најбитнија случаја, јер није знао за нашу литературу о том предмету.

B. Ђоровић

Egon Heumann, *Balkan. Kriege, Bündnisse, Revolutionen*. Berlin 1938, 8°, XII + 440.

Књига нема научни, али има хисториски карактер. Писао је новинар шире културе и човек који се трудио да похвата дубље везе ствари. Живео је дуже на Балкану и добро је ушао у његове проблеме и односе. Излагање му је живо и прегледно, али не и беспристрасно. Види се јасно партишка боја националсоцијализма. Према Русији је остало доста неповерења и из доба цара Вилхелма, а има га, наравно, и данас. Писац има исто тако одређен став и против Француске. Излажући, у прошlosti, ствари о Русима и Французима у вези он чини извесне грешке,

које су делом потекле из необавештености, а делом из тежње да им се баци на терет што већи број грехова. Нису Руси 1885. год. довели Србе и Бугаре до рата; нити је кнез Фердинанд простио „наследио“ руско непријатељство с престолом А. Батенберга; нити је Русија главни кривац за избијање Светског Рата. Кад говори о уласку Румуније у Светски Рат писац ће поменути француски утицај у Букурешту, али не и немогући став Мађара према народностима за време њихове власти. Тако је писац једнострano објашњавао и улазак у рат Бугарске на страни Централних Сила.

Као обично код списка људи којима историја није струка, а који пишу о историским стварима, и у овој књизи има разних склизнућа. Тако, — да дамо само неколико примера — писац тврди, да су Римљани продрли на Балкан из угарске равнице; да је Аустрија тајном конвенцијом осигурала себи право, да у случају балканских сукоба поседне србијанске тврђаве; да је од свршетка Светског Рата отселило у Бугарску из наше земље „округло“ 500.000 Мађедонаца; да је српско-бугарски савез потписан 3. октобра 1912.; да је кнез А. Карађорђевић владао до 1857. и сл. У новијим партијама, где говори о послератној политици, Војислава Маринковића неправедно претставља као везаног експонента Француске, а нетачно га приказује као слободног зидара.

Иначе, у приказу балканске ситуације од завршетка рата па све до наших дана, писац је, у главном, добро обавештен, али једностран. Цело излагање је пројектено тежњом да се историја новог Балкана прикаже као неко ослобођење од француског утицаја и да се објасни, а делимично и препоручи, политика нове Немачке. Ту се најбоље види, да се историја ради једним, а политика другим методама.

B. Ђоровић

Mackensen, *Briefe und Aufzeichnungen*. Bearbeitet von W. Foerster Leipzig 1938, 8°, 414.

Књига је од знатног интереса. Сам Макензен је сух војник и нема ни много разумевања ни пажње за политичке догађаје. То признаје и он сам, нарочито у партијама где сасвим поданички, официрски верно, и скроз некритички, говори о цару Вилхелму, коме је једно време био ађутант. Нас занима нарочито она партија где говори о офанзиви против Србије, у јесен 1915., у којој је Макензен био главни заповедник. Ту има доста података од вредности. Његов суд о нама је веома ласкав. „У Србима сам познао најбоље војнике Балкана“, каже он на једном месту (стр. 217). Има, сем тога, прилично обавештења о том зашто није дошло до нападаја Централних Сила и Бугарске на Солун и Антантине трупе у Грчкој, као и о трвењима и сукобима међу савезницима. Белешке завршавају сломом Централних Сила и Макензеновом интернацијом у Футогу и превозом у Солун. Кроз места куд је пролазио 1915. год. као победник превезен је 1919., у ратном обрту среће, као заробљеник.

B. Ђ.

Milada Paulová, *Tomaš G. Masaryk a Jihoslované. Československo-jihoslovenská revue VII*, (1937), 9–10, 241–287.

Češka zgodovinarica Milada Paulová v Pragi, ki se bavi z našimi južnoslovanskimi vprašanji, je leta 1937 priobčila v omenjenem časopisu študijo o Masaryku in južnih Slovanih. V njej je dokumentarično pokazala zanimanje, vpliv in sodelovanje Masaryka z južnimi Slovani od devetdesetih let preteklega stoletja pa do svetovne vojne. Vidni mejniki Masarykovega dela za nas in z nami so v tej študiji podrobno obdelani.

Najprej je Paulová orisala Masarykov učinkoviti govor v avstrijski delegaciji 1892 leta o Bosni in Hercegovini. Nató je obrasnavala Masarykov vpliv na južnoslovanske dijake od 1896 leta dalje, pri čemer je kritično razložila razmerje prve južnoslovanske generacije do Masaryka nekako do 1900 leta, potem druge do 1906 in končno tretje od 1907 do 1910 leta, ko se je potem začenjal v južnoslovanski mladini od leta 1910 dalje miselnih razhod z Masarykom. Nasproti njegovemu *realizmu*, ki je slonel na notranjem, kulturnem delu, je stopil *nacionalizem*, ki je hotel revolucionarno doseči najprej narodno svobodo. Masaryk je bil pri tem sam v duševni krizi in končno priznal pravilnost stališča, ki se je nanj postavila južnoslovanska mladina.

Paulová je po tej analizi orisala Masarykovo vlogo v zagrebškem in Friedjungovem procesu, ob balkanski in svetovni vojni. Z vsem priznanjem ji moramo biti hvaležni za marsikakšno podrobnost in pa zato, ker je podala zgoščeno, celotno sliko na znanstveni osnovi. Dovolil bi si samó nekaj malih dopolnil, oziroma popravil, glavno glede slovenskih Masarykovcev.

Gibanje okrog lista „Hrvatska Misao“ (1897) je bilo res predvsem hrvatsko (str. 255); toda poleg Srba Šajkovića je sodeloval že tedaj tudi Slovenec Karel Schweiger pod psevdonimom Mežnaršič. — Tisti prvi slovenski prevod iz Masarykovi spisov v „Slovenki“ 1899. leta je bil podpisan z mojo kratico *D. L. Knjižico „Kaj hočemo“*, ki je obsegala dva (str. 257) moja sastavka (pri prvem se nisem hotel imenovati, da bi ne bilo preveč enolično) in moj prevod Drtinovega spisa „Ideali vzgoje“, sva skupaj predelala z Demoto (str. 257). Knjižica je podajala v kompilatorični obliki Masarykove nazore. — Anton Kristan — Paulová ga je samó imenovala (str. 257) — je obiskoval Eckertovo zasebno trgovsko šolo v Pragi in ni bil akademik. — Lorkovićev oče ni bil profesor historije, ampak nacionalne ekonomije (str. 277). — Koridor med Češko-Slovaško in Jugoslavijo naj bi bilo Gradiščansko (ki je nadaljevanje Prekmurja), a ne Medmure, ki v njem ni hrvatskih manjšin, ker je Medmure sploh hrvatska dežela in združena z ostalo Hrvatsko (str. 277). Pozneje (str. 282) je to povедano pravilno. — Sestanka v Trstu sta bila med vojno 1915 leta, a ne spomladi 1914 leta, kar je očividno tiskovna napaka (str. 280). — Razglas zaradi „Jugoslovanske legije“ je bil izdan v januarju 1915 leta; vsaj v Šišičevih „Dokumentih“ ima akt, objavljen po izvirniku, ta datum (str. 280).

Dragotin Lončar

L. Pfeffer, *Istraga o sarajevskom atentatu*. Zagreb, 1938, 8°, 176.

G. M. Ćurčin, urednik „Nove Evrope“ izdao je knjigu suca-istražitelja u sarajevskom atentatu g. Pfeffera i propratio je predgovorom i napomenama, podvlačeći „da je ovo svedočanstvo bivšeg Suca-istražitelja od prvorazredne istoriske važnosti“. Ono bi to moglo biti u svakom drugom slučaju, u ovom ne. Uspomene, ocene i rasmatranja nacionalno sve-snih Hrvata sudija, kao Dr. Jure Filipovića, Dr. Šuteja, Turkovića i dr., koji su bili po svojoj službi pomoćne sudije u istrazi, a osećali solidarno sa Srbima, mogli bi uneti novih, i svakako pozitivnijih elemenata nego ovo obaveštenje bivšeg islednog sudije, koji je osećao i radio — ovo konstatujem bez ikakve zamerke — kao i većina drugih činovnika habzburške birokratije, u duhu karijerističkog dinastičnog patriotizma. U Austo-Ugarskoj Monarhiji, saveznoj državi skrpljenoj od mnogo država i naroda, nije moglo biti jednog, austro-ugarskog patriotizma. Postojali su posebni patriotizmi raznih naroda a pored njih ili hladna korektna dinastična lojalnost ili nešto toplijе osećana birokratska ili verska solidarnost s dinstojom. Birokratska dinastičnost je najčešće bila još malо idealizovana osećajem svoje narodnosti, dovedenim u sklad s interesima dinastije. Osećaji takvog karaktera, dakako, nisu mnogo idealni pa zato ni duboki, te su kod inteligentnijih egoista pomešani s jakom dozom skepsе i cinizma.

Kad se vodi računa o tom crno-žutom mentalitetu, onda se mogu razumeti i mnoge izjave koje bi se inače činile protivrečne. Bivši sudija-islednik nam je, uz površan istoriski okvir dogadjaja, uzgred nabacio i važnije momente svog života i karijere, koji bi karakterisali njegovo hrvatsko nacionalno osećanje i ispravan napredniji sudski stav. Spomenuo nam je i svoj kritičan stav prema poseti Franca Ferdinandu Sarajevu, svoje naslućivanje o političkim motivima atentata koje je, kako tvrdi, saopštio prestolonaslednikovu lekaru kao odgovor na njegovo pitanje o tom, i opisao nam je, potanko svoj uspešan metod da savesno odgovori svojoj dužnosti islednog sudije, da dodje do materijalne istine primenom samo osveštanih pravnih sretstava. Naročito mnogo pripisuje taj uspeh apelovanju na osećaje pravičnosti kod učesnika u atentatskoj zaveri da ne dopuste da zbog sakrivanja prave istine trpe i stradaju mnoge nevine pod sumnjom zatvorene ličnosti. G. P. pokazuje neprikriveno svoju stručnu sudsku ambiciju da u poverenoj mu istrazi dodje do pune materijalne istine. To objašnjenje ličnog stava pokazuje se kao jedan cilj knjige. Ovde je isledni sudija pledirao svoju stvar. Ali, prema pouzdanim izjavama, koje su objavlivali ili privatno davali, pre ili povodom objave ove knjige, još živi okrivljenici, ne izlazi da se držanje islednog sudije kretalo strogo u granicama objektivnog sudskog postupka. G. P. je grubim izrazima pokazivao svoje neraspoloženje prema okrivljenima. Mučenja u sudskom zatvoru nije bilo ni tom prilikom kao što ga redovno nema u sudskim zatvorima. G. P. je s birokratsko-dinastičnim patriotizmom i ambicijom vršio istragu. „Da je sam Berhtold lično vodio istragu, ne bi njegov stav izgledao više austrijski“, kaže iz ličnog iskustva g. V. Čorović. Da je ušao u psihologiju srpskog pokreta — što je, dakako, prirodna stvar — sve-

doći izjava koju je jednom u to vreme učinio pred piscem ovih redaka: Svi ste Vi Srbi veleizdajnici, a delite se na dve vrste: jednima se to može dokazati, a drugima ne. To tačno shvatanje psihološke pozadine atentata g. P. je primenio u istrazi kao i sada u knjizi objašnjavajući misao o atentatu raspoloženjem omladine. Pričao mi je poč. Vasilj Grdić, kako mu je Žerajić prilikom posete Franca Josifa Sarajevu rekao, s rukom u džepu na revolveru: Ovako mi je bio na dohvata, a Vasilj mu je odgovorio: Nemamo mi tih ljudi! Ciganović je slično rekao Principu. I Žerajić i Princip su pokazali da živa ideja ima ljudi. Da je g. P. imao i prilično veliku dozu skepse, pokazuje činjenica što mu je pisac ovih redaka mogao, u pola šale pola zbilje, reći, kad se u to vreme hvalio uspesima svoje psihološke metode u istrazi: Vi biste mogli u obrnutim prilikama (mislio sam: posle oslobođenja) isto tako dobro voditi istrage u obrnutom smislu, što je on s ponosom potvrdio.

Ovom knjigom pokušava g. P., donekle, sličan takav nezahvalni posao. G. 1914 nastojao je, u smislu želje bečkih faktora, da nađe krivicu zvanične Srbije. Nije je mogao naći, jer je nije ni bilo, i to je onda lojalno priznao i u tom smislu dao materijal za znameniti izveštaj zvaničnog bečkog izašlanika Viznera. Sada g. P. uz opis atentata i atentatora indirektno veže svoj pledoaje s odbranom zvanične Srbije. Za svoju punu odbranu nije dao neosporne, a za davno izvršenu odbranu Srbije nikakve nove dokaze. On nije mogao potpuno izbrisati senku, koja negdašnji okrivljenici, možda subjektivno nešto pretamno, ali svakako ne potpuno neverno slikaju.

Drugi element ove knjige je opis glavnih momenata i ocena glavnih učesnika u atentatu. O prvom smo podrobnije i autentičnije obavešteni Museovom objavom stenografskih beležaka s rasprave nego ovim referatom koje je sastavio isledni sudija po svojim zabeleškama i sećanju četvrt veka docnije. U drugo pitanje, da sada sudi o atentatorima, nije trebalo da se g. P. upušta, najmanje na osnovu elemenata istrage. Tu on sada nije mogao izneti ništa novo ni pouzdano, a morao je, na osnovu jednostranih podataka iz jedne vanredne delikatne situacije, dati svoju pogrešnu impresiju. Mnoge karaktere i držanja je pogrešno shvatio i ocenio. Mnoge vrlo zavodljive indicije, koje i danas g. P. održava živi, učesnici, jedino zbog istinoljubnosti, poriču. Stav mnogih optuženika, koji su u istrazi izlagali sebe da spasu druge, pogrešno je ocenio. Većinu ih je g. P. pravednije u habsburškom režimu okrivio nego u jugoslovenskom osudio. Delikatna je bila odbrana atentatora 1914. Ta golobrada bosanska omladina je idealnije, nesebičnije, mudrije i istinitije branila nacionalni stav u to teško vreme ropstva nego što će ga znati da očuvaju odgovorni državnici i naučnici u vreme slobode. Ako ne od g. P., onda od g. izdavača, poznatog javnog radnika, nije trebalo da učesnici te nacionalne žrtve dočekaju stavljanje pod takav sud pred kojim se, i zbog delikatnih ličnih i zbog opštih nacionalnih razloga, teže mogu braniti nego pred sudom od 1914. G. P. ima pravo da brani sebe, ali nema pravo da i sudi žrtvama koje je isledjivao. Ne može, također, oslabiti uverenje da je istagu u tako važnom procesu mogla dobiti samo ličnost koja je zasluživala i opravdavala tako visoko poverenje.

U knjizi ima stvarnih grešaka o istoriskim činjenicama kao i u podacima o atentatu. Tako na pr., učesnik u atentatskoj zaveri Mehmedbašić nije bio na bekstvu uhvaćen pa da je pobegao iz zatvora (s. 74—75). Prema tom otpadaju i piščevi politički zaključci o vladinoj tendenciji povodom toga.

Korisna stvar ove knjige jesu ilustracije i izdavačeve Napomene (s. 193—176) o delima i ličnostima koje stoje u vezi s ovim pitanjem.

Vasilj Popović

Ad: Dorothea Westphal, *Malo poznata slikarska dela XIV i XVIII stoljeća u Dalmaciji*. (JIČ, str. 108)

Giuseppe Praga u „Archivio storico per la Dalmazia“, Ottobre 1935, Roma str. 10 nota 1, bilježi po dokumentima zadarskog arhiva boravak Vittore Crivelli-ja u Zadru g. 1469 kao i boravak u istom gradu njegova brata Garla. Bilo bi dobro da se ovi dokumenti čim prije objelodane jer će moći da ispune dosadašnju lakunu u datama života i razvoja ovih dvaju majstora.

Lj. K.

PRIKAZI

Žitja Konstantina in Metodija. Prevel in razložil Franc Grivec.
(Cvetje iz domačih in tujih logov, 8). Celje 1986, 8°, 150.

Nova publikacija Fr. Grivca, tudi čitateljem našega Jugoslovenskega istorijskega časopisa znanega neumornega raziskovalca življenja in delovanja slovanskih apostolov Cirila in Metodija, je razdeljena na štiri dele: 1) uvod, ki podaja v zgoščeni obliki življenjepis sv. Cirila (Konstantina) in Metodija (5–31), 2) opis in ocena glavnih virov za zgodovino solunskih bratov (32–46), prevod Žitja Konstantina, Žitja Metodija in takozvane Rimske legende v slovenščino (49–120) in 4) komentar k prevodu (121–148). Delo je izšlo v zbirki, ki je mišljena v prvi vrsti kot serija pomožnih knjig za srednješolski poduk. Zato bi mogoče v publikaciji take vrste ne iskali one bogate vsebine in številnih novih izsledkov, ki jih to delo prof. Grivca v resnici nudi. Prav radi teh številnih novih rezultatov moremo Grivčeva „Žitja Konstantina in Metodija“ smatrati za povsem samostojno znanstveno delo, ne le za pomožno knjigo, v katero bi bil avtor zgolj strnil v poljudni obliki dosedanje rezultate našega znanja o Cirilu in Metodiju. Grivec ni uporabil le najnovejših izsledkov slavistike, bizantinologije in teologije, do katerih so prišli drugi; v svoje delo je vključil tudi številne lepe uspehe svojih dognanj, ne samo takih, ki jih je objavil že drugod, marveč mnogo tudi povsem novih.

Naj navedem iz bogatega komentarja za „Žitja Konstantina in Metodija“ le nekaj posebno pomembnih rezultatov lastnega Grivčevega znanstvenega dela. Tako splošno, toda vseskozi podprtlo ugotovitev o veliki ceni obeh virov kot originalnih literarnih del, tako po obliki kot duhu in vsebin. Žitja sta daleč od suženjskega posnemanja, kot so mislili nekateri, tedanjih bizantinskih svetniških življenjepisov. Grivcu gre tudi zasluga, da se je poglobil v teološko stran obeh Žitij in prišel pri tem do prav lepih rezultatov. Odkril je v obeh virih številne doslej nezapažene citate in izraze iz Svetega pisma ter mnogo iz liturgije in del sv. Gregorija Nacijanškega (330–390) prevzetih mest. Pretirano se mi pa zdi, gledati v Žitjih začetek slovenske književnosti in smatrati vira kot najstarejša spomenika umetniške slovenske proze. — Mogoče je, da ne bo vsaka Grivčeva trditev vzdržala pred zgodovinsko kritiko. V zgodovini Cirila in Metodija bodo vedno ostali problemi, ki jim me ne bomo zlepa prišli do dna. Pomagati

si bomo morali z domnevami ter večjo ali manjšo verjetnostjo. Tudi Grivec si je moral na ta način pomagati in operirati tu pa tam namesto z gotovimi dejstvi le z možnostjo takega ali drugačnega poteka dogodkov, ki so se „morebiti“ ali „mogoče“ tako ali drugače iztekli. Tudi marsikaj kar je povdarjeno kot gotovo dejstvo se mi ne zdi še povsem trdno zasidrano. Ali je bilo bratom ob koncu 866 ali v začetku 867 res iz Morave „treba odpotovati v Rim“ (17) se mi vendarle ne zdi še povsem gotovo.

V luči svojega znanstvenega prizadevanja in dela drugih nam je Grivec na posrečen način približal in predočil Žitja Konstantina in Metodija, oba teksta, kot pravi, mojstrovini staroslovenske književnosti. V resnici dobivamo ob čitanju obeh virov in ob spretinem vodstvu Grivčevega komentarja vtis kako velike zgodovinske vrednosti sta oba življenjepisa in kako visoko stojita kot literarna spomenika. Samoniklost obeh virov in visoko literarno kulturo njunih avtorjev je mogel povdariti Grivec z vso pravico. S svojo publikacijo je storil veliko usluženi popularizaciji obeh glavnih virov za zgodovino Cirila in Metodija.

M. Kos

F. Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV st.* Starine XXXIX. Zagreb 1938, 129—320.

Prof. F. Šišić je izdao nove isprave, koje su ovdje po prvi put publikovane ili uzete iz rijetko pristupnih zbornika ili djela. Kod svake isprave naznačen je arhiv u kojem se dotična isprava čuva ili iz koje je publikacije uzeta i gdje je štampana.

Sa obilnim komentarom popratio je prof. Šišić ona mjesta u tekstu, koja se tiču historijske geografije i rodbinskih veza. Pošto će sigurno još mnoga godina proći dok Jug. Akademija izda „Codex diplomaticus“ za XV vijek, ova će zbirkia isprava XV v. nadomjestiti našim historičarima taj nedostatak i to tim više, što su danas mnogi porodični arhivi u inostranstvu gotovo sasvim nepristupačni, a i sam prof. Šišić imao je mnoga muke dok je u njih dobio pristup.

Ove isprave zahvataju jedan dio vladanja Kralja Žigmunda Luksemburgovca (1387—1437) i protukralja Ladislava Napuljca (1386—1409) od 6. januara 1401. do 29. dec. 1408. Najviše ima isprava kralja Žigmunda, Ladislava Napuljca, pape Bonifacije IX., bosanskog kralja Stjepana Ostoje i njegovog vojvode Hrvoja, a uz to jedna do dvije isprave dalmatinskih gradova, dalmatinskih i hrvatskih kaptola i samostana, hrvatskih i mađarskih velikaša i talijanskih svjetovnjaka i svećenika.

Većina ovih isprava je vrlo važna za našu historiju. Šišić ih je ispisao iz drž. arhiva i arhiva mađ. narodnog muzeja u Budimpešti, iz arhiva grofa Festeticha u Kesztely-u, grofova Zichy-a a Zsély-u, grofova Telekija u Maravásarhely-u, Gyömröu, osobito iz arhiva hercega Batthyány-à u Körmentu, gdje je bio nekoliko puta, hercega Esterhazy-a nekoć u Kišmartonu a sada u Budimu, porodice Mackás u Tinkovi, onda iz arhiva erdejškog muzeja u Cluju (Kolosvár), grada Šopronja i pečujskoga biskupa (u Pečuhu). U Italiji iz drž. arhiva i biblioteke Paravia u Zadru,

drž. arhiva u Napulju, Firenci, Veneciji i iz vatikanskoga arhiva u Rimu. U Čehoslovačkoj iz arhiva kneza Schwarzenberga u Třeboni. Iz državnog arhiva u Beču. A kod nas iz kr. slob. grada Koprivnice i Križevaca, Franjevačkog arhiva u Šibeniku i Srpske kralj. akademije u Beogradu.

Ostale isprave izvadio je iz Luciusa: *Storia di Traù i Inscriptiones dalmatae*. Onda iz J. Kollera: *Historia episcopatus Quinque ecclesiarum, Posonii 1784* i Petra Gian Marie: *Memorie storiche di Ragusa*, čiji se rukopis nalazi u biblioteci Franjevačke braće u Dubrovniku. Još je uzeo jedan ovjerovljeni prepis isprave sa hrvatskog na latinski iz *Bulletina di archeologia e storia dalmata VI* (Spalato 1884).

Stjepan Antoljak

Thomas Whittemore, *The Mosaics of St. Sophia at Istanbul. Second preliminary report work done in 1933 and 1934. The mosaics of the Southern vestibule.* 1936 4°, 57 са 20 таблица.

У току 1933 и 1934 год. познати археолог Т. Ујтмор, који се већ неколико година бави отварањем мозаика у чувеној цркви св. Софије у Цариграду, изнео је на видело дана у јужном вестибулу ове цркве врло значајне мозаике. Вестибил лежи у осовини нартекса и дуг је око 14 м. Он је обложен мрамором. У њу се улазило кроз бронзана врата, а кроз друга бронзана врата пролазило се у нартекс. Мозаици, откривени дефинитивно у јуну месецу 1935 год., налазе се изнад ових других врата, осветљени пространим прозором, који се налази непосредно према њима на јужном зиду. О присуству мозаика на овом месту говорило се у једном документу из 12 века. Мозаици показују у средини Богородицу са Христом на крилу. С једне и с друге стране Богородице представљен је по један владалац; десно од ње је Константин Велики, који јој подноси Цариград, град, основан од њега, а лево је Јустинијан I, који држи цркву св. Софије, своју задужбину.

Богородица је обучена у столу, изнад које носи мафорион од исте тканине и исте боје. Своју десну руку она држи преко рамена малога Христа, а лева јој рука почива на доњем делу његове ноге, држећи оковратник, обавијен око њена палца и који пада на леву ногу Христову и нешто ниже. Мафорион јој покрива главу и пада преко рамена и прсију у малим наборима. Златни орнаменти, више чела и на сваком рамену, ресе мафорион. То су т. з. segmenta у облику паралелограма формираног од четири ромба, који се орнаменат јавља до 1000 год., а после тога су segmenta у облику крста или у облику звезде. Лице Богородице испољава извесну резервисаност и не издаје никакву емоцију.

Христос је обучен у златан хитон и у златан химатион, који, пребачен преко левог рамена, спушта се косо позади и извирујући испод десне руке покрива тело спреда и прелази преко леве руке.

Пада у очи, да престо, на коме седи Богородица, изгледа као да просипа светлост, а још је уочљивије, што је подножник представ-

љен у обрнутој перспективи, јер је његов предњи део мањих димензија него задњи део.

Оба цара су обучена у хитон (тунику), који допире до чланака ногу и са предње стране украшен је двема пространим вертикалним златним тракама (т. з. clavi). Преко тунике носе дивитисион исте боје, које и хитон, са широким рукавима који допиру нешто ниже од лаката. Дивитисион се спушта до испод колена и има простран отвор око грла. Најраскошнији је лорос од златне чохе. Он показује орнаменте у облику ромбова са кругом унутра, а у кругу је уписана четворолисна крстообразна розета. Круне, које цареви носе на глави, карактеристичне су за 10 и 11 век: то је царска stemma, златан кружни венац са емаљима. Prependulia висе са обе стране. Ципеле су им од мекане позлаћене коже са пурпурним бордурима.

Константин је наглашен у натпису као светитељ. Његов лик је идеализован. Представљен је без браде, док се иначе у 10 веку и доцније увек представља са брадом.

Цареви подносе Богородици своје дарове: град и цркву, молећи за заштиту својих задужбина. Богородица насликана изнад врата замишљена је као чуварка храма. То је Porta tissa, позната и у другим црквама и манастирима. У једној хагиографској легенди из 10 века описује се слика Богородице изнад једних врата града, која има моћ да одагна непријатеља од града. И представа овога мозаика могла је бити подстакнута успоменом на триумфално уношење иконе Богородичноне, које је са великим помпом био приредио Цимискес после победе над Свјатославом 971 год. Зна се, да је од 986 до 994 год. црква св. Софије била затворена. То је време било врло подесно за рад на мозаику у јужном вестибулу цркве св. Софије.

Овај мозаик, као и онај сто година ранији мозаик у нартексу, представља мајсторско дело класичне ренесансне сликарства у Цариграду, која је почела у другој половини 9. века после дуге дискусије о иконама.

Влад. Р. Пејковић

Ivo Uzorinac, *Paulus de Ragusio (Pavao Dubrovčanin) medaljer XV vijeka*. — Posebni otisak iz „Numismatika“, Vjesnika numizmatičkog društva u Zagrebu. II-IV, 1934-36, 20 i I tabla.

U ovom časopisu, koji je nedavno pokrenuo i koji redigira Benko Horvat, objelodanio je Ivo Uzorinac prikaz rada našega medaljera iz vremena renesanse, poznata u nauci kao Paulo da Ragusa. Prikaz je dan, uglavnom, prema literaturi a iscrpan je i stvaran. Na jednoj su tabli lijepe reprodukcije dviju davno poznatih i od majstora signiranih medalja urbinskog contea Federigo de Montefeltro i napuljskog kralja Alfonsa Aragon-skoga te još dviju medalja koje је Sir George Hill nedavno pripisao našem majstoru. Malo znamo о njemu. God. 1447 on pomaže Donatella pri radu oko čuvenog brončanog oltara sv. Antuna u crkvi „del Santo“ u Padovi. Po tome mora da je boravio u Urbinu па и Napulju, gdje je u to vrijeme

bio upravitelj kovnica njegov sugrađanin Dubrovčanin Beno Kotruljević. Da li je majstor Pavao radio u svojoj domovini, ne znamo. God. 1463 dokumenti spominju u Dubrovniku nekog magister Paulus aurificus. Kako je zlatarski zanat i umjetnost medalja često u vezi, to se drži, da je ovaj magister Paulus aurificus identičan sa medaljerom Paulus de Ragusio; dapače se je njegovu boravku u rodnom gradu pripisivala, u cijelini ili barem djelomice, izradba renesansnog friza koji je bio naknadno umetnut u okvir vrata Kneževa dvora u Dubrovniku. Medutim je pred par godina Jorjo Tadić našao u dubrovačkom arhivu dokumente po kojima je iza odlaska Michelozza iz Dubrovnika, kojemu je u prvom času po katastrofi god. 1463 bila povjerena izradba nacrta za popravak Dvora, neki majstor Salvi iz Firenze g. 1468 bio uzet kao protomajstor da radi na Dvoru; pa je moguće, da je spomenuti friz, izrađen u renesansnom firentinskom stilu a nešto prevrđen i nedotjeran za velikog Michelozza, djelo ovoga inače nepoznatog majstora Salvi. Uzorinac konačno upozoruje na činjenicu, da su upravo u vrijeme boravka Paulus aurificus-a u Dubrovniku, bili izdani u tom gradu lijepi novci, koji se doimaju kao male medalje, pa se nameće pitanje, nije li pri njihovoj izradbi sudjelovao majstor Pavao Dubrovčanin.

Ljubo Karaman

A. Schneider, *Uz Benkovićeve slike* („Hrvatska Revija“, Zagreb, 7, 1937, 385-87).

A. Schneider, *Uz slike Jurja Ćulinovića* („Hrvatska Revija“, Zagreb 8, 1937, 432-33).

A. Schneider, *Glovićevi crteži* („Hrvatska Revija“, Zagreb 9, 1937, 449-54).

„Društvo prijatelja Strossmayerove galerije“ nabavilo je god. 1936 u Londonu i poklonilo Galeriji jednu od najljepših i najznačajnijih slika baroknog slikara Federika Benkovića „Abraham žrtvuje Izaka“. U julkoskom svesku „Hrvatske Revije“ prof. Schneider donio je reprodukciju ove i još nekoliko slika F. Benkovića poprativši ih sa poznatim podacima o životu ovog majstora rodom iz Dalmacije, koji je utjecao na velikog umjetnika mletačkog rokokoa G. B. Tiepolo. Mišljenje G. A. Moschini-a iz god. 1806, da je rani stil Tiepolov „caricato alla Bencovich“ usvaja i G. Fiocco koji baš u tome „caricato“ vidi bujan temperamenat sina kršne Dalmacije (usmeno saopšćenje piscu ovih redaka).

U svesku augusta „Hrvatske revije“ dao je Schneider kratak prikaz života i rada Jurja Ćulinovića i reproducirao je njegove dvije slike. To su portret muškarca u pariškom Louvre-u signiran Opus Sclavoni Dalmatici Squarzoni, koji Schneider drži najličnijim djelom majstora, te dosada neobjelodanjena Bogorodica sa Isusom, koja je donedavna bila u posjedu G. Bellesi-a u Londonu a ima sve značajke Ćulinovićeva „padovanskosquarecionešknog“ stila.

U septembarskom broju iste revije Schneider je reproducirao i stručno objasnio nekoliko najznačajnijih crteža Jurja Glovića, poznatog i proslavljenog u Italiji sa svojih minijatura, a čijim se je crtežima i bakrerezima do

u zadnje vrijeme posvećivala malena pažnja. Schneider donosi na prvom mjestu crtež „Judite“ koja siječe glavu Holofernu; crtež je nedavno bio nabavljen u Londonu i poklonjen Strossmayerovo galériji. Možda je Glović imao u rukama Marulićevu „Juditu“ izdanu god. 1521 u Mlecima „u uersih haruaccki“; crtež je izrađen nešto prije god. 1560.

Ljubo Karaman

S. Gunjača, *Topografska pitanja na teritoriju stare cetinske županije s ekskursima o ubikaciji Setovije i Tiluriuma*. Split 1937, 8°, 46 + tri topografske karte.

Autor ove rasprave (disertacije) poslužio se mnogobrojnim izvorima i obilnom literaturom. Postavio je probleme: 1) da odredi granice i sjedište cetinske županije, 2) da utvrdi samostalnost vrličke županije, njene granice i njeno sjedište i 3) da konačno utvrdi ubikaciju Setovije i Tiluriuma.

Pisac ustanavljuje da je cetinska županija obuhvatala kotlinu gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine, zatvorenu planinskim lancima Dinare i Svilaje, dok se južne granice ne dadu tačno odrediti. Cetinska županija nije uvijek zapremala teritorij u istim granicama. Iz nje se kasnije, negdje između X i XII vijeka, izdvojio sjeverni dio, koji je postao samostalna župa. Gunjača ne usvaja mišljenja Šišića i Maruna, koji drže da je Vrlika uvijek bila u sklopu cetinske županije. Njemu je izraz „parochia“ identičan sa nazivom županije, pa su se prema tome granice parokija pokrivale sa granicama župa. Gunjača odlučno tvrdi da Vrlika, pošto se spominje uvijek odjelito od Cetine i Knina, nije bila ni pod cetinskom ni pod kninskom županijom, nego je, kao i one, bila posebna županija. Ona je takova već prije 1185 i ostala sve do svoje propasti 1536¹⁾) kada je pala pod Turke. Još u XV vijeku bila je samostalna župa. Svoju tvrdnju dokazuje pomoću isprava iz toga doba. Granicu između vrličke i cetinske županije povlači Gunjača — na temelju vlastitih terenskih opažanja — i to sjevernu s desne strane „Draga“ na pristranku Svilaje, između sela Otišića i Maljkova, dok je na levoj strani tekla obroncima Prologa između Dragovića i Laktaca. Južno od ovoga granice cetinske županije su ostale nepromjenjene, naime zapadnom granicom ostala je Svilaja sa Plišivicom, Visočicom, Čemernicom i Trapošnikom. Istočnu granicu sačinjavao je Prolog, Kamešnica i Tovarnica, a južna je granica ostala još uvijek neizvjesna, ali sva-kako nedaleko Čačvine.

Središte svake pojedine županije bio je utvrđeni grad kao sjedište župana i utočište naroda u ratno doba. Obično su županije nazvane po tome sjedištu, dok je kod cetinske sasma drukčije, pa je radi toga i nastala prava zbrka kod historičara o ubikaciji sjedišta ove županije. Zlatović i Marun drže da je sjedište cetinske županije Glavaš i Vrlika, Mili-nović Stolac, Kalebić ubiciira taj Stolac u Lužanima, a Šišić kaže da je sijelo današnji Sinj. Naprotiv. Gunjača se, posle analize svih teza, odlučuje da je sjedište župe bio Cetinjgrad. Položaj Cetinjgrada, dakle sjedišta

¹⁾ Na str. 13 je sigurno štamparska greška: 1315.

istoimene županije i opet na temelju proučavanja terenskih prilika toga kraja, smješta autor gdje je sada Bilokapića Gradina između sela Otoka i Udovičića. Cetinjograd je tako ostao sjedište županije najkasnije do početka XV v., kada je kasnije to sjedište preneseno u tvrdi Sinj. Vrlička županija koja se ocijepila od cetinske županije između X i XII vijeka nazivala se sigurno po župskom sjedištu Vrlici. Na temelju arheoloških ostataka i isprava Gunjača ubicira ovo sjedište na vrelu Cetine.

U svom ekskursu o ubikaciji Setovije Gunjača se drži tačno navoda Appijanovih i dolazi do lepog rezultata. On zabacuje mišljenja Forbigera, Tomascheka, Mautasa, Mascheka, Bulića, Cattalinicha, Veitha, Matasa i određuje položaj Setovije na brdašcu Šušnju iznad Lučana kod Sinja, čija ubikacija izgleda da je time konačno i riješena.

U ekskursu o Tiluriumu spominje da se rijeka Cetina zvala Tilurium, dok su drugi tvrdili da je to bilo istoimeno naselje. U djelima poslije 1850 godine nalazi se dvojako ime za Cetinu: za gornji tok Hippus, a za donji Tilurus (kadkad i Nastos pri ušću i Oeneum).

Ako se Oeneus ne odnosi na ušće Cetine, onda se je Cetina od izvora do ušća zvala Hippus, ali Tilurus nikada. To je autor i potkrijepio svojim dokazima tvrdeći da ni stari pisci ni dosada nađeni natpisi ne označuju imenom Tilurium rijeku Cetinu. Srednjovjekovna literatura takođe ne naziva Cetinu Tiluriumom. Ovaj naziv „Pons Tiluri“ novovjekici pisci nazivaju po rjeci sve do donas. No Gunjača svoj Pons Tiluri ne naziva po rjeci nego po mjestu Tiluriumu i na osnovu nađenoga rimskoga natpisa iz 1849 godine tvrdi da se Cetina sve do ušća svala Hippus, a nikada Tilurium. Mnogi pisci su tvrdili da je postojalo naselje Tilurium, ali niko se nije njegovom ubikacijom zabavio, jer su držali da se „Tilurium“ ili „Pons Tiluri“ nalazio na položaju današnjeg Trilja. Ali za to nedostaju arheološki ostaci i autor baš na temelju arheoloških ostataka meće rimske naselje Tilurium na današnji Gardun, a Pons Tiluri je nešto drugo od Tiluriuma t.j. ono bi bilo podgrađe Tiluriuma uz most, koji je vezao Tilurium.

Stjepan Antoljak

Josip Turk, *O početkih ljubljanske škofije. (Popravki in dostavki.)* — Časopis za zgodovino in narodopisje, XXXII (1937), 75—111.

Zgodovine ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1597—1630) in njegove dobe se je v zadnjem času z lepimi uspehi lotil Josip Turk. Tudi njegova obsežna razprava „O početkih ljubljanske škofije“, ki pa nudi — mimo-grede povedano — več kot pove skromni podnaslov „popravki in dostavki“, je izšla iz avtorjevega podrobnega in kritičnega preiskavanja vsega kar je v zvezi z ljubljanskim škofom Hrenom. Ljubljanska škofija je bila ustavljena že okroglo poldruge stoletje pred Hrenom s sedežem in jedrom na ozemlju, ki je spadalo pod oblast oglejskega patriarha. Do sedaj je veljalo v zgodovinski literaturi splošno mnenje, da so novo škofijo že takoj po ustanovitvi izločili izpod metropolitanske oblasti patriarha v Ogleju in jo podredili direktno rimske stolici. Tudi Josip Gruden, ki je napisal o začetkih ljubljanske škofije pred 30 leti posebno knjigo (*Cerkvene raz-*

mere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije. Ljubljana 1908), ni prinesel v to vprašanje dovolj jasnosti. Kar se ni posrečilo Grudnu, niti vsem, ki so se od Ughellija (*Italia sacra*, V, 1653) dalje pečali z zgodovino ljubljanske škofije, je pojasnil na posrečen način J. Turk. Leta 1461, ustanovljena ljubljanska škofija ni bila takoj po ustanovitvi neposredno podrejena rimski stolici, marveč je ostala de iure še nadalje sufragan oglejskega patriarhata. Do tega lepega rezultata je pripomogla Turku kritična analiza virov, ki so mu bili na razpolago. Avtor je znan budno paziti na vse navidezne malenkosti in s polno objektivnostjo razkriti zgodovinske zmote in potvare, pa naj jih je zakrivil kdorkoli.

Ob svojo glavno tezo in njeno posrečeno odbrano je pa nanizal in rešil Turk še celo vrsto drugih problemov, ki stoje v zvezi z ustanovitvijo in zgodovino ljubljanske škofije, vse tja do srede 18 stoletja. Kaže in dokazuje, kako je ljubljanska škofija po preskripciji pridobivala izpod oblasti oglejskega patriarha kot metropolita eksempten položaj, ki ga ji je, pod vplivom tradicije in napačne razlage papeških listin, posebno od strani ljubljanskih škofov, priznala v začetku 17 stoletja tudi rimska stolica. Največje zasluge za uveljavljenje eksemptnega položaja ljubljanske škofije napram oglejskemu patriarhatu in patriarchu ima škof Tomaž Hren. Politično ozadje borbe za položaj ljubljanske škofije, ki mu daje glavno obeležje nasprotstvo med Habsburžani in Benetkami, je avtor podal na prav posrečen način. Rešil je tudi vprašanje o začetnem obsegu ljubljanske škofije in pokazal, da je bil ta faktično še manjši, kot se je doslej mislilo. Le mesto Ljubljana in tri župnije (šenklavška in šentpetereska v Ljubljani, šentjernejska na Dolenjskem) so sprva spadale de iure pod oblast ljubljanske škofije, ostale, ki so jih tudi šteli do sedaj k temu prvočnemu obsegu ljubljanske dieceze, so ji bile le inkorporirane in niso spadale kot sestavni del k ljubljanskemu škofijskemu teritoriju. Ljubljanski škofje so jih v teku časa priposestvovali. Zgodovina borbe med ljubljanskimi škofi in oglejskimi patriarchi za te župnije zavzema znaten del Turkove razprave, ki nam je s kritično poglobitvijo v vire in literaturo bolj kot vsaktera dosedanja znala predočiti nastanek in organičen razvoj ljubljanske škofije v prvih stoletjih njenega obstoja.

M. Kos

S. M. Štedimlija, *Crnogorske štamparije u petnaestom vijeku.* Zagreb 1938, 8°, 48.

Počeci jugoslovenskog štamparstva sežu u stoljeće inkunabula. Jer, nije prošlo ni puna četiri decenija, otkako je Gutenberg pronašao svoju „crnu veštinu“, i već se pojavila 1483 prva hrvatska knjiga, glagoljski misal, štampan u Veneciji. No dok se prve knjige štampaju u hrvatskoj štampariji tek posle 11 godina, u Senju (1494), dotle je mala Zeta imala, ubrzo posle izlaženja prvog glagoljskog misala, svoju vlastitu štampariju, u kojoj je vredni, kulturni i učeni jeromonah Makarije, štampao cirilicom divne srpske knjige, na Obodu, a onda i na Cetinju. Nesumnjivo da zato pripada zasluga pomoći i kulturnoj aktivnosti dvojice zetskih vladara, Ivana Crnojevića (1455—1490) i njegovog sina Đurđa (1490—1496).

О таčnom datumu početka rada ove prve crnogorske štamparije, o njenom mestu, kao i o prvim knjigama, u njoj štampanim, nisu bila u nauci mišljenja ustaljena niti se moglo dati na postavljena pitanja apsolutno tačne odgovore. To i nije nikakva osebujnost naše istoriografije. Sličnu muku muče i ispitivači stranih inkunabula. I kod nas su nam sačuvani pojedini primerci u fragmetarnom stanju, nepotpuni. A, i inače su ostali istoriski podaci veoma oskudni i nesigurni. O tome se i u našoj kao i stranoj istoriografiji dosta pisalo. Sada je S. M. Štedimlija u sažetoj formi svu dosadašnju literaturu podvrgao ponovnoj analizi u veoma ukusno opremljenoj monografiji o crnogorskim štamparijama u XV stoljeću. Ali ne samo i to. Pisac je analizirao i narodno predanje, koje je i danas, kao i ranije (pre pojava literarnih vesti o počecima štamparija u Crnoj Gori), bilo veoma živo i rašireno. Milaković, Vuk Karadžić, Sima Milutinović-Sarajlija, L. Tomanović i drugi pošli su za tim predanjem i držali da je Ivan Crnojević podigao štampariju u svojoj novoj prestonici Obodu, (posle napuštanja Žabljaka). Prema tome, i prve štampane knjige bile bi otštampane u njegovo vreme, to jest do 1490, kao što su bile i docnije štampane za njegovog sina Đurđa do 1496. Ili, drugim rečima, najstariji očuvani Oktoih (1493/4) nije bio ujedno i prva štampana knjiga.

Sravnjujući gledišta, pretpostavke, zaključivanja i hipotetičke poglede Jovana Tomića, Pavla Rovinskoga, Ilarijona Ruvarca, Karatajeva, Pavla Šafarika, V. Jagića, St. Novakovića i Lj. Stojanovića, pisac se trudi da ukaže na ispravnost narodnog predanja u vezi sa Ivanom Crnojevićem kao osnivačem prve štamparije na Slovenskom Jugu. Ova prva štamparija dobavljena je iz Mletaka, u vreme Ivanova, i smeštena u zasebnoj zgradbi na Obodu. Đurđ, sin Ivanov, izgleda, dopunio je i usavršio štampariju za bolja i tehnički doteranija dela. Prenos štamparije na Cetinje mogao je da usledi zajedno sa prenosom mitropolije 1485, ali je ipak verovatnije da je to bilo posle Ivanove smrti. *Oktoih* nije prva štampana knjiga, i ne zna se pripada li radu na Obodu ili na Cetinju. Štedimlija naslučuje da je pored poznatih 4 knjiga štampanih na Obodu i Cetinju štampan i *Zbornik*, za koji se mislilo da je štampan u Veneciji (1495).

Zanimljivi su i suprotni podaci o sudbini štamparije posle odlaska Đurđa Crnojevića i jeromonaha Makarija, tog odličnog majstora štampara, iz Crne Gore u Veneciju, a onda u Vlašku, gde je Makarije nastavio sa štampanjem potrebnih knjiga za Ugro-Vlašku, i na kraju postao mitropolit (1525–1541).

Pored pesama u slavu crnogorske štamparije (Sundečićeve i Šenoine) pisac dodaje na kraju monografije nekoliko karakterističnih anegdota o štampi u Crnoj Gori.

Viktor Novak

Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима — прилози издању посашанка наше грађанској друштва*. Београд 1937², 8⁰, VII + 250.

Студија социолошко-етнолошких проблема у нашој науци нема много. Г. Душан Ј. Поповић један од првих научника који се углавном

баве овим проблемима. Радови г. П. нису чисто социолошки (социологија као наука која испитује законе развијка друштва — динамику) него су социолошко-етнички у датом тренутку, т.ј., у њима се научно испитује етнички састав и друштвени живот у једном раздобљу. Две књиге „Хајдука“ и ово друго издање „Цинцара“ г. П. су два ређа прилога нашој социолошкој и историској науци.

Ново издање „Цинцара“ г. П. је великим делом нова научна обрада, јер она обрада од 1927 године је два пута краћа. Друго издање је надмашило оно раније стога што је удвоствучено новим материјалом, што има неколико нових поглавља које употпуњују лик Цинцара и што је на крају дат и регистар. Али, нарочита вредност овом издању долази отуда што му је г. П. приододао 200 страна прикупљених података о многобројним грчко-цинцарским породицама. Г. П. је морао да уради ово. Када се појавило прво издање „Цинцара“, многи су, научници и лајици — лично или јавно — пребавиали писпу да је претерао, да је стварао Цинцаре и где их није било. Међутим, овако приложена документа онемогућиће сваку сумњу и истинитост и научност закључака.

Дело г. П. одликује се на првом месту строгом научном опрез-ношћу и тачношћу и извесним запажањима искрено реченим. Сваком податку, сваком закључку писац наводи извор; а да би огледало било верније, додаје на крају онај огроман изворни материјал,

У своме чисто научном делу г. Поповић износи неколико мисли за нашу данашњицу изванредне вредности.

У уводној речи потсећа да нашу чаршију, наш град, није стварао наш човек већ странац: словеначку и хрватску Немац и Јеврејин, српску Цинцарин, а за њим Јеврејин. Данас је наш град претежно национализиран, али остао је страни дух.

Ко су били Цинцари, откуда су, када се истичу у јавном животу, што су радили, какви су били и где су сада? На сва та питања г. Поповић одговара иссрпно, отворено, истичући и оно што не ваља и оно што ваља код тих некада покретача и вођа привредног живота најчувенијих европских банкара.

„Цинцарин је по пореклу Илир или Трачанин, сасвим ретко Словен, по језику Роман, по вери православац, а по култури, бар у варошима, Грк, по занимању сточар, трговац, или занатлија. Све остало, као његово име, презиме, национално, осећање, држављански положај, сасвим је неодређено. Све може да промени. Главна карактеристика Цинцарина је неодређеност“. (27). Дакле, Цинцарима је место међу Власима и Шкипетарима (Арнаутима). Поред Аромунума, они се често овим именима и називају, а тако су их и називали. Најрадије су се сматрали Грцима — због близине и више грчке културе —, па их је велики део брзо и погрчен. Зато је данас тешко одвојити Цинцарина од Грка. Име Цинцарин их вређа. Добили су га од Срба (ваљда по броју пет — цинци, или по честом изговарању Ц, или ко зна од чега)

Постојбина Цинцара је Македонија и делом Албанија. У Источној Албанији налазила се у XVIII веку највећа њихова варош *Moskopolje*

(око 50000 становника). Турци су га рушили углавном 1769 и 1821, а сада је то обично насеље. Још неколико деценија пре рушења Москопоља Цинцари су (из Кожана, Влахо-Клисуре, Блаца, Сачисте, Катранице, Неготина, Шиписке у све већем броју силазили Моравско-Вардарском Долином и разилазили се по Панонији. До краја XVIII века били су заузели сигурно место у привредном животу у Угарској и Аустрији. Тамо су се мешали са Србима. И једни и други, као одлични трговци и занатлије, били су често прогањани и ометани у послу. Да би се што боље осигурали, оснивали су дружине, компаније кроз које су се брањили и у којима су решавали спорове између себе. Материјално слабији су торбарили или су били занатлије. Није било посла ни заната у којима се Цинцарин не би вешто снашао. Тако умешни и вредни, а штедљиви до глади и карикатуре (Кир Јања), могли су да се скоро кроз два века, иако у малом броју, одрже у туђини, долазећи понекад у своме послу до завидног угледа и гласа, чак и до разних племићких титула.

Цинцари су били одлични православци и пријатељи књиге. Писмени су скоро сви. У прво време свако се бринуо за себе да своју децу научи писмености, али већ крајем XVIII века, они су са Србима, поред црквене општине, стварали и заједничке школе. У тим заједницама често је долазило до жучних препирки.

Цинцари нису имали своју историју, своје великане, своју књижевност, нарочиту традицију. Ипак, везујући се за Грке, и они су прихватили јелинистичку мисао почетком XIX века. Устанак 1821 године не може се замислити без њихове обилне помоћи. Тај национализам осетили су и они који су се сматрали Србима, када је буквно устанак 1804 год. (Ичко, Чардаклије, Жикић и др.). Када су Цинцари дошли и у многе градове ослобођене Србије, онда је трговина у средишњем дунавском базену великим делом била у њиховим рукама.

Крајем XVIII века и у првој половини XIX века било је међу Цинцарима и чувених просветних добротвора (оснивалац карловачке гимназије Димитрије Анастасијевић-Сабов). Јављају се јаке трговачке и банкарске куће. У прошлом веку банкарска породица Сина (кроз неколико колена) дрмала је целом Аустро-Угарском утичући на њену целокупну привредну делатност. Ђорђе С. Сина није знао шта има. По Аустрији и Угарској је имао преко 50 имања и разних добара, а када је умро, оставио је само у новцу 80,000.000 форината!

Још од првих дана живота у нашим крајевима Цинцари су почели да србују. Стога су се, као што су се једни претопили и Грке, Бугаре, Мађаре, претопили и у Србе. Једном је кнез Милош издао наредбу да Цинцари не смеју да узимају српска имена. Тај процес је нарочито био судбоносан по њих у другој половини XIX века, када су у Београду, Шапцу, Сmederevу ишчезле последње њихове школе и изумрли последњи Цинцари који су се потписивали грчки. Данас их има највише етнички очуваних у Крушеву и Мегареву, и погдекој по нашим градовима. Но, за то је великих број србизираних грчко-цинцарских породица по свој Војводини и предратној Србији.

Јеремија Д. Мишровић

Споменица двадесетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912—1937. Уредник Алекса Јовановић. Скопље 1937, 8^о, XIV 1069, са 243 слике у тексту, 3 слике и једном картом у прилогу.

Поводом свечане прославе двадесетогодишњице ослобођења Јужне Србије, издата је волуминозна споменица, која ће бити несумњиво најприручнија књига за брзо обавештење о скоро свим питањима целокупног живота, рада и развоја Јужне Србије. То особито важи за оне делове књиге који обухватају напоре и резултате од времена ослобођења, радове који имају инструктивне статистичке податке и који ће једнога дана послужити као добра изворна подлога кад се буде радио на широј основи. Мада је на овој Споменици радио много сарадника и мада се уредник заиста с много добре воље и лепих жеља трудио да да препрезентативно и технички ванредно лепо опремљено издање, није се било до краја срећне руке. Има, наравно, неизбежних ствари. Али распоред целокупног материјала могао је да буде срећније изведен. Сем тога, за јаљење је што су остале неке празнине, од којих нарочито падају у очи осуство историје Јужне Србије у античко доба и осуство целокупне историје цркве свију конфесија. Иако писани популарно, чланци су обрађени на основу последњих резултата до којих је наука дошла. Многи су чланци пропраћени бираним slikama и на крају литературом, што још више диже вредност читавој књизи.

У Споменици су објављени ови радови, који имају интереса за политичку и културну историју: Војислав С. Радовановић, *Географске основе Јужне Србије*, где се на извесним местима указује на географску улогу Јужне Србије кроз историју, стара насеља и миграције. У историском прегледу дао је Миодраг Ал. Пурковић рад *Јужна Субија од V века до Карађорђевог устанка*, а Милош И. Ракић *Јужна Србија од Карађорђевог устанка до данас*. Алекса Јовановић, познат национални радник и добар познавалац прилика у Јужној Србији у 19. в., дао је рад *Српске школе под Турцима*, врло занимљив и значајан прилог за познавање школских и просветних прилика у Јужној Србији. Исти писац дао је инструктиван чланак *Четнички покрет у Јужној Србији под Турцима*, прилог једном важном периоду народног буђења и припремања ослобођења Ј. Србије од Турака. Ђенерал Милан Јечеменић дао је чланак *Раш 1912 године за ослобођење Јужне Србије*. У отсеку: Историски споменици Јужне Србије, обрадио је Никола Вулић античке споменике, а Франце Месеснел византиске и спрске. Етнолошког је карактера велика расправа Миленка С. Филиповића *Етничке прилике у Јужној Србији*, која у свом првом делу расматра етнички састав Јужне Србије. О трговини до краја XVIII века писао је Атанасије Урошевић, а у XIX веку, Милош И. Ракић. Милан Чемерикић дао је чланак *Трговина, занатство, индустрија, кредитне уstanove od 1875 do 1937 године*. А. Урошевић има још чланак *Аграрна реформа и насељавање*. Књижевност у Јужној Србији обрадили су: Миливоје Павловић (стара књижевност), Слободан Јовановић (нова књижевност), Ђорђе Кисе-

линовић (народне умотворине). Чланак о штампи Јужне Србије дао је Петар Митропан, а Свет. К. Марковић и Јаков Ивановић чланак о школству Јужне Србије од 1912—1937 г. Од интереса су јоши чланци Ферида Ф. Бајрама *Административна подела Турске од 1912 године*, Јевте Николића *Управне власти*, особито део о управи пре ослобођења и Трајана Живковића *Судство у турској царевини до 1912 године*.

M. Пурковић

Зборник лингвистичких и филолошких расправа А. Белићу о четрдесетогодишњици његова научног рада посвећују његови пријатељи и ученици. Београд 1937, 8°, XXXIII, 472.

Ученици, пријатељи и поштоваоци професора Александра Белића обележили су о четрдесетогодишњици његова научна рада овај значајан датум издавши у знак заслуженог признања садржином особито богат зборник лингвистичких и филолошких расправа, са великим бројем прилога страних и домаћих научника.

После исцрпне библиографије радова професора Белића (1897—1937) која речито казује о успешном стваралаштву следи шездесетак лингвистичких и филолошких расправа и чланака. Међу њима их има и таквих чији резултати и погледи интересују и југословенског историчара.

Ђован Алесио у прилогу *Il nome di Ragusa* (61—71) поново анализира етимон Константина Порфиrogenита и мишљења П. Скока и одлучује се да је „Ragusa città della gure“ — „град хридине“, на стени (*gau/*lau). — Василь Поповић објављује у чланку *Гарашанин и Вук* (115—117) једно занимљиво писмо Илије Гарашанина начелнику Херкаловићу о Вуку поводом забране II издања Вукова Рјечника. Гарашанин се својски заузимао за Вука осуђујући забрану. — За односе пољско југословенске занимљив је чланак Франа Илешића *Jedan jugoslovenski poznavalac poljskog pesnika Vincencija Pola* (1807—1872), (121—128) у коме је приказан мало познат хрватски књижевник Јаков Коларић. — Драг. Костић, *Име једне неманићке принцезе*, (155—163) са „Лозе Немањића“ настоји да одгонене непознато име сестре краљева Драгутина и Милутина, а кћери краља Уроша, које је име било досад разноврсно читано као Брнча или Прњача. Костић даје разне могуће етимоне и анализира их, и узима као највероватнију претпоставку имена Berenice. — Веселин Чајкановић доноси читаву инструктивну студију *De numinibus apud Serbos coniugalibus*, (165—181) у којој расправља о старим божанствима која суделују при венчању. — Особито је значајан прилог В. Ђоровића *Oukyd име Врчин* (233—234) где на саме две странице поставља проблем и даје апсолутно тачно решење, доказујући етимолошки, да име села Врчина потиче од светишта Deae Orciae sacrum које је иначе историски документовано на латинском напису, нађеном на Авали, (CIL — Mommsen) испод које се налази данашњи Врчин. — Владимира Мощин, *Белешке о хиландарском пракшику*, (251—262) говори о

једном хиландарском инвентару, изданим већ 1883 од Успенскога, и Мошинове белешке указују на несумњиву потребу једног новог издања са целокупним научним апаратом. — Р. М. Грујићев прилог *Једно јеванђеље босанског штића XIV—XV века у јужној Србији* (263—277) открива ретко занимљив и драгоцен културно-историски документ босанског богословства, који се данас чува у породици Поповића у селу Врутоку, над извором Вардаре више Гостивара. Даљне компаративне студије за сродности и одступања овог јеванђеља од типа источне или западне цркве могле би да даду нова осветлења за само богословско научање. — Мита Костић, *Стратимировићева криптика језика и правца „Новина Србских“ 1816 год.*, (283—295), допуња известне погледе на схватања Митрополита Стратимировића, тог огорченог Вуковог противника. — Јован Ердељановић, *Стара Срби Зећани и њихов говор*, (325—338) даје врло корисне погледе из својих етнолошких проучавања у вези са старим Србима Зећанима и њихову говору.

B. H.

A. P. Dascalakis, *Rhigas Velestinlis. La révolution Française et les préludes de l'indépendance hellénique*. Paris 1937, 8°, 230.

У овој опсежној монографији има доста ствари које су од интереса и за нас. Активност Ригина ишла је, зна се, за тим да изазове револуционарну сарадњу свих балканских народа. Г. Даскаласки прикупио је лепу грађу, и архивску и литературну, и добро је објаснио многе моменте из његова живота и рада. Ср. на пр. Ригине везе с Пазван-оглом. Добро брани београдског митрополита Методија од оптужбе да је он издао Ригу (стр. 135).

B. H.

Harold Temperley, *England and the Near East. The Crimea*. London-New-York-Toronto 1936, 8°, XXX+548.

Професор историје новога века на кембричком универзитету г. Темперли предузео је да у опширном делу од три свеске прикаже односе Енглеске с Блиским Истоком од Кенингове смрти (1827) до момента кад је Дизраели донео кући из Берлина „мир са чашћу“. То је период који почиње с карактеристичним догађајем кад је енглеска флота унишила турске поморске сице код Наварина, а завршава се с енглеском заштитом турске престонице против Русије. Као циљ узео је Т. не проучавање дипломатске или поморске историје него цео приказ како тих специјалних појава тако и источњачких установа а и прилика код балканских народа у споменутој пола века, чинећи, дакако, избор да би тај период тако пун догађаја могао сажети у три књиге.

Као централни проблем овог периода поставио је Т. одржање живота и оздрављење „болесног човека“ у цариградским бедемима, а питање о поседу двају мореуз, мача и штита, сматра узроком спора између великих сила и почетком источног питања у његову модерном облику. Т. је довео спас Турске у зависност од три чиниоца: од спо-

собности Турака да се реформирају, од пристанка њихових хришћанских поданика на тај процес и од спремности великих сила да помогну или спрече тај развој. Т. сматра да се источно питање може разумети само ако се упозна како интригирају ориенталци, како преговарају западне дипломате и шта о том мисле балкански сељаци. Наспрама таквом посматрању с површине могло би се поставити дубље објашњење које сам у третирању источног питања за овај период поставио. За решавање овог питања могла су, у смислу историског развитка, доћи у обзир три начина. Од почетка турске инвазије у Европи постављало се једино империјалистичко решење тог питања: подела Турске међу велике силе. Од краја 18 века супротставио је Селим III том европском решењу турски напредни програм: акомодацију Турске у европски систем помоћу савремених реформи. С почетка 19 века постављају Срби трећи, најсавременији, програм за решење источног питања: постепено ослобођавање и европеизирање балканских хришћанских народа помоћу својих и европских снага и стварање националних држава место завојевачке Турске. Око ова три начина решења осцилирала је сва политика у источном питању кроз више од сто година последњег периода његова постојања, док није победио трећи начин по националном начелу као најсавременији. Ово би као суштина одговарало трима спољним формама које Т. узима за објашњење питања о опстанку османлиjsке царевине у Европи.

У овој свесци бацио је Т. кратак поглед на долазак султана Махмуда II на престо па је прешао на његову владу од времена кад је уништио јаничаре (1826). Описао је његов карактер, реформе у војсци и морнарици, у управи и финансијама и његов, углавном, толерантни став према раји. Затим је описао односе великих сила и Махмуда II, дајући кратак осврт на енглеску политику у источном питању од времена Пита Млађег. Опширно и потанко је описао борбу, Енглезима тако близског, Египта, у овом периоду акције Мехмед-Алије против султана. Изнео је реформни рад Решид-паше под султаном Абдул-Мецидом као и реакцију против њега, буну Либанона и др.

Босанској буни и црногорском рату посвећена је једна велика глава. Осветљени су Решидов наставак реформирања и енглеско држање, руска политика и енглески став према њој, знаменити преговори цара Николе са Сим'ром (Seymour), компликација питања светих места, Лайингенова и Меншиковљева мисија, руска окупација дунавских кнежевина и заплетена дипломатска акција око њих и око турске објаве рата и енглески безуспешни напори око мира до марта 1854 до уочи уласка Енглеске и Француске у рат. Велики део књиге (385—548) чине додаци: општа библиографија објављених дела и специјална упутства и објашњења о најважнијим изворима и делима за питања која су обраћена или додирнута у књизи, једно и друго врло корисно, затим три карте и инструктиван индекс.

Као поднаслов овој првој свесци дао је писац „Крим“, премда је приказивање довео само до уласка западних сила у рат који ће по-

стати кримски. Тад назив треба да наговести да је ова свеска пролог у кримску трагедију, јер је свака епизода овог периода водила том рату. Т. настоји да веже ту огромну катастрофу с пропашћу реформног покрета у Турској, с незнатном покрајином Босном и с ратом против сићушне државе Црне Горе. Трагичну погрешку кримског рата не тражи писац у споредним поводима за рат, али ни у дубљој неминовности историског развитка, особито Русије и Француске, него, сасвим у духу дипломатске историографије, у немиру који је створен образовањем новог енглеског кабинета и у револуцији коју је изазвало образовање новог наполеоновског царства у Француској. Поред појаве да је верски осећај у Паризу потстакнуо верски фанатизам у Петрограду, Т. подвлачи као често заборављену појаву: бес верског одушевљења које је пробуђено у Цариграду.

Т. помиње осветљење питања овог периода у делима Jorgе, Dodwell-a, Hoskins-a, Sabry-a, историјама балканских народа од Miller-a, Seton-Watson-a, Шишића, дипломатским историјама Горјанинова, Martens-a, Guichen-a, Driault-a, Douin-a, Hall-a, Mosely-a, као и помоћ коју су му указали стручњаци за поједине главе у овој књизи. За наше прилике били су Т. у помоћи г. Шишић за хрватска, а бан г. Сочица за црногорско-херцеговачка и босанска питања. Т. је остала непозната још многа наша важна литература о овом периоду, као теже приступачна за енглеске научнике, па ју је и искоришћени ауторитет бившег бана г. Сочице могао само врло несигурно и недовољно заменити, и то само уколико је документирао о традицији, народној песми и о местима догађаја. Т. бавио се, наиме, у нашој земљи, видео је места црногорско-турских борба и слушао гулслареве песме о њима. Баш ова свеска дотакла се буна у Босни и црногорских борба које опевају те песме. У наредној свесци имаће прилике да говори, и то више на основу дипломатске грађе, о Србији и другим балканским земљама. Тако је Т. лично упознао амбијент у којем су се догађали босанско-херцеговачке и црногорске борбе а и други важни догађаји овог целог периода који обрађује.

То интимније упознавање позорнице описаних догађаја дало је приказу више непосредности, пластичности и живота. Цела партија о том одише љубављу и интересом да се разуме и што верније прикаже ова архаична средина, њена душа у народној и уметничкој песми и њена стремљења. Т. је као научник дубље ушао у познавање средине и прилика. Слика коју је тако створио и дао жива је и у главним линијама верна. Тај општи утисак не умањује чињеница да понеке појединости или моменти локалне историје нису потпуно тачно схваћени и да наша домаћа историска литература није довољно искоришћена. Тежиште дела је у објашњењу енглеске политике на Близком Истоку и у томе је оно потпуно успело и већ се у овој првој свесци показује велики значај који ће од њега имати историска наука.

Vasilij Pojović

M. Palová. *Dějiny Maříje. Odboj Čechů a Jihošlovanských za světové války. 1914—1918* — Praha 1937, 8°, 664.

Професор Карлова универзитета у Прагу, гђа Милада Паулова цео свој научни рад посветила је проучавању борбе Чеха и Јужних Словена против Аустрије. Код нас је позната преко свога великог рада „Југословенски одбор“, Загреб 1924.

Сад је изашла прва књига њеног великог дела „Историја Мафије“. Под овим именом крио се за време рата тајни револуционарни одбор чешких политичких људи, који су били узели на себе организовање унутрашњег отпора чешког народа против Аустрије. Пошто је „Мафија“ радила и са Јужним Словенима, гђа Паулова је покушала да овим делом обухвати и чешку и југословенску борбу против Аустрије за време рата 1914—1918. Двадесет година скупљала је она материјал за свој посао. Осим досад штампаних ствари, објављених успомена учесника у акцији, Масарика, Бенеша, Крамаржа, Рашина, Шамала, Шајнера, Франтишека Сиса и т. даље, искориштење су и јавне и приватне архиве. Посебице драгоценци су подаци из Беча и Петрограда, који осветљавају многа досад тамна питања чешке историје за време светског рата. Што се тиче Јужних Словена, гђа Паулова се у главном држи оног материјала који је искористила већ у „Југословенском Одбору“; и по тим подацима, и по унутрашњој вези, делови књиге, који говоре о Јужним Словенима, изгледају као убачени у чешку историју, без јаче истакнутих заједничких црта. Можда ће гђа Паулова у друге две књиге наћи више заједничког у борби Чеха и Јужних Словена против Аустрије, јаче повезати и истаћи. Без сумње је оваквим обрађивању југословенског дела „Историје Мафије“ утицало много и то што писац није имао на расположењу онако богате и разноврсне историске податке, као код чешког дела.

Прва књига „Историја Мафије“ обухвата период од почетка светског рата 1914 до бежања у иностранство д-р Едуарда Бенеша, септембра 1915. Поред увода, има прва књига три дела: I Почеци отпора. II У мафији. III Тешки часови.

После кратког приказа Светског рата писац се можда и сувише мало задржао за овако велико дело на врло занимљивом питању, ставу чешког народа пред рат према Аустрији.

Од Палацког па до Масарика и Крамаржа сви чешки политички људи нису у основи имали ништа против одржавања Аустрије; али не дуалистичке са немачко-мађарском хегемонијом, него федеративне, словенске. — Код Чеха је као и код Хрвата аустро-угарска нагодба 1867 пољујала веру у Хабзбуршку монархију, али је није потпуно уништила; још 1908 младочешка странка гласа за анексију Босне и Херцеговине (42—43).

Балкански ратови 1912—1913 утичу много и на расположење у Чешкој. Успеси балканских народа, сукоб Аустрије и Србије и опасност рата присиљавају и чешке политичке људе да заузму становиште према једном таквом сукобу. Гђа Паулова је лепо обрадила почетак мењања

држања чешких политичара према Аустрији. Странка државно-правна-напредна прва проучава могућност стварања самосталне чешке државе. С тим се много занимао 1914 др. Борски (23—26).

Вацлав Клофач, вођ чешке народно-социјалистичке странке, као један од првих почео је борбу против Аустрије и његова странка је била отворено анти-милитаристичка и анти-аустријска. Она је 1908 гласала против анексије, за балканских ратова није крила симпатију за Јужне Словене а већ концем 1913 у неким редовима се веровало да је светски рат неизбежан (28—29). У јануару 1914 Клофач је био у Петрограду, разговарао са Сазоновом и стекао утисак да руски министар спољашњих послова није хтео ни предвиђао рата. У априлу исте године Клофач је поднео Русима предлог како да се преко његове странке организује револуционарна агитација међу Чесима (38—39). Занимљивих података доноси гђа Паулова о Крамаржовом словенофилском покрету „неословизам“. Овај покрет проповедао је равноправност, слободу, братство, привредно и културно зближење словенских народа; тражио је измирење Пољака и Руса, премоћ Словена у Аустрији и наслон Аустрије на Русију (41).

Још пред Светски рат већина чешких странака рачуна с Аустријом. Крамарж изјављује у јануару 1913: „О самосталној чешкој држави у средини Европе, на линији државне и привредне експанзије Германства могу у Чешкој да мисле само незрела политичка деца...“ (49). Тако јавно. Тајно, у јуну 1914, Крамарж је преко руског новинара Сватковског послao руској влади предлог о стварању „словенске федерације или државе под вођством Русије“. (158—162). Овај план је занимљив исто толико по својој великој концепцији, колико по човеку, што га је израдио. По том плану створила би се дивовска словенска држава од Северног леденог мора до Јадрана и Егеја и од Влтаве и Лабе до Тихог Океана обухватајући Русију, Польску, Чешку, Србију, Црну Гору и Бугарску. (58).

Први део књиге обухвата време од почетка рата до одласка Томе Масарика у емиграцију. Рату се у Чешкој није нико надао у лето 1914 ни после сарајевског антентата. Чим је прва пушка пукла на Сави и Дрини, у Аустрији је на темељу чувеног чл. 14 устава угашен политички живот: Рајхстаг је распуштен, заведена је цензура, почели прогони. Првих дана рата нема у Чешкој отпора: „Чешки пукови су одлазили на бојиште, посланици ћутали, револуција изневерила“ (58). Политички се нису слагали, какво држање треба да заузме чешки народ према рату. Масарик и Крамарж траже борбу за самосталност, други су веровали да ће се Аустрија одржати и после рата, па су били за помирљивије држање: активизам Франтишека Фидлера и Антонина Швехле. Трећи су по срцу били за Аустрију, др. Бохумир Шмерал. Он је веровао да Масарикова политика води чешки народ „понова“ на „Белу Гору“. (92).

У Чешкој нема већих прогона у почетку рата; тим више код нас на југу гђа Паулова са много топлине описала је невоље Срба у Срему, после Србијанског упада 1914. (55—103).

Затварања у чешкој почињу у августу 1914. Први је одведен Клофач, па за њим Емил Шпатни, новинар и познати антимилитариста. Друго је још све мирно. (104—116).

Организован отпор почиње стварањем „тајног револуционарног одбора“, доцније прозваног „мафија“. Основана је сарадњом трију радикалних чешких странака младочешке, реалистичке и државно-правно-напредне (118). Задатак јој је био: 1 одржавање веза с инострanstвом, 2 тајна обавештајна служба и 3 политичко деловање међу Чесима и осталим потлаченим народима у Аустрији. (119). — Од самог свог почетка Мафија је имала „бескомпромисно против-аустријску“ политичку ли- нију. (120).

Младочеси су први истакли мисао да треба на томе радити „да чешко питање постане светско питање... то јест предметом преговора за склapanje мира“ (150). Франтишек Сис имао је у Софији брата Владимира. Преко њега су Крамарж и Рашин, вођи младочеха, дошли у везу са претставницима Антанте у Софији (155).

У поглављу „акција професора Масарика“ изнесено је како је Масарик почeo свој револуционарни рад 1914. За разлику од Крамаржа Масарик верује да је могуће створити и одржати самосталну чешку државу, па то још 1914 истиче као свој национални програм. Још у јесен 1914 показује сe тежња чешких државника да ишчупају своју будућу државу из немачког загрљаја, на тај начин што би је спојили коридором преко западне Угарске са будућом Југославијом. О томе су први говорили младочеси, доцније и други прихватили, па и Масарик иако није био много загрејан. (183—184).

Рат у Аустрији подигао је и онако велику моћ војске. Нездовољне политиком грађанских власти у Чешкој и Хрватској, војни кругови тражили су да се у овим двема земљама заведе њихова управа. Из докумената, објављених од гђе Паулове, види сe, да се војничком утицају има захвалити за страшне прогоне Срба 1914 (189—191). Претседник угарске владе, Тиса, омео је у лето 1914 први покушај војника да оборе у Загребу владу српско-хрватске коалиције и доведу генерала место бана Шкерлеца.

Као у Загребу, наваљује војска и у Прагу да обори намесника Чешке кнеза Туна и заведе војну управу. Као разлог наводили су војници нелојално и непатриотско држање Чеха још у самом почетку рата (202—207).

У јесен 1914, изазван руским манифестима и лецима, надвојвода Фридрих као главни заповедник војске тражи поново од цара завођење војне управе у Чешкој (231). Претседник аустријске владе гроф Штирк одбио је напад војске на Чешку, као и Тиса на Хрватску.

И поред тога што су почели прогони, чешке културне и политичке организације успеле су да, и поред свих покушаја из Беча, не даду неку изјаву лојалности (238—252).

Како прилике и од мирних научника и пословних људи праве заверенике и револуционаре, најбоље показује чешка борба 1914—1918.

До тога времена они нису имали ни традиције ни искуства за револуционарну акцију. Па ипак, још у почетку рата многи од њих сами по себи долазе на то, да треба радити и тим средствима. Тако је индустиријалац Јозеф Јан Фрич послао свога чиновника Рохлу у Италију, привидно као заступника фирме у ствари да му буде веза с иностранством (253—281). Од историског значаја за чешку националну борбу било је, кад се Томаш Масарик одлучио да иде у емиграцију и одатле поведе борбу с Аустријом.

Други део књиге почиње гђа Паулова излагањем о Крамаржову пројекту „Словенске империје, словенске федерације“. Концем 1914 Крамарж је преко свога старог познаника, новинара Сватковског, поручио руској влади: „Чеси желе долазак Руса; они немају услова за самосталну државу па желе да њихово краљевство буде под руским протекторатом“ (310). Крамаржовим идејама о руском протекторату нису били загрејани Масарик, Рашин и остали чланови Мафије (312), али Руси су стајали на Карпатима, па није било згодно устати против њих. Идеолошка размилоналажења нису сметала практичним чешким политичарима да сарађују на заједничком послу. Почетком 1915 основан је тадањи револуционарни одбор „Мафија“; језгро му чине Крамарж, Рашин, Шајнер, Шамал и Бенеш, младочеси и реалисти. Убрзо приступа д-р Хајн за напредну странку, Соукуп за социјалисте.

Док су се око Мафије почели окупљати људи спремни на све у борби против Аустрије, службену, лојалну политику воде претставници странаца, који се окупљају код Швехле.

У духу Крамаржових идеја покушало се нешто радити и преко Владимира Сиса у Софији. Младочеси су полазили са становишта да је немогућа потпуно самостална Чешка. Зато предвиђају да у случају, ако рат буде нерешен, за владара чешког дође један аустријски надвојвода (365—366), ако Аустрија рат изгуби, онда руски велики кнез (368). Сис је излажући планове Крамаржове наишао на отпор Француског и Енглеског посланства. Зато и против упутства из Прага он у свом меморандуму савезницима тражи самосталну чешку државу (417).

Руским поразом у Галицији у пролеће почео је да се топи Крамаржов сан о великој словенској империји. И аустријске власти иступају сад смeliјe. Врховна команда не престаје да тражи завођење војне диктатуре у Чешкој. По њеној наредби затворен је 21 маја 1915 Крамарж са Шајнером. Драматичан је код Паулове опис Шајнерова затварања (450—463). Одјеком руских пораза у Галицији и затварањем Крамаржовим почиње трећи део књиге.

Велики је био одјек руског пораза у чешким земљама. Јуни и јули 1915 су месеци славља за чешке Немце а жалости и разочарања за Чехе. Падом руског престига и затварањем Крамаржа главног русофила, у Чешкој од лета 1915 почиње да добија превагу Масарик са својом западном оријентацијом. Подаци, што их гђа Паулова износи о Масариковим плановима за будућност под утиском руских пораза 1915 најбоље показују чврстину карактера овог великог чешког државника.

Код младочеха после затварања Крамаржова војство преузима Рашин. Рад није престајао, нови људи су узимани у сарадњу, обавештајна служба допирала је и до министарских кабинета у Бечу. Али 12. јуна 1915 затворен је и Рашин.

Затварањем Клофача, Крамаржа и Рашина и емигрирањем Масариковим Чеси су изгубили четвртицу главних вођа. Они су до лета 1915 успевали да спрече давање изјава лојалности. Руски порази 1915 ојачали су струју „активиста“. Прву изјаву лојалности владару и држави даје ванредни конгрес савеза чешких општина 18. јула 1915, готово годину дана после почетка рата (556—557).

Леп је код Гђе Паулове опис истраге над Крамаржом и Рашином, посебице сукоба Рашина и Премингера (566—573). Премингер, судац истражитељ, Немац пореклом, онакав, како га Паулова приказује, био је много бољи од неких судаца тога времена у Босни, па, ипак, ни гђи Пауловој ни ником од Чеха не пада ни на ум да по његовим исказима суде дела својих људи из борбе за ослобођење, како се то код нас ради поводом књиге злогласног суца истражитеља Пфеђера о Сарајевском атентату....

Исти прогони и затварања по Чешкој и потребе да се Масарику пошаље помоћ у сарадницима из завичаја натерали су и др. Бенеша да бежи у иностранство. Његовим одласком у Швајцарску у септембру 1915 завршава се прва књига „историје Мафије“.

Особитим интересом очекује се друга књига овог монументалног дела.

Васо Чубриновић

Č A S O P I S I*)

Летопис Матице српске. Књиге 300—346, Нови Сад 1918—1936.¹⁾

Најстарији наш књижевно-научни часопис је Летопис. Почеко је излазити у Пешти 1825 године под насловом Сербске Летописи, а први му је уредник његов оснивач и покретач Георгије Магарашевић. Оснивањем Матице Српске 1826 године Летопис постаје њен орган. До 1864 године Летопис је излазио у Пешти, а те године преселила се Матица у Нови Сад и отада Летопис стално излази у Новом Саду. У Летопису је, нарочито у првим његовим књигама, објављено врло много грађе и расправа из војвођанске књижевне, политичке и културне исто-

*) Prikaz jugoslovenskih časopisa iz 1938 objaviće se u JIČ, IV, 3—4 sv. — Ur.

¹⁾ Књига 300 изашла је 1922, 301, 1923; 302, 1924; 303—306, 1925, 307—310, 1926; 311—314, 1927; 315—318, 1928; 319—322, 1929; 323—326, 1930; 327—330, 1931; 331—334, 1932; 335—338, 1933; 339—342, 1934; 343—346, 1936; 347, 1937; 348, 1938.

рије. У њему су сарађивали и сарађују наши најпознатији научници, уметници и други културни радници. У новој држави Летопис губи карактер научно-књижевног часописа и постаје све више културно социјални; покрећу се нови историски часописи, те је сасвим разумљиво зашто је Летопис почeo да се бави другим проблемима; остварењем његових давнашњих тежња и настојања промену се задатак и улога Матице Српске у уједињеној отаџбини. Објављивање историске грађе и расправа у Летопису има све мање од оног момента када је Станоје Станојевић са историчарима из Војводине, 1927 године, основао Историско друштво у Новом Саду и покренуо Историски часопис за задатком да обрађује и објављује историску грађу са територије бивше Карловачке митрополије и Војводине.

Уредници Летописа после рата су се врло често мењали и то од књиге 300—346 овим редом: Васа Стјањић (300), Каменко Суботић (301), Марко Малетин (301, св. 3—320), Стеван Ђирић (321), Ст. Ђирић и Св. Бањица (322), Рад. Врховац (323—326), Тодор Манојловић (327—330), Жарко Васиљевић, а од 335 књиге Летопис уређује данашњи уредник Никола Милутиновић. Честа промена уредника имала је утицај на садржај Летописа.

Објављене расправе и грађа у Летопису:

Књ. 300: Н. Радојчић, *Доситејево писмо о уређењу и просвећивању Србије*. Г. Р. у уводу позабавио се питањем извора за први устанак. Говори о оскудици њиховој за то доба, а и оно што их има често су у излагању субјективни, те им се мора врло обазриво приступати приликом употребе. Изнета је улога Доситеја Обрадовића и Стратимировића у првом устанку. Стратимировићев утицај на аустријске одговорне факторе. — Важност овог писма, каже г. Радојчић, је у томе што је у њему Доситеј изнео културни програм Србије и дао темељ за њено унутрашње уређење. Оно је један важан прилог литератури о Доситејевим везама са Карађорђевом Србијом. — Т. Остојић, *Народна мисао, идеја ослобођења и уједињења у историји и књижевности*. Врло прегледно и јасно даје писац развој народне мисли и идеје уједињења у Војводини кроз историју и књижевност од најстаријих времена до њеног остварења — 1918 године. — М. Р. Веснић, *Фроасар о битци на Плочнику*. Фроасар је Француз, по занимању фратар, а живео је у XIV столећу. Био је врло учен. Написао је Хронику, у четири тома, која обухвата догађаје у Европи од 1327—1400. Веснић је у овој књизи Летописа превео један део из Фроасарове Хронике за који он мисли да је опис битке код Плочника 1386. Овај опис битке код Плочника не слаже се са описима турских и наших летописаца. — Ст. Станојевић, *Војводина на конференцији мира*. Војводина је, на конференцији мира, мање била позната него друге области за којим је тежила Србија. Много се више знало о Босни и Херцеговини, о Далмацији, о Старој Србији и Македонији. О Војводини, каже Станојевић, колевци српске просвете, где је српски национализам први пут тачно формулисан, где су се појавили први почети свесне тежње за ослобођењем и уједињењем

целог народа, о Војводини се није знало готово ништа. Приказан је рад конференције у вези са Војводином приликом одређивања границе према Румунији и Мађарској.

Књ. 301: Милан Савић, *Писма Лазе Костића Новаку Радонићу; Ј. Вучерић, Српско-словачке везе.*

Књ. 302: Н. Радојчић, *Проблеми Војводине;* Др. М. Косић, *Народно једињство са гледиштама социологије;* М. Костић, *Историја Карловаца.* Већином на основи путописног материјала израђена је историја Карловаца од XIV века. До г. Костића није нико покушао да да историју овог места за које су везани значајни датуми наше прошлости. И овог пута није дата историја Карловаца до наших дана, него само до 1713, кад Карловци, како каже г. Костић, постају центар народно-црквеног и културно-политичког живота Срба у Аустрији. В. Стјанић, *Послератна књижевност Војводине;* Д. Ј. Поповић, *Последице Велике Сеобе 1690;* Антон Мелик, *Словенија после ослобођења.* Од 1918 Словенија почине други живот. Из ње се истискује немачки елеменат, који је раније систематски проводио германизацију. Национализирају се страна предузећа, подижу се разне културне институције са задатком да шире просвету и културу на народном језику. Изнето је шта се у том погледу урадило у Словенији 1918—22.

Књ. 303: Рад. Врховац, *Свећозар Милетић* (1826—1901). Чланак је писан поводом прославе стогодишњице рођења Милетићева. У чланку је изнет значај личности Св. Милетића; М. Кашанин, *Писци из Војводине;* Св. Милетић, *Нашие странке.* Овај чланак је прештампан из „Заставе“ 1866 године 76 број. У њему је М. изнео своје мишљење шта је једна странка, а затим је говорио о српским странкама и њиховом раду у Војводини; М. Костић, *Српски бакрорези осамнаестог века.* Г. Костић је дао један мали прилог историји уметности. М. Косић, *Задаци наше националне политичке.*

Књ. 304: Рад. Врховац, *Положаји у живоју и историји;* Херман Вендел, *Југословенска мисао између 1850 и 1870.* Х. Вендел је дао генезу југословенске мисли у времену 1850—1870. Приказан је рад на јединству Срба, Хрвата и Словенаца на књижевном, научном и политичком пољу.

Књ. 305: Н. Радојчић, *Судије и закон у средњевековној Србији и у Угарској.* Г. Радојчић је дао прилог за проучавање државног питања средњевековне Србије. Рад. Врховац, *Петар Петровић Његош* (1813—51). Пригодан чланак написан поводом преноса костију Његошевих на Ловћен. Слободан Јовановић, *Делиградски догађај.* Несуспели покушај, 1876 године, да се кнежевина Србија прогласи за Краљевину а кнез Милан за Краља, назвали су савременици — делиградски догађај. Г. Јовановић је покушао да да објашњење, како је дошло до овог догађаја.

Књ. 306 посвећена је Његошу поводом преноса његових костију на Ловћен.

Књ. 307: Н. Радојчић, *Историја Хрватске за народне династије.*

Књ. 308 посвећена у славу стогодишњице рођења Светозара Милетића. У њој се налазе чланци који нам приказују књижевно-историски и културно-политички рад М. у Војводини.

Књ. 309: Ратко Парежанин, *Узроци светског рата 1914, „Светска политика“ предратне Немачке I.* Писац, већином на основи немачких докумената, расправља врло објективно ово деликатно питање одговорности за светски рат. (II део књ. 310). Васа Стјић, *Јубиларна година Војводине.* У чланку је приказан значај двеју година: 1726 и 1826. У Карловцима је 1726 основана школа из које су се касније развилише наше средње школе. У овој години рођена су два велика културна радника Захарије Орфелин, књижевник и Јован Рајић, историк. Године 1826 основана је Матица Српска, и рођени су велики синови Војводине: Светозар Милетић, Б. Атанацковић и Ј. Ђорђевић. Коста Дошенић, *Славено-србско училиште св. Георгија у Велесу.* Писац је овим чланком дао прилог за историју српских школа у Јужној Србији.

Књ. 312: М. Кашанин је приказао рад другог Византолошког конгреса, који је одржан у Београду 1926 године од 14—17 априла. Ф. Никић, *Никола П. Пашић (6 XII 1845-10 XII 1926).* На свега шест страна дат је преглед живота и рада овог нашег великог државника уз чије су име, како каже писац, везани обрти и кризе кроз које су пролазиле спољна и унутрашња политика и предратне Србије и последратне С. Х. С.

Књ. 313: Н. Радојчић, *Георгије Магарашевић.* Г. Радојчић је врло сажетом чланку изнео живот и рад оснивача и првог уредника Летописа. Васа Стјић, *Тихомир Остојић.* Г. Стјић, који је више година радио у истој гимназији са Т. Остојићем, који је из непосредне близине пратио његов живот, успео је да нам у једном малом чланку изнесе слику овог вредног сина Војводине, чије су способности служиле не само Војводини него и другим југословенским покрајинама. Својим радом ширio је идеју југословенског културног и народног јединства. Тај рад га, вели г. Стјић, ставља у коло Гундулића, Качића, Рељковића, Доситеја, Штросмајера, Рачког, Св. Марковића, Крека и Скерлића. Рад. Врховац, *На прву другог сттолећа.* У чланку је писац пожелео да Матица Српска уласком у друго сттолеће уздигне високо заставу са начелом: „Борба за културу и напредак“ и да се око те заставе окупи све што нашем народу и отаџбини жели бољу будућност. Л. Поповић, *Матици Српској;* Јан Чајак, *Матици Српској.* Оба чланка износе нове задатке који претстоје Матици у новом сттолећу. У овој свесци, посвећеној стогодишњици М. С., налазе се још и ови чланци: Иван Мештровић, *Мисија Војводине;* Јозеф Шкулета, *Срби и Словаци;* Лазо М. Костић, *Једна индикација померавања војвођанског становништва у конфесионалном погледу;* Ј. Ердељановић, *Значај етнолошких исхицивања у Војводини;* М. Грабић, *Војвођански музеј;* Ј. М. Продановић, *Љубав у нашој народној поезији;* Р. Марковић, *Лепотичан осврт на развој привреде у Војводини, које су од утицаја на развијак нашеј народе у бројном и привредном погледу;*

Ј. М. Јовановић, *Тајна Конвенција из 1915; Херман Вендел, Моја сећања на Николу Пашића; А. Ивић, Сеоба Срба из Бачке у околину Осмиројона 1598; Иларион Зеремски, Школовање архимандрита П. Кенђелца; Р. М. Грујић, Прва српска гимназија у Новом Саду (1731—1775); П. Поповић, Милован Видаковић. Г. Поповић говори о Видаковићевом школовању у Сегедину. Ђ. Шурмин, Српски књижевници и цензура у Хрватској; М. Прелог, Др. Михаило Полик и словенски конгрес године 1867; Ф. Никић, Румуни Банатски и Буњевци према српској Војводини у години 1848—1849; Љ. Стојановић, Личности и прилике из новије прошlosti Срба и Хрвата; М. С. Павловић, У логору изнад Вардара и Велеса пред рат са Бугарима 1913 г.; Б. Вучетин, *Finis Austriae*; М. Костић, Хиландарски мешоси у Карловцима и Новом Саду.*

Књ. 314: У овој свесци штампан је кратак реферат Т. Тарановског о раду историка на конференцији у Варшави од 27—29 јуна 1927, М. Петровић, За национални карактер Војводине; Т. Тарановски. Словенски покрет у Пољској; Ф. Малин, Илија Округић-Сремац 1827—1927. У кратком приказу изнет је књижевни и национални рад Илије Округића, који је припремао терен за духовно и народно једињство нашег народа. Ф. Никић, За национализацију Војводине; О. Хофман, *Тријанонски уговор о миру у Будимпешти и Женеви.*

Књ. 315: М. Аћимовић—Ф. Никић, Цар Јован Ненад. Чланак је посвећен покрету за обнову изгубљене политичке самосталности под царем Јованом Ненадом. Овај покрет није имао успеха, али су последице биле од великог значаја за српски народ у пределима данашње Бачке, Баната, и Срема. Г. Аћимовић је дао кратку историју покрета, живота, политичке каријере и смрти Цара Јована Ненада. Значај и величина цара Јована Ненада, вели г. А., је у томе што је унео у народ на територији Бачке, Баната и Срема идеју слободне националне државе, која се будно чувала све до наших дана. Г. Никић, такођер указује на значајан датум кад је Цар Јован Ненад дигао устанак да обнови српску државу на територији јужне Угарске.

Књ. 315: У Летопису за 1928 годину поред редовних рубрика увело је уредништво још једну новину. На крају свеске излазили су „Призози Л. М. С.“ У овим „Прилозима“ има доста историског материјала. Штета да уредништво није продужило са овом рубриком, која је доносила или чисто историске чланке, или мала објашњења известних нерасветљених исторских питања или су објављивали документи из наше народне прошлости. У „Прилозима“ књ. I св. I налази се чланак Н. Радојчића, *О Немањићима*. Г. Радојчић говори о талијанским хипотезама о почетку и концу славне династије Немањићке. Први део чланка заузима излагање ко се све од наших историка бавио питањем порекла династије Немањића. Симо Поповић, *Лаза Костић и кнез Никола*. Приликом крштења престолонаследника 1871 били су примљени у аудијенцију на Цетињу многи виђени Срби из других српских области. Међу овима био је и Лаза Костић. Лаза се много допао

Кнезу, тако да су се између њих развиле пријатељске везе. Те везе лепо се виде из писама Лазе Костића Сими Поповићу, која су објављена у овом чланку. А. Ивић, *Једна епизода из прошлости „Мађице Српске“*. На основу материјала из 1827 године, који је г. Ивић нашао у бечким архивима, види се да су полициски аустријски органи врло ревно-сно пратили рад ове новоосноване културно-просветне организације.

Књ. 316: Ф. Малин, *Духовно јединство нашеј народе*. Изнети су елементи, који онемогућују наше духовно јединство, а који се могу отклонити добром вољом и систематском просветном политиком. Прилози I књ. св. 2: Р. Јеремић, *Бачки Руси*. Дат је низ података о пореклу, језику, вери, парохијама и цркви, свештенству, друштву, економији и кући, храни, ношњи, браку, здрављу, моралу, традицији, презименима, надимцима, насељима и исељавању Бачких Руса, које називају и Русинима и Русанцима. А. Ивић, *Једно сведочење Вука Карапића*; Св. Бањица, *Мусолини и фашизам*. Писац говори о Мусолинију, постанку и развоју фашизма у Италији, а на крају је дат однос нашег друштва према фашизму. Прилози I књ. 3 св.: В. с. Поповић, *Нове конроверзе о Метерниху и распаду Аустрије*. Г. Поповић је указао на два контроверзна суда Србика и Библије, одличних професора бечког универзитета, о Метернику, аустријском политичару прве половине деветнаестог столећа и распаду Аустрије. У овим „Прилозима“ штампана су два извештаја из 1861 године, који су били упућени, вероватно, једном од двојице Христића, Филипу тадашњем министру спољних послова или Николи, министру унутрашњих дела. У оба извештаја изнето је стање о приликама у Војводини. Сведоче о настојању кнеза Михаила да се измире војвођански Срби са Мађарима и да се осујете реакционарне бечке намере. — Н. Радојчић, *Писма као историски извор*. Овом приликом позабавио се г. Радојчић питањем важности писама као историског извора и о издавању истих код нас. Добро издана писма, каже г. Р., претстављају важан извор за историка или приликом њихове употребе мора историчар бити врло опрезан. На крају Прилога штампана су писма: *Шафарик Тоши Стратимировићу-Кулићском*; *Писмо Дионисија Јакшића Ђури и Писмо Ђуре Јакшића оцу*.

Књ. 317: Ф. Никић, *Мађари и ми*. Писац је изнео гледиште Мађара на источно питање и односе с нама с обзиром на Босну и Херцеговину. Прилози I књ. 4 св.: А. Ивић, *Невоље Срба у Угарској после доселења*. На основи материјала, који је г. Ивић нашао у бечким архивима, написао је ову расправу у којој је изнео, како се поступало према Србима који су прешли са Арсенијем Чарнојевићем 1690. Г. Ивић износи планове о уклањању Срба из околине Будима. Скупштина официра у Баји. Пресељавање сентандрејских и других Срба у Јужну Бачку. Стефан Продан Штета и јуначка одбрана Титела. Аустријски католички бискупи и војни заповедници према патријарху Арсенију и његовим епископима. Учешће Срба у пфалачком рату. Срби официри. Витешка смрт капетана Штете. — Т. Тарановски, *Полијтичке и правне идеје у Синђијама Власића*. Стара писма: *Писмо Патри-*

јарха Рајачића Књазу Данилу у Карловци 30 Ноемврија 1856; Писмо Ђорђа Мајарашића Јевтимију Пойовићу у Н. Саду 29 Маја (10 јунија) 1823. — Трећа свеска књ. 317 изашла као споменица о прослави стогодишњице Матице Српске. У њој је штампано све оно што се односи на прославу стогодишњице ове наше културно-књижевне институције.

Књ. 318. Прилози I књ. 5 св.: Војвода Симо Поповић, Јово Павловић; Антун Добронић, *Национална идеја у југословенској музичкој творби*; Д. Јакшић, *Грађа за културну историју Срба у Војводини. I Карловачка Богословија године 1807*; А. В. Соловјев, *Неколико нових претиска Душанова законодавства*; М. Кашанин, *Наполеон о проблему Зайнади и Иштока*; Т. Тарановски, *Историзам*; С. Троицки, *Св. Сава и Словенство*; В. Стјанић, *Грађа за културну историју Срба у Војводини I, Новосадски Сликари XVIII столећа*. Г. Стјанић је објавио исписе из Историске Архиве Града Новог Сада, који се односе на „новосадске молер-зографе“ и друге уметнике који су привремено или стално живели и радили у Новом Саду. Стара Писма: *Писмо Захарије Орбелина, Писмо главног Одбора Патријарху Рајачићу 17 април 1849; Писмо Светозара Милешића и Суботића Патријарху Рајачићу 17 април 1849.*

Књ. 319: Анте Јагић, *Хрватске насеобине у Банату*; Н. Радојчић, *Модерна српска историографија*. Г. Радојчић је дао преглед развоја модерне српске историографије. Своја излагања почео је г. Радојчић са писцем „Хроника“ грофом Ђорђем Бранковићем а завршио са К. Јиречеком. Ђ. Шурмин, *Документа за Видовдан 1914*. То је извештај, што га је владина комисија 1 октобра 1914 саставила за министра Билинског, о ћачком покрету у Босни и Херцеговини. Т. Тарановски, *Словенство у историји као целина*. Ф. Никић, *Ревизија наше полишике у Војводини*. Чланак је написао поводом десетогодишњице ослобођења и уједињења.

Књ. 320: Ф. Никић, *Полишика, право и социологија у Летопису Матице Српске од 1826 до 1926.*

Књ. 321: Душан Д. Вуксан, *Владика Раде, Вук и капетан Орешковић*; Н. Стојановић, *О задацима Босне*; Ст. Ђирић, *Матица Српска и јавност*; Л. Секулић, *Владика Раде у Бечу и записи књегиње Меланије Мештерних*.

Књ. 322: Ф. Никић, *Матица Српска и народ*; Ф. Никић, *Светозар Милешић и Герман Анђелић*, I део св. 1, II део св. 2. М. Моксовољевић, *Јосиф Добровски*. Приказао је живот и рад, поводом стогодишњице смрти великог словенског филолога.

Књ. 323: Н. Радојчић, *Увођење Србије у свештанску науку*. Стогодишњица првог издања Ранкеове Српске револуције, побудила је г. Р. да напише овај чланак. На тај начин хтео је г. Р. да се одужи великим пријатељу српског народа. Пре појаве Ранкеове Српске револуције мало се на Западу знало о српској историји новијега времена, а особито о првом и другом устанку. Постојале су, каже г. Р., историје српског народа на страним језицима, али оне су обухватиле средње-

вековну историју Србије, писање са мало знања, и тенденциозно непријатељски за српски народ. Већина ових историја писане су као део прошлости земаља круне св. Стефана. Ранкеова Српска револуција није само увела Србију, пре сто и више година, у светску науку, него је она и један важан прилог за нашу историографију и данас. И данас ко жели да пише о првом и другом устанку, не може а да се не конзултује са Ранкеовом Историјом Српске револуције. На крају чланка пише г. Радојчић: „Ранкеова Српска Револуција постала је приручна књига политичара и нарочито оних дипломата који су се бавили Источним питањем. Била им је најпоузданiji саветник“. Ђ. Шурмин, *Пре шестнаест година*. Изнети су прогони које је извршила аустријска власт над Србима из Бачке, Баната, Срема, Босне, Хрватске и Далмације, после повлачења Поћорека 1914. Прогони Срба у поменутим покрајинама дошли су као резултат убеђења аустријских војних власти да су Срби у монархији криви њиховим поразима у Србији. А Ивић, *Војвода Стеван Јулијкац*. На основу архивских података г. Ивић се позабавио питањем породице војводине, младости, његовим службовањем у Војводини и Хрватској, мисији код Хозреваше у Травнику 1841, и о избору за војводу 1848. М. Л. Поповић, *Михаило Полит-Десанчић*. Поводом десетогодишњице смрти Михаила Полита-Десанчића, који је читав свој живот посветио борби за бољу и срећнију будућност читавог југословенског народа, написао је г. Поповић овај чланак у коме је приказао живот и рад овог заслужног сина Војводине. Алберт Пенго, *Италијанске интровервенције у Светском рату*. Пенго је по документима из прве руке обрадио ову студију и изнео врло прегледно преговоре између Савезника и Италије за ступање у рат.

Књ. 324: А. Ивић, *Архивски прилози за биографије југословенских сликара*.

Књ. 326: Јов. Јеремић, *Нештамана монографија Епископа дра Никодима Милаша*. Поводом преноса смртних остатака Н. Милаша прота Јеремић је објавио неколико Милашевић писама. А. Јовановић, *Војвода Савашије*. Приказан је почетак српске четничке акције у Македонији.

Књ. 330: Н. Радојчић, *Белештисавичка историографија*; С. Станић, *Швабе у Војводини*; М. Костић, *Јанковићева штамарија и немачко-француска књижара у Новом Саду 1790—1820*. Г. Костић је дао један прилог за карактеристику наше научне критике. В. Стефановић, *Краљ Матија и Српска десетогодишњина*.

Књ. 331: Ј. Радонић, *Иларион Руварац*. Ово је предавање које је г. Радонић одржао у свечаној седници Књижевног Савета Матице Српске на дан св. Саве 27 јануара 1932 о животу и раду великог историка, оца српске критичне историје, Илариона Рувараца, поводом сто годишњице његова рођења. Мих. Вукчевић, *Сећања на Илариона Рувараца*; М. Јевтић, *Михаило Пулин на Мировној Конференцији*; Л. Секулић, *Источноштиће пре и по после Светског рата — У сино-*

мен Дру Мих. Полишту Десанчићу I; В. Стефановић, Краљ Матија према Влашкој и Босни; Васа Стјић, Иван Анђуновић и Уједињења Омладина Српска.

Књ. 332: Л. Секулић, *Источно љашање пре и после Светског рата. У сјомен Дру Мих. Полишту-Десанчићу II; С. Ђирин, Наши међународно-правни односи с краљевином Италијом. I Лондонски уговор; А. Ивић, Сеоба Црногорца у Русију 1756 године — Пролаз исељеника кроз данашњу Војводину; В. Стјић, Епископ Јовановић и Српска гимназија у Новом Саду; В. Стефановић, Рађавање краља Матије у Босни и његови односи с јапском куријом и чешким краљем у ствари акције проплив Турака.*

Књ. 333: С. Ђирин, *Наши међународно-правни односи с краљевином Италијом — II Конференција мира у Паризу; В. Стјић, I Епископ Јовановић и Српска гимназија у Новом Саду.* Трећа свеска 333 књиге Л. М. С. посвећена је Ђури Јакшићу поводом стогодишњице његова рођења.

Књ. 334: С. Ђирин, *Наши међународно-правни односи с краљевином Италијом — III Райалски уговор; В. Стјић, II Епископ Јован Јовановић и Српска гимназија у Новом Саду.*

Књ. 335: Н. Вулић, *Археолошка оштрика код Требеништа; Ј. Радонић, Германска опасност у Цариграду пре 1500 година; В. Поповић, Пољска и источно љашање у 17 веку; С. Ђирин, Стварање југословенске државе.* У кратким цртама изнет је историјат рада на остварању југословенске државе од доласка краља Петра па све до изгласавања Видовданског устава 1921. Ј. Радонић, *О св. Сави.* У чланку је приказан одлазак Савин у Свету Гору, рад на проглашењу самосталности српске цркве и о другим дипломатским мисијама које су му биле повераване. Н. Радојчић, *Српска схвашања културне историје у осамнаестом веку; Т. Тарановски, Исток и Запад у историји Словена.*

Књ. 336: Ј. Радонић, *Једна наша заборављена Кнегињица у Швабеланду.* Заборављена књегињица о којој пише г. Радонић, јесте српска босанска књегиња Марија, сестра Твртка I, највећег владара босанске државе, а жена Улриха X из породице Хелфенштајн. Марија се удала 1351 године за Улриха X. Улрих X је био половином XIV столећа у Алзасу и Горњој Швапској. Одржао је добре односе са Карлом IV Луксембуршким и Лудвиком Великим. Улрих X је 1372 трагично завршио свој живот, Марија је остала млада удовица, управо у својим најбољим годинама, преживевши свога мужа скоро 31 годину, умрла је, каже г. Радонић, 28 марта 1403. Н. Милутиновић, *Милетић и Полиш у борби за национални оистранак Срба у некадањој Угарској; Д. Поповић, Никола Хенриховић Харшиг.*

Књ. 337—338. Ове књиге Летописа изашле су као јубиларне у славу стогодишњице рођења Михаила Полита Десанчића и Змаја. Чланци који су изашли у овим књигама: В. Поповић, *Источно љашање у Полишовој политичкој идеологији; М. Л. Поповић, Личносћ*

Михаила Полиш-Десанчића; А. Погодин, Мих. Полиш-Десанчић у Русији и о Русији; В. Новак, Михаило Полиш-Десанчић и Хрваши; К. Н. Милутиновић, Змај као политички и национални песник; Ђ. Шурмин, Моје усмилене на Михаила Полиш-Десанчића; М. Ивана, Полиш-Десанчић и Словенци; М. Јакшић, Полишова Источна Швајцарска и Кошутова Дунавска Конференција; С. Пармачевић, Змај и Хрваши; М. Л. Поповић, Последњи дан Полиш-Десанчића; В. Поповић, Полишов став према окупације и анексије Босне и Херцеговине; С. Ђирић, Полиш на народносном конгресу у Будимпешти.

Књ. 339: Д. Поповић, *Петар Велики и Никола II*; М. Томандл, *Полишови избори у Банатској граници*; Н. Радојчић, *Јунословенство кроз нашу историју*; Драг. Страњаковић, *Срби и Ракоцијев устанак*; Ј. Радонић, *Беатрича Арагонска*. Г. Радонић, је приказао Беатричу Арагонску од њеног рођења па све до смрти. Беатрича је васпитана у античком класичном духу. У својој десетој години читала је она великог римског песника Вергила и једног од највећих говорника старог света Цицерона. У осамнаестој години постала је краљица Угарске, пошто се удала за Краља Матију. Хтела је да заузме престо после смрти свога супруга, али јој то није успело. Зато се вратила натраг браћи у Италију, где је живела све до своје смрти. Умрла је у Напуљу 1508 године.

Књ. 340: Ј. Ердељановић, Старија и значај племенских предања у Срба. Ово је приступна академска беседа, коју је г. Ердељановић читao 7 марта 1934. М. Цар, *Јован Скерлић*, пригодан чланак написан поводом двадесетогодишњице смрти. Н. Радојчић, *Стварање војске у Карађорђевој Србији*; К. Н. Милутиновић, *Јован Скерлић као књижевни и културни историчар*.

Књ. 341: Н. Радојчић, *Друштво и државно уређење Србије у доба Немањића*; Ј. Савковић, *Тихомир Остојић*; Љ. Петровић, *Пролаз крсташа кроз наше земље*, В. Новак, *Нада Нодило*. Г. Н. је написао студију о Натку Нодилу поводом стогодишњице његовог рођења и поделио је у три главе: I. *Нодило као родољуб*, II. *Научник* Л. М. С. 342 св. 2, III. *Пройоведник слободне мисли* Л. М. С. 343. св. 1 (В. Јич. II св. 1—4, 1936). Д. Вуксан, *Иларион Руварац и Јован Сундечић*. Г. Вуксан је изнео преписку између Руварца и Сундечића и рад Руварчев у „Просвјети“.

Књ. 342: В. Белић, *Живот и рад Вишешког Краља Александра I Ујединитеља као војника*; Ј. Радонић, *Јован Рајић*. Чланак је написан поводом 160-годишњице одбране православља од стране Јована Рајића у Хабзбуршкој монархији. В. Поповић, *Сукоби између Мишаро-политса Михаила и Владе*. Уз чланак су штампани извештаји и писма која се односе на сукобе митрополита и владе.

Књ. 343: С. Троицки, *Верска политика Краља Ујединитеља*; В. Белић, *Војвода Живојин Мишић*; Л. Ст. Станојевић, *Једна недоволно позната страна наше новије историје*. Г. Станојевић је у чланку изнео боравак краља Александра Обреновића и Драге Машин у Мерану

1899 године. М. В. Кнежевић, *Иван Анђуновић*. Писац је у чланку приказао живот и рад буњевачког родољуба и писца. В. Белић, *Војвода Петар Бојовић, живот и рад*.

Књ. 344: А. Ивић, *Смрт Кађорђа*. На основу материјала, који је г. Ивић нашао у Бечу, приказано је Кађорђево бекство из Хотина, преко Јаша у Србију. Како је Кађорђе умакао испред руских власти из Хотина до Јаша, немамо тачних података, али његов одлазак из Јаша и прелаз у Србију до трагичне погибије ноћу између 26 и 27 јула 1817, познат је у детаљима из списа бечког Ратног Савета, јер су аустријске власти после погибије спровеле строгу истрагу, којом су дознале све појединости како је изведен прелаз Кађорђа 16 јула 1917 у Србију. Кађорђе је прешао у Србију у близини Старе Оршаве. Одатле се упутио преко Брвнице, Голубца, Пожаревца и села Лучице до Орашја. Ту се састао са својим рођаком Вујицом Вулићевићем. Овај њега и пријатиоца одведе у Радовање, где их задржи све донде, док није обавестио Милоша о преласку Кађорђа и његовог пратиоца и тражио упутства шта с њима да ради. Милош је обавестио Вујицу Вулићевића по својим повериљивим људима да да погубити Кађорђа и његовог пратиоца и да му се пошаљу њихове одсечене главе у Београд. Вујица је поступио по Милошевој заповести. Убио је обојицу у највећој тајности ноћу између 26 и 27 јула 1817 г. Отсекавши им главе, по једном повериљивом лицу послao је Милошу у Београд, а овај их преда тадашњем београдском везиру Марашилији, а Марашилија их је послao у Цариград. Ј. Марковић, *Јован Суботић*; Б. Ловренски, *О Хусејину београдашћевићу*. Овај чланак је објавио и коначно редиговао за штампу г. Ивић, јер Ловренски није успео да га заврши услед преране смрти. Ловренски је узео Хусејина Градашћевића за докторску тезу. У овом чланку приказана је борба Хусејинова против реформама, који су инагурисала два турска султана, Селим III и Махмуд II. Хусејин је био ватрени противник султанових реформи и свих оних људи, који су хтели да спроведу те реформе. Хусејин је дигао буну, али му и поред витешког држања и све храбости није успело спречити да се реформе не спроведу у Босни, јер су поједине паше и у људству и финансиски боље стајале, те је последица била да је Хусејинов отпор морао доживети неуспех. Прешао је у Аустрију са својим људима, где је остао док се новчано није истрошио, а тада га је Аустрија приморала да тражи амнистију од Султана. Добивши амнистију био је приморан да оде у Цариград где је после неколико месеци умро 1833 године.

Књ. 345: Н. Радојчић, *Мишројолиш Стефан Стратимировић*. Говор, који је г. Радојчић одржао на дан св. Саве о Стефану Стратимировићу поводом прославе стогодишњице његове смрти, у Свечаној седници Матице Српске. Г. Радојчић је, како сам каже у почетку, дао Стратимировићев лик какав је збиља био с добрым и слабим особинама, са заслугама и погрешкама. Св. Стефановић, *О расном иштању као културном и националном проблему у Југославији. — Стара писма*. Г. Стјић објављује два писма Доситеја Обрадовића писана

Мојсеју Миоковићу, архимандриту. Али, нажалост, каже г. Стјић, оба ова писма не дају никакав нов податак о Доситејеву животу.

Књ. 346: Л. Секулић, *Посвећење владике Рада за епископа.*

Књ. 347: В. Поповић, *Аграрни елементи у нашој националној ослободилачкој борби.* Са доста примера је г. Поповић показао да су аграрни елементи у нашој ослободилачкој борби, и то нарочито у борби са Турцима били од нарочитог значаја, исто онако као и у другим светским револуцијама од најстаријих времена па све до грађанског рата у Шпанији.

Књ. 348: Ј. Радонић, *О Станоју Станојевићу.* У чланку је г. Радонић приказао Станојевићево школовање у Новом Саду, студије у Бечу, одлазак на усавршавање у Русију, Цариграду и напон Станојевићев долазак у Београд. А. Ивић, *Четиристо годишњица последњег српског десетода Павла Бакића.* Павле Бакић прешао је из Србије у Угарску 1525 године са својом пратњом и драгоценостима, а у накнаду имања које је оставио у Србији добио је велики посед на територији западне Угарске. Тако је постао један од најбогатијих властелина Угарске. Учествовао је у свим борбама против Турака. После битке на Мохачком пољу (1526), смрћу Лудвига II, био је у почетку на страни Јована Запоље, а касније је прешао Фердинанду, јер је сматрао ипак да је Фердинанд способнији од Запоље. Деспотскό достојанство добио је од Фердинанда због свог храброг држања у борби против Турака. Погинуо је код Ђакова 1537 године. Б. Магарашевић, *Тридесетогодишњица научног рада др. Николе Радојчића.*

Поред објављених исторских расправа и грађе у Летопису има велики број приказа, критика, и бележака. Споменућемо само неке: У 300 књ. г. Радојчић даје преглед литературе о Војводини, која је писана за време рата у иностранству за странце са задатком да им укаже на значај Војводине. Руварац Дим., *Историја архијериског престолопољске патријарашке библиотеке у Сремским Карловцима* (Н. Радојчић 300), В. Максимовић, *Биљка на Брегалници* (Сл. Ћирић, 302), М. Костић, *Петостогодишњица смрти десетогодишњег Стевана* (314), Н. Радојчић, *Нови извори за Косовску битку.* (316, Прил. I, св. 2), Н. Радојчић, *Бизмарк и Срби,* (316, Прил. I, св. 2), В. Стјић, *Епископ Јован Јовановић* (317, Прил. I, св. 4), Н. Радојчић, *О источном штапању* (317, б. I, св. 4), А. Ивић, *Из историје догађаја пре Српски устанак,* (књ. 326.) Д. Пантелић, *Неколико прилога за историју догађаја пре првог устанак,* (326). Јозеф Тим, *Историја Буне 1848—49* (др. С.), В. Скарић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17 и 18 веку* (Н. Радојчић, 334, св. 3); Е. Дарко, *Byzantinschungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII Jahrhund.* Г. Радојчић приказујући расправу познатог мађарског византолога Е. Дарка задржao се је, углавном, на питању да ли је угарски краљ Ладислав IV Куманац (1278—90) био православне вере или бар склон православљу. Признавајући велики труд и напор, и несумњиво добру вољу, коју је писац уложио у расправу каже. г. Р. ипак није успео да докаже да је краљ

Ладислав IV Куманац био ни склон православљу а ъамо ли да је и формално примио српско православље. (340 књ.). К. Николић у 347 књ. дао је опширан приказ I и II године ЈИЧ.

Ж. Сечански

Српски књижевни гласник. — Нова серија. Књиге I—XLIX (1920—1936). Српски књижевни гласник, покренут 1901 године са уредником проф. Богданом Поповићем, престао је да излази јула 1914 године, када је због рата прекинута свака културна делатност у Србији. После рата, крајем 1920 год. под уредништвом проф. Богдана Поповића и Слободана Јовановића Гласник је обновљен. Већ другој књизи био је уредник Војислав М. Јовановић. 1922 год. уредник је Светислав Петровић (Од VI—VIII књиге са Миодрагом Ибровцем). Од 1928 год. Гласник уређује одбор.

У Гласнику су у првом реду објављени књижевни радови (приповетке, песме, драме итд.) и праћен је целокупни културни живот (књижевност, наука, позориште, музика, политика). Око Гласника су се окупили најбољи књижевници и он је вршио доста јак утицај на нашу књижевност. Поред осталих чланака из области блиских књижевности, Гласник је доносио и историске чланке. Дакако, ту није било места за научна испитивања, за третирање замршених проблема, суво научно излагање. Чланци су већином написани у лакој, литерарној форми, приступачни свакоме а баве се или неким питањем од ширег значаја, или осветљивањем дрогађаја који су се у нашој средини и у сусетству одиграли у непосредној прошлости и чије трагове још ми живо осећамо, или излагањем рада и значаја људи који су имали утицаја на наш савремени политички и културни живот.

Највише историских чланака односе се на последња два рата чије су последице биле врло велике, па се са живим и непосредним интересом о свему томе писало и говорило.

Овде ћу навести чланке који се односе на саме ратове као и на дрогађаје пре и после ратова који су са њима у узрочној вези. На првом месту морали бисмо да побројимо чланке и расправе Јов. М. Јовановића јер су оне најобимније и по садржају важне. *Краљ Никола 1841—1921* (II, 2). Дати су главни моменти из његовог живота и владе. Такав је и чланак *Његово Величанство Краљ Петар* (III, 5); *Последњи аустријски цар* (VI, 1). Приказује кратку владу цара који је платио грехе својих предака „прво престолом и царством, а затим младим животом“. *Сарајевски ашеншаш и Јланови Фрање Фердинанд* (XII, 5). Чланак је написан поводом књиге проф. Ст. Станојевића о атентату у Сарајеву на основу које је иностранство оптуживало Србију. Особито се задржава на плану који је Ф. Фердинанд 1910 год. створио за своју будућу владавину предвиђајући спречавање Србије да не постане привлачан центар за Словене у Босни и Херцеговини. — *Покушај последњег Хајдубура за повраћај на пресјо* (XII, 8); *Манастир Св. Наум*

пред Европом (XIV, 1). Приликом разграничења Св. Наум је добила Албанија иако је он 1913 год. припао Србији. У овом се чланку приказује дипломатска акција наше владе да нам се врати манастир. Већа је расправа *Одговорносћ за Светски раш* (XV, 5—7, XVI, 1—8). Приказује српско-аустријске односе од убиства Краља Александра Обреновића и доласка на престо Краља Петра износећи став Аустрије према тим догађајима. Говори опшироно о даљим односима, царинском рату, незадовољству Словена у Монархији, анексији Босне и Херцеговине, припремама да се оснује велика Албанија, о утицају Фр. Фердинанда и војничке странке на аустријску политику, о фалсификатима којима се Аустрија служила за нападање Србије, о стварању Албаније и гурању Бугарске у рат са Србијом иако је српска влада настојала да се односи среде. Говорећи о аустријским одговорним чиниоцима, приказује карактер Фр. Фердинанда а затим говори о Потјореку, Бергхолду и о Фрањи Јосифу I. — *Оисшанак Аустрије* (XV, 7). Говори о питању спајања Аустрије са Немачком и о њеном односу са нашом државом. — У низу наставака објавио је *Од ултиматума до раша* (XVIII, 3—6) где је говорио о тројном савезу и тројном споразуму, о одговору Србије на ултиматум, о прекиду српско-аустријских односа, прогласу рата и држању европске штампе. — *Пред сарајевски ашентштаб* (XVIII, 8); *Враштомна владавина Вилема II* (XXII, 7—3); *Париска конференција мира* (XXII, 5); *Нештунске конвенције* (XXIV, 4); *Енглеска за Србију* (XXV, 4); *Хроника владавине Фрање Јосифа I* (XXXIX, 5—8). Износи потресе и кобне догађаје у породици Хабзбурга као одразе предодређених услова за пропаст Монархије приказујући самог цара, царицу Јелисавету и њене односе са царевом мајком Софијом и са самим царем. Говори о свршетку Рудолфа у Мајерлингу и о успелим атентатима Лукинија на царицу и Принципа на Фр. Фердинанда. *Краљица Викторија* (XVI, 6); *Човек из народа — Лојд Џорџ* (XVI, 2). — Осим овог постоји знатан број чланака из овог доба и од других писаца. У чланку *Takšika Bugarške* (I, 4) даје М. Ђ. Милојевић преглед бугарске политике за последња четири деценија дајући јој Каравелову дефиницију: „Ми музео краву која даје више млека“. Димитрије Поповић, *Наше држава према Бугарској* (II, 1); Стеван Хаџић, *Војвода Мишић* (II, 7). У краткој биографији нарочито подвлачи његова дела у Балканском и Светском рату. Милан Ђ. Заваћин, *Неколико најомена о Кумановској бишци* (II, 6) као одговор на чланак Ђенерала П. Пешића *Историја о Кумановској бишци*. Опширан приказ исте битке даје и Живко Павловић *Кумановска бишка* (VII, 7—8). Говори о узроцима рата, мобилизацији и прикупљању војске на фронту, о турској војсци, о нашем и турском ратном плану, о развоју саме битке, о нашој победи после одлучне навале прве армије и о њеном значају. „Наша кумановска победа је дакле сјајан и срећан почетак наше потоње вишегодишње херојске националне борбе за наше ослобођење и уједињење и у овоме лежи њен велики политички и историски значај. Г. Павловић као учесник у

овим ратовима писао је две расправе и о колубарској битки: *Колубарска битка* (III, 2), *Историја о колубарској битци* (V, 8; VI, 1). У првој расправи настоји да истакне и заслуге осталих комandanata а не само Војводе Мишића за ову победу, јер идеја за битку припада врховној команди која ју је и извела. Такође истиче да заслуге прве армије за коначни исход битке нису веће од заслуга осталих армија. Приказује догађаје који су битки претходили, њен ток, ослобођење Београда и свршетак. Када је поводом ове расправе С. Милосављевић објавио у Ратнику чланак „Прва армија и њен командант у Сувоборској битци месеца новембра 1914 год.“, настојећи да побије тврђе Ж. Павловића, он му је у својој другој расправи одговорио на замерке. — И. в. С. в. Павловић је према многим сакупљеним подацима објавио опсежнију расправу *О Битољској битци код Облакова* (III, 4—6); Милутин Д. Лазаревић у чланку *Путник и Мишић у новембарској офанзиви 1914 године* (VIII) настојао је да уклони препирку о томе колико ко има заслуга за успехе у овим борбама. Ж. Павловић написао је још неколико расправа: *Пробојање наших трупа кроз северну Албанију новембра 1912 године* (XI, 3—4) где говори о спуштању наше војске на јадранско приморје и о борбама око Љеша и села Дајчи. У расправи *О исада Скадра* говори о доласку српског приморског кора под Скадар у помоћ Црногорцима марта 1913 године и о продужењу опсаде под српском главном командом. ****, *Грчка шумачења савезног уговора са Србијом* (II, 1). Показује да је Грчка била решена да потчи у помоћ — победоцима. ****, *Албанија* (II, 4). Даје историјат њеног стварања. Ж. в. Балугчић, *Oko уласка Бугарске у Светски рат* (IX, 2); Д. Калафатовић, *Наша приморја 1918 године* (X, 7); Милутин Лазарерић, *Српско-бугарски рат 1913 године* (XI, 7—8; XII, 3). Дата су општа разматрања. Исти, *Брегалничка битка* (XIV 3—5). Детаљно је приказан развој битке и њен свршетак, са много интересантних војно-историјских податка. Димитрије Поповић *О договорностима за рат* (XIV, 7—8). Овим чланком, који је написан још 1915 године, хтело се пред инострanstвом оправдати српску владу од оптужби Аустроугарске. Сава П. Вулетић, *Нешто о раду на унији Црне Горе и Србије* (XVI, 6). Објављена су писма Краља Николе и Краља Петра. Никола Стојановић, *Акција Југословенског одбора* (XVII, 6). Овде се осврнуло на књигу Миладе Паулове *Југословенски одбор* и изнео неке замерке. Љубомир Стојановић, *О спољној политици Николе Пашића* (XXI, 1—2). Говори о његовом експозеу о спољној политици у Народној скупштини 16 X 1913 године, о раду на одржању савеза и старању за изравњање спора. Павле Поповић, *Меморандум Југословенског одбора и посланик Србије* (XXI, 6); Бранко Лазаревић, *Војно-политичке припреме пред напад на Србију 1915 године* (XXIII, 3); Живко Павловић, *О називима битака* (XXXII, 1); Милутин Д. Лазаревић, *Наши ратни планови пронизив Турске од војвода Каракторђа до Краља Петра* (XII, 8; XIII, 1). Износи своја мишљења о излагању у књизи Новице Ракочевића.

После овога највећа је пажња посвећена догађајима, људима и установама из прошлог века у коме се стварала Србија и ударали темељи свему ономе што данас имамо. Љубомир Стојановић, *Вук у Србији* (I, 6—8). Изнет је кратко његов живот и делатност од октобра 1828. г. до августа 1831. г. Тада је баш Давидовић био подuzeо да из Наполеоновог кодекса извади оно што је најважније за Србе, па је Вуку било поверио превођење кривичног законика. Доцније је ушао и у Законодавну комисију. Говори се о његову одласку у Беч да тражи лекара за кнежеве синове, о његовој болести, прелазу у Земун и смешном Амићином пасочу. Исти, *Кошићар према Србима* (II, 8), Тих. Р. Ђорђевић, *Кнезине у Србији за прве владе Милошеве* (III, 7—8). Сматра их старим народним установама које имају везе са племенима. У службеној турској управи нису биле засебне јединице. Турске управне јединице — нахије — слабо су се подударале са кнезинама. Тек после ослобођења оне постају управне јединице. Милош је задржао обе поделе, само нахија постаје — окружије, а место наследних кнезева постављају се чиновници са плаћом. 1830. год. кнезине постају капетаније а доцније срезови. На незадовољство народа које је због ових промена често избијало Милош је некада жестоко реаговао. В. л. Ђорђевић, *Владимир Јовавић* (V, 6). Даје кратак приказ рада човека који је „једно од најлепших имена омладинског покрета и један од најистакнутијих и најречитијих вођа читавог либералног нараштаја Кнезевине Србије од париског до берлинског конгреса“; Тих. Р. Ђорђевић, *Развићак вароши у Србији за време кнеза Милоша Обреновића* (VI, 7—8). Задржавши се углавном на Београду и Крагујевцу, приказао је преображај вароши у Србији „јер ми се чинило да је од свију преображаја Србије он најбрже ишао и јер се на њему даје најбоље уочити сва супротност између старог турског и новог српског времена“. С. л. Јовановић, *Милошева друга влада* (VII, 3). Одломак из књиге. Живан Живановић, *Омладинска скупштина у Београду 1867 год.* (VIII, 5—7). Приказује прилике у Србији када је име либерала значило опозицију, и износи историјат скупштине Уједињене омладине српске. Александар Ивић, *Борба Кнеза Михаила и Томе Вучића Першића* (XI, 2). Гргур Јакшић, *Извештај Ђудевића Гаја о Србији 1847* (XI, 5). 1847 ишао је Гај у договору са Метернихом у Србију и примио помоћ од аустријске државне канцеларије. О Србији је написао на немачком језику извештај који се сада налази у Државној архиви у Бечу. Овде се објављује текст. Милан Прелог, *Михаило Бакунин и Југословени на свесловенском конгресу у Прагу 1848.* (XII, 3). Илија Пржић, *Прва влада Ђорђа С. Симића* (XIII, 1—2). Даје хронолошки приказ политичких догађаја од 12. јануара до 21. марта 1894. год. за прве владе Ђорђа С. Симића. В. л. Ђорђевић, *О ћедесетогодишњици херцеговачког усташа* (XV, 7). За разлику од ранијих устанака локалног значаја истиче нарочито његов замах и ширину што је покренуло на рат Србију и Црну Гору. Исти, *Постанак Карађорђева усташа* (XV, 8). У вези са новим подацима хоће да покаже како „је народни покрет од 1804. био унапред при-

прављен и да је дахијска одлука о сечи кнезова дошла као њихова реакција на оно што се у земљи спремало против њих". Сл. Јовановић *Цариградски цућ Кнеза Милана* (XVI, 1). Наглашава да пут Краља Милана у посету Порти 1874 год. „није био обележен никаквим добицима на пољу спољашне политике — али баш у тој околности и лежи његов политички значај. Та посета није поправила односе Србије и Порте, а то је омогућило рат 1876 год.“ Тих. Р. Ђорђевић, *Нака у Србији за владе Кнеза Милоша Обреновића* (XXII, 5); Димитрије Поповић, *Ивандањски ашенташ и Русија* (XXIII, 8); Алекса Ивић, *Јелена Кађорђева* после смрти свога мужа (XXIV, 5); Симона Белег Мисирлић, *Француски дипломати код Срба 1. 1848* (XXVI, 2—3); Сл. Јовановић, *Кореспонденција Рачки-Штросмајер* (XXVII, 2); Васо Чубриловић, *Рађаштапски споразум 8. јула 1876 године* (XXXIII, 3—4). На основу докумената објављених тек почетком XX века приказује „1) како и зашто је дошло до састанка руског и аустријског цара у лето 1876 год. у Рађаштату, 2) о чему се уистину тамо расправљало и шта закључило и најпосле 3) од кога је значаја био Рађаштатски споразум за Русију и Аустрију, па и за нас којих се највише тицоа“, и закључује: „Споразум у Рађаштату није ништа друго него осигурање Русије и Аустрије пред свим могућностима које би могле настати из српско-турског рата 1876“. Милан Ђ. Милићевић, *Из усвојена* (XXXIII, 3—7; IV, 1—5); Сл. Јовановић, *Спољашња политика Илије Гарашанина* (XXXIV, 6). Даје преглед његове делатности истичући да је „у спољашњој политици Гарашанин био више човек великих идеја него великих успеха“. Тих. Р. Ђорђевић, *Књижевне прилike у Србији пре сада година* (XXXV, 3—5); Алексије Јелачић, *Дневник Грофа Владимира Лансдорфа* (XXXV, 8); Душан Пантелић, *О години Кађорђева рођења* (XXXVI, 4). Он узима 1768 годину. Вл. Ђоровић, *Из претпоследње Фрање Заха* (XXXVI, 8, XXXVII, 1); Тих. Р. Ђорђевић, *Прве више школе у Србији* (XL, 5); Исти, *Стогодишњица српских новина* (XLI, 2); Александар Белић; *Вук Карадић и наша национална култура* (XLI, 4); Вл. Ђоровић, *Мисија Андреја Ђорђевића у Бечу 1903 године* (CXLII, 7). Он је ишао да води преговоре са аустријском владом хотећи, по жељи Краља Александра Обреновића, да измени русофилску српску политику. Исти. *Други Милан Милоша Обреновића* (XLIII, 1). О њему се у историји није ништа знатло, иако је 20 година надживео свог брата Милана. Јов. Тошковић, *Кнез Милош и Његов* (XLIII, 6). „Ишли су у раскорак и нису имали потребних додира и сарадње“. А. Јелачић, *Светозар Марковић у Петроварадину* (XLIII, 7); Б. Јевтић, *Историска улога Младе Босне* (XLVI, 6); Драг. Странаковић, *Пад Кнеза Милоша 1839 године* (XLVII, 5). Ово је једна глава из књиге „Вучићева буна“. Исти, *Укидање Дружине младежи српске* (XLIX, 6). Чланак је писан на основу необјављених докумената.

Из ранијег, турског времена, и наше средњевековне историје чланака има знатно мање. Милан Решетар, *Културне сличице из Дубровника средњег века* (VI, 6). Ту говори о изворима за дубровачку

историју, о оснивању и развоју града, о његову имену и процесу словенизације, о образовању и моралу у најстарије доба. Говори о тамницама, казнама, хигијени, трговини, новчарству, породичном животу, значају жене, положају послуге, и најзад о архитектури града, уређењу куће, обичајима, забавама и уметности. В.л. Ђоровић. *Везе Француза са Србима у прошлости* (XIV, 8). Говори о првом сусрету Срба и Француза при пролазу крсташа у Свету Земљу и о везама са анжујском династијом у Јужној Италији и на Сицилији, и доцније са Анжујцима у Угарској, о везама цара Душана са папама у Авињону. Помиње податке о Србији из Броцијерова путописа, а затим трговачке везе Дубровника са Француском од XVI до XVII века. Најјаче везе датирају од стварања Наполеонове Илирије и из првог устанка када је Раде Вучинић ишао да тражи француску заштиту за Србију. Сем политичких веза било је и духовних утицаја, нарочито у књижевности к социјалној идеологији. Љуба Стојановић, *Књижевност за време десиоша Стевана* (XXI, 8); Пера Ј. Поповић, *Манастир Манастира* (XXI, 8). Неколико напомена пригодом 500 годишњице деспота Стевана и о његовој највећој задужбини. Ф. Бајрактаревић, *Из Југославије под Турцима* (XXIII, 6); Душан Ј. Поповић, *О Турцима у нашој прошлости* (XXV, 6). Говори о особинама Турака, узроцима њихове моћи, њиховим навикама и животу и о њихову држању према покореним Србима. Нико Бартуловић, *Гртур Нински* (XXVIII, 1). Говори о његову значају истичући да његов култ „код Хрвата одговара више спонтаном расположењу духовна него ли чињеницама, утврђеним од историчара“. Душан Ј. Поповић, *Одмешање у хајдуке* (XXVIII, 6); Глиша Елезовић, *Евлија Челебија о чишаоцима* (XXIX, 5); Ст. Станојевић, *Посланак српског народа* (XL, 2). Извод из његове приступне академске беседе, где износи како је српски народ „постао током векова и развио се у жилавој и тешкој борби из средишњег српског племена“. Д. Костић, *Који је Милош био у Лашинима* (XL, 8). Ради се о челнику Цара Уроша Милошу Повићу.

Писано је такође о ископавању старина, о њихову значају, о средњевековној нашој уметности, о проблему њеног чувања, о историским изворима, о свему што је у директној вези са историјом. Владимир Скарић, *Историски извори на шурском језику* (III, 3). Он упозорава на значај турских извора за нашу прошлост и истиче да би требало нешто подузети да би се сачували од пропадања, Говори о врсти тих извора и о томе шта из њих можемо да сазнамо (историје неких наших породица, позна наша средњевековна администрација, филолошки подаци, грађа за себе народа, правна историја итд.). Андра Стефановић, *Неколико профаних фреско-слика отворених у Марковом манастиру* (V, 3—4); Милоје Васић, Влад. Р. Пејковић, *Манастир Раваница* (V, 6); Исти, *Пропадање српских националних споменика* (XV, 2), где покреће још и данас актуелно питање о чувању споменика по нашој земљи на које се обично веома слабо пази. Исти, *За самосталност српске уметности средњег века*

(XX, 8; XXI, 1—2). Чланак је писан поводом књиге Ш. Дила „*Мапе Едарт бyzantin*“. Исти, *Археолошки институц Срба, Хрватса и Словенаца* (ХХII, 1). Истиче потребу његовог оснивања. Милан Кашанин, *Српска уметност у Војводини* (ХХII, 3); Вељко Петровић, *Из историје војвођанске уметности* (ХХII, 8); Габријел Мије, *Сликарство у Светој Гори* (ХХIII, 8); Алекс. Дероко, *Српски сноменици у околини Скадра* (ХХVIII, 1); Милан Кашанин, *Смедеревски град* (ХХXI, 4). Износи укратко његову историју и говори о његовој конструкцији. Милоје М. Васић, *Винча и хиљеборејски миш* (ХХХVI, 7—8). Одломак из књиге о ископавањима у Винчи. Ђурђе Бошковић, *Сноменици прошлости и њихово обезбеђење* (ХХХVIII, 5—7); Бранислав Којић, *Сноменици стваре архитектуре у Београду* (ХLII, 6); Милоје М. Васић, *Камено оруђе у Винчи* (ХLII, 1); Рад. Меденица, *Вишњићева и наша старинска народна песма*. (ХLVI, 7); М. Будимир, *Васићева Винча*. (ХLXVIII, 1).

Често су дати портрети људи, истакнутих у нашем политичком и културном животу, научних радника и уметника, већином о некој њиховој облетници. Појединцима су и целе свеске посвећене. Тако је некадањем уреднику Гласника Јов. Скерлићу посвећена 2 и 3 свеска XII књиге као и 2 свеска ХLII књиге. Међу бројним чланцима XII књиге навешћу оне које могу да буду од интереса и за историчара: Милан Ђ. Милојевић, *Јован Скерлић као ћилијар*; Драгутин Прохаска, *Шта је Хрватима значио Скерлић*; Боривоје Јевтић, *Скерлић и Млада Босна*; Коста Јовановић, *Јован Скерлић и Јокреј у Србији*; Јаша Продановић, *Скерлић као ћилијар*; Из 42 књиге навешћу: Александар Белић, *Сећање на Скерлићево дешавање*; Бранко Лазаревић, *После 20 година*; Сл. Јовановић, *О Скерлићевој ћилијарској идеологији*; Јаша Продановић, *Скерлићеви склопински говори*; Тих. Р. Ђорђевић, *Јован Скерлић и Никола Пашић*; Херман Вендел, *Усомена на Јована Скерлића*; Милан Марјановић, *Јован Скерлић и предратни југословенски национализам*. — Седма свеска 16 књиге посвећена је великому владици Његошу: Јов. М. Јовановић, *Кнез Никола и Владика Раде*; Вл. Ђоровић, *Хајнрих Штиллиц код Његоша 1839*; Драгољуб Јовановић, *Његош глава државе и народа*; Живко Драговић, *Раскопавање Његошевог гроба и пренос костију са Ловћена на Цетиње*; Херман Вендел, *Његош и Немци*; Васиљ Поповић, *Владично сајремање освете за Смаил-Ашну победу*. У 7 свесци ХХХVI књиге има неколико чланака о нашем плодном историчару Јовану Томићу: Вл. Ђоровић, *Рад Јована Томића на историји*; Алекс. Белић, *Рад Јована Томића у Академији наука*; Л. Зечевић, *Рад Јована Томића у Народној библиотеци*. Редом ћу приказати појединачне приказе живота и рада људи, наших и страних, значајних за нас: Ватрослав Јагић, Ф. Ф. Зигель, *Последњи професор историје словенског права у Русији* (II, 4); Ловро Катић, *Дон Фране Булић* (IV, 6). Приказ његова рада о 75 годишњици рођења.

Павле Поповић, *Поводом Вукове стогодишњице* (XI, 5–6) где говори о његовим гњигама. Јосип Берса, *Слике и прилике из недавне дубровачке прошлости* — Дум Иван Стојановић (VII, 1); Љуб. Стојановић, *Из младости Ђуре Даничића* (VII, 6–7); Вл. Ђоровић, *Вајрослав Јашћ* (X, 1–3); Милан Грол, *Стојан Прошић* (X, 5); Радивој Врховац, *Даничићев први улазак у Загреб* (XI, 5); Слоб. Јовановић, *Михаило Гавриловић* (XIII, 6). Напомиње најважније о човеку који је у свим пословима које је обављао био способан, али који „ће остати код потомака поглавито запамћен као историчар, и то као писац једног великог дела о Милошу Обреновићу“... „Гавриловић је први покушао да прикаже какав је Милош био у ствари а не у причи — и какав изгледа једном непристрасном посматрачу“. Божидар Ковачевић, *Кнез Анђун Сорија* (XVI, 3). Приказује ову личност из доба пропадања Дубровника почетком XIX века. Јован Цвијић, *Стогодишњица Ђуре Даничића* (XVI, 5); Јаша Продановић, *Никола П. Пашић*, (XIX, 2); Миша Трифуновић, *Никола Пашић* (XIX, 3); Сл. Јовановић, *Пашић у изгнанству* (XXI, 7); В. Новак, *Владимир Мажуранић* (XXIII, 4); Иво Политео, *О Стјејану Радићу*; Момчило Ивановић, *Стјејан Радић* (XXV, 6); Иво Политео, *Масарик и Хрвати* (XXIX, 6); Виктор Новак, *Масарик и Југословени* (XXIX, 6); Јов. М. Јовановић, *Масарик и Словенство* (XXIX, 6); Васо Чубриловић, *Јован Ристић* (XXXII, 5). Износећи његов живот и рад, каже: „Уклањање Турaka из градова, признање независности, спуштање к југу и завођење парламентарних установа су велике заслуге Србијине у другој половини XIX века; за те тековине остаће уско везано и име Јована Ристића“. Јован Кршић, *Седамдесетогодишњица проф. М. Мурка* (XXXII, 6); Тих. Р. Ђорђевић, *Милан Ђ. Милићевић* (XXXIII, 3); Душан Недељковић, *Присили и Руђер Бошковић* (XXXIX, 8). Излаже Пристлијево заснивање материјализма на учење Бошковића о материји и њихову полемику. Васиљ Поповић, *Др. Владимира Ђоровића* (XL, 6). Приказ рада проф. Ђоровића поводом његова избора за правог члана Српске краљевске академије. Јован Драговић *Димитрије Туцовић* (XLIII, 8); Јован Радонић, *Тихомир Остojiћ* (XLVI, 1); Хамза Хумо, *Осман Ђукић* (XLIII, 6).

Сем овога навешћу још неколико чланака, интересантних за историчара: Радивоје Врховац, *Машца српска после рата* (I, 7); Јов. Савковић, *Војвођанска интелигенција* (II, 5); Владета Поповић, *Енглеска драма и српска историја* (V, 1–2); Рад Врховац, *Стогодишњица Машице српске* (XXII, 2–3); Милош Кићовић, *Постанак Машице српске* (XXII, 3); Васа Стјајић, *Нови Сад, Змајево месац рођења* (XL, 8). Приказ његове прошлости и прилика у њему. Душан Ј. Јовановић, *О најстаријем васпитању Јужних Словена* (XXXVI, 6); Тих. Р. Ђорђевић, *Преисламски освајац међу југослов. Муслиманима* (XXXII, 3–4); Виктор Новак, *Лужички Срби у прошлости и садашњости* (XIX, 5); Алексије Јелачић, *Траговима Словенства по северној Немачкој* (XLVII, 4). Говори о неким краје-

вима у Немачкој (Риген, Шперевалд, Горња Лужица) где „су сачувани мртви и живи трагови Словенства“. В.л. Ђоровић, *Ви андошкни конгрес у Београду* (XXI, 2); Г. Острогорски, *Од чега и како је постала Византија* (XL, 7). Истиче да је суштина византинизма синтеза римских, грчких и хришћанских начела.

Поред објављених чланака и расправа, Гласник је, пратећи све наше важније књижевне и научне публикације, доносио приказе и на историска дела и тако упознавао ширу читалачку јавност са најважнијим из наше савремене историографије.

Целокупном својом делатношћу Гласник је за шире културне слојеве имао велик значај који је задржао до данас, омогућујући и људима који су далеко од културних средишта да остану у контакту са нашом књижевношћу, науком и културом.

И. Божић

Хришћанско дело, часопис за хришћанску културу и црквени живот. Скопље.

Септембра 1935 покренут је у Скопљу часопис Хришћанско дело, у свескама које излазе двомесечно. У часопису су до сада објављени ови чланци из историје:

Свет. Сп. Душановић, *О „спранцима“ у средњевековном „Босанској цркви“* (II 5, 1936, 359—66, II 6, 1936, 439—49). Задржава се на познатом месту из Немањиног житија од Првовенчаног, где се говори о јереси у Немањиној држави и истиче да се ту не спомињу богомили. Писцу је остало непознато да је на то давно већ указао Мил. С. Филиповић (Етничка прошлост нашег народа у околини Високог (у Босни), 1928, 12). Што се тиче терминологије у хијерархији босанске цркве, писац мисли да је то само народна терминологија, која замењује грчку. Помену стројника (стараца) у босанској цркви писац налази паралелу у српским споменицима у којима се помињу старци у православним манастирима. Мисли да су „старац“ и „дед“ у босанској цркви били калуђери и пристаје уз тезу да је средњевековна босанска црква била православна.

Јов. Хаџи-Васиљевић, *Похађање цркве и ред у цркви у XIX веку у Скопљу* (III 2, 1937, 100—10), чланак који чини леп прилог упознавања унутрашњег црквеног живота у Скопљу за време турске управе.

А. Урошевић, *О манастиру Убошу* (III 2, 1937, 110—16). Локализује манастир Убожац у новобрдском крају, где су развалине манастира Рђавца, у чијој се близини помиње село Босце.

М. Ф. Јовановић, *Покушај оснивања богословије у Високим Дечанима 1867 године* (III 2, 1937, 130—6). Доноси занимљиво писмо дечанског учитеља Тимотија С. Андијановића о овом питању.

Мил. С. Филиповић, *Култ Стевана Дечанског на Овчем Пољу* (III 3, 1937, 180—95). Трагична личност краља Стевана Дечанског има распрострањен култ у народу. Писац је овде расматрао његов култ

код народа на Овчем Пољу. Култ Дечанскога у Метохији описао је Татомир Вукановић (III 5, 1937, 371—89).

Татомир Вукановић, *Манастир свега Уроша у Неродимљу* (III 3, 1937, 204—18). Говори о црквеним зидинама близу града Петрича, где је некада био манастир посвећен Богородичином успењу. На том месту подигнуте су у последњој четврти прошлога века зидине, које су остала недовршене, а у народу познате по имени „манастир св. Уроша“, Доноси и султанов ферман о дозволи зидања нове цркве.

Татомир Вукановић. *Привилегије Ђојова по чл. 31 Душановог Законика* (III 4, 1937, 275—80). Истиче да су попови били ослобођени свих малих и великих работа као и обавеза да учествују при зидању царског двора.

Ј. Махач, конзул Чехословачке Републике у Скопљу, написао је кратак али топао чланак о Сави Хиландарцу (III 4, 281—3), познатом Чеху, монаху у Хиландару, писцу монографије Хиландара и описа хиландарских рукописа.

Миодраг А. Пурковић, *Српски епископи и митрополији средњега века* (III 4, 1937, 245—64, III 5, 323—38, III 6, 405—19). Расправа у којој је изложена историја средњевековних српских епископа и митрополита. Објављено је и као посебна књига „Библиотеке Хришћанског дела“ књ. 6. Скопље 1938, 8°, 53.

M. Пурковић

Revue historique du Sud-Est européen. Publication trimestrielle dirigée par N. Jorga. Bucarest, I (1924) — XIII (1936).

Румунска историографска књижевност одликује се нарочито великим бројем историских часописа, знатно већим него код нас. Само г. Никола Јорга, познати румунски историчар, уређује и издаје, или само уређује, следеће часописе и годишњаке: *Revue historique*, *Revista istorică*, *Buletinul Comisiei istorice*, *Bulletin de la Section historique de l'Académie roumaine*, *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, можда још који, поред свог дневника *Neamul românesc* у коме је објавио многе чланке историске садржине.

Revue historique је занимљив часопис пун разних обавештења (и хитотетичних поставки) о многим проблемима балканске историје, али треба подврести да су ту проблеми посматрани прилично једнострano, са ужег румунског гледишта, на начин често индиректан и стога, бар за необавештене, неупадљив у први мах. То исто важи и за приказе. Није потребно истицати да највећи број чланака, нарочито оних у којима су изложена општа разматрања о балканским појавама, потиче од самог уредника.

Студија и докумената који се односе на нашу историју или стоје са њом у ближој вези има у овоме часопису више него што би се можда очекивало; то су, по хронолошком реду:

Студије. — A propos d'un épitaphios du monastère de Putna, од М. Ласкариса (II, 356—361). Поводом радова О. Тафралија и Л. Мирко-

вића о плаштаници монахиње Јефимије која се чува у румунском манастиру Путни. Слаже се са резултатом Мирковићевим да је Јефимија, која се помиње у натпису на плаштаници, ћерка ћесара Војихне и жена деспота Угњеше, али не прихвата Мирковићеву хипотезу да је Евпраксија, друго име са натписа, ћерка кнеза Лазара. Претпоставља да је то она деспотица Евпраксија која се помиње у дипломи деспота Стефана од 1405 (С. Новаковић, *Законски споменици*, 461) и да је можда била Јефимијина ћерка или снаха.

Du nouveau sur la campagne turque de Jean Hunyadi en 1448, од Н. Јорге (III, 18—27). Прештампава Соркочевићево писмо које је објавио М. Костић у својој студији *Опис војске Јована Хуњадија при поласку у бор на Косово* (*Гласник Скобаљског научног друштва*, I, 79—91), пошто је, како он каже, српску публикацију углавном теже консултовати. У одужем коментару на свој начин истиче, наравно, улогу Румуна.

L'art serbe et l'art roumain au moyen-âge, од Л. Брејеа (III, 161—168). Превод г-це Л. Павловић Брејеовог чланка који је објављен на српскохрватском у *Старинарју*, II, 63—68.

Un vieux livre roumain sur la Serbie, од Н. Јорге (IV, 25—29). Кратак извод из књиге *L'équilibre en Orient ou la Serbie et la Roumanie* од Ђорђа Калимана, која је изашла 1865 у Букурешту. Из извода се види да је реч, уколико се тиче Србије, о савременом стању у нашој земљи и да је писана са симпатијама, али, разуме се, против Руся.

La donation du prince de Valachie Antoine à l'Eglise métropolitaine de Transylvanie (1670), од С. Драгомира (IV, 30—37). Текст дипломе којом влашки кнез Антоније даје извесну годишњу ренту ердељској цркви, на чијем је челу тада био митрополит Сава Бранковић, брат грофа Ђорђа Бранковића. Утврђује да је диплома написана, у погледу језика и форме, у духу који је стран обичајима влашке канцеларије и изражава претпоставку да је њен састављач гроф Ђорђе Бранковић, пошто су изрази, обрти и стил исти као и у његовим *Хроникама*.

L'élément roumain dans les annales serbes, од Н. Јорге (IV, 223—229). Из *Старих српских родослова и лептописа*, издање Љ. Стојановића, извлачи помене о догађајима из румунске историје.

L'histoire romantique de Yakoub Tchélébi, од Н. Јорге (IV, 308—314). Анализа *La historia de Jacob Xalabin*, књижевног дела (не каже се какве врсте) од анонимног каталонског писца с краја XIV века. Ту се, између осталога налази и далеки одјек косовског боја са искривљеним појединостима: Бугари краља Лазара нападају на Мурата. Мурат полази у бој са 112.000 војника, али и Лазар располаже са 40.000 хришћана, Тудеска, Мађара и Немаца, од којих 4.000 добро наоружаних коњаника. Битка се бије на једној лепој равници у среду 17. септембра 1387. г. Један смели Мађар, упркос турским стрелама, пробада султана копљем. Лазар гине такође, ма да брањен од свог зета.

La chronologie de la bataille de Rovine, од Ђ. Радојичића (V, 136—139). Нешто скраћен превод студије која је под насловом *Li-*

сопствена манастира Пешића од октобра 1395 год. као извор за хронологију битке на Ровинама изашла у *Богословљу*, II, 293—301.

Une vingtaine de voyageurs dans l'Orient européen, од Н. Jopre (V, 288—354). Пре неколико година Н. Jopra је објавио књигу *Les voyageurs français dans l'Orient européen* (Париз, 1928, стр. 128) у којој је анализовао дела великог броја француских путника који су обишли европски Исток од XV до XIX века. У прилогу под горњим насловом наставио је са анализом дела углавном путника других народности (Млетачки безимени путник из 1530—1540; Hugues Favolius; David Chytraeus; Wenceslas de Budowitz; Gabrielle Cavazza; Sandys; Tommaso Alberti; Otavio Sapiencia; John Burbury; Jouvin de Rochefort; Michael Eneman; Le chevalier de Bellerive; Le comte de Sandwitch; Frédéric Hasselquist; Simon Baruch; Jacob Jonas Björnstahl; Xavier Scrofani; J. L. S. Bartholdy; Hobhouse; Alexandre Timoni; Jourdan; Безимено енглеско дело; P. Berggren; Grégoire Paléologue; Mac - Farlane; Abercromby Traut; F. Tietz; Grenville Temple; Miss Pardoe; John Reid; Comte de Carlisle; Fernand Schickler; Dora d'Istria). — Затим: *Autres voyageurs occidentaux en Orient* (VI, 168—169; енглески путник J. E.; Richard Darvey). — *Quelques voyageurs occidentaux en Orient* (IX, 62—82; C. R. Cockerell; Richard Burges; Безимени амерички путник; J. Ross Browne; Warington W. Smyth; Hans Wachenhusen; Ida Pfeiffer; Albert de Burton; Gustave Revilliod; Ernest Curtius; Charles Dudley Warner; Fred Burnaby; Adolfo Tossani). — *Nouveaux voyages dans le Sud-Est européen* (IX, 130—133; Charles Reynaud; Hermann Dalton). — *Quelques voyages en Orient* (IX, 310; James Condamin) — *Un tailleur westphalien en Orient 1829—1840* (IX, 372—379). — *Encore un voyageur en Turquie au XVIe siècle: Dernschwam* (X, 144—155).

Un témoin critique autrichien des débuts de la grande guerre: Baerreither, од Н. Jopre (VI, 309—336). Конференција коју је одржао у *Société d'histoire moderne* у Паризу поводом Бернрајтерове књиге *Fragmente eines politischen Tagebuches*. Прво је дао сажет извод из књиге, затим нешто личних рефлексија и успомена (разговор са српским посланицима у Букурешту Ристићем и Маринковићем на почетку светског рата, један Веснићев рапорт у коме је овај изнео утисак што га добио приликом разговора са А. Лаховаријем, румунским послаником у Паризу, у доба рата са Бугарима 1913, све то као прилог психологији дипломата). Сем тога, образложава и предлаже своју методу за боље схватање унутрашњих узрока светскога рата: пошто рат чини могућним, пре свега, *сјајање духа једнога друштва*, потребно је, прво, „*скупити документа о духовном стању у свим земљама које су учествовале у светском рату*“; друго, „*узети дипломатију као један организам, показати начин на који је уређена у свим земљама, бити начисто да је у једној земљи она та која води, док се у другој само поводи*“; треће, „*пошто је у неким земљама, Немачкој, Русији, војска одиграла главну улогу, приказати такође и овај организам*“. На крају је приложена дискусија која

се развила после предавања и у којој су узели учешћа Пажес, Сењобос Ансел и „један из публике“.

Epoque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balkans, од Н. Јорге (VII, 1—17). У почетку напомиње да се за ово питање не треба обраћати савременим византиским хроникама, пошто оне мало кажу, ма да има историчара који се тиме задовољавају.

У погледу силажења на Балкан многоbroјне словенске масе, која је морала одавно постојати у северним пределима Дунава, треба се пре свега запитати: где је то силажење извршено и какав је био резултат. С обзиром на данашњу румунску територију, преко ње се прелазило и прелази са севера на Балканско Полуострво на два места: 1) преко Ђердапа, који је био главни прелаз („брод“), што доказује и сама историја; 2) преко доњег Дунава код данашње Исакче (О резултату сеобе није речено ништа, ма да је то питање постављено као основно. Писац је свакако хтео рећи: чега је сеоба резултат, а не: какав је резултат сеобе). — Што се тиче повода за силазак у VI веку, он потиче од Авара и од Византије: да није било аварског кретања, Словени не би били способни да сами дођу; Византија је, са своје стране, сеобу фаворизијала да би добила ново становништво.

„Решивши ово питање, бар по своме мишљењу, као и оно са бродовима“, писац прелази на номенклатуру. Ни дуж Дунава, ни у планинским пределима, ни у румунској степи, не налази ниједно словенско име старијег датума. Ипак, између ових области постоји велико словенско острво које се може тачно одредити. С једне стране, то су Слатине, у уздужном правцу, од Марамуреша до Олта, и Сланици, у хоризонталном правцу, од Бакауа до Прахова, која имена показују известан правац словенског насељавања. С друге стране, то су имена река: мале молдавске реке, почевши од Серетових притока, носе словенска имена, а тако исто и неке влашке реке до Ардеша и Олта. Према томе, на основу номенклатуре, област коју су насељавали Словени пружала се на север до планинских предела, а на запад до Олта.

Сем ове области („словенског Пијемонта“), постојала су још два велика словенска „булевара“: један који је служио да веже молдавски „словенски Пијемонт“ са великим словенском масом у Галицији, Подолији и Волинији, други према Банату где је био велики прелаз на Балканско Полуострво из Трансильваније, насељене Словенима и пуне словенских имена. Обим ових „булевара“ може се такође утврдити са потпуном тачношћу, и то на основу имена места: у Молдавији са наставком -ăuți, а у Банату на -ova (сем тога, у Малој Влашкој на -ați).

Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice, од Н. Јорге (IX, 233—307), заслужује посебан приказ. Овде ћемо навести само поглавља да би се видело о чему се у студији расправља: 1. Последице анексије Босне и Херцеговине. — 2. Италијанско-турски рат. — 3. Балкански пакт. — 4. Први сукоб са Бугарском. — 5. Посредовање сила. — 6. Румунија и сукоб између Бугарске и савезника. — 7. Румунска војна интервенција. — 8. Букурешки мир. — 9. Ка новој румунској по-

литици. — 10. Мисија грофа Чернина у Румунији. — 11. Сарајевски злочин. — 12. Крајња одлука.

Les relations entre la Hongrie et Scanderbeg, од Ф. Пала (Х, 119—141). Критички приказ односа између Скендербега и Угарске у доба Владислава, Јанка Хуњадија и Матије. Истражује подударност у њиховој акцији против Турака, са нужним освртима на став деспота Ђурђа Бранковића.

Поред ових студија које се односе, бар већим делом, на нашу историју, има их још неколико у којима се може наћи покоји индиректан податак, било важан, било, у извесном погледу, занимљив. Поменућемо само: *Les relations de la France et de la Russie en 1860*, од Г. Пажеса (V, 277—287) и *Les observations critiques de M. de Peyssonnel en 1777 sur l'exécution du traité de Koutchouk Kaïnardji*, од Ђ. Братјана (VI, 339—363); затим неколико ствари од Н. Јорге у којима је он узгред, још једанпут више, развијао своја добро позната схватања: *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe aux XVIIe et XVIIIe siècles* (I, 1—36, 102—138, 250—296), *La révolution française dans le Sud-Est de l'Europe* (X, 342—366), *Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le monde oriental* (XI, 1—23), *Eléments de communauté entre les peuples du Sud-Est européen* (XII, 107—125) и *La France dans le Sud-Est de l'Europe* (XIII, 21—68, 105—172).

Документа. — *Un journal de campagne d'Eugène de Savoie*, од Н. Константинеска (II, 102—141). Савремен извор на француском језику.

Une lettre du Prince de Serbie au Prince de Valachie en 1844, од Ј. Филитија (III, 92—97). Писмо кнеза Александра Карађорђевића влашком кнезу Ђорђу Бибеску којим му се обраћа ради регулисања следећих питања између двеју кнежевина: укидање карантине за Србе, сједињење поштанских станица на граници, премештање скеле код Извора између Браје Паланке и Извор — Фромосија, право српске агенције у Букурешту на посредовање код влашких власти у корист Срба настањених у Влашкој, ослобођење Срба од плаћања свих дажбина за време прве године и по дана боравка у Влашкој, издавање бегунаца.

Extraits des dépêches de la légation de Suède à Constantinople, од К. Караџе (VII, 207—230). 47 извештаја упућених шведској влади од стране отправника послова шведског посланства у Цариграду Палина и генерала барона Таваста у добу од 1811—1813. У извештајима је реч о руско-турском рату, букурешком миру, догађајима у Влашкој и Молдавији; има нешто података и о нашим приликама тог времена.

Une mission roumaine à Belgrade en 1872, од Ј. Филитија (Х, 14—15). Поздравни говор претставника румунске делегације на свечаностима приређеним од 9 до 12 августа 1872 приликом навршења пунолетства кнеза Милана, и кнежев отпоздрав; затим, листа народних поклона кнезу, јеловник једног од два свечана обеда у двору и списак музичких композиција отсвирих за време обеда.

Прикази. — У овом часопису пропраћена је појава многих југословенских публикација, нарочито издања Српске краљевске академије; али, треба одмах рећи, то нису оцене, већ кратка нотирања, углавном

суво бележење наслова (Има случајева да је у истој свесци иста књига двапут забележена!). Каткад је дат садржај у најопштијим потезима, и то онда када је публикација изашла на француском или немачком језику, а ретко је која књига пропраћена критичким напоменама (оваква оцена обично изиђе међу чланцима, што је у *Revue historique* доста чест случај).

Поменућемо неколико дужих приказа:

Deux publications serbes concernant l'histoire roumaine, од М. Ласкариса (IV, 203—212). О радовима А. Ивића, *Шесет српских писама из XVI столећа*, и Н. Радојчића, *О хроникама профа Ђорђа Бранковића* (обоје штампано у *Прилогима за књижевност...*, књ. V и VI). Доноси у целини писмо (објавио га А. Ивић) које је влашки кнез Михаило Витез упутио великому везиру Ибрахим-Паши, изражавајући сумњу у његову аутентичност. Ово је писмо, иако раније познато у рјавом латинском преводу, изазвало читаву буру и литературу у румунској историографији. — Истиче резултат Н. Радојчића да прва од двеју хроника, објављених као Бранковићеве у *Revista istorică*, III, 26—118, није Бранковићево дело, као што је тврдио Н. Јорг, већ превод чуvenог руског историског списка *Синојисис*, док друга, мања, хроника доиста потиче од Бранковића и претставља његов први историски рад, написан на влашком.

Hypothèses slaves et avares, од Н. Јорге (X, 1—2). О студији Ј. Хауптмана *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avores pendant la seconde moitié du VIe siècle*, објављеној у *Byzantium*, IV, 137—170. Учињене примедбе: идентификација Novietunum са Исакчом није довољна да се одреди западна граница, јер би територија настањена Словенима била сувише узана; не може се мислiti ни на Novaе. „Flutausis“ треба читати „flumen Tauris“, али то не може бити Олт, већ пре Тамиш. Немогуће је да „lacus Mursianus“ буде Museus (данашњи Бузеу); исти је случај и са хипотезом „Moesianus“ (од Мезије). Turris је Турну, а не Tyras. Гепиди нису владали левом обалом Дунава. Кутригурци се нису налазили 493 г. на простору између Ђердапа и Азовског Мора.

L. Voïnovitch, *Histoire de Dalmatie*, приказ од Н. Јорге (XII, 157—161). Сем неколико примедби, нарочито наглашава да је ова књига, полемично и пропагандистичко дело, иако се, каже, писац брани од тога.

Затим: R. Mladenovitsch, *Über den historischen Ursprung der südslavischen Staatsidee. Die zweite Regierung des Fürsten Mihailo Obrenovitsch III von Serbien* (III, 246—249); N. Djordjević, *Die Selbständigkeit der serbischen Kirche* (III, 250—252); M. Mladénovitch, *L'Etat serbe au moyen âge* (VIII, 319—321); D. Popovici, *Aromâni ca negustori în sec. XVII și XVIII în Serbia și Austro-Ungaria* (румунски превод књиге *O Цинциарима*; XII, 54—57), све прикази (дужи изводи из дела) од Н. Јорге.

Као карактеристично у многом погледу наводимо оно што је речено о студији М. Барбулеска, професора словенске филологије на универзитету у Јашу, *O значају румунске филологије за проучавање*

српског језика и књижевности, која је објављена у *Гласу СКА*, CXXI, 93—108: „Нека нам је дозвољено, из више разлога, да пређемо ћутке преко прилога који је хтео да да *Гласу* г. М. Барбулеско“ (IV, 154, приказ Н. Јорге).

Појава *Revue internationale des études balkaniques* овако је пропраћена: „Односно тежњи за међусобно разумевање могла би послужити историја *Институција за проучавање европског Југоистока*: у *Bulletin*-у који је претходио овој *Revue historique* нашле би се исте идеје које сада личе на иницијативу“ (XI, 387—388, приказ Н. Јорге). Без сувишног коментарисања ове примедбе, ево шта стоји, на пример, при завршетку тачке 2 статута горепоменутог *Институција* (чији је иницијатор и главни оснивач — 1914 — био Н. Јорг): „... водећи рачуна о традицијама и садашњим интересима Румуна“. Свакако су циљеви београдског *Балканског институција* и његовог органа научнији и шири, несразмерно шири.

Има још једна ствар која је приметно упадљива: недостатак да-нашњих ћирилских слова, место којих су употребљена слова црквенословенског типа!

Рад. Перовић

Südostdeutsche Forschungen. Herausgegeben im Auftrage des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München. Von Fritz Valjavec. I. München 1936, 4°, VI + 311.

Умни Карло Крумбахер, који је 1892 кренуо свој *Byzantinische Zeitschrift* у Минхену и тим створио одличан стручни орган за студије византиске и балканске прошлости, предлагао је још 1908 год., да се тај делокруг прошири и да се на минхенском универзитету створи и славистичка катедра. То је било постигнуто већ пре рата. Сад, после рата, интерес Минхена за југ и југоисток Европе постао је још живљи. Његова Немачка Академија развила је велику активност, да везе између немачке и балканске науке и уметности учини што непосреднијим и постигла је досад приметне резултате. Сад долази и институт за проучавање немачке народности на југу и југоистоку Европе са овом обимном свеском својих *Истраживања*.

У уводној речи уредник је изложио *Пушеве и мене немачког истраживања југоистока* и нагласио је, да је циљ нове публикације систематисање и концентрација студија о Немцима и њиховој судбини, у првом реду на подручју „блиског југоистока“. Балканско Полуострво „не долази у питање“. Југоисток Европе, према томе, на који се ограничава њихов интерес, не прелази линију Саве и Дунава. Он обухвата, у главном, северозападну и северну Југославију, Угарску, Румунију и један део Словачке. Тежња је, да немачка наука обнови своје раније традиције у односу према народима југоисточне Европе, које су у по-следње време биле померене. Г. Ваљавец тачно види, да је неповерење тих народа било створено због тога, што је Хабзбуршка Монахија била идентификована са „Немством“; односно, како наглашава проф.

Јорга у овој истој књизи, што је Хабзбуршка Монархија, појачана снагом Немачке, хтела да осигура превласт на југоистоку Европе. Погрешке прошлости биле су доста велике. Немачка је била и сувише везала не само своју судбину него и методе свог рада за судбину и методе Хабзбуршке Монархије и изазвала је, без потребе, против себе добар део народности с југа, које су дотле у њу гледале с пуно поштовања и поверења. Скоро ниједна наука није уживала толико угледа код нас колико немачка; највећи део наших старијих лекара и инжењера немачки су ћаци; на Универзитету у Београду половина професора, ако не и више, прошли су кроз немачке универзитетете. Реакција француске школе јавила се јаче тек крајем XIX и почетком XX века, али се ограничила, у битности, на књижевност и уметност и на студије тих и на један део правних предмета. У последње време, од Светског Рата, проценат немачких ћака нагло је пао и сад је скоро цео наш научни подмладац, у колико се школовао ван отаџбине, васпитан у Француској и Енглеској и мањим делом у Чехословачкој.

Прва књига ових *Истишивања* донела је неколико занимљивих и добрих чланака. Чланак г. Н. Јорге *Пеши период немачког утицаја у југоисточној Европи* дат је сувише сумарно и само са румунског гледишта. Већ прва периодизација није у основи тачна. Немачко прорђивање на исток није тек последица првог крсташког рата, него се јавља много раније: од Карла Великог и његових наследника, од стварања „Источног Рајха“, од баварског и других прорђивања у долине Саве и Драве и источне алпске земље. Чланак Ј. Секфија *Угарска и њене мањине у Средњем Веку* рађен је пажљиво, али не без извесне политичке тенденције. Средњевековна Мађарска, наглашава се ту, по својој турско-азиској традицији, није развијала мањине, него их је остављала у њиховим наслеђеним заједницама и обичајима. Али — у то г. Секфи не улази — нова Мађарска, од краја XVIII века и нарочито од 1867. год., није настављала ту традицију. Ова књига, у неким даљим чланцима, даје карактеристичних примера како се то мудро старо наслеђе обрнуло у сасвим другом правцу. Лепих локалних прилога пружа чланак Х. Пирхегера *Народност јужно-швајцарских градова и шрнова*. К. Шинеман у својој студији о развијању немачких насеља у Средњем Веку доказује, с успехом, значај и улогу такозваних локатора. За алпске земље истиче, да су њихово насељавање извршила нарочито духовничка властелинства у XIII и XIV веку. Врло су корисне студије Ј. Калбронера *К ис торији привреде у шамишком Банату до свршетка Седмогодишњег рата* и Ј. Вајдлајна *Народносни односи у Швајцарској Турској у XVIII веку*, са доста нове грађе и нових констатација. Штета је само, и то велика, што оба писца нису искоришћавала и наше податке. За г. Вајдлајна штета је свакако већа, јер пишући о српским насељима у Барањи без српског материјала изложио се од првог дана опасности да буде непотпуни. Можда и нетачан. Ми, на пр., сумњамо у тачност реченице на стр. 67: „Das Andenken an diesen Bischof (тиче се Јаншијарху А. Црнојевића) ist in der Erinnerung unserer

Serben nicht mehr erhalten“. Који су то *unsere Serben*? Да ли само ти, са тог ужег подручја?

Нарочиту студију дала је, с пуно симпатије, гца Х. Швинд о германисти пештанској Универзитета Ј. Блајеру и његовој борби за права немачких мањина у Угарској. Блајер је желео да помири на неки начин службену мађарску политику с немачким врло скромним а потпуно оправданим жељама. Није био нимало радикалан, а ипак није успео. С њим се нису слагали ни многи Немци у Мађарској, а остале народности још мање. У свом угарском патриотизму, иако Немац, Блајер је био неправедан и неувиђаван према тежњама других народа у Мађарској. Нама не изгледа нимало да је Блајер био човек праве хуманости и широких видика, кад је могао без устручавања заступати гледиште да у Угарској „све мањине не могу бити правно једнаке у апсолутној мери“, јер да би то значило превласт Словена и Румуна. Другим речима, он је у Угарској тражио мањинска права првог и другог реда, једна за Немце, а друга за остале народности. Кад се томе дода, да је он у основи признавао изузетна права мађарској нацији као државној и водећој онда је он стварно грађане угарске државе делио у три групе. У последњој били су Словени и Румуни. Ова студија, мада се *što* од њеног аутора није желело, постала је, с материјалом који доноси о овим питањима, драгоцен прилог за проучавање борбе народних мањина Угарске против службене политике, коју су према њима водиле све мађарске владе скоро без иједног изузетка.

И остали чланци ове нове књиге *Испитивања* имају свог интереса (као на пр. онај В. Л. Бологе о *Немачким утицајима на развој румунске медецине*), иако нису од прворазредног значаја за нас. Занимљиво је саопштење, да се спрема велика *Хисторија насеља баварског племена*, у којој ће бити обухваћене и наше земље. Проучавање ће бити хисториско, језичко и етнографско. Ту *Историју* издаће исти Институт који је издао и ова *Испитивања*.

B. Ђоровић

USTANOVE

MESTNI FERKOV MUZEJ IN MUZEJSKO DRUŠTVO V PTUJU.

V zgodovini raziskav starega Poetovija in delovanja Muzejskega društva v Ptiju lahko razločujemo tri dobe. Prva sega od začetka, ko se je zbudilo zanimanje za zgodovinske vrednote, do ustanovitve Muzejskega društva l. 1893, druga se konča z domovanjem v starem Ferkovem muzeju l. 1928, a tretja se pričenja s preselitvijo v zgodovinske prostore nekdajnega dominikanskega samostana v Ptiju.

Prvi začetki raziskavanj starega Poetovija.

Stari Poetovio je že zgodaj vzbudil pozornost na svoje antične spomenike, v kolikor jih je bilo še ohranjenih nad zemljo. Učeni humanisti so nam s potovanj po naših krajih že v XV stoletju zabeležili rimske napise in ob priliki tudi opisali večje spomenike. Jurij Hauptmanič, župnik na Hajdini pri Ptiju, opisuje v svoji rokopisni „Chronicom seu commentarius historicus Pettouiensis“ iz XVII stoletja preteklost našega mesta od rimske dobe naprej. V XVIII stoletju je na delu kar cela vrsta znanstvenikov, ki s pridom uporabljajo ptujske starine v svojih razpravah in vzbujajo zanimanje zanje.

V prvi polovici 19 stoletja je živel in deloval v Ptiju mož, ki je skrbel za ohranitev starodavnih spomenikov svojega mesta ter z redko večino ocenil tudi njih zgodovinsko vrednost. Bil je to velezaslužni ptujski zgodovinar Simon Povoden, ki je dal okoli l. 1830 po Ptiju in okolici raztresene kamne zbrati in vzidati v stene starodavnega mestnega zvonika. Tako jih je rešil propada in ustanovil prvi ptujski lapidarij „sub divo“.

Njegovo udejstvovanje in vzgledno skrb za ptujske starine so posnemali drugi. Zanimanje za ptujske znamenitosti je v 19 stol. postajalo od leta do leta večje, zlasti so postali nanje pozorni tujci. Takrat so nastale prve antične zbirke, večinoma numizmatične. Tudi na dvorišču nižje gimnazije v Ptiju se je prašilo nekaj rimskeh nagrobnikov, žrtvenikov in napisnih odlomkov, a ta prvi mestni muzej je le malo časa životaril. Znamenitejše najdbe so na žalost odpeljali v graške in druge muzeje.

Razumljivo je, da so ptujski starinoslovci le neradi gledali, kako je večina izkopanih starin iz rimske preteklosti njihovega rodnega mesta ro-

mala na Dunaj, Gradec ali širom sveta, kjer so polnili tamošnje muzeje ali privatne zbirke. Zato so zahteve po muzeju postajale od dne do dne glasnejše. Aprila 1893 se je sestal pripravljalni odbor, a na seji 9. maja 1893 je sklenil ustanoviti po vzorcu celjskega Muzejsko društvo. 3. avgusta 1893 se je vršil ustanovni občni zbor.

Ustanovitev Muzejskega društva in stari mestni Ferkov muzej.

Glavni namen novoustanovljenega društva naj bi bil predvsem očuvanje že obstoječih spomenikov v Ptiju in okolici ter preiskovanje najstarejše zgodovine in krajepisja s sistematičnimi izkopavanji. Dalje naj dviga društvo s predavanji smisel za zgodovino vobče, posebej za ožjo domovino, za kulturno zgodovino in prirodoznanstva.

Z veliko vnemo se je lotilo mlado društvo svoje naloge. Tako je začelo z redkimi, žal, nesistematičnimi izkopavanji na tleh starega Poetovija.

Leta 1895 je bil za predsednika Muzejskega društva izvoljen profesor Franc Ferk. Ta je zbral na gradu Gomilici (Gamlitz) pri Arvežu znatno kulturno zgodovinsko zbirko. Ker pa tam za njegov muzej ni bilo ne pravega razumevanja ne naklonjenosti, je moža zaskrbelo, da ne bi po njegovi smrti šel v nič, zato je že pred svojo preselitvijo v Ptuj izjavil, da prepusti vse svoje bogate zbirke pod nekimi pogoji mestu Ptuju, ptujska občina pa je obljudila, da bo zanje preskrbela primerne prostore. Dne 16. julija 1895 so prepeljali bogato muzejsko zbirko v 73 zaboljih v Ptuj.

Med profesorjem Ferkom in odborom Muzejskega društva ter mestno občino so pa kmalu nastala pri upravljanju muzejskih zbirk razna nesoglasja in trenja, vendar so končno rešili vsa sporna vprašanja v obojestransko zadovoljstvo. Profesor Ferk je napisal ustanovno listino, daroval muzeju še svojo dragoceno knjižnico in obljudil pozneje za njeno vzdrževanje 5000 goldinarjev.

Mestni Ferkov muzej je bil nastanjen v dvoriščnem delu drž. realne gimnazije v Ptiju. Obsegal je v glavnem le tri večje prostore. V lapidariju so bili shranjeni rimske epigrafske spomeniki, med njimi ostanki II. mitreja iz Spodnje Hajdine. V pritličju je bila orožarna in oddelek za ptujske mestne znamenitosti; v sosednji dvorani so bili razstavljene pred vsem rimske in druge drobne najdbe raznih dob. Tu je bila tudi stlačena v velikih omarah Ferkova knjižnica in numizmatična zbirka. V mali sobici je bila društvena pisarna z arhivom in arheološko priročno knjižnico. V prvem nadstropju je bila nameščena kulturnozgodovinska, narodopisna, zoološka in mineraloška zbirka. Zadnja je bila prej v posebni sobi, ki so jo pa morali v šolske svrhe izpraznit.

Muzejsko društvo je pridno nadaljevalo z izkopavanji. Leta 1898 in v naslednjem letu je odkril Gurlitt na Spodnji Hajdini I. mitrej, najmanjši, a najstarejši v Poetoviju. Ker je bil razmeroma dobro ohranjen, so ga takoj pokrili z zaščitno lopo. Leta 1901 se je Gurlittu posrečilo, da je odkopal v neposrednji bližini I. mitreja še drugega, ki so ga prenesli v muzej in tam na novo sestavili.

Po Gurlittovi smrti je Muzejsko društvo nadaljevalo arheološka izkopavanja na Zg. Bregu, kjer so na ruševinah rimskega mestnega dela odkrili veliko poznoantično grobišče. Ob začetku novega stoletja se je začel pri Muzejskem društvu živahno udejstvovati sedanji notar Viktor Skrabar, ki od takrat sistematično vodi izkopavanja in je še danes duša ptujskega muzeja. Za raziskivanje starega Poetovija si je pridobil trajnih in nemiljivih zaslug. Leta 1904 je nadaljeval z Riedlom arheološka izkopavanja na Zg. Bregu. L. 1906 je odkril na Hellerjevih njivah, Zg. Breg, mozaike z lično ornamentiko. Muzejsko društvo je dalo spomladi l. 1906 pod njegovim vodstvom izkopati tri tumule v Spod. Podlužu. Keramične ostanke in nekaj drugih drobnih najdb so shranili v muzeju. Mnogo zanimivejši so bili izsledki v Skorbi, kjer so zadeli na grobove iz latenske dobe. Na Zg. Hajdini je ob cesti na Ptujsko goro odkopal prof. Fr. Ferk in kasneje mag. phar. Fr. Pollak obsežno hallstatsko grobišče. Množina izkopanih posod in žar vseh velikosti, bronastih okraskov, fibul, prstanov, obročev in drugih predmetov je prekosila vsa pričakovanja.

S prav takim uspehom je raziskaval Fr. Pollak v maju 1907 v bližine te nekropole na Spodnji Hajdini staroslovanske grobove iz VI ali VII stoletja po Kr. Škoda, da niso vse staroslovanske najdbe ostale v Ptuju.

Da bi uredili vedno večjo rimske zbirko in da bi mogel bolje nadzorovati arheološka izkopavanja, je odbor predlagal namestitev posebnega muzejskega ravnatelja. Posrečilo se mu je l. 1907 pridobiti za to mesto zaslužnega raziskovalca Carnunta Karla Tragaua, ki mu pa ni bilo usojeno, da bi bil dovršil svoja izkopavanja, kajti že po dveh letih je nenadoma preminul. Za njim je bilo delo v odboru razdeljeno med tri člane. Numizmatično zbirko je po dolgotrajnem delu vzorno uredil in katalogiziral mšč. učitelj Rudolf Gailhofer, konservator V. Skrabar in sedanji ravnatelj splitskega arheološkega muzeja dr. Mihovil Abramić sta pa uredila in opisala rimski oddelek.

V naslednjih letih so kopali na ozemljу starega Poetovija dr. A. Rack, dr. M. Abramić, dr. R. Egger, prof. dr. W. Schmid in v novejši dobi prof. dr. B. Saria.

Arheološka žetev l. 1913 je bila izredno bogata. V. Skrabar je ugotovil na njivah med Studenčnico in Dravo ostanke nekdanjega rimskega mosta. Najlepši Skrabarjev uspeh pa je najdba III. mitreja, ki ga je odkopal v neposredni bližini poznoantičnega grobišča na Zg. Bregu. V. Skrabar in dr. Abramić sta svetišče l. 1913 docela odkopala in prihodnje leto so ga prekrili z zaščitno stavbo.

Arheološka izkopavanja na ptujskem gradu so imela namen ugotoviti morebitne rimske utrdbe. Po nalogu grofa Josipa Herbersteina je V. Skrabar v jeseni l. 1909 preiskal vzhodni del grajskega hriba. Zadel je na veliko staroslovansko nekropolo. Kar 66 okostnjakov z bogatimi pridervki je našel v ruševinah rimskeh stavb.

Spomladi 1911 je M. Abramić, zopet po nalogu grofa Herbersteina odkril na vrhu Panorame svetišče Kabirov z reliefi tega trakijskega konjeniškega božanstva. Univ. prof. dr. B. Saria je l. 1913 nadaljeval z izkopa-

vanji ob znožju hriba, kjer je odkril manjše kopališče in ostanke velikega preddvora z mogočnim stebrovjem. Iz istega časa so tudi grobovi s Panoramskega hriba, ki jih je preiskal V. Skrabar. Iz teh in drugih najdb na Panorami ki leži na njegovem posestvu, je sedanji lastnik gradu, grof Herberstein ustvaril majhen, a dobro urejen muzej.

Leta 1912 je poverilo Muzejsko društvo V. Skrabarju arheološka izkopavanja na Vičavi. Na mestu sedanjega oficirskega paviljona so našli temelje rimske utrdbe. Dalje je Skrabar na dvorišču kasarne kralja Petra I. Vel. Osvoboditelja odkopal več poslopij in lepe terme, ob rimski cesti pa zasledil dobro kanalizacijo.

Svetovna vojna je l. 1914 prekinila uspešna izkopavanja prof. W. Schmida na Zg. Bregu pri Ornigovi pristavi. Kljub težkim časom lopata nikoli ni popolnoma počivala. Pod vodstvom dr. R. Eggerja in prof. Schmida je društvo vendar tu in tam nadaljevalo delo na terenu.

Razpad stare monarhije ni nikakor prekinil arheoloških raziskovanj starega Poetovija. Zvest starim tradicijam je novi odbor poglobil priateljske zveze s sličnimi znanstvenimi institucijami tu- in inozemstva, s katerimi je bilo društvo že prej v prijateljskih stikih.

Od 1 do 4 sept. 1923 je Muzejsko društvo slavilo 30 letnico svojega obstoja v prisotnosti številnih znanstvenikov iz tu- in inozemstva. Ob tej priliki je bil slavnostno otvorjen III. mitrej na Zg. Bregu in se vršil II. jugoslovanski arheološki kongres pod predsedstvom univ. prof. dr. N. Vučića. Razpravljal se je o jugoslovanski arheološki karti in o ureditvi pokrajinskih muzejev.

Dne 30 marca 1924 se je vršila v orožarni mestnega Ferkovega muzeja pomembna slavnost. Tega dne je izročil tedanji sreski načelnik dr. O. Pirkmajer visoka odlikovanja, ki jih je Nj. V. kralj podelil ob 30 letnici Muzejskega društva najzaslužnejšim članom. V prisotnosti priateljev društva in dr. M. Abramića, ki je bil že prej odlikovan redom sv. Save III stopnje za zasluge pri raziskovanju starega Poetovija, je sreski načelnik izročil odlikovanja. Odlikovani so bili predsednik dr. Fr. Kotnik in podpredsednik notar V. Skrabar, oba z redom sv. Save IV stopnje, dolgoletni odbornik R. Gailhofer z redom sv. Save V stopnje in tudi 79 letni čuvar Mitreja Martin Vnuk je prejel zlato kolajno za vestno delo.

V društvenem letu 1925/26 je bilo delo Muzejskega društva osredotočeno okoli izdaje vodnika „Poetovio“, ki ga je napisal dr. M. Abramić. Prevod na slovenski jezik je mojstersko dovršil prof. Anton Sovre, naslovno sliko za slovensko izdajo je napravil akademski slikar Vladimir Kirin.

V Gradcu je zatishnil 12 novembra 1925 oči prof. Franc Ferk, ustanovitelj mestnega Ferkovega muzeja v Ptiju. Šele v naši državi mu je Muzejsko društvo podelilo čast, ki si jo je mož po vsej pravici zaslužil, in ga soglasno izvolilo l. 1922 za svojega častnega člana.

Na občem zboru dne 3 junija 1925 sta bila soglasno imenovana za častna člana Muzejskega društva dr. M. Abramić in notar V. Skrabar.

V avgustu 1926 je društvo pod vodstvom ravnatelja dr. M. Abramiča raziskovalo podzemeljsko kripto v cerkvi sv. Ožbolta.

S podporo spomeniškega urada v Ljubljani se je kopalo od 13 IX do 8 X 1926 pod vodstvom V. Skrabarja in nadzorstvom A. Smodiča na vrtu posestnika Matevža Dobnika na Sp. Hajdini. Odkrili so ostanke rimskih poslopij treh dob in četverokoten z opeko tlakovan prostor.

Novourejeni mestni Ferkov muzej

Muzejski prostori ki jih je dal občinski svet ptujski Ferkovemu muzeju radevolje na razpolago že dolgo niso več odgovarjali svojemu namenu. Dolgo časa je viselo nad društvom vprašanje novih in primernejših prostorov, ki bi se dali ob potrebi tudi razširiti.

Po razsulu stare Avstrije je Muzejsko društvo budno pazilo na nekdanji dominikanski samostan, čudovito lepo stavbo na zgornjem koncu mesta, zlasti potem, ko se je iz nje izselilo vojaštvo. Odločnemu nastopu župana M. Brenciča in magistratnega ravnatelja M. Zavadala je pripisati, da je občina kupila nekdanji dominikanski samostan in tako omilila obupno stanovanjsko bedo in preskrbela muzeju nove in dostojne prostore.

Toda bilo je treba trdega dela pri adaptacijah, predno so bili prostori pripravni za vselitev muzeja. To je stalo mnogo denarja. Večini stroškov je vzela mestna občina na svoja ramena. Z dejanjem in nasvetom je bil dr. Stelè pri tem delu vselej pri rokah. Odkritje dragocenih fresk in arhitektonskih znamenitosti ter njih vešča restavracija po priznanih strokovnjakih je njegova zasluga, ki je bila priznana s tem, da je društvo imenovalo odličnega učenjaka za svojega častnega člana. Naporna selitev muzejskih zbirk se je vršila od 12 do 19 julija 1928 po načrtih in navodilih konzervatorja V. Skrabarja. Lapidarij je bil prenešen v dnevih od 4 do 26 septembra 1928 pod vodstvom konservatorja V. Skrabarja in A. Smodiča.

Muzejske zbirke so razvršcene po temelje redu. V baročnem refektoriju vidimo cehovske skrinje, v stekleni omari meč in žezlo ptujskih županov iz leta 1555, nekdanji ptujski strelski red in druge važne listine iz mestne preteklosti. Redka gotska umetnina je leseni pozlačen kip sv. Jurija, ki stoji v zlati opravi na zabodenem zmaju. Po nežni izdelavi sodi v začetek XV stoletja.

Iz vzhodnega dela križnega hodnika pridemo v nekdanjo kapelo, kjer je razstavljen znameniti gotski krilni oltar, ki je stal dolga stoletja pozabljen in zapuščen v mestni župnijski cerkvi sv. Jurija. Le razumevanju prošta dr. Iv. Žagarja, Muzejskega društva in spomeniškega urada v Ljubljani se imamo zahvaliti, da se je ohranilo to mojstersko delo, ki mu ni enakega na Slovenskem. Čudoviti umotvor je nastal približno po letu 1455 in ga pripisujejo solnograškemu mojstru Konradu Laibu.

Od tod dospemo v sobici ob kapelici in v veži križnega hodnika. Nudi dober pregled raznih vrst orožja in vojaške ter lovskе opreme vseh dob. Izmed zastav sta važni bandera ptujske meščanske garde iz l. 1769 in zastava narodne straže iz l. 1848.

V severnem križnem hodniku se nahajajo levo najdbe iz latenske dobe, v vitrinah so pa medalje in plakete; prav obsežna pa je numizmatična zbirka, razvrščena po hronološkem redu. Na desno je precej popolna zbirka rimskega oljenik z reliefi na pokrovih in označbami tvrdk na dnu. Bogata je zbirka lončene posod, krožnikov, čaš in skodelic iz rdeče in črne gline. Elegantne so oblike raznih steklenic.

Iz severnega križnega hodnika dospemo po nekdanji kripti v lapidarij, ki hrani veliko množino nagrobnikov, sarkofagov, votivno aro Jupitrovo za blaginjo cesarja Septimija Severa, sijajno ohranjen oltar vinskega boga Libera in boginje Libere, velik torso nekega rimskega imperatorja, lične vzorce raznih mozaikov iz rimskih vil, zbirko najrazličnejše rimske opeke, nekaj kamnov rimskih ročnih mlinov, relieve takozvanih dojnic, okruške Mitrovički kulturni podob, ostanke rimskega dravskega mostu, važne starokrščanske in množico drugih zanimivih predmetov. Semkaj so prinesli tudi ostanke II mitreja iz Sp. Hajdine in ga zopet sestavili v kolikor je to bilo v teh prostorih mogoče.

Znatna je še kulturnozgodovinska zbirka, posebno oddelek za glasbila, kovinske izdelke in porcelan. Tudi slikarska galerija beleži nekaj slovith del, je pa žal radi pomanjkanja prostora neugodna razvrščena.

Tem zbirkam se pridružuje še bogata knjižnica z arhivom, obsegajoča starinska dela, a tudi strokovna novejše dobe. Pri selitvi l. 1928 je bila nameščena z ostalimi zbirkami v novem muzeju, a je zopet samevala v najtemnejšem delu križnega hodnika. Kot doslej je bila knjižnica za širše občinstvo nedostopna, za študije nerabna. Ta nedostatek je končno odpravil občinski svet z županom L. Jeršetom, ki je odstopil za Ferkovo knjižnico tako zvani zimski refektorij v dominikanskem samostanu. Danes so tu razvrščene knjige v štirih zračnih v svetlih sobah. V prvi je društvena pisanina, v drugi znanstvena arheološka knjižnica, za katero je odbor naboljil nove štelaže, v tretji Ferkova leposlovna knjižnica, v zadnji je arhiv. Knjižnico Muzejskega društva je uredil A. Smodič, ki je napravil za arheološki del tudi dvojni katalog.

V arhivu se je z leti nabralo mnogo arhivalij, rokopisov, celo nekaj starejših pergamentov. Ob razpadu je večina ptujskih obrtniških zadrug izročila muzeju v varstvo svoje cehovske skrinje s cehovskimi listinami, knjigami in pečati. Arhivalije so še neurejene, razen cehovskega arhiva, ki ga je sortirala cand. phil. E. Smodič. V novejšem času so prišle po prizadevanju notarja Skrabarja v arhiv še ohranjene trške listine in sproboščine iz Rogatca, ki jih je tamošnja občina shranila s pridržkom lastninske pravice v lepi renesančni skrinji. Če prištejemo tej zbirki še društveni arhiv z dragocenimi zapiski in načrti arheoloških izkopavanj na tleh starega Poetovija in bližnje okolice vidimo, da bo tudi ta oddelek pridobil s časom še večjo vrednost.

Že l. 1907 je predlagal konservator V. Skrabar na odborovih sejah, naj se točno zabeležijo in začrtajo vsa arheološka najdišča in izkopavanja. Le tako je mogel po njegovih navodilih narisati mešč. šol. učitelj R. Gailhofer arheološki zemljevid ptujske okolice na osnovi katasterske karte. Leta

1934/35 je napisal A. Smodič dva nova izpopolnjena arheološka stenska zemljevida, od katerih je večji v muzeju, manjši za tujskoprometno propagando na ptujskem kolodvoru. K arheološkemu zemljevidu spada še v posebni knjigi napisano besedilo s podatki o najdiščih in virih za znanstveno uporabo.

Velike težave je imelo društvo s svojo narodopisno zbirko, ki je bila do nedavnega raztresena po vsem muzeju. Že dolgo je razmišljaj odbor o tem, a brez tradicionalne naklonjenosti mestne občine z županom dr. A. Remcem bi bilo težko kaj opravili. Občinski svet je, čeprav v težavnem gospodarskem položaju, vendar priskočil muzeju na pomoč in mu določil pet novih prostorov za narodopisni oddelek. V njem je razvrščena dragocena narodopisna Ferkova etnološka zbirka, narodno blago s Ptuj-skega polja, narodne in meščanske noše minulega stoletja. Omara s kmetsko keramiko vsebuje nakaj dobrih del, zastopana je tudi domača obrt.

Toliko o ureditvi Ferkovega muzeja v novem domu, čigar slovesna otvoritev se je vršila od 3 do 5 nov. 1928, združena s 35 letnico Muzej-skega društva v Ptiju.

V naslednji letih je imelo društvo obilno dela v muzejskih prostorih, vendar se je stalno zanimalo za nove najdbe. Nadzorovalo je obnovo minoritske cerkve, kjer so odkrili dragocene freske iz XIII stoletja, do sedaj najstarejše na Slovenskem.

V nedeljo 19. novembra 1933 so se mudili v Ptiju znanstveniki vseh delov naše države in inozemstva, da prisostvujejo proslavi 40 letnice za napredek naše in tuje znanosti zaslužnega Mujejskega društva.

Leta 1934 je Mujejsko društvo prekopalo svet med tako zvano staro šolo in apsido mestne cerkve. Dr. M. Abramić iz Splita, ki je vodil izkopavanja, je ugotovil s šesterokotnimi opekami tlakovane temelje nekdanje kapelice sv. Nikolaja.

Istega leta je Mujejsko društvo poverilo arheološka izkopavanja na Sp. Hajdini univ. prof. dr. W. Schmidu, da nadaljuje svoje delo iz l. 1919, kjer je takrat odkril „horrea“. Našel je rimska javna poslopja in dele rimske carinarnice. Lepe so bile drobne najdbe, v veliki množini novci. Na novo je odkopal svetišče nutrices Augustae ter natančno določil njegov obseg.

Spomladi 1936 je dal grof Herberstein izkopati jame za sadno drevje na jugozapadnem pobočju panoramskega hriba. Pri tem so delavci pod nadzorstvom A. Smodiča odkrili poznorimsko grobišče.

Nekaj mesecev nato je dal trgovec R. Havelka podreti svojo staro hišo v Miklošičevi ulici št. 12. V temeljih in kletnih prostorih so našli izredno važne rimske in starokrščanske najdbe. Takošnja izkopavanja na tem mestu, ki jih je nadziral univ. prof. dr. V. Schmid, so rešila še ostanke zanimivih napisnih odlomkov, fragmente raznih skulptur, dva kapitela in nekaj okruškov rimskih nagrobnikov.

A. Smodič

RAD DRUŠTVA „BIHAĆ“ U SPLITU KROZ GODINU 1937

Početkom godine 1937 starinarsko društvo „Bihać“, kojemu je smrt god. 1934 ugrabila osnivača i 40-godišnjeg pretsjednika don Franu Bulića, izabralo je novu upravu. Za pretsjednika je bio biran Dr. Vinko Lozovina, za potpretsjednika Dr. Ljubo Karaman, za tajnika Dr. Lovro Katić, za čuvara prof. Cvito Fisković, za blagajnika Ivan Znidarčić; u stručni su Odbor ušli prof. A. Belas, Lj. Karaman i L. Katić.

Ove se godine nije kopalo. Društvo je željelo da namjeravano iskanje kod „Šuplje crkve“ u Solinu, gdje je bila otkopana crkva kraljevskog samostana Sv. Mojsija iz XI vijeka i iskopavanje kod ruševina rano srednjevjekovne crkvice u „Sudanelu“ kod Trogira izvede stari društveni saradnik arh. E. Dyggve, koji ove godine nije mogao doći u Dalmaciju. Društvo je svoj glavni rad i nastojanje ove godine posvetilo populariziranju historije i spomenika te je u tu svrhu priredilo stručno vođeno pregledanje spomenika u Splitu (prof. Belas) i društvene zbirke u Arheološkom muzeju (prof. Fisković). Ovom pregledanju spomenika, kojemu je prethodilo malo predavanje, prisustvovale su članice hrvatskih ženskih društava u Splitu; ono će se nastaviti do godine posjetom starohrvatskih starina u Solinu i ekskurzijom u Trogir.

U Trogiru je društvo otelo dalnjem propadanju nadgrobnu ploču, koju je god. 1571 Spiličanin Petar Tartaglia postavio u katedrali svom djedu po majci trogirskom patriciju Ivanu Leoni, čiji su preci, kako natpis na ploči kaže, našli okrilje kod lava Sv. Marka „in desolatione Croatiae“ t. j. u vrijeme haranja Turaka u hrvatskim krajevima. Ova nadgrobna ploča dosta izlizana od vremena i koje su slova počela propadati bila je dignuta s pločnika i postavljena uza zid katedrale nasuprot ploče Mladena Šubića († 1348) koju je pred nekoliko godina društvo na isti način spasilo od posvemašnje propasti.

Društvo je također odlučilo da na uspomenu 500-te obljetnice smrti junačkog kapetana i branitelja Klisa Petra Kružića († 1537) u živoj hridi do ulaza u klišku tvrđavu postavi veliku natpisnu ploču. Ploču postavljaju zajednički društvo „Bihać“, „Braća hrvatskog zmaja“ i Općina Klisa. Za tekst je bio upotrebljen natpis što ga je kratko pred svoju smrt za klišku tvrđavu bio sastavio don Frane Bulić. Slova je bio nacrtao kipar I. Kerdić. Bilo je teškoča da se veliki kameni blok od $3\text{m} \times 1.50\text{m}$ izvadi i doneše na Klis pa će tako ploča biti postavljena kroz godinu 1938.

Prošle godine slavila se je također 1050-godišnjica pobjede Neretljana nad mletačkim duždem Petrom Candianom kod Makarske (god. 887). Kako je poznato, dužd je pao u bitci i odavna se je pojavila kod nas tvrdnja, da je u Tučepima njegov grob na kojemu je uklesan duždev lik. Prof. Belas ponovno je potakao u javnosti ovo pitanje duždeva groba i predložio da društvo „Bihać“ pregleda u Tučepima kraj Makarske navodnu nadgrobnu ploču Candiana. Prvi, koji nam je zabilježio tradiciju o navodnom grobu i liku Petra Candiana u Tučepima, bio je učeni opat A. Fortis u svom putopisu po Dalmaciji god. 1774. U dvorcu conte Grubišića u Tučepima

bio je Fortis upozoren na nadgrobnu ploču kod crkvice Sv. Jurja s likom koji na glavi nosi kapu vrlo zašiljenog oblika, navodno vrlu sličnu karakterističnoj duždevoj kapi (corno ducale). Fortis je međutim držao, da je to srednjevjekovna slavenska nadgrobna ploča i to vjerovatno zbog toga, što mu je slična visoka kapa kao na nadgrobnoj ploči bila pokazana u domu Grubišića na pečatu jedne povelje bosanskog kralja Stjepana Dabiše. Tradicija o duždevom grobu u Tučepima međutim je i dalje živjela. Vijek kasnije na nju se je povratio o. Petar Kadčić-Peko [Arhiv za povjesnicu jugoslavensku 1863]. On spominje da lik na ploči nosi odjeću poput dolame i kapu na slavsku, ali ga tobožnja lavska glava na zabatu nadgrobne ploče poviše lika — valjda on misli na krilatog lava sv. Marka — uvjerava, da je ispod te ploče ležalo tijelo mletačkog dužda Petra Candiana.

Upravi društva je bilo unapred jasno, da se ne će raditi o duždevu grobu. Mletački izvor za makarsku bitku, kronika dijakona Ivana, jasna je i kategorična u tvrdnji, da je tijelo ubijenog dužda iza bitke tribun Andrija krišom odnio i sahranio u predvorje crkve u Grado. Pored toga i nacrt ploče koji je u arhivu god. 1863 bio objelodanio o. Kadčić upućivao je na to, da se zapravo radi o nadgrobnom spomeniku iz rimske dobe. Tobožnji lav u zabatu izazivao je nužno pomisao na Meduzinu glavu u timpanima rimskih nadgrobnih stela.

Ekskurzija „Bihaća“ u Tučepima u mjesecu svibnju godine 1987 potpuno je utvrdila ova nagađanja. Na ogradnom zidu oko starinske crkvice sv. Jurja u Tučepima na žalu mora postavljena je, bogzna otkada, stara vremenom izlizana i od ljudske ruke okljuštrena rimska stela. Radi se o poznatom tipu rimske stele s likom pokojnika u gornjem, udubljenom dijelu. Udubina je uokvirena postrance malim pilastrićima i okrunjena je trokutnim zabatom, u kojem je običajna glava Meduze. Ova nadgrobna ploča, prije negoli je došla na poljski zid, oko starinske crkvice, služila je u druge svrhe. To se vidi po tome, što joj je u jednom uglu izdubena pravilna okrugla rupa i što joj je obrubni pilaster na lijevoj strani bio otučen. Otučen je također i čitav gornji dio lika s glavom i navodnom kapom. Ne znamo točno, kada je to učinjeno. Ali svakako nema znakova da bi glava bila otučena u novije doba, pa mi se po svemi čini, da su i Kadčić i Fortis, koji govore o glavi sa šiljastom kapom, imali pred sobom nadgrobnu ploču u svojem današnjem stanju, samo sa nejasnim konturama na mjestu glave. Baš ova okolnost, u vezi s mutnom tradicijom o pogibiji, jednog mletačkog dužda u tome kraju, mogla je dati maha fantastičnom nagađanu o liku s duždevskim „rogom“, odnosno o slavenskom junaku u dolami i kalpaku. Prema tome je nepotrebno ponovno insistiranje o. Božitkovića u „Novoj Reviji“ o duždevu grobu u Tučepima (sr. moj članak u „Hrvatskoj Reviji“, broj 9, 1987, Zagreb str. 490—493 i „Nova Revija“, Makarska 1987). I ove je godine društvo moglo da objelodani jednu publikaciju i to doktorsku disertaciju kustosa muzeja u Kninu Stjepana Gunjače, *Topografska pitanja na teritoriju stare cetinske županije s ekskursima o ubikaciji Setovije i Tiluriuma* [vidi str. 137].

Iako se nije kopalo, društvena se zbirka i ove godine povećala načizima slučajno otkrivenih starohrvatskih grobova na položaju zvanu

Glavičine kod sela Mravinaca (na briješu poviše Solina sa istočne strane). Otkriveni su tipični starohrvatski grobovi IX–XI vijeka zidani malim kamnim pločama i pokriveni s gornje strane većim pločama od kamenja. Grobovi su u obliku pravokutnika koji su na bokovima širi a na krajevima uži. Grobovi na Glavičinama nijesu bili svi jednako orijentirani već su bili okrenuti na razne strane. U jednom grobu bila su položena dva mrtvaca naizmjence to jest jedan glavom prema zapadu a drugi okrenut prema istoku. Iako je otkriveno samo nekoliko grobova, našlo se u njima predmeta koje je društvo otkupilo od seljaka. U grobovima je nađeno 5 brončanih prstena raznog profila i nekoliko naušnica od srebra i broncea (2 para i tri pojedinačne naušnice) te jedan mali željezni nožić. Naušnice su većinom u obliku karičice sa jednom šupljom jagodom u donjem dijelu. Jedna velika naušnica od srebra ima dvije jagode sa strane i jednu na dnu male šipčice nataknute na donjem dijelu karičice dok je s druge strane t. j. na gornjem kraju šipčice samo sitna jagodica. To je zanimljiva varijanta poznatog tipa velike naušnice ili zapravo karičice-sljepočničarke sa četiri jagode jednakе veličine. Na ovoj naušnici iz „Glavičina“ velika je jagoda ustno urešena filigranskim spiralama. Grobovi su otkriveni na zemljištu splitske Općine, koja je društvu dozvolila daljnje iskopavanje; ono će se provesti u proljeću godine 1938 (sr. o ovim grobovima izvještaj Lovre Katića u „Obzoru“ od 20 XI 1937; Katić misli, da groblje pripada starohrvatskom naselju, koje se je po svoj prilici prostiralo oko srednjevjekovne crkve sv. Tekle, koja je ostavila trag u imenu kamenitog brežuljka što se diže u neposrednoj blizini ovoga groblja a zove se danas „Sutikva“).

Lj. Karaman.

ISKOPAVANJA

ISKOPAVANJA ARHEOLOŠKEGA SEMINARJA UNIVERZE KRALJA
ALEKSANDRA I. V LJUBLJANI

S podporo Kralj. Banske uprave v Ljubljani je arheološki seminar ljubljanske Univerze 1. 1936 in 1937 pod vodstvom podpisanega nadaljeval svoje arheološko raziskovanje Dravske banovine. Izkopavanja 1. 1936 so imela namen, da ugotovijo *tok rimskega vodovoda na Dravskem polju*. Že od nekdaj so kmetje naleteli pri oranju na črti med Framom in Ptujem na nek kanal, ki so ga pa sistematično uničili, da bi dobili kamen. Fr. Ferk (Mitt. des hist. Ver. f. Steiermark XLI, 1893, 228 sl.), V. Skrabar in drugi so ponovno opozorili na njega in domnevali, da gre tu za rimski vodovod v Poetovio, vendar do sedaj še ni prišlo do sistematičnega izkopavanja. Naše raziskovanje se je vršilo v dveh etapah, v avgustu in v novembру omenjenega leta. Začeli smo v Brezuli pri Račah, na vrtu kmeta Čelofige, kjer so malo prej pri sajenju sadnih dreves slučajno zadeli na kanal. Od tu smo ga najprej zasledovali v pravcu proti Ptuju do vasi Braunšvajg. Dočim je bil kanal v Brezuli še precej dobro ohranjen, smo proti Braunšvajgu zadeli samo še na fundamentne jame, ker so kmetje kjerkoli so naleteli na škriljevec, iz katerega je vodovod sezidan, to kamnje odstranili z njiv ter ga uporabljali pri zidanju. Vendar se je kanal že na površini nedvomno dal dokazati pomostankih ravno tega kamna, ki ga sicer ni na Dravskem polju. V gozdu ob Braunšvajgu proti Ptiju zaenkrat vodovoda še nismo mogli zaslediti. Še le na drugem koncu gozda, pred graščino Ebensfeld smo zopet zadeli na kanal. Tu se je njegov profil zelo dobro ohranil neposredno na kolovozu ob gozdnem robu, 22 m severno od banovinske ceste Rače — Ptuj. Brez težav se dajo od tu njegovi sledovi zasledovati do Gerečje vasi. Na ozemlju te vasi, na njivi kmeta Župančiča Matevža, 114.50 m vzhodno od km 15 in 22.50 m severno od omenjene banovinske ceste smo naleteli na fundamente kanala in skromne ostanke zidovja, isto tako 70 m vzhodno od km 16 itd. Toda tudi tu so ga kmetje, kakor so sami pripovedali, sistematično uničili, da bi dobili kamen. Kako se je vodovod nadaljeval na ožjem mestnem teritorju Poetovija, še ni dognano.

V pravcu od Rač proti Framu je kanal skoro povsod zelo dobro ohranjen. Izkopali smo ga na njivah: Prelog (pri drogu električnega voda z visoko napetostjo štev. 3 1931), Kirbiš (45.5 m južno od droga 4/1931), J. Fregl (zapadno od železniškega nasipa). Zlasti na njivah Prelog in Kirbiš je bil kanal zelo dobro ohranjen. Našli so se celo ostanki plošč, s katerimi je bil pokrit (toda ne več „in situ“). Tehnika kanala je povsod enaka. Dno kanala je širiko 0.60 m = 2 rimska čevlja), stranski zidovi so iz škriljevca in približno 0.45 m široki. Celotna višina se sicer ni mogla točno ugotoviti, vendar je morala biti ca 0.60 m. Začetek vodovoda je blizu Frama, pri tkzv. „Zlatem studencu“. Tam so pred leti zgradili reservoare za današnji vodovod. Ob tej priliki so naleteli na staro zidovje, ki je morda v zvezi z rimskim vodovodom. Od tu je vodovod vodil v popolnoma ravnini črti sa 20 km do Hajdine. Da je bil vodovod res napeljan za oskrbo vode v Poetovio, dokazuje tudi dejstvo, da so se našli v Ptiju ob priliki izkopavanja na desnem bregu Drave tipične vodovodne cevi od svinca, ki jih sedaj hrani ptujski muzej. Raziskovanje vodovoda še ni končano. Potrebno je še, da se raziskuje njegov začetek v Framu in končni del pred Poetovijem.

Izkopavanja arheološkega seminarja v avgustu in novembru 1. 1937 so imela namen, da pojasnijo nekaj važnih topografskih vprašanj na ozemlju Poetovija. Pred vsem smo hoteli fiksirati tok rimske ceste Poetovio — Savaria, ki je vodila nekje v sedlu med Panoramom in grajskim hribom (v Klemenc-Saria, „Archaeologische Karte, Blatt Ptuj“, detaljni plan samo približno zaznamovan). Ker tam doslej ni bilo nobenih najdb — v teku stoletij je voda nanosila z vrha Panorame ogromne množine zemlje — smo ravno tu nameravali globoko prekopati zemljишče, da bi dognali, ali je bil hrib tukaj sploh naseljen, kakšna je bila naselitev in kje je točna lega rimske ceste.

V ta namen smo izkopali pravokotno na današnjo banovinsko cesto približno 50 m dolg in nad 2 m širok poizkusni jarek. V zgornjem delu smo kmalu zadeli na veliko rimske poslepje. Zgradba je približno 20 m dolga, zelo solidno in čvrsto zidana ter ima 0.90 m debelo temeljno zidovje iz pravilno oklesanih kamnov iz barbarskega apnenca. Stavba, v kolikor se je dalo dognati, po sredini ni bila razdeljena, ampak ima ob podložnem zidu v sredini notranje stene podporno stebrovje, ki je nekoč morda služilo kot nosilec strešne konstrukcije. V južozapadnem delu je zidovje skoraj do temeljev porušeno. Notranjosti poslopja nismo mogli raziskati, ker je pregloboko v zemlji in naša denarna sredstva za taka izkopavanja niso zadostovala. Poslopje izvira verjetno že iz 1 stoletja po Kr. in najbrže so ga v 3 stoletju deloma porušili, ker drži neka poznejša kanalizacija ob severni strani skozi to zidovje. Prav tako smo tam odkrili ostanke kasnejšega zida, katerega temelji so bili ločeni po vmesni plasti od starejšega zidovja. Omenjena kanalizacija je nadaljevanje kanala, ki smo ga avgusta meseca odkopali više gori na hribu. Zasledujemo ga po celiem hribu navzdol in je zlasti v spodnjem delu izvrstno ohranjen. Dno kanala je sestavljeni is strešnih opek. Stranski zidovi so še do 1.20 m visoko ohranjeni. Brez dvoma je omenjeni kanal vodil v glavni kanal, ki

je tekel ob veliki cesti. Točno v nadaljevanju jugovzhodnega zida velikega poslopja, sa 2 m od njegovega severovzhodnega konca, smo naleteli na podlago nekega stebra. Če jih je bilo še več, nismo mogli dognati. Ta zidani postament leži na sloju gramoza. Nad zidovjem starejše zgradbe je bilo v zgornjih plasteh nekaj prav poznih grobov brez vsakih dodatkov. En grob je bil sestavljen iz rimskih strešnih opek. Tu so se našli tudi v velikem številu rastreseni novci poznejših cesarjev (Gallienus, Claudius Gothicus, Constantinus, Valentinus itd.). Grobovi so gotovo v zvezi s poznotrinskim grobovi, ki so jih že prej odkrili v gornjem delu Panorame (prim. Arch. Karte, str. 41).

V spodnjem delu velikega poizkusnega jarka, ki je imel namen točno določiti, kaj je bilo v sedlu med Panoramo in grajskim hribom, smo odkrili porušene ostanke rimskih zasebnih zgradb, pri katerih so še bile ohranjene kurične naprave. Tudi te hiše so bile zelo solidno zidane. Opečne stene imajo močne temelje iz barbarskega školčnega apnanca. Skoraj povsod je bilo opaziti dvoje gradbenih razdobjij. V hipokaustih so se našli ostanki rumene in rdeče stenske slikarije. Ob sedanji cesti, v samem sedlu med Panoramo in grajskim hribom, smo odkopali velik in širok prostor, verjetno cesto, ki je morala tu biti. Ni pa tudi izključeno, da je to dvorišče, ki spada k gornjim hišam, in je cesto iskati izpod današnje ceste, ki je pa seveda nismo mogli presekat. Na gornjem robu tega prostora teče nek kanal, ki križa povprečno poiskusni kanal. Približno starost starejših zgradb dolača najdba velike bronze cesarja Vespazijana,

Ogromne nasipine so bile krive, da na tem predelu niso nikoli ničesar našli. V globini 3 m smo še našli novec cesarja Hadrijana! Prevla dovalo je torej mnenje, da spodnji del Panorame ni bil v rimski dobi naseljen. Izkopavanja leta 1937 so pa pokazala, da je bila ta domneva pogrešena in da imamo tu povsod gosto naseljene mestne predele in smo torej v sredini rimske neselbine. Isto je tudi potrdilo poizkusno izkopavanje ob pobočju na polovici Panorame avgusta meseca. Odkopali smo tudi tu gori omenjeni kanal, ki teče ob neki cesti. Ta cesta stoji pravokotno na oni cesti, ki jo je odkril Abramić I. 1911 (prim. Oesterr. Jahreshefte, XVIII, 1914, Beiblatt 89 sl.). Izgleda, da se je cestno omrežje na Panorami križalo pravokotno.

Drobnih najdb je bilo relativno malo, ker so bili ti predeli vedno gosto naseljeni. Omeniti moramo lepo fibulo v obliki ptice, našlo se je pa mnogo črepinj raznih posod od fine „terra sigillata“ do navadnega domačega izdelka. Ob tej priliki naj tudi opozorim, da so v zimi 1936/7 našli v bližini naših izkopavanj prvi prazgodovinski predmet v ožjem mestnem teritoriju Poetovija. Gre za tipično latensko zapestnico iz brona, ki se danes nahaja v grajskem muzeju.

Da so bila naša izkopavanja omogočena, se moramo zahvaliti v prvi vrsti Kralj. Banski upravi v Ljubljani, razen tega pa tudi Muzejskemu društvu v Ptiju, ki je dalo manjšo podporo na razpolago, in lastniku zemljišča, g. grofu J. Herberstein-Proskau, ki je dovolil izkopavanja na svojem posestvu.

Baldwin Saria

ИСКОПАВАЊЕ ЦАРИЧИНА ГРАДА КОД ЛЕБАНА 1937 ГОД.

Мада је овогодишње ископавање трајало само месец дана (од 29. јула до 29. августа), оно је донело резултате, који све већма дају Царичином Граду обележје археолошкога локалитета првога реда. Прве године била је откопана једна црква, по димензијама једна од највећих у хришћанском свету, са једним пространим басеном у своме западном делу. Сада је јужно од ове цркве откопана једна врло интересантна грађевина, која би пре била гробна црква (маузолеј) него баптистеријум, управо би била мартерион, у коме би се чувале реликвије каквога светитеља. Основа ове грађевине представља нешто ново у средњевековној архитектури Балкана: она је у облику четворолиста уписанога у једном квадрату, са нарочито наглашеним централним простором, изнад кога се сводило кубе. Кубе је са све четири стране било поду-прто конхама, остављајући тако у угловима квадрата четири споредна четворокутна простора. Ова је грађевина била у свези са великим црквом откопаном прве године. На јужној страни ове последње налазе се врата, кроз која се ишло у један отворен портикус са колонадом, а из овога портикуса кроз двоја врата на западној страни маузолеја улазило се у њу. Кубе се опирало на четири снажна стуба са врло интересантним капителима и сводило се изнад средине маузолеја где су доле у поду у једном отвору у облику крста биле смештене свете реликвије. Четири конхе, зркасто поређане око простора кубета, чиниле су могућним приступом са све стране средини цркве.

Јако су страдали подни мозаици ове грађевине, који у главноме показују орнаменте геометрискога карактера са мотивима биљним (лишће и цвеће) и зооморфним (зец, јелен, коњ, октопод, тице и др.). Нарочито су пуне израза представе зела и коња.

Форма основе ове грађевине у Царичином Граду нахи ће се у Јерменској у цркви св. апостоли у граду Ани. Изгледа да је она била уобичајена у профANOј архитектури (нарочито у царским палатама), из које је прешла у црквену архитектуру. Позната црква св. Лаврентија (S. Lorenzo) у Милану (у Италији) са њеним абсидама, распоређеним у облику четворолиста, чинила је део једне царске палате.

Западно од „маузолеја“ поред јужне стране велике цркве обнажена је у главним линијама једна грађевина, која није још потпуно рашишћена, а која већ сада прави утисак једне црквене грађевине са олтарском абсидом на Истоку, која је пространа и споља и изнутра. Разнобојне коцкице мозаичне, пронађене у овој грађевини, сведочиле би, да су њени зидови били покривени мозаицима.

Северно од велике цркве откопавана је и ове године једна огромна грађевина са великим бројем просторија, међу којима се нарочито истиче једна врло великих димензија са фрагментима подних мозаика и сликарског малтера на зидовима поред остатака оловнога покрова, којим је била покривена. На источној страни откривени су неки мањи простори са великим пећима. Све би говорило у прилог претпоставци, да ова огромна грађевина представља архиепископску палату са свечаном

дворнициом за црквене саборе и са другим споредним просторима. Дефинитивно откривање ове зграде резервисано је за наредно ископавање.

Све ове грађевине налазе се на највишој тераси брега, на коме лежи Царичин Град. Ова тераса, опасана бедемима са кулама и са капијом на источној страни, има доминантан положај и још сада, док бедеми стоје још неоткривени, чини снажан утисак. Потпуно изолована од комплекса грађевина, расутих испод ње по падинама брега, она образује једну импозантну целину.

Открића у Царичином Граду су од великога значаја, који није само локалан, већ и интернационалан. До сада још није откривен никакав натпис и ми још не знамо, како се у Средњем Веку звало ово насеље, које данас носи тако поетско име. Хипотеза о славном граду Јустинијана „Justiniana Prima“ била би само поткрепљена новим налазима. Прокопије у своме делу о грађевинској делатности Јустинијана вели, да је Јустинијан у овоме граду, поред других многоbroјних грађевина, подигао и више Божјих храмова. До сада већ открићене три црквене грађевине потврђивале би ове речи Прокопијеве.

Влад. Петковић

ARHEOLOŠKI NALAZI PRI GRADNJI NOVE SAKRISTIJE KATEDRALE U SPLITU

Mauzolej cara Dioklecijana u Splitu, od конца VIII вијека претворен у градску кatedralu, bio je tokom stoljeća od sviju strana pritisnut raznim zgradama, kapelicama i priljepinama i time dobrim dijelom prekriven i otet vidu. U prošlom se je vijeku pojavila želja, da se Mauzolej osloboди od svih kasnijih gradnja i njegovo se je izoliranje, prema duhu vremena, sprva zamišljalo u vrlo radikalnom obliku; arhitekt Vicko Andrić tražio je sredinom vijeka rušenje i samog srednjevjekovnog zvonika sv. Duje ispred Mauzoleja. S vremenom je izoliranje Mauzoleja bilo svedeno na stvarniju mjeru to jest na otstranjenje sviju neposrednih prigradnja Mauzoleju osim monumentalnog zvonika, koji je još u XIII vijeku bio postavljen na mjestu predvorja (prostaze) Mauzoleja, i kora crkve, koji je nadbiskup Markanton Dominis sagradio sa istoka probivši zid Mauzoleja. Ovaj kor, taman neugledan sa vanjske strane, nerastavan je dio katedrale, pun štimunga i važnih spomenika u svojoj unutrašnjosti, pa će se teško moći otstraniti, dok carev Mauzolej bude crkva.

Dobar dio naumljene akcije izoliranja Mauzoleja bio je izведен prije svjetskog rata. Spor o tome, hoće li se na sjevernoj strani Mauzoleja ostaviti okvir zgrade Stare Biskupije ili će se i ona otstraniti, riješio je požar ove zgrade god. 1924. Tako je preostalo само, da se makne stara sakristija, prosta zgrada iz XVII vijeka, koja je sa jugoistoka prekrivala gotovo čitavu stranu osmerostranog Mauzoleja. Prigodu, da se to provede, pružila je namjera Crkovinarstva, da pregradi staru sakristiju, te da u njoj sa većom sigurnošću čuva blago nedavno uređene riznice katedrale (sr. JIČ 1987 str. 624). Konservator je insistirao na tome da se nova sakristija

povuče na istok prema već utvrđenom regulacionom planu grada; potporom Općine i Banovine i susretljivošću crkvenih vlasti predlog Konservatora bio je usvojen. Time se dobilo dvoje: oslobođen je dobar dio Mauzoleja i nova zgrada sakristije je prekrila ružnu masu kora, a usto je riznica dobila doličnije i udobnije prostorije.

Rušenjem stare sakristije otkriven je dobar dio krepidome (podnožja) Mauzoleja sa plastički izrađenim kornižom, dva stupa sa kapitelima i dobro sačuvana trabeacija periptera to jest trijema na stupove koji je išao uokolo Mauzoleja. Otstranjenjem stare sakristije otkriven je i dio ogradnog zida temenosa (dvorišta), koji je tjesno zatvarao carevu grobnicu, sa jednom polukružnom nišom građenom u opekama i pločnikom uzduž nutarnje strane temenosa, kako je bilo nađeno i u dosada otkrivenim dijelovima tog temenosa. Sada je pogled na Mauzolej potpuniji i raspored temenosa oko njega mnogo jasniji.

Kopanje temelja za novu sakristiju dalo je prigodu, da se na trošak Konservatora otkopaju temelji rimske zgrade iza temenosa do nekadašnje ulice u carevoj palači. Otkriveni temelji i zidovi odgovaraju u glavnim linijama svojedobnoj rekonstrukciji arh. Niemann-a, iako su u pojedinom detalju drugačiji. Osobito je zanimljiv sistem zidova koji je, u većoj dubini, služio za odvođenje vode, koja se je slijevala preko otvora raznog oblika u zidovima od opeka, sve u tipičnoj kasnorimskoj konstrukciji. Sve je ovo bilo detaljno fotografirano i grafički snimljeno (arh. Gamulin), prije negoli je zatrpano.

Odnošenje materijala ispod stare sakristije donijelo je na vidjelo dosta zanimljivog arheološkog materijala, ostatak grobničkih i fragmenata starog crkvenog pokućstva. Svud uokolo Mauzoleja rano su se ljudi stali pokapati. U jednoj grobničkoj ispod zida kora nađen je mali srebrni splitski novac s natpisom SPALATINUS iz vremena oko god. 1300. Tu blizu otkrivena je i presvođena grobnička u koju mora da su se bacali lješevi u vrijeme kuge, jer je tu zemlja, sa onim karakterističnim izgledom što ga dobiva humus pomiješan s ljudskim istrunulim kostima, bila u stalnim razmacima odijeljena slojem vapna; kroz rupu probijenu u zidu rimskog temenosa bačeno je poviše ovih lješeva obilato vapno, koje se je našlo

Kopanjem ispod stare sakristije našlo se je također dosta komada kasetiranih ploča krova periptera, koji će po mogućnosti biti postavljeni na svoje izvorno mjesto, pa dijelova starih rimske sarkofage, od kojih jedan sa natpisom, te fragmenata iz starohrvatske dobe. Jedan mali pilastrić sa križem iz starokršćanske dobe, otkopan u materijalu sakristije, bio je uzidan u pročelje nove sakristije. Zanimljiv je između nalaza timpanon starohrvatske pregrade sa običajnom prikazbom križa i dviju ptica sa strane a u malim dimenzijama; možda je to bila pregrada pred kakvom nišom ili kapelicom u crkvi. Bio je otkriven također maleni stup sa kapiteličem gotskog karaktera i sa kamenim podankom sve još povezano i, kako se po svemu čini, in situ. Izgleda, da je to bio stup, koji je nosio križ ili kip kakvog sveca, a stajao je ispred srednjevjekovne zgrade u okolini crkve; stražnja strana kapitela je ostavljena neizrađena što upućuje

na to, da je ovaj stup bio prislonjen uz sami zid zgrade. Ovo postavljanje stupova ispred zgrada jest jedna tradicija na koju smo inače našli u srednjevjekovnom Splitu; takav je bio i poznati stup spomen-stup sa pobjednosnim natpisom nadbiskupa Pavla nad buntovnim hrvatskim biskupom Sedehom (o. 1020—1030).

Kada je sakristija bila sasvim otstranjena i očišćen kanelirani stup, koji je u nju bio uzidan, na donjem prstenu stupa otkrio se je natpis pisan grčkim pismenima ΦΙΑΩΝ. To je sigurno ime radnika i još jedna potvrda, da su kod Dioklecijanove palače bili u prvom redu zaposleni majstori i radnici iz istočne, helenističke polovice rimske imperije.

Ljubo Karaman

VARIA

FELIKS — SREĆKO MILEKER
kustos Gradskega muzeja u Vršcu.

F. Mileker je rođen u Vršcu 14. januara 1858. godine. U Vršcu svršava osnovnu i četiri razreda građanske škole, jer tada nije bilo u Vršcu gimnazije, pa nastavlja učiteljsku školu u Segedinu. Još za vreme dok je počinjao učiteljsku školu, njega je počela da više interesuje prošlost rodnog mesta. Kao učenik učiteljske škole, stao je da prikuplja građu za svoj docniji rad. Po završenoj učiteljskoj školi, septembra 1877., već iduće godine dobija mesto u Beloj Crkvi, gde je proveo — kao mesni učitelj — pet i po godina. Tu se upoznao sa starim belocrkvanskim istoričarem Leonardom Bemom, koji mu je stavio na raspoloženje svoju bogatu biblioteku, sa skoro svim delima koja su do tada izašla, a odnosila su se na istoriju Banata. Koristeći se tom bogatom istoriskom bibliotekom g. Mileker daje iduće, 1879. godine svoju prvu studiju o branitelju grada Vršca iz vremena posle pogibije Koče Andjelkovića u Brzaski (avgust 1788.) o Jakobu Henemanu. Tom prvom štampanom raspravom g. Mileker otpočinje svoj istoriski rad.

Posle premeštenja u Vršac, g. Mileker u njemu ostaje, u svojstvu učitelja, punih četrdeset godina, jer je pensionisan tek 1923. godine. Ali i pored četrdeset i pet godina provedenih u službi on nije napustio rad, već mu se i dalje sa još većim marom odao.

Mada se počeo najpre baviti istorijom, koju ne napušta celog života, ipak je arheološki rad g. Milekera mnogo značajniji. Ispitujući Vršačku kulu i vodovod, on se zainteresovao za arheologiju i u tu oblast ušao. Ipak, najznačajniji uticaj na njega učinio je poznati arheolog Karlo Torma, profesor budimpeštanskog universiteta, sa kojim je tri godine otkopavao. Prva njegova studija iz ove oblasti je: *Delmagyarorszag öskori regisegleletei* (Arheološki južnomadarski artefakti) štampana u Temišvaru 1891 godine. Posle, značajnija mu je rasprava *Del-Magyarorszag regisegleletei* (Preistoriske iskopine u Južnoj Mađarskoj) izdana u tri knjige u Temišvaru (1897, 1907 i 1908) zatim više posebnih studija ove vrste opet na mađarskom jeziku.

Svojim arheološkim radom i studijama g. Mileker je uskoro svratio na sebe pažnju. Blagodareći dugogodišnjem vršačkom gradonačelniku (1885—1906) Jovanu Semajeru on je uspeo da grad Vršac osnuje današnji Gradski muzej, kome će g. Mileker biti kustos od prvog dana (septembra 1894 godine). Njegov pravi i sistematski arheološki rad faktički tim datumom otpočinje. Istraživanje arheoloških i preistoriskih ostataka on proširuje iz Vršca na njegovu bližu pa zatim na dalju okolinu, da ga posle kraćeg vremena proširi na ceo Banat. Skuplja ostatke, prvenstveno preistoriske, kopa i pronalazi divne predmete, koji su često puta jedinstveni u arheologiji. Rezultat tog njegovog rada je zbirka starina Gradskog muzeja u Vršcu, koja je pri kraju 1936 godine imala preko *sto i trideset hiljada* komada starina i novaca.

Danas se svakako s puno prava može reći, da se ne samo preistorija Banata nego i čitave jugoistočne Evrope ne može temeljno proučavati bez vršačkog muzeja. Jer Gradski muzej u Vršcu nije samo zbirka sedam neolitskih nalazišta iz neposredne blizine Vršca (iz takozvanog Malog Rita i severnih padina vršačkih bregova), među kojima se nalazi i bogato nalazište iz neolitskog doba na granici vršačkog atara u pravcu prema Potpornju. Mnogo čuvenije je isto neolitsko naselje nađeno u samom Potpornju, čije je bogastvo izrazito u grnčariji. Gradski muzej je ukrašen predmetima iz jedne kovnice, ili bolje livnica, iz bakarnog doba, čiji su interesantni ostaci nađeni u Velikom Središtu, zatim groblja od samih urna, koje pripadaju bronzanom dobu, a nalazi se na severozapadnoj strani Vršca.

Među ovim nalazištima (u Dupljaji, Palanki, Beloj Crkvi) svakako je najgromnije i najčuvenije, pa i najinteresantnije, bogato halštatsko naselje u Vatinu, severno od Vršca, na samoj današnjoj državnoj granici Rumunije. Ovo nalazište je nađeno u dubini nešto više od jednog metra, onde gde se gornji sloj crnice graniči sa ogromnim naslagama peska. Otkriće su učinili radnici, a posle je g. Mileker uložio sav trud, i za nekoliko godina skupljanja sabrao je bogatu zbirku od preko osam hiljada primeraka.

Vrlo su važna dalja iskopavanja g. Milekera, kao što je i ono iz Krašove, a koje čine prelaz od bronzanog ka gvozdenom dobu, zatim groblje iz Banatskog Karlovca, koje vrlo liči krašovskom, mada je mnogo mlađe, iz doba seobe naroda. Ovo poslednje čini izvesnu celinu sa istovremenim grobljem iz Vršca. Poslednjih godina g. Mileker posvećuje naročito pažnju svojim iskopinama iz Potpornja čije naselje brižljivo iskopava zadnje četiri godine.

Značaj ovoga i ovakvoga rada vrlo je velik. Danas nije moguće proučavati ni jedan deo Banata bez Vršca, jer je g. Mileker okupio u Vršcu sve ono što je karakteristično za Banat, naročito u preistorisko doba. To naročito vredi za neolitsko doba.

Dakako, svoj rad g. Mileker nije ograničio na prikupljanje ljudskih ostataka i uopšte starina, već je svoju delatnost proširio i na njihovo prikazivanje naučnom svetu. Te njegove studije, koje se bave arheologijom,

broje dosada 31 rad, od kojih su 14 samostalne studije. Te svoje preistorische studije g. Mileker je pisao, kao što smo videli, na mađarskom, tek posle rata isključivo na nemačkom jeziku. Poslednje su mu štampane studije: *Die steinzeitlichen Funde von Potporanj* (Nalazište kamenog doba u Potpornju) Vršac 1934 godine zatim *Preistorija Banata* u poslednjoj svesci našeg „Starinara“. Više radova g. Milekera čeka na objavljinje,

Rad na istoriji doneo mu je prve i najlepše uspehe. To je njegova *Povesnica slobodne kraljeve varoši Vršca* koja je 1885 na nemačkom i mađarskom, a 1886 na srpskom jeziku izšla, u dve sveske na 47 tabaka velike osmine. Rad na prikupljanju građe za ovo delo duže je trajao. To značajno delo izdao je grad Vršac o svome trošku.

Studirajući prošlost Vršca g. Mileker se je sretao sa materijalom i podacima za mnoga okolna sela. Tako nastaju *Geschichte der Grosz-Gemeinde Kudritz* kojoj će sledovati još sedamnaest mesnih istorija. Otada su doble u g. Milekeru svoga istoričara: Alibunar, Pavliš, Kusić, Mariolana, Banatski Karlovac, Jaša Tomić, Šupljaja, Jermenovci i Jasenovo, u našem delu Banata, a zatim: Bazjaš, Veliki Žam, (čija je istorija najobimnija u ovoj seriji), Darovo, Čavos, Ćetata, Mehale, Varadia i Dežanfalva u rumunskom delu Banata.

G. Mileker nije bežao ni od težih pothvata. Evo ih: *Kurze Geschichte der Stadt Bela Crkva* 1922 (a treće izdanje 1927 godine), *Geschichte der Stadt Pančevo* 1925, koju izdaje o svome trošku Đ. Vajfert, *Geschichte der Stadt Velika Kikinda* 1929 godine i najzad *Geschichte der Stadt Veliki Bečkerek* 1933 godine.

Istorijske gradove i sela nisu jedine koje je g. Mileker napisao. U njemu su doble svoga istoričara skoro sve važnije pojave u Banatu, bilo iz ranijih bilo iz savremenih događaja, naravno, ukoliko su i kako su ti događaji uticali na kulturni život njegovoga kraja. Da bi mogao da objavljuje te svoje mnogobrojne radove on je pokrenuo svoju *Banater Bücherei* i dosada je štampao u njoj 57 interesantnih dela rađenih na naučnoj osnovi. Među ovima vidno mesto zauzimaju: *Geschichte der Banater Militärgrenze*, Pančevo 1926, koju je preveo na srpski jezik prota g. Dakić, zatim *Kulturgeschichte der Deutschen im Banat*, Vršac 1930, a vredi pomenuti na srpskom jeziku izdane studije: *Prošlost srpsko-pravoslavnog vlastičanstva vršačkog*, Novi Sad 1891; *Istorijske gradove i gradskog razvića u Banatu*, Pančevo 1925, *Vršački grad*, Vršac 1934 i *Kratka istorija Vršca*, Vršac 1935. Ova zbirka ima vrlo interesantnih studija iz života našega sveta u ovim krajevima, bolje o zanimanju njegovu. Tako npr. studija o kulturi svile u ovim krajevima, studija o istoriji nemačkih škola u Vršcu, o Muškom pevačkom društvu u Vršcu, koje je decembra prošle godine proslavilo sedamdesetpetogodišnjicu svoga opstanka, o poznatoj Pančevačkoj porodici Vajfert itd. Ali, radljivost g. Milekera ne popušta ni najmanje. Kad god uđem u njegov kabinet za rad, koji je ujedno i soba za spavanje, nadem ga redovno svega predanog poslu, istoriji i arheologiji svoga kraja. Naravno da pored tolike radljivosti čeka na red objavljinja čitav jedan

niz studija, koje pretstavljaju jedan vek delanja jednog skromnog ali postojanog radnika.

Rad g. Milekera nailazio je, još u svome početku na puno razumevanje dugogodišnjeg gradskog načelnika Jovana Semajera, koji je upravljao Vršcem 21 godinu. Bez razboritosti i kulturnog stremljenja pok. Semajera, naravno, ni rad g. Milekera ne bi se mogao onako divno manifestovati. Docniji načelnici Vršca razumevali su rad g. Milekera i potpomagali ga. To naročito vredi za prvog posleratnog gradonačelnika pok. Ivana Kosića, čijom je pomoću i kulturnim razumevanjem osnovao g. Mileker pre petnaest godina i srpsko odeljenje Gradske knjižnice.

Danas oba odeljenja Gradske knjižnice pretstavljaju prilično bogatstvo, jer raspolažu sa preko 33.000 svezaka.

Milo Vukčević

ČIŠĆENJE SUTERENA U JUŽNOM DIJELU DIOKLECIJANOVE PALAČE U SPLITU

Dioklecijanova palača u Splitu građena je na terenu koji se diže od mora prema unutrašnjosti, pa kako njezini perimetralni zidovi dosiju svugdje do iste apsolutne visine to je u južnom dijelu palače do mora ispod careva stana našao mjesto još jedan podzemni sprat, sa raznovrsnim prostorijama. Ove podzemne prostorije mogle su služiti u carevo doba najviše kao skladište. One su istina prostrane, građene u dobroj tehnici i presvođene, ali su bez svjetla a pravokutni prizemni otvori što spajaju pojedine prostorije često su niži od čovjeka. Tekom stoljeća pretvorile se ove prostorije u kloake u koje se, bez oduška i izlijeva, kroz vjekove slijevala sve veća nečist iz kuća što se od početka srednjega vijeka podigše iznad tih suterena i zamijeniše negdašnje raskošne odaje careva stana. Već Toma Arhidakon, splitski kroničar XIII vijeka, priča da se pučanstvo iz okolice Splita u vrijeme provale Tatara a prigodom bježanja u grad Split dijelom sklonilo u ove podzemne prostorije, koje su tada na čas bile očišćene od nečisti (alii purgantes immunditias de andronis et criptis; Tom. Arch. str. 175). Kroz duge vjekove pa do danas stvorile se u ovim prostorijama prilike koje su teške u sanitarnom pogledu i prijete opasnošću zdravlju grada. Evakuiranje ovih suterena je, pored toga, u interesu arheologije. Zub vremena posvema je uništio carske odaje koje su se dizale iznad ovih suterena; jedini način da njihov raspored rekonstruišemo jest evakuiranje podzemnih prostorija, koje su odijeljene debelim, čvrstim zidovima na kojima su sigurno u Dioklecijanovo doba bili zidovi i odaje istog oblika.

Zato je don Frane Bulić, za pola stoljeća zasluzni čuvar Dioklecijanove palače, još davno prije rata bio pokrenuo akciju, da se ove podzemne prostorije evakuiraju. Međutim je samo malen dio tih prostorija dosada očišćen. Više je stvari otešalo izvođenje Bulićeva projekta. Ne samo što se nijesu — uprkos opetovanog urgiranja i kod bivših austrijskih i kod naših vlasti — našla sredstva za to, već su i pravni odnosi vlasnosti

ovih podzemnih prostorija vrlo komplikirani. Bulić je stao na stanovište, da su svi ostaci carske palače pa i ovi sutereni vlasnost države, a da vlasnici kuća iznad njih mogu imati samo pravo služnosti u njima. Međutim ovo pitanje nije još bilo zakonski riješeno. Pored toga raspored kuća iznad suterena i raspored samih suterena ne podudaraju se; nekoji od vlasnika kuća imaju pristup k suterenima ispod kuća a drugi nemaju it.d., što je sve još više zamrsilo ovo pitanje i otežalo do sada integralno evakuiranje ovih suterena.

Konačno se ipak ovo pitanje približava svom sretnom rješenju. Po nalogu Ministra građevina Banovina je unijela u program javnih radova svotu od din. 200.000. — u svrhu očišćenja suterena. S ovom svotom kao i daljnjim doprinosima Banovine i Gradske općine, koje su ovu akciju uzele u svoje ruke, započeće radovi. Prethodio je ovome sporazum sklopljen dne 22. oktobra 1936 između Gradskog poglavarstva i vlasnika zgrade i posjednika podzemnih prostorija nad jugozapadnim dijelom Dioklicijanove palače. Prema sklopljenom sporazumu gradsko poglavarstvo preuzimlje na sebe čišćenje, kanalizaciju i opravak svih do sada neočišćenih suterena od zapadnog dela palače do careva rova. Očišćene i uređene prostorije iskoristiće se samo u javne, kulturne svrhe. Predviđa se, da one budu pristupačne publici kao rijetka arheološka znamenitost, u koju će se možda moći da smjesti jedan arheološki lapidarij svih nalaza palača. Čisti prihod od iskorišćavanja očišćenih prostorija upotrebice se za otplate napravljenih investicija i položiće se u jedan fond kojim će se pristupiti očišćenju suterena u istočnom dijelu i po tome uopće izdržavanju ostatka Dioklecijanove palače. Tek poslije amortizacije svih investicionih troškova vlasnici zgrada i posjednici suterena će s Općinom, prema svom udijelu, dijeliti daljnju dobit.

Čišćenjem prostorija počeće se sa zapadne strane do bivše crkvice Sv. Mihovila i to u najskorije vrijeme

LJ. K.

BERNHARD BERENSON U DALMACIJI

Ljeta 1937 poznati engleski historičar umjetnosti i izvrstan poznavac klasičnog talijanskog slikarstva Bernhard Berenson proputovao je u naučne svrhe Dalmacijom. Mada je Berenson mogao da samo kratko vrijeme pregleda slike, vrijedno je, da se zabilježe neka njegova opažanja i atribucije. Dalmacija ima lijepi broj slika talijanskih majstora renesanse i baroka, koje nijesu još bile stručno proučene i publicirane. Berenson je u Dubrovniku insistirao na tome, da je djelo velikog Tiziana „Assunta“ u katedrali; dosada su stručnjaci, usprkos natpisa umjetnika na slici, bili mišljenja, da ova slika može samo djelomice biti Tizianova radnja. U crkvi franjevačkog samostana na Poljudu kod Splita Berenson je nešto istrošenu sliku Gospe na priestolju pripisao Girolamu da Santa Croce, od kojega ista crkva čuva veliki slični ikonostas sa majstorovim imenom i datumom g. 1549. Gospa od

Milosrda, koja pod svoju mantiju prima u okrilje vjernike, u istoj crkvi je po Berensonovom mišljenju djelo Bellinijeva učenika Inganati-a. Berenson je posjetio također trogirsку katedralu. Za „Kristovo krštenje“ kazao je, da po slogu vjerojatno potječe od jednog Flamanca koji je živio u Italiji. Slike Ivana Krstitelja i Sv. Jerolima, koje su se dosada pripisivale mletačkom slikaru Giovanni Bellini-u na temelju tvrdnje trogirskog historičara Andreisa, Berenson odlučno pridaje Bellinieu bratu Gentile. Marija Magdalena, koja je dosad smatrana djelom Tizianove škole, po Berensonu je radnja Padovanina. Madona na oltaru Imena Marijinog potpisnila ga je na školu Gentile da Fabriano; možda je to ipak radnja domaćih slikara koji se u XV vijeku povađaju za talijanskim kasnotrečestesknim slikarstvom. Berenson je bio i u Šibeniku te je pregledao zbirku slika kod samostana Sv. Lovre. Najveću dragocjenost te zbirke „Gospu sa svećima“ pripisuje Berenson Domenicu Tintoretto a ne slavnom Jakovu Tintoretto. Ovdje je on našao i jednu lijepu sliku sv. Jere, kojoj se dosada nije obraćala velika pažnja, a koja je po njemu radnja Palme Giovine.

Lj. K.

TURISTIČKA PROPAGANDNA LITERATURA

U turističkoj propagandnoj literaturi za Dalmaciju mnogo je govora o njezinoj historiji i umjetnosti. Nažalost je ta literatura često puna netočnosti, pogrešaka i propusta. Nije tome kriva samo nemarnost pisaca. Stručno proučavanje historije Dalmacije i njezinog umjetničkog blaga je tek u razvoju i malo je od toga prodrlo u širu literaturu. A podaci za turističku propagandu crpe se većinom iz djela koja su zastarjela, iz prikaza dobronamjernih lokalnih istraživača sklonih da prime za istinu svaku mjesnu priču i legendu te iz vodiča napisanih od stranaca bez točnog poznavanja i bez dovoljnog osjećaja za prošlost naroda koji obitava tu zemlju. Upravo zbog toga potrebno je da se uspostavi veći dodir izmedju pisaca propagandne literature i naših stručnih ustanova. Konservator u Splitu stavio je kao član Banovinskog turističkog vijeća nadležnim vlastima predlog u ovom smislu.

Kao ilustraciju navedenih prilika navešću omaške koje su se potkrale u prikazu Splita u članku gde Copeland, lektora engleskog jezika na sveučilištu u Ljubljani, koja inače s marom proučava i s ljubavlju reklamira naše krajeve. Copelandova stavlja biskupa Grgura Ninskoga u XI vijek i tvrdi da su još hrvatski vladari počeli širiti obrub splitskih gradskih utvrda; srednjevjekovni romanički zvonik pripisuje Mlečićima i govori o njemu kao o spomeniku renesanse građenom u sniježnom mramoru (zvonik je naime bio obnovljen koncem XIX vijeka). Dvije barokne kapelice na dnu Peristila drži za nekadanje poganske hramove Dioklecijanove palače itd. U jednom propagandnom napisu za Šibenik koji je nedavno izšao kao izdanje našeg Ministarstva spoljnih poslova spominje se kao graditelj šibenske katedrale samo *Nikola Firentinac* i prešućuje udio našeg domoroca Jurja Dalmatinca, koji je baš po toj katedrali dobio naziv koji ga pozna strani svijet Giorgio da Sebenico; a

lavovi čuvari na ulazu u crkvu proglašuju se mletačkim lavovima Sv. Marka. Konačno u jednom vodiču za naše primorje, koji je pred kratko vrijeme bio izdan na francuskom jeziku i u velikoj množini razaslan u inostranstvo, govori se o Radovanu kao graditelju šibenske katedrale i Buvini kao majstoru trogirskog portala.

Lj. K.

FRANKOPANSKI OTOK KRK JE PUN STARIH SPOMENIKA ALI TE STARINE IŠČEZAVAJU

Jedan novinarski dopis („Novosti“ 17 I 1937) u kome se govori o jednoj opštoj rak-rani koju niko od nadležnih ni ne pokušava da leči. Nestaju pojedine vrednosti, arheološke i umetničke iz pojedinih crkava — da onda posle neuspelih istraga sve pokrije zaborav. Ali, posle izvesnog vremena osvanuće u stranom kojem antikvarijatu ili muzeju, valjda kao sasvim „legalno“ nabavljeni predmeti. Pored toga i na Krku je seljake zahvatila manija za traganjem starog zakopanog „grčkog“ blaga. Ono se sada traži povrh sela Aleksandrova na brdu Triskavcu. Ta „arheološka“ iskopavanja vrše se noću uz sjaj bakalja!

Evo, još jedan novi dokaz, ka ostalim premnogim, da se nadležni zainteresuju za akciju Jugoslovenskog istoriskog društva da se jednom već donese zakon o Muzejima i čuvanju starina. Hoće li i 1938 ostati studija Fr. Stelëa (J I Č I, 3—4, 425—454; II, 49—100) *Spomeniško varstvo v Jugoslaviji vox clamantis in deserto?*

V. N.

IZOLIRANJE T. ZV. HRVOJEVE KULE U SPLITU

Na trgu Stjepana Radića, crna od patine i izjedena od zuba vremena, strši visoko osmougaona kula. Narod je zove Hrvojevom kulom. Veliki vojvoda bosanski, gospodar Splita početkom XV vijeka, bio je međutim sebi uredio kašto na drugom mjestu to jest kod istočnih vrata Dioklecijanove palače; a kula na Trgu Stjepana Radića jest zapravo ostatak mletačkog kaštila XV vijeka. Kod predaje svog grada republici Sv. Marka god. 1420 uniješte Spiličani uvjet, da Mlečići ne smiju graditi kule u njihovu gradu. Slatkorječivi Mlečići to potvrđiše, jer da je vjernost građana najbolja obrana, ali iste godine, valjda na mig samih mletačkih vlasti, zatražiše Spiličani, da im se gradi kašto na obranu grada. I tako je još u XV vijeku na obali grada bio podignut jaki kašto koji je izvorno imao četiri kule međusobno vezane zidinama. Kašto je tokom vremena sve to više propadao i od njega ostade spomenuta visoka kula, do nje zid sa vratima i još ostaci donjih dijelova dviju manjih kula. Nego kao da zla kob prati ostatke ovog kaštila. Niski neukusni dućani na današnjem Trgu Preporoda prekrivaju sa zapadne strane dobar dio ostataka kaštila. Nekoliko godina prije rata prigodom gradnje zgrade neke banke propali su ostaci jedne manje kule i zaštrt je sa strane mora pogled na tzv. Hrvojevu kulu, koja je vjekovima karakteristično stršila nad zapadnim dijelom splitske obale, u neku ruku pandan zvoniku Sv. Dujue koji se

vjsoko izdiže iznad pročelja Dioklecijanove palače u istočnom dijelu obale. Ni regulacioni plan, koji je unio u svoj program izoliranje važnijih starinskih spomenika, nije bio predviđao rušenje niskih zgrada i dućana podno t. zv. Hrvojeve kule. Kod stvaranja zaključaka u regulacionom planu nekoji su se, pod utiskom slabih rezultata postignutih preširokim izolacijama spomenikâ u prošlom vijeku, bojali da će biti umanjeno djelovanje kule, maknu li se niske zgrade pod njom, a drugi su se nečkali navaliti na općinu daljnje izdatke za izoliranje kule.

Kada su međutim god. 1935 bili do ove kule porušeni općinski zahod i dućan g. Mosetiga, eda se na njihovu mjestu podignu nove zgrade savremenijih oblika ukazale su se u čitavoj svojoj visini zidine manje kule koje su sa suđenim gradskim vratima t. sv. Hrvojevom kulom pravile vanredno efektну arhitektonsku cjelinu staroga Splita, dosada nepoznatu i samim Spilićanima. Široki krugovi splitske javnosti, na čelu im list „Novo Doba“, tražili su od Općine da sprječi svaku daljnju gradnju ispod Hrvojeve kule i da otkupi zemljište privatnog vlasnika g. Mosetiga. Pod pritiskom javnog mišljenja Općinska uprava bila je spremna, da o tome pregovara, ali je općinsko Vijeće, zavedeno demagoškom krilaticom o prečoj potrebi udovoljenja socijalnih zadaća osujetilo nastojanje Općine i zahtjev čitave kulturne javnosti grada Splita.

Lj. K.

RUŠENJE ADELPHI TERRACE BRAĆE ADAM U LONDONU

U vezi sa izgradnjom novoga Londona pala je nedavno odluka, da se otstrani skup zgrada u Adelphi Terrace u Londonu, koje su u drugoj polovici XVIII vijeka podigli braća Robert i James Adam. Arhitekt R. Adam je, kako je poznato, prvi detaljno snimio ostatke Dioklecijanove palače u Splitu (*Ruins of the Palace of the emperor Diocletian in Spalato*, 1764). Povrativši se u domovinu on je, sa svojim bratom, podigao na blatnom i zapuštenom terenu, koji je po tome po klasičnom nadimku braće A. prozvan Adelphi Terrace, skup zgrada u klasicističkim linijama crpeći pri tome inspiraciju na rasporedu i na mirnim i strogim linijama splitke rimske palače. Prijatelji starog Londona žalili su za nestankom tog karakterističnog skupa grada i „Times“ od 31-XII-1935 donio je članak, sa slikama Adelphi Terrace i Adamove snimke palače u Splitu, u kojemu je ukratko prikazao život R. Adam-a. „Times“ veli da je Adamovo proučavanje Dioklecijanove palače u Splitu ne samo dalo tom umjetniku prigodu da se stručno usavrši, već je ono, preko kasnijeg Adamovog djelovanja u Engleskoj, vršilo nov i trajan uticaj na izgradnju, ukras i uređenje unutrašnjosti engleske kuće.

Lj. K.

PREDLOG BEOGRADSKOJ SEKCIJI JUGOSLOVENSKOG ISTORISKOG DRUŠTVA O JEDNOOBRAZNOM CITIRANJU U ISTORISKIM DELIMA

U Jugoslaviji ne postoji jedan određen način citiranja u istoriskoj nauci, prihvaćen od sviju ili bar preporučen od nadležnih ustanova i orga-

nizacija. Pored uobičajenih latinskih termina (*op. cit.*; *loc. cit.*; *ibid.* etc.) upotrebljavaju se i odgovarajući naši izrazi ali ne jednoobrazno: piše se na pr. *sp. d.* („spomenuto delo“) ili *n. d.* („navedeno delo“) ili *n. m.* („navedeno mesto“) i sl. Ovi se često upotrebljavaju od istih lica naporedo sa navedenim latinskim kraticama. Isto tako nema utvrđenih principa za citiranje naslova časopisa, kolekcija, pojedinih dela, arhiva itd., zatim svezaka, godine i broja izdanja itd. Da bi se izbegla pometnja koja zbog toga mora ponegde nastupiti, beogradska sekција Jugoslovenskog istoriskog društva, u vezi sa inicijativom koju je dao *Internacionalni komitet za istorijske nauke*, (Comité international des sciences historiques) predlaže sledeći nacrt pravilnika za citiranje. Beogradska sekција JID moli ostale sekცije da učine svoje predloge i dopune, kako bi se posle toga moglo pristupiti konačnoj redakciji pravilnika koji će biti obavezan za sve članove Jugoslovenskog istoriskog društva.

- 1) Naslovi časopisa, kolekcija i pojedinačnih dela navodiće se a) potpuno, b) kao skraćenice i c) kao sigle.
- 2) Skraćenice će se upotrebljavati tako da se prva reč, ako je imenica koja čini bitnu oznaku publikacije, ispiše čitava a ostale reči, osim sveza i predloga, oznaće samo početnim velikim slovom. Primer: Гласник СУД — Гласник Српског ученог друштва; Rad JAZU — Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Ako naslov počinje pridevom, ispisaće se čitav ako je skraćivanje nemoguće ili će se pojedine reči skratiti tako da ostanu čitaocu razumljive. Primer: Jug. ist. čas. — Jugoslovenski istoriski časopis; Ljub. zvon — Ljubljanski zvon.
- 3) Ima slučajeva gde je skraćivanje nemoguće. Primer: Čas.
- 4) Sigla se dobija uzimanjem svih početnih slova reči u naslovu osim sveza i predloga. Primeri: RJAZU — Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti; ГСКА — Глас Српске краљевске академије; ЈИČ — Jugoslovenski istoriski časopis.
- 5) Prvi put navodi se potpun naslov; ako se dalje isto delo ređe citira, dolazi skraćenica, a ako se češće navodi, sigla.
- 6) Izdanje dela, ako nije prvo, označiće se samo stavljanjem maloga broja desno gore uz godinu koje se delo pojavilo. Primeri: C. Станојевић, Историја Српског народа, Београд 1926³.
- 7) Pisac se prvi put navodi samo početnim slovom imena i prezimenom, a dalje samo prezimenom.
- 8) Izdavač se neće navoditi.
- 9) Godina izdanja staviće se iza mesta izdanja. Primer: F. Šišić, Povijest Hrvata u doba narodnih vladara, Zagreb 1926, 457.
- 10) Rimski brojevi označuju svesku dela a arapski stranu. Samo kod časopisa i sličnih publikacija upotrebljavaju se u oba slučaja arapski brojevi. Primeri: V. Klaić, Povijest Hrvata III 348; Rad JAZU 44; Глас СКА 148, 93. Izmedju rimskog i arapskog broja ne stavlja se zapeta.
- 11) Ako se u nekom delu od više knjiga ove još dele na sveske, broj sveske označiće se malim arapskim brojem desno dole iza rimskoga broja koji označava knjigu. Primer: V. Klaić, Povijest Hrvata II₃ 77.

12) Neće se upotrebljavati nikakve kratice za knjigu, svesku ni za godinu časopisa (kao sv. — sveska, knj. — knjiga, god. — godina, vol. — volumen itd.); sam broj je dovoljan. Primeri: Rad JAZU 10, 42; JIČ 3, 218; Croatia Sacra 8, 44.

13) Strane će se obeležavati samo arapskim brojevima (bez str., p., pp.,); isto tako i stupci (bez st., col., coll.). Primeri: B. Ђоровић, Историја Југославије, Београд 1933, 286;

14) I dokumenti će se navoditi po stranama gde se nalaze, ne po rednom broju po kojem su objavljeni.

15) Kada se čitalac upućuje na jednu stranu dela, daje se samo broj te strane; ako se upućuje i na sledeću stranu, uz broj se stavlja *s*. Ako se navodi više od dve strane, staviće se *ss*. Latinski *sq* ili *sqq* ili druge kratice u upotrebi (kao *id.* ili *idd.*) ne mogu se upotrebljavati. Primeri: Rad JAZU 20, 36; Гласник СУД 15, 48s; (ne 48—49 ili 48sq); JIČ 3, 250ss (ne 250—258 ili 250sqq).

16) Mesto latinskog *op. cit.* služiće samo *sp. d.* („spomenuto delo“); mesto *loc. cit.* služiće samo *sp. m.* („spomenuto mesto“); latinsko *cf.* zamenjuje se sa *sr.* („sravni“). Kratica *sp. d.* upućuje na posebno delo (С. Станојевић, Историја српског народа 58 — Станојевић сп. д. 58); *p. m.* znači da se rasprava na koju se upućuje nalazi u časopisu ili u sličnim publikacijama (Matković, Rad JAZU 42, 159 — Matković sp. m. 159; Skok, Jug. ist. čas. 2, 15 — Skok sp. m. 15). Mesto latinskog *ibidem* ili *idem* usvaja se samo *isti, isto*.

17) Ako se rasprava nalazi u časopisu ili sličnoj publikaciji, njen naslov ispisaće se samo prvi put.

СПИСАК НАЈОБИЧНИЈИХ СИГЛА И КРАТИЦА

AJNO	— Arhiv JNO	— Arhiv Jugoslovenske narodne odbrane
AACJE	— Архив АСЈЕ	— Архив за арбанашку старињу, језик и етнологију
АПДН	— Архив ПДН	— Архив за правне и друштвене науке
APJ	— Arkiv РЈ	— Arkiv za povjestnicu jugoslavensku
Б	— Бог.	— Богословље
BV	— Bog. vestn.	— Bogoslovni vestnik
BS	— Bog. sm.	— Bogoslovska smotra
Бр	—	— Братство
BASD	— Bullettino ASD	— Bullettino di archeologia e storia dalmata
CDRCDS	— Codex DRCDS	— Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae
(DZKHDS) - (Dipl. zb. KHDS)		— Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije
CS	— Croatia S.	— Croatia sacra
ČZN	— Časopis ZN	— Časopis za zgodovino in narodopisje
D	— Dubr.	— Dubrovnik

DJAZU	— Djela JAZU	— Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
ДВ	— Двад. век	— Двадесети век
Е	— Etn.	— Etnolog
FRSM	— Fontes RSM	— Fontes rerum Slavorum Meridionalium
FV	— Franj. vj.	— Franjevački vjesnik
GV	— Geogr. vestn.	— Geografski vestnik
ГМС	— Глас МС	— Глас Матице српске
GMSD	— Glas MSD	— Glas Matice za sjevernu Dalmaciju
ГСКА	— Глас СКА	— Глас Српске краљевске академије
GDUDSV	— Glasnik DUDSV	— Glasnik Dubrovačkog učenog društva „Sveti Vlaho“
ГЕМБ	— Гласник ЕМБ	— Гласник Етнографског музеја у Београду
ГГД	— Гласник ГД	— Гласник Географског друштва
ГИДНС	— Гласник ИДНС	— Гласник историског друштва у Новом Саду
GMDS	— Glasnik MDS	— Glasnik muzejskega društva za Slovenijo
ГПД	— Гласник ПД	— Гласник Професорског друштва
ГСНД	— Гласник СНД	— Гласник Скопског научног друштва
ГСУД	— Гласник СУД	— Гласник Српског ученог друштва
GZMBH	— Glasnik ZMBH	— Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini
ГодМС	— Годишњак МС	— Годишњак Матице Српске
ГСФФ	— Годишњак СФФ	— Годишњак Скопског филозофског факултета
ГодСКА	— Годишњак СКА	— Годишњак Српске краљевске академије
ГНЧ	— Годишњица НЧ	— Годишњица Николе Чупића
ГРКН	— Građa RHK	— Građa za povijest književnosti hrvatske
HR	— Hrv. rev.	— Hrvatska revija
HSm	— Hrv. sm.	— Hrvatska smotra
HS	— Hrv. str.	— Hrvatska straža
HK	— Hrv. kolo	— Hrvatsko kolo
IS	— Isl. sv.	— Islamski svijet
I	—	— Istra
JS	— Jadr. Str.	— Jadranska straža
ЈIČ	— Jug. istor. čas.	— Jugoslovenski istoriski časopis
JNj.	— Jug. nj.	— Jugoslovenska njiva
ЈП	— J. Прегл.	— Јужни преглед
ЈФ	— Јужносл. фил.	— Јужнословенски филолог
KGSM	— Knj. gl. SM	— Književni glasnik svetog Mohorja
KS	— Knj. sev.	— Književni sever
KSM	— Kronika SM	— Kronika slovenskih mest

ЛМС	— Летопис МС	— Летопис Матице српске
LjJAZU	— Ljetopis JAZU	— Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
LjZ	— Ljublj. zvon	— Ljubljanski zvon
M	—	— Мисао
MSD	— Magazin SD	— Magazin sjeverne Dalmacije
MHjSM	— Monumenta HjSM	— Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium
MSHSM	— Monumenta SHSM	— Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium
HO	— Нар. одбр.	— Народна одбрана
NR	— N. Rev.	— Nova revija
NS	— Nar. st.	— Narodna starina
NV	— Nast. vj.	— Nastavni vjesnik
HJ	— Наш јез.	— Наш језик
NE	— N. Evr.	— Nova Evropa
Н	— Нумизм.	— Нумизматичар
N	— Numism.	— Numismatika
О	— Отаџб.	— Отаџбина
ПИСКА	— Пос. изд. СКА	— Посебна издања Српске краљевске академије
P	— Pregl.	— Pregled
ППНП	— Прилози ПНП	— Прилози проучавању народне поезије
ПКЈИФ	— Прилози КЈИФ	— Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор
Pт	—	— Ратник
RJAZU	— Rad JAZU	— Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
RIEB	— Revue IEB	— Revue internationale des études balkaniques
CCKA	— Споменик СКА	— Споменик српске краљевске академије
СДЗ	— Срп. дијал. зб.	— Српски дијалектолошки зборник
СЕЗ	— Срп. етн. зб.	— Српски етнографски зборник
СКГ	— Срп. књ. гл.	— Српски књижевни гласник
СЈУС	— Стар. југ. ум. сп.	— Стари југословенски уметнички споменици
SPH	— St. pisci hrv.	— Stari pisci hrvatski
C	— Стар.	— Старинар
SJAZU	— Starine JAZU	— Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
SP	— Sthrv. prosv.	— Starohrvatska prosvjeta
VAHD	— Vjesnik AHD	— Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku
VEMZ	— Vjesnik EMZ	— Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu

VHAD	— Vjesnik HAD	— Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva
VKDAZ	— Vjesnik KDAZ	— Vjesnik kraljevskog državnog arkiva u Zagrebu
УП	— Ум. Прег.	— Уметнички преглед
VP	— Vrela P	— Vrela i prinosi
З	— Зап.	— Записи
ЗИЈКЧН	— Зборник ИЈКЧН	— Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа
ZNZOJS	— Zbornik NŽOJS	— Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena
ZV	— Zn. vest.	— Znanstveni vestnik
WMBH	— Wiss. Mitt. BH.	— Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina

IN MEMORIAM

JAROSLAV BIDLO

(17 XI 1868 — 1 XII 1937)

Jaroslava Bidla, profesora praškog Karlovog univerziteta nema više u životu. Sjajan naučnik, vanredan učitelj i prekaljen rodoljub, Čeh i Sloven u punom, širokom i plemenitom značenju reči, dao je celu meru svog naучnog stvaralaštva. Uzorao je on duboke brazde na naučnom polju u svojoj otadžbini, ali one su bile od značenja i daleko van čeških granica, u čitavom ostalom slovenstvu. Pa ipak, iako je bio pred skorim odlaskom s univerziteta, na kome je osobitom čašću, preko tri decenija, držao katedru opšte istorije za Istočnu Evropu i Balkansko Poluostrvo, još se uvek očekivalo da će Bidlov duh zasjati u novim, spremanim delima. Zato je i njegova smrt došla iznenadno, i bolno je odjeknula i u Čehoslovačkoj, kao i u svim slovenskim kulturnim žarištima. Jer Bidlo ostavlja iza sebe jednu ogromnu prazninu, koja se zadugo neće popuniti. Ličnost Jaroslava Bidla spajala je praški univerzitet, čehoslovačku nauku s mnogim naučnim žarištima, u velikom svetu, a naročito u slovenskom. Zato, pored čehoslovačke nauke, Karlovog Univerziteta, Akademije, Slovanskog Ustava, Byzantinoslavica, Časopisa Národního Musea i tolike druge naučne ustanove, čehoslovačke i strane, za Jaroslavom Bidlom iskreno i sa tugom gledaju na ispraznjena mesta sa kojih je tako snažno i vidno zračio duh istoričara i slaviste, retko izgrađenog plemenitog čoveka, pravog rodoljuba i predanog propovednika slovenske solidarnosti, koja je za njega bila postulat njegovih naučnih istraživanja. Za takvim čovekom i naučnikom žali i Jugoslovensko istorisko društvo, čiji je bio član, kao i Jugoslovenski istoriski časopis, kome je, među prvima izvan granica Jugoslavije, posvetio svoju najživljiju pažnju i toplim ga kao i stvarnim prikazima u Časopisu N. Musea objavio čehoslovačkoj nauci, a svima nama, i osnivačima i Uredništvu pritekao u pomoć i savetima u prijateljskim pismima bodrio nas da istrajemo na započetom poslu. Njegova radost izražena u tim pismima, ne bi bila veća, da je JIČ delo njegovih zemljaka. Za svaku je svesku našao priznanja i pohvale, koja su za direktora, pokojnog Stanojevića kao i za mene, bila prava zadovoljština, čist duhovni praznik, i potsticanja koja snaže i oblagorodjuju i najteže napore. Bidlo, pozitivista i realista, u stvari

čovek najsuptilnijih idealističkih osećanja i razumevanja, pomogao je, JIČ i svojim materijalnim prilogom, shvatajući teškoće i brige oko tih ne-naučnih, ali toliko neophodnih, materijalnih uslova za izdavanje jednog časopisa.

Za sve ovo smrt Jaroslava Bidla oseća JID i JIČ kao svoj vlastiti gubitak — jer su retki njihovi prijatelji kakav je bio ovaj češki naučnik. Počeci istorije JID i JIČ beleže sa blagodarnošću i ponosom i ime Jaroslava Bidla.

*

Posle dovršenih gimnaziskih studija Bidlo je proveo dve godine 1887—9 u bogosloviji, a onda prešao na praški univerzitet gde je pod uticajem Konstantina Jirečeka i Jaroslava Golla svom energijom prionuo istoriskim studijama, i docnije na tom istom univerzitetu postao glavni predstavnik stroge i kritičke škole Gollove. Nije neshvatljivo da neka-danšnji teolog, a sada napredni i istine željni istoričar posvećuje prve naučne napore problemima Husitskog doba, njegovim ličnostima i idejama, kao i odnosima Husita sa Poljskom gde je češka emigracija našla zaklona. Krakovskom univerzitetu gde je Bidlo završio studije odužio se Bidlo sa disertacijom *Češti emigranti v Polsku v době husitské a mnich Jeronym Pražský* — objavljenom u Čas. Musea král. čes. 1895. Bidlo je nastavio da ispituje i dalje ovo važno doba pa su njegovi rezultati objavljeni u četiri toma, u delu *Jednota bratrská v prvním vyhnanství*, (1900, 1903, 1909 i 1932) u kojima je u celosti prikazan uticaj Češke Braće na Poljake za vreme njegovog prvog izgnanstva. Jednako i odnosi češke i poljske grane „Jednote bratrské“ u vremenu od 1587—1609 (*Vzájemný poměr české a polské větve Jednoty bratrské v letech 1587—1609*) (1917 i 1918). Istoriku građu, naročito iz poljskih arkiva izdao je u *Akty Jednoty bratrské* (1916—1923). Još na univerzitetu u Krakovu stao je da prevodi poljsku istoriju M. Bo-brzyńskoga (*Přehled dějin polských*, 1894—5).

Pored ovih zamašnih istoriskih istraživanja Bidlo je stalno ulazio komparativnim metodom u proučavanje daleke i bliže prošlosti čitavog slovenstva — o čemu govore njegov studiozni i sintetični pogled *O historii Slovanstva jako celku* (1911), zatim sinteza slovenskih istorija u zborniku *Slovanstvo* (1912) *Historický vývoj Slovanstva* i na kraju vrhunac dugih i napornih studija u *Dějiny Slovanstva* (1927) — u čemu se ogleda i naučna genijalnost ali i strogo sistematično istraživanje sa postignutim rezultatima o kojima će nauka stalno voditi računa. Veliko delo *Dějiny lidstva*, koje uređuje prof. J. Šušta, (1936—7) ima opet znatne priloge (u dodatku III sveske) od J. Bidla o odnosima vizantiskog carstva prema velikomoravskoj državi u IX stoljeću, kao i o Vizantiji i njenoj kulturi (*Byzantský svět a jeho kultura*, 39—100; *Říše byzantská v 9. století a Veliká Morava*, 369—406); Zatim o Rusiji i njenom osnivanju (*Rusko a jeho vzdělanost* 669—694) i na kraju o Hrvatima, Bugarima i Vizantiji (*Chorvati, Bulhaři a říše byzantská*, 695—474). I za daljne sveske Bidlo je dao obilato svoje priloge. Prirodno je, da i vizantiske studije zauzimaju uveliko

njegov interes, pa su i njegovi prilozi u toj oblasti od znatne vrednosti. Njegova je *Kultura byzantská. Její vznik a význam* (1917) koji je na srpsko-hrvatski preveo njegov učenik, pokojni prof. Milan Prelog (1924). Kao odličan poznavalač ruske istorije, (s kojom se bavi još od svojih moskovskih i petrogradskih poseta i rada u tamošnjim arhivama 1897—8), objavio je *Dějiny Ruska v devatenáctém století* (1907—8) koje je također preveo prof. Prelog (1922), a za ovo srpskohrvatsko izdanje napisao je Bidlo dodatak do u naše dane, gde je dodana literatura za istoriju Rusije u XIX st. — koja je sastavljena na osnovu Bidlove ranije rasprave *Literatura k dějinám ruským devatenáctého století* (1907). Čitav je niz rasprava i članaka iz oblasti istorije slovenskih naroda (poljskog, ruskog i Južnih Slovena, dakako i Čehoslovaka) objavljenih u češkim i stranim časopisima kao i u enciklopedijama, u kojima je razasuto bogato znanje i strog naučni metod kojim se poniralo u dubine postavljenih i rešavanih problema.

Bidlovi pogledi, široki i uvek slovenski, bili su stalno usmereni na slovenski istok. Njega je interesovala u celom njegovom proučavanju filozofija istorije Istočne Evrope pa je tim svojim problemom uveliko razbudio interes i slovenske kao i svetske nauke na međunarodnom istoriskom kongresu u Varšavi (1933) gde je izazvao vanredno zanimljivu diskusiju velikog broja naučnika, u kojoj su sudelovali i pristalice istoriskog materializma, iz Sovjetske Rusije (naročito Deržavin). Bidlovo je shvatanje Istočne Evrope u stvari u suprotnosti sa geografsko-ideološkom postavkom poljskog prof. Haleckog (još iz 1923). Bidlova je koncepcija kulturnopolitička. Kao pozitivista Bidlo je odgovorio novom raspravom *Ce qu'est l'histoire de l'Orient Européen quelle en est l'importance et quelles furent ses étapes* (1934) — koja će, iako ne zatvara problem, nesumnjivo biti ugaoni kamen pri definitivnoj izgradnji ovog važnog pitanja. Jer tačno je zapažanje gde Milade Paulove, njegove učenice i vredne naslednice u njenoj *Památce Jaroslava Bidla* da se cena Bidlovim radovima i u tome smeru neće smanjivati nego da će im ona i rasti. „Budovat dějiny Evropského Východu byla dráha nesnadná. Bydlo svým úsilím položil k nim však pevný základ a sám svými spisy, zanechal vědecké dílo, jehož cena se v budoucnosti nezmenší, jehož cena poroste.“

U tome je i trajna veličina Bidlovog životnog delanja.

Viktor Novak

DON VICKO LISIČAR
(12 XII 1879 — 22 XII 1937)

Don Vicko Lisičar rodom je iz Starog Grada na otoku Hvaru. Bogoslovke je nauke svršio u Zadru. Kao sveštenik službovao je na raznim stranama, da završi kao prelat dubrovačkog kaptola. Zanimajući se prošlošću dubrovačkih otoka, punih ruševnim kapelama i crkvicama iz ranog srednjeg veka, on je sa Ijubavlju prema tim starinama pribrao lepu i informativnu građu koju je svrstao i razradio u nekoliko manjih monografija, korisnih za prvo snalaženje u prošlosti Lopuda, Koločepa, Dakse, Svetog

Andrije i Ruda. Počeo je objavljivati svoje rade tek pre nekoliko godina. Tako 1931 *Lopud. Historički i savremeni prikaz*. 1932 *Koločep. Nekoć i sada*, a 1935 *Tri dubrovačka otočića: Daksa, Sveti Andrija i Ruda*. Smrt je prekratila njegove namere i spremljenu gradu, da dovrši i istoriju otoka Šipana. Zaslужan je što je sabrao na otoku Lopudu brojne arheološke i istorisko-umetničke ostatke i lepo ih sredio u jedan mali muzej u župnome dvoru, za koji njegov naslednik dum Radecki nije imao razumevanja, nego ih je i opet iz tih soba rasturio na gomile u tamnim hodnicima župnog dvora. Saradivao je u *Croatia Sacra*, a u poslednje vreme uređivao je dubrovačke novine *Narodna Svijest*.

V. N.

VIKTOR SKRABAR
(14 II 1877 — 12 VII 1938)

Iznenadna smrt prekratila je odviše rano jednu još uvek osobito svežu, snažnu i stalno uspešnu aktivnost slovenačkog arheologa Viktora Skrabara, zaslužnog potpredsednika Muzejskoga društva u Ptuju, njegovog začasnog člana, pravog pionira arheoloških ispitivanja rimskog Poetovia, a tako retko dobrog druga i pomagača naučnika kad god bi poslom dolazili u Ptuj.

Iako je pokojni Skrabar po svojoj zvaničnoj profesiji bio pravnik, (u času smrti javni beležnik u Ormožu), to su njegova prirođena ljubav prema starini, vanredna autodidaktička arheološka erudicija i ignis sacer za rimske Poetovio učinili, da će njegovo ime biti trajno vezano u nauci i ispitivanjima rimske kulture koja je cvetala na njegovim rodnim stranama.

Smisao i oduševljenje za arheologiju nesumnjivo je baštinio od svoga dede, učitelja Alojzija Skrabara, predanog istraživača, čije su publikacije još u prvoj polovici XIX stoljeća zainteresovale tadašnje stručnjake, a za njima se sa pažnjom i danas posixe. Mladi gimnazijalac Viktor Skrabar imao je sreću da ga je za ptujske starine oduševljavao njegov odlični profesor Franc Ferko, osnivalac ptujskog Muzeja, uz koga je i praktički mnogo naučio. Od 1903 Skrabar radi samostalno i uspješno pretražujući ptujsku okolinu, na terenu, na kome je mistični Mitrim kult ostavio gotovo najznačajnije relikte. Svoje rezultate objavljivao je Skrabar u domaćim i stranim časopisima, pa su oni i zapaženi ne samo od domaćih stručnjaka, nego i na strani. Zcelo je, otada, mnogo i Skrabarovom zaslugom, još više privlačan Poetovio za arheološka istraživanja. Naročit rezultat njegovog savesnog, a znanjem i intuicijom prožetog rada, jesu otkrića takozvanog III Mitreja kao i rimskog mosta na Dravi. U saradnji sa Mihovilom Abramićem otkrivene su rimske terme, vile i hram tračkih Kabira. Od značenja su i iskopavanja slovenskih grobova kao i zanimljivi preistoriski nalazi. Skrabarovo iskustvo, znanje, predusretljivost, a iznad svega prava naučnička kolegijalna pomoć, koju nikad nikome nije uskratio, zadužile su i prof. Egera i Schmida, kao i mnoge druge, čiji su rezultati znatno pomognuti Skrabarovom saradnjom.

Zasebno poglavje Skrabarova života i njegove nesebične, stalno na žrtve spremne ljubavi, naučne i domoljubne, pretstavlja i njegovo staranje

za Muzej u Ptiju, koji je danas u starom dominikanskom manastiru, u mnogom upravo njegovom zaslugom jedan retko značajan institut, a koji mora da izaziva divljenje i iznenadenje posetioca pri pomisli što sve može da uradi *sancus amor patriae ac scientiae*.

Retko vedra i blaga drugarska duša Viktora Skrabara često je impresionirala hrvatske i srpske arheologe i istoričare, koji su ga kao i slovenački poštivali i voleli. A sa njima će se, sa jednakim pjetetom sećati i mnogi austrijski naučenjaci i prijatelji, retko dobra čoveka, dragog Viktora Skrabara. Prošle godine, o proslavi njegove šezdesetogodišnjice brojni prijatelji i naučne ustanove rečito su odali priznanje Viktoru Skrabaru za njegovo životno delanje, posvećeno nauci.

Muzejsko društvo u Ptiju, a s njime i jugoslovenska nauka i mnogi prijatelji pogruženi osećaju i žale što nema više u životu Viktora Skrabara za koga epitafne reči Muzejskog društva s osećanjem istinito ukazuju, da je 14. jula 1938 položen „v Ptiju na mestnom pokopalištu k večnem počitku u domaćo zemljo, iz katere je dvignil neštete neminljive spomenike preteklih dob“. Zato se i JID i JIČ pridružuju sa puno zahvalnog naučnog pjeteta, a i mojih pobratimskih osećanja, uskliku Muzejskog društva u Ptiju: Neka je slava spomenu Viktora Skrabara.

Viktor Novak

OBAVEŠTENJA

UPRAVE JUGOSLOVENSKOG Istoriskog DRUŠTVA I UREDNIŠTVA JUGOSLOVENSKOG Istoriskog ČASOPISA

Smrću profesora Stanoja Stanojevića, 30 VII 1937, ostali su upražnjeni položaji pretsednika *Jugoslovenskog istoriskog društva* i direktora *Jugoslovenskog istoriskog časopisa*.

Beogradska sekcija JID, kojoj je na čelu prema statutima društva pretsednik središnje uprave JID, održala je 30 oktobra godišnju skupštinu pod pretsedanjem g. profesora Nikole Vulića. Posle komemoriranja zasluga počivšeg pretsednika St. Stanojevića prof. Vulić je predložio da se za pretsednika JID izabere g. prof. Slobodan Jovanović, što je skupština jednodušno prihvatile. Kako je g. prof. Slobodan Jovanović sa zahvalnošću otklonio ovaj izbor usled zauzetosti na drugim stranama to je na njegov predlog jednoglasno izabran za pretsednika JID i direktora JIČ g. prof. Vladimir Corović. Sa ovim su se izborom saglasile i ostale sekcije JID, u Zagrebu i Ljubljani, pa je tako ovaj izbor postao definitivan.

Na godišnjoj skupštini izabrani su za članove JID gospoda Harold Templey, profesor kembridžkog univerziteta i Gerhard Gessmann, profesor münhenskog univerziteta, dr. Miodrag Purković, asistent Filozofskog Fakulteta u Skoplju, dr. Miloš Zečević, upravnik Narodne biblioteke u p. i Radosav Marković, profesor II m. gimn. u Beogradu.

Zagrebačka sekcija JID izabrala je o. g. za člana JID dra Josipa Nagya.

Na predlog prof. V. Novaka odlučeno je da se učine pripreme za kongres jugoslovenskih istoričara koji bi se imao da održi do godine u Beogradu prilikom godišnje skupštine JID.

Usled materijalnih teškoća Uprava JID je zaključila da se smanji obim časopisa (od 40 na 30 tabaka godišnje) dok se te teškoće sasvim ne uklone. Sem toga je odlučeno da JIČ izlazi dvaputa godišnje, po dve sveske, pa je tako i postupljeno već ove godine.

Da je Jugoslovensko istorisko društvo i Uredništvo JIČ moglo da udovolji svima obavezama, u vezi sa prošlogodišnjim izdanjem JIČ (štampa

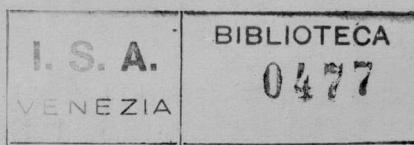
i honorari), osobita je zasluga gospodina Stevana Cirića, pretsednika Narodne skupštine koji je i ove godine u dva maha pritekao JID u pomoć sa sumama od 10000 i 15000 Dinara, na čemu mu Uprava JID i Uredništvo JIČ i s ovoga mesta izriču najusrdniju blagodarnost na ovim pomoćima kao i na njegovom razumevanju materijalnih potreba društva.

Gospodin Ministar prosvete Dimitrije Magarašević zadužio je uveliko JID kad je na molbu JID doneo rešenje da se u ovogodišnji budžet za 1938/9 stavi suma od 30000 Dinara za štampanje JIČ u Državnoj štampariji u Beogradu. Ovim rešenjem Gospodina Ministra Magaraševića postavljeni su materijalni uslovi izlaženju JIČ na čvrše osnove, pa Jugoslovensko istorisko društvo ponovo blagodari Gospodinu Ministru na njegovim shvatanjima zadatka i potreba jugoslovenske istoriografije kao na pomoći iskazanoj JID za izdavanje JIČ.

Kao i prošle, tako i ove godine ukazala je Uprava Zadužbine Luke Celovića — Trebinjca, pojedine Banske Uprave, i ako u manjem broju i u manjim iznosima, svoje pomoći, kao i poglavarstva gradova Beograda, Zagreba i Ljubljane — pa im svima Uprava JID izriče najtoplju blagodarnost sa molbom da i nadalje ne uskrate pomoći naučnim nastojanjima JID.

V. N.

Redakcija je završena 30 maja 1938.
Sv. 1—2 otštampane su 30 jula 1938.

	Strana
Ivo Uzorinac , Paulus de Rogusio (Pavao Dubrovčanin) medaljer XV vijeka (Ljubo Karaman)	135
A. Schneider , Uz Benkovićeve slike; A. Schneider, Uz slike Jurja Culinovića; A. Schneider, Glovićevi crteži (Ljubo Karaman)	136
S. Gunjača , Topografska pitanja na teritoriji stare cetinske županije s ekskursima o ubikaciji Setovije i Tiluriuma (Stjepan Antolijak)	137
Josip Turk , O početkih Ijubljanske škofije (M. Kos)	138
S. M. Štedimlija , Crnogorske štamparije u petnaestom vijeku (Viktor Novak)	139
Д. Ј. Поповић , О Цинцарима (Јеремија Д. Митровић)	140
Споменица двадесетpetogodišnjicu oslobođenja Јужне Србије 1912—1937 (М. Пурковић)	143
Зборник лингвистичких и филолошких расправа А. Белић (В. Н.)	144
Arp Dascalakis , Rhigas Velestinlis (B. T.)	145
Harold Temperley , England and the Near East. The Crimea (Василь Поповић)	145
M. Paulová , Dějiny Maffie (Baco Чубриловић)	148
Летопис Матице српске 1918—1938 (Ж. Сечански)	152
Српски књижевни гласник 1920—1938 (И. Божић)	164
Хришћанско дело (М. Пурковић)	172
Revue historique du Sud-Est européen (Рад. Перовић)	173
Südostdeutsche Forschungen (В. Ђоровић)	179
 USTANOVE	
A. Smodič , Mestni Ferkov muzej in Muzejsko društvo v Ptiju	182
Lj. Karaman , Rad društva „Bihać“ u Splitu kroz godinu 1937	189
 ISKOPAVANJA	
Balduin Saria , Iskopavanja Arheološkega Seminarja Univerze Kralja Aleksandra I v Ljubljani	192
Влад. Петковић , Ископавање Царичина града код Лебана 1937.г.	195
Ljubo Karaman , Arheološki nalazi pri gradnji nove sakristije katedrale u Splitu	196
 VARIA	
Milo Vukčević , Feliks-Srećko Mileker	199
Lj. Karaman , Čišćenje suterena u južnom dijelu Dioklecijanove palače u Splitu	202
Lj. Karaman , Bernhard Berenson u Dalmaciji	203
Lj. Karaman , Turistička propaganda literatura	204
V. Novak , Frankopanski otok Krk je pun stariih spomenika ali te starine iščezavaju	205
Lj. Karaman , Izoliranje t. zv. Hrvojeve kule u Splitu	205
Lj. Karaman , Rušenje Adelphi terrace braće Adam u Londonu	206
Predlog beogradske sekcije Jugoslovenskog istoriskog društva o jednoobraznom citiranju u istoriskim delima	206
 IN MEMORIAM	
Viktor Novak , Jaroslav Bidlo	212
Viktor Novak , Don Vicko Lisičar	214
Viktor Novak , Viktor Skrabar	215
 OBAVEŠTENJA	
	217

UREDNIŠTVO — RÉDACTION
Jugoslovenskog istoriskog časopisa
Beograd, Bana Jelačića 17 (prof. Viktor Novak)

ADMINISTRACIJA — ADMINISTRATION
Jugoslovenskog istoriskog časopisa
Beograd — Univerzitet
Seminar za pomoćne istoriske nauke i istoriju srednjeg veka

Zamena se šalje samo na adresu
Les échanges des revues sont à envoyer à l'adresse
Prof. Viktor Novak
Beograd, Bana Jelačića 17

ŠTAMPA DRŽAVNE ŠTAMPARIJE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE
BEOGRAD 1938

15

B